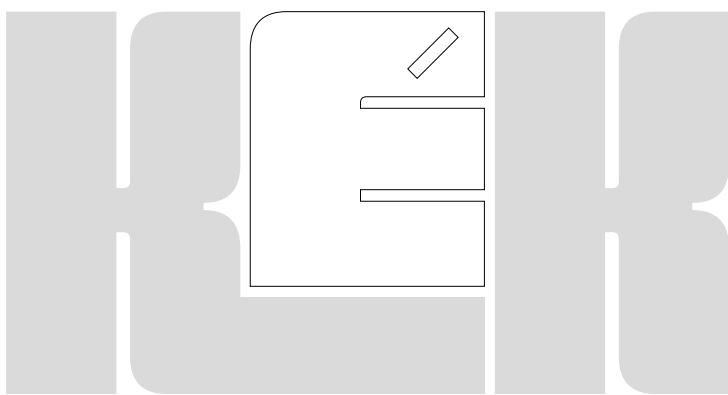

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Digitális empátia,
rejtjelek és horizontok

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogatók: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium,
Petőfi Kulturális Ügynökség, Emberi Erőforrások Minisztériuma

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája.

Számunk képanyagához köszönettel használtuk a Fortepan gyűjteményét. Fotók: Fortepan / Építész

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai: A.Gergely András, Bögre Zsuzsanna, Czibere Ibolya, Fekete Mariann, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás.

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

szerk@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

A Kultúra és Közösség szerkesztőségének felhívása	4
---	---

TANULMÁNYOK

Bajomi Iván: <i>A francia kivétel jegyében – az V. Köztársaság kulturális politikáinak sajátosságai (1959–2021)</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.1	5
Gyökér Róbert: <i>Kollektív individualizmus</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.2	19

MŰHELY

Alabán Péter: <i>A digitális történelemtanítás lehetőségei a lokális emlékezet megőrzésében és a helytörténet oktatásban – egy ózdi kísérleti projekt tükrében</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.3	41
Hecker Henrietta: <i>A digitális helytörténetoktatás és a levéltárak</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.4	55
Kósa Maja: <i>Az episztemológiai nézetek kulturális meghatározottságának vizsgálata (magyarországi és vajdasági magyar középiskolások)</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.5	65
Rédli Máttyás: <i>Az empátia fejlesztése történelem tanórán a Holokauszt témakörében videóinterjúk segítségével</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.6	77
Szécsi Gábor: <i>Narratíva, kontextus, történelmi megismerés</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.7	87

SZEMLE

Ábrahám Nóra: <i>Férfi és nő szerepjátéka a tudásban, mitologikus szimbólumok és rejtjelek a társadalomban</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.8	97
A.Gergely András: <i>Egy örök Szindbád meg a capricciók</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.9	109

EMLÉKEZET

Tibori Timea: <i>Emléktörödékek Vitányi Ivánról (1925–2021)</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.10	115
T. Kiss Tamás: <i>„Én arra vagyok kárhozható, hogy szárnyaszegetten haljak meg, mint aki belefűlladt saját álmaiba”</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.11	117
Striker Sándor: <i>Maróti Andor búcsúztatása</i> DOI 10.35402/kek.2021.4.12	149
Szerzőink.....	153
Klara Denzin oldal	155

A KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG SZERKESZTŐSÉGÉNEK FELHÍVÁSA

Folyóiratunk fennállásának 50. évfolyamához közeledik. A jubileumi szám tervezett anyagában szívesen szerepeltetnénk – rendszeres szerzőinken túl – olyanok írásait, fotóit, visszaemlékezéseit, vagy akár újraközlésre érdemesültnék tetsző írást is, amely hozzájárul e kerek évforduló emlékeztetéssé válásához. Bizonyos, hogy többen vannak, akik ebben társaink vagy kollégáink lehetnének, de vélhetően akadnak számosan, akiknek okkal vagy életút-kanyarok miatt nem maradt meg állandósult kapcsolata a KéK-kel, most azonban készséggel partnerré válhatnak. Nem kívánjuk persze mindenki minden apró feljegyzését közrebocsátani, ezért igyekeztünk tematikai fogódzókat nyújtani néhány téma-javaslatlaltal. Kiemelten érdekes lehet például éppen a Népművelési Intézet és a Művelődéskutató nagy témaköreiből az amatőr művészeti mozgalmak kérdése, a Balázs Béla Stúdió filmjeinek és rendezőinek, a korabeli kultúrpolitikai viták kérdéskörének számos leágazása, eddig esetleg nem ismert tartalma, mint amilyenek a kultúra áruvá válása, az ízlés változása, a táncház és mozgalma, a beat és korszakai, az ifjúság és „problémái”, a tömegkultúra egykori (és mai) viszonyrendszere a kultúra egészén belül, valamint a kor jelentős, kiemelt kutatási témakörei, melyek Hankiss Elemér, Pataki Ferenc, Almási Miklós, Márkus István, S. Nagy Katalin, Beke László vizsgálataihoz kapcsolódtak, az amatőr színházak, a filmnyelvi kísérletek, a kortárs képzőművészet új korszaka, az olvasáskutatás, a zenei-zeneiskolai intézmények működése, a helyi kultúra ápolásának tárgykörével, kísérleti pedagógiai, kultúragazdaságtani, alternatív egyházi kezdeményezések kutatásaival kapcsolatos értelmezési témakörök. Pedagógiai (állandó) rovatunk okán figyelemre érdemesítenénk a népművelő/művelődésszervező/andragógusképzés dilemmáit taglaló, a távoktatásnak és az on-line képzés kialakuló rendszerének, a vírus-válsággal összefüggő kulturális és kommunikációs jelenségeknek elemző bemutatását, valamint az oktatás és ifjúságkutatás rész-kérdéseivel kapcsolatos problematikák elemzését is.

A várt szerzői művekhez előzetesen nem formáltunk szűkítő kritériumokat, de a Szerkesztőség fenntartja a válogatás jogát, a lektorálás szokását, várja ugyanakkor a rövid magyar és angol absztrakt

elkészítését és a Szerző rövid bemutatását. Megítélésünk szerint a KéK néhány könyvtárban még elérhető régi példányai, több adatbázis digitalizált anyaga, valamint az OSZK hozzáférhető oldalai elegendő alapot kínálnak e részben feltáró, részben emlékező, együttesen is az évforduló közös és közösségi ünneplésének célját elérni hivatott kezdeményezésnek.

A jeles évfordulóra a Szerkesztőség kezdeményezi Jubileumi Emlékbizottság létrehozását, melynek elnökéül a folyóirat kezdeti időszakában is már aktív Dr. Koncz Gábort kéri föl, további tagok szűk körét a mai szerkesztők köréből jelöljük ki.

Bajomi Iván

A FRANCIA KIVÉTEL JEGYÉBEN –

AZ V. KÖZTÁRSASÁG KULTURÁLIS POLITIKÁINAK SAJÁTOSÁGAI

(1959–2021)

[DOI 10.35402/kek.2021.4.1](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.1)

Absztrakt

A szerző először azt mutatja be, hogy 1959-ben miként hozták létre De Gaulle hatalmi megfontolásait is érvényesítve Franciaország első kulturális minisztériumát. Az elemzés ezután azt érzékelteti, hogy az Ötödik Köztársaság első jobboldali kormányai alatt a kulturális politikát hogyan határozta meg a kultúra demokratizálását célzó, eredetileg baloldali törekvés. Ugyancsak kitér a szerző arra, hogy André Malraux író-miniszter kultúrafelfogása miként fejeződött ki a minisztérium egyik emblemikus kezdeményezésében, a kultúra házaiban. Malraux tevékenysége leképezte az államfő túlhatalmán és karizmatikus hatalomgyakorlásán alapuló politikai rendszer fő jellemzőit. E jellemzőket mutatják egyébként az Ötödik Köztársaság egymást követő elnökei által kezdeményezett kulturális nagyberuházások is. Egyes Malraux utódaiként tevékenykedő miniszterek a korábitól eltérő kultúrafelfogást képviseltek, és ez sok újszerű kezdeményezésben is kifejeződött. Ugyancsak bemutatja a tanulmány, hogy a kultúra egyes részterületein számos olyan megoldás érvényesül, amelyek kapcsán gyakran használják „a francia kivétel” kifejezést. Ez arra utal, hogy más nyugati demokráciákhoz képest Franciaország kulturális életének sok területén erőteljes, a piaci logikákat korlátozó, korrigáló állami beavatkozás jut érvényre.

Abstract

The author first shows how the first Ministry of Culture of France was established in 1959, validating De Gaulle's considerations of power. The analysis then shows how cultural policy under the first right-wing governments of the Fifth Republic was defined by the originally left-wing effort to democratize culture. The author also discusses how writer-minister André Malraux's conception of culture was expressed in one of the ministry's emblematic

initiatives, the Houses of Culture. Malraux's work mapped the main features of a political system based on the supremacy and charismatic exercise of power by the head of state. These characteristics are also reflected in the large-scale cultural investments initiated by the successive Presidents of the Fifth Republic. Some of the ministers who succeeded Malraux represented a different conception of culture than before, and this was reflected in many novel initiatives. The study also shows that there are a number of solutions in some areas of culture for which the term “French exception” is often used. This suggests that, compared to other Western democracies, there is a strong state intervention in many areas of French cultural life that restricts market logics.

A franciaországi V. Köztársaság hét évtizedének kulturális politikáiról szóló tanulmányom¹ megírásakor a terjedelmi korlátok hibrid megoldás alkalmazására kényszerítettek. Munkámban előbb az 1959 óta működő kulturális minisztérium létrejöttének körülményeiről, illetve több évszázadra visszanyúló előzményeiről írok, másfelől az új tárca emblemikus kezdeményezésével, a kultúra házaiban meg alapításával összefüggő kérdésekkel foglalkozom. Ezután arról szövegek, hogy milyen különbség figyelhető meg a tárcát 1959-től 1969-ig vezető André Malraux és egyes utódainak a kultúrával kapcsolatos felfogása között. Írásom további fejezeteiben a kulturális politikának a közfigyelem középpontjában álló területein létrejött újszerű kezdeményezéseket mutatom be. Ennek során több olyan sajátosságot is kiemelek, amelyek miatt az elemzők előszeretettel állítják előtérbe a francia kulturális politikának a többi kapitalista alapon álló, demokratikus berendezkedésű országban alkalmazott kultúrpolitikai

¹ E tanulmány kissé módosított változata a közeljövőben lát napvilágot a „Jelenkori Franciaország” című, Törke András István által szerkesztett, a L'Harmattan kiadó által megjelentetendő két kötetes tanulmánygyűjteményben.

megoldásokhoz képest mutatkozó kivételességét (*l'exception française*). Munkámat nagyban megkönnyítette, hogy az elmúlt évtizedekben számos színvonalas, szociológiai és politológiai szempontokat is mozgósító franciaországi kutatás, elemzés készült az írásomban érintett kérdésekről.

A szellemi tevékenységekkel kapcsolatos állami szerepvállalás franciaországi előzményei

A kulturális minisztérium létrejöttéről fentebb írott félmondatom alapján azt is gondolhatná az olvasó, hogy e szervezet létrehozása tette lehetővé az államnak a kulturális életben való szerepvállalását, de ez természetesen nincs így.

Valójában igen régre nyúlnak vissza a francia uralkodóknak, politikusoknak a szellemi életet érintő kezdeményezései, szabályozási törekvései. Ezt példázza I. Ferenc (1494–1547) tevékenysége, akinek nevéhez köthető a Királyi Nyomda megalapítása, és a köteles példány-rendszer intézményesítése. Feltétlenül meg kell emlékezni XIV. Lajosról is, akinek uralkodása idején tették látogathatóvá a királyi könyvtár gyűjteményt. Szintén ő alapította meg a ma is működő Comédie Française színházat, miként a zeneakadémiát, továbbá a festészet és a szobrászat, az építészet, az irodalom és a tudomány akadémiáit. A XVIII. század derekára esett a párizsi Luxemburg-palotában lévő királyi képzőművészeti gyűjtemény megnyitása. Majd a forradalom idején, 1793-ban rendezték meg a Louvre Grande Galerie nevű hosszú folyosójában azt a kiállítást, amelynek keretében nemcsak az uralkodói gyűjteményből származó képek, hanem nemesektől, egyházi személyektől elkobzott műkincsek is láthatók voltak. Az építészeti emlékek lajstromba vételét elrendelő jogszabály 1794 végén született meg, amikor a Thermidori Konvent politikusai megpróbálták gátat vetni a templomi faragványok főként forradalmárokhöz köthető megcsönkítésének. A műemlékek módszeresebb nyilvántartása viszont csak 1830-ban kezdődött el, akárcsak a különböző építészeti emlékek állami forrásokból történő felújítása. Ennek mikéntjét jól példázza a párizsi Notre Dame, melynek épületét nemcsak restaurálta, hanem ki is egészítette Violet le Duc, többek között a tornyok híres szörnyalakjaival. A XIX. század derekától különböző minisztériumok égisze alatt hozták létre az egyes szellemi területekkel foglalkozó igazgatási egységeket. „A kulturális

területen a közhatalmi beavatkozások sokáig elkönyvelt szervezetek hatáskörébe tartoztak. A műemlékek a városfejlesztés, illetve a közmunkák ügyében illetékes tárcákhoz tartoztak; a képzőművészet és az irodalmi támogatások ügyében az oktatási tárca volt illetékes, a későbbiekben pedig a filmművészettel kapcsolatos ügyekről az ipari tárca döntött. A XX. század elején megszerveződő könyvtárügy viszont a belügy hatáskörébe tartozott. E szétaprózottság miatt nem beszélhetünk a XX. század derekáiig állami kultúrpolitikáról” (Négrier 2017:2).

Egy évszázad három rövid életű minisztériuma

A fenti idézetnek látszólag ellentmond az, hogy az 1950-es éveket megelőző száz évben három ízben is létrehoztak olyan tárcákat, amelyeket az 1959 óta működő kulturális minisztérium elődintézményének tekintenek. Ám ezek egyike sem működött sokáig, és megszüntetésük minden esetben az adott politikai rendszer, vagy kormány megszűnésével függött össze.

III. Napóleon alatt az eredetileg a császári vagyongazdálkodására és nagyszabású ünnepségek megszervezésére hivatott, „A császár háza” (La Maison de l'Empereur) nevű intézmény feladatköre utóbb a művészeti élettel összefüggő feladatokkal is kiegészült, pl. a képzőművészeti szalonok megszervezésével. Ennek megfelelően 1870 elejétől már a Császár Háza és a Szépművészetek Minisztériuma névvel illették a hivatalt, amely 1870 kora őszen szűnt meg a poroszoktól elszenvedett vereség miatt összeomlott II. Császársággal egyetemben.

A Párizsi Kommün bukását követően a III. Köztársaság első évtizedében számos művész és tudós támogatta az új, polgári demokráciát teremtő rezsim politikai elitjét. E kapcsolatoknak köszönhetően a képzőművészeti szalon 1881-es „kiadását” már nem befolyásolhatták a korábbiakhoz hasonló mértékben az állami szervek és a konzervatív felfogást képviselő akadémiai körök, lévén hogy egy új, főként művészekből álló testület, a Francia Művészek Társasága szervezhette meg az eseményt. E társasághoz tartozott Antonin Proust parlamenti képviselő és műtész is,² aki egy főleg művészettörténelemszervező és gyárosokból álló lobbijaként aktívan szorgalmazta az iparművészeti múzeum létrejöttét és a Művészetek Minisztériumának felállítását. Ez utóbbi cél hamarabb teljesült, mint az első. 1881

2 Csak névrokona volt Marcel Proust írónak.

novemberében a Gambetta vezette kormányban Proust is helyet kapott a Művészeti Minisztérium vezetőjeként, de tarcája csak két hónapig létezett, mivel a kormányfőnek 1882 elején távoznia kellett.

A IV. Köztársaság rövid életű kormányainak egyike alatt is létrehoztak egy olyan minisztériumot, amely az ifúsági és a sport-ügyek mellett a kulturális területért is felelt, ám ez a szervezet csupán 8 hónapig, a Ramadier-kormány 1947. októberi megszűnéséig létezett.

A kulturális tárca létrejöttét sokáig megnehezítette az, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben a különböző művészeti területek autonómiájáért akkoriban erőteljesen küzdő alkotók, kritikusok körében az államnak a kulturális szerepvállalását elutasító diskurzus alakult ki. Az állam és az egyház ekkortájt napirendre tűzött szétválasztásához hasonlóan kívánatosnak tartották az állam és a művészet elválasztását. Hol a cenzurális eszközök alkalmazását kárhoztatták, hol egyfajta állami ízlésdiktatúra kialakulásának veszélyét hangoztatták, hol meg azt, hogy a bürokratáknak nincs affinitásuk a művészetekhez.³

Az államnak a kulturális életbe való beavatkozását ellenző attitűdök meggyengülését utóbb nagyban elősegítette, hogy a XIX. század végétől sok baloldali véleményformáló magáévá tette azt az célt, hogy akár állami beavatkozások révén is minél széles körben hozzáférhetővé kell tenni a kulturális javakat.

Egy rögtönzészzerűen létrehozott, ám máig működő minisztérium

Bármily furcsának tűnhet, az 1950-es évek végén felállított és André Malraux-ra bízott kulturális minisztérium létrejöttében komoly szerepe volt a rögtönzésnek. „Az emberek sorsa” című regényéért 1933-ban Goncourt-díjjal jutalmazott és világhírré szert tett író egyébként nem ekkor kapott először miniszteri megbízást. De Gaulle már az 1945-ben megalakult ideiglenes kormányba is bevonta őt tájékoztatásügyi miniszterként.⁴

3 Lásd ezzel kapcsolatban Dubois könyvének az első, „Az állammal szembenálló kultúra” című fejezetét, (Dubois, 2012:30-86).

4 Magyarul először „Emberi sorsok” címmel jelent meg a regény Kállay Miklós fordításában (Budapest, Cserépfalvi, 1934). „Az ember sorsa” cím Réz Páltól, a regény második magyar fordítójától származik (Budapest, Európa kiadó, 1969).

Malraux második miniszteri felkérése kapcsán a kommunisták gyakran hangsúlyozták, hogy e döntésével az akkoriban diktatórikus törekvésekkel vádolt tábornok meg akarta nyerni a baloldaliak támogatását, akik közül sokan nagyra becsülték az írot. Regényein túl ezt korábbi politikai szerepvállalásainak is köszönhetette Malraux, hisz részt vett nemzetközi antifasiszta értelmiségi szerveződésekben, a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállásban.⁵ Ugyanakkor a kommunista mozgalom ügyét párton kívüli „útitársként” támogató író 1944-45-ben élesen szembefordult a kommunistákkal és a sztálini rendszerrel.⁶

A Kulturális Minisztérium létrejötte kapcsán teljesen indokolt a rögtönzészzerű jelző használata. Mint Vincent Dubois írja: „Bármennyire is eltérnek egymástól, mindegyik visszaemlékezés arra utal, hogy a minisztérium létrehozása mögött Malraux kinevezésének szándéka húzódott meg, s nem pedig bárminemű olyan törekvés, hogy a kulturális ügyek kezelésének módja megváltozzon a korábbiakhoz képest” (Dubois 2012:222). A visszaemlékezők szerint nem sokkal 1958. júniusi kinevezése után az államminiszterként újfent a tájékoztatás irányításával megbízott Malraux-nak új területet kellett találni. Egy sajtóértekezleten ugyanis megértően szólt a gyarmatosítók ellen lázadó fellahokról, miközben azt is hangoztatta, hogy De Gaulle fellép az algériaiak francia katonák általi megkínzása ellen. Ezt követően a tábornok a propaganda ügyét egy másik politikusra bízta, de továbbra sem akart megválni az írótól, aki az 1944-1946 közötti ideiglenes kormány minisztereként, majd a tábornok által alapított jobbközép RPF-párt egyik vezetőjeként sok nagyhatású beszédet mondott. Ennek fényében

5 Újabban sokan számos kérdőjelet rajzolnak az írónak a saját szerepvállalásával kapcsolatos állításai mellé, rámutatva arra, hogy botcsinálta katonai vezetőként ténykedett Spanyolországban Malraux, mikor azt a titkos küldetést teljesítette, hogy francia repülőgépeket juttasson el a köztársaságiak számára, illetve amiatt, hogy állításaival ellentétben az író aránylag későn, a normandiai partraszállás után vállalt aktív szerepet az ellenállásban. Egyik életrajzírójának könyvében visszatérően szerepelnek olyan részek, melyek arról tanúskodnak, hogy az író felettebb szuverén módon emlékezett vissza élete korábbi epizódjaira (Todd 2001).

6 Valójában Malraux már egy évtizeddel korábban is tisztában volt a szovjet rezsim természetével, de minthogy előbbre valónak tartotta a nácizmus elleni harcot, nem beszélt a nyilvánosság előtt a szovjet rendszer-problémákról.

nem meglepő, hogy a már idézett szociológus a parlamentnek az 1958-ig fennállt IV. Köztársaság idején játszott jelentős szerepét erősen megnyirbáló, személyközpontú gaulle-ista hatalomgyakorlási modellt és az író szónoki képességeit alapul véve egy helyen kissé ironikus módon „a De Gaulle karizmája körüli miniszterhelyettes”-titulust alkalmazza az író kapcsán (Dubois 2012:223). Visszatérve a kulturális tárca létrejöttére, a visszaemlékezők szerint az akkor kabinetvezetői pozíciót betöltő egykori irodalomtanár, Georges Pompidou javasolta a tábornoknak, hogy kulturális feladatot adjon Malraux-nak, aki a felszabadulás után felhagyott a regényírással, és a politikai tárgyú cikkek mellett főként művészeti témájú írásokat publikált. Malraux megbízásának középpontjába a befolyásából sokat vesztett Franciaország szellemi kisugárzásának növelése került. Köztársasági elnökké választása után, 1959 elején De Gaulle arra kérte a miniszterelnökjelöltjét, Michel Debrét, hogy kulturális miniszterként vonja be kormányába az írókat.

Hogyan tette magáévá a baloldal jelszavát egy jobboldali kormány?

A Malraux vezette minisztériumot a különböző tárcáknál korábban működött kulturális ügyosztályok összevonásával, és az ezeknek jutó költségvetési támogatások egyesítésével hozták létre 1959-ben. A Malraux által megfogalmazott rendelet így határozta meg tárca feladatait: „...az a küldetése, hogy minél több francia számára tegye hozzáférhetővé az emberiség, és mindenekelőtt Franciaország legjelentősebb alkotásait, a lehető legszélesebb körhöz juttatva el kulturális örökségünket, és egyben elősegítve az ez utóbbit gazdagítani képes művészeti és szellemi alkotótevékenységeket” (Rigaud 1995:50).

A fentiek rendeletbe foglalásával az új politikai rendszert kiépítésén ügyködő jobboldali politikusok egy olyan témát emeltek politikájuk egyik sarokpontjává, amelyet az előző másfél évszázadban a politikai küzdőtér ellentétes oldalán elhelyezkedők vallottak magukénak.

A szóban forgó témának a baloldal általi „birtoklásának” előzményeiről így ír egy kutató: „A forradalom résztvevőinek, illetve a köztársaság-pártiaknak a jövővel kapcsolatos elképzelései mögött kitalintható a kultúra demokratizálására irányuló törekvés, még ha anakronisztikus is a szóban forgó kifejezés használata. A Nemzeti Levéltár és a

Központi Művészeti Múzeum megalapítása, a Királyi Könyvtár Nemzeti Könyvtárrá alakítása mind arról a szándékról tanúskodnak, hogy köztulajdonba vegyenek és a polgárok számára hozzáférhetővé tegyenek egy olyan örökséget, amely akkoriban vált a nemzet tulajdonává. (...) Majd a XIX. század folyamán épültek meg az első olyan kulturális létesítmények, amelyek részben annak a kívánságnak felelnek meg, amelyet Victor Hugo fogalmazott meg 1848-ban: „(...) meg kellene sokszorozni az iskolák, az egyetemi tanszékek, a könyvtárak, a múzeumok, a színházak és a könyvesboltok számát (...)”, hogy „a nép szellemébe mindenfelől behatoljon a világosság”⁷ (Martin 2013).

A kultúra demokratizálására célzó törekvések különösen markánsan jelentkeztek a XIX. és a XX. század fordulóján a színházművészet terén. Fialtal értelmiségiek, (köztük a pályáját drámaíróként kezdő Romain Roland), folyóiratokat létrehozva, ankétokat szervezve próbálták elérni, hogy „haladó szellemű” vagy éppen forradalmi témákat megjelenítő „népszínházak” jöjjenek létre, miként azt is, hogy megkönnyítsék „a néphez tartozók” színházba járását.

A kultúra demokratizálására irányuló törekvés a harmincas években, a Népfrent-kormány idején került újra előtérbe, majd az Ellenállás Nemzeti Tanácsának 1944-es programjában, továbbá az 1946-os Alkotmányban és ennek 1958-as változatában is megjelent. Az 1946-os dokumentumban ez szerepel: „A nemzet szavatolja a gyermekeknek és a felnőtteknek az oktatáshoz, a szakképzéshez és a kultúrához való egyenlő hozzáférését”.

A műalkotásokkal való találkozás esztétikai sokkja

Míg a IV. Köztársaság Alkotmányában egymás mellett szerepel az oktatáshoz, a szakképzéshez és a kultúrához való egyenlő hozzáférés elve, Malraux idején a kulturális tárca döntéshozói a legkiválóbb alkotásokhoz való hozzáférés tekintetében semmilyen szerepet nem tulajdonítottak az oktatásnak. Ezt egyesek bürokratikus érdekekre vezetik vissza, azt állítva, hogy a javarészt az oktatási tárcától elvett osztályokból létrehozott kulturális minisztérium képviselői igyekeztek távolságot tartani a

⁷ Victor Hugo szavai a Francia Nemzetgyűlés 1848. november 11-i ülésén hangzottak el. www.assemblee-nationale.fr/histoire/victor_hugo/discours_fichiers/seance_11novembre1848.asp

másik tárcával szemben. Ugyanakkor Malraux-nak a művészetről vallott felfogása is szerepet játszott az oktatási szempontok háttérbe szorulásában. Az író szerint a művészi alkotásokkal való találkozás olyan rendkívül intenzív történés, amelynek létrejöttében nem játszik fontos szerepet az oktatás. A régi korok emlékeivel és újabb keletű művészeti alkotásokkal való találkozást kitüntetett pillanatokként jellemző elgondolás kapcsán az elemzők előszeretettel használják az „esztétikai sokk Malraux-i elmélete” (*théorie du choc esthétique de Malraux*) kifejezést. Bár nem tudok olyan Malraux-műről, amelyben kifejtett formában szerepelne ez az elmélet, az alábbi szöveg jól mutatja, hogy az író-miniszter milyen élesen szembeállította egymással az oktatást és a műalkotásokkal való találkozást. 1959-ben így fogalmazott a Szenátusban: „Hol van a határvonal? A közoktatásban tanítanak, nekünk az a feladatunk, hogy megjelenítsük a dolgokat (...) Az oktatásügynek kell megismertetnie Racine-t, de csak azok tudják megszerettetni, akik előadják a színdarabjait” (Urfalino 1993:26-27).

Eltérő alapon álló közművelődési intézmények szembeállítása

A kulturális tárca döntéshozói körében előtérbe került egy olyan felfogás is, amely éles határvonalat vont a művelődési intézmények két típusa között. Az egyik típust az élvonalbeli művészek által létrehozott kulturális termékek széleskörű elterjesztését szolgáló hivatott új intézmények, a Kultúra Házai képviselték. Ezekből Malraux-ék első elképzelései szerint a kilencvennél is több francia megye mindegyikében létesült volna egy. Először még csak szerény létesítményekben gondolkodtak, utóbb viszont nagy színházteremmel is rendelkező, többfunkciós épületként képzeltek el a Kultúra Házait.⁸

Ez utóbbitól eltérő intézménytípusnak tartották az Ifjúság és a Kultúra házait (*Maisons des Jeunes et de la Culture – MJC*). E hálózat előtörténete részben az 1930-as évekre vezethető vissza, amikor a náci németországi győzelmét követően

8 Sok ilyen épület megépítését nem tette lehetővé a kulturális tárca szerény, számos más célra is fordítandó költségvetése. Ennek összege, akárcsak a IV. Köztársaság különböző tárcáihoz tartozó ügysztyályoké Malraux idején soha sem érte el a költségvetés fél százalékát. (A kiadásokat ugyanakkor némiképp csökkentette az, hogy a kultúra házainak orthont adó városoknak kellett kifizetniük a költségek ötven százalékát.)

a Francia Kommunista Párt a III. Internacionálén belül végbement fordulathoz igazodva szakított a „proletárkultúrát” középpontba állító korábbi megközelítéssel, és előtérbe helyezte az immár egységesként felfogott nemzeti kultúrának a barbarizmussal szembeni megvédését. E fordulat jegyében számos művelődési házat hoztak létre: „E dinamikát jól tükrözi a Kultúra Házai Mozgalom, amely a Forradalmár Írók és Művészek Egyesületéből nőtt ki.⁹ A Marseille városában 1936. március 25-én felavatott létesítmény után több mint hatvan település tesz szert hasonló intézményre” (Poirrier 1998:6). Az ifjúsági házak hálózata a német megszállókkal együttműködő Pétain-kormány idején jött létre. Utóbb azonban a házakat összefogó szövetség eltávolodott a fasiszta rendszertől, és egyes aktivistái csatlakoztak az ellenálláshoz. A Felszabadulás után szocialista politikusok kezdeményezésére jött létre az ifjúsági- és művelődési házak új, máig fennálló hálózata. Ez különféle helyi egyesületek együttműködésén alapuló plurális szellemiségű intézményekből áll, ami abból is látszik, hogy egyes házak működtetésébe egyaránt bekapcsolódtak vallásos és világi alapon álló egyesületek. A szóban forgó intézményekben, melyek java része községekben létesült, éppúgy helyet kaphattak táncos rendezvények, komoly infrastrukturális igényeket nem támasztó színi előadások, filmvetítések, miként filmklubok, ismeretterjesztő tanfolyamok és vitaestek is. A kezdetben főként önkéntesek által működtetett házakban lehetőség van különféle művészi tevékenységek (festészet, szobrászat, népi tánc, filmkészítés, stb.) alapjainak elsajátítására is.

A kulturális minisztérium egyik vezetőjének alábbi megnyilatkozása jól tükrözi, hogy Malraux-ék milyen éles különbséget tettek a kétfajta intézmény között. „A Kultúra Háza nem bálterem vagy közösségi ház, illetve egyesületi központ (...). De nem is az a helység, amelyről az amatőr színjátszók, az esti tanfolyamok előadói, az amatőr festők vagy a hagyományörző csoportok álmodnak (...)”¹⁰ A kétféle intézmény szembeállításának egyik tünete volt, hogy 1960-ban az MJC rövidítéssel jelölt ifjúsági és kulturális házakat Malraux-ék „arra szólították fel, hogy nevükből hagyják el a kultúrára utaló C-betűt, hogy ne konkurálhassanak a Kultúra Házai névvel illetett, általuk felállítani kívánt intézményekkel (...)” (Besse 2015:31).

A kulturális tárca elhatárolódása ellenére a

9 Malraux is tagja volt ennek a szervezetnek.

10 E. J. Biasini „L'action culturelle” című szövegét idézi: Baecque 1967:22.

szóban forgó intézményhálózat a hatvanas években gyorsan gyarapodott: „1959 szeptembere és 1968 decembere között számuk közel meghatszorosodott és 178-ról 988-ra emelkedett” (Besse 2006:43). Ez részben annak volt köszönhető, hogy ezen intézmények felügyeleti szerve nem a kulturális tárca volt, hanem az ifjúsági és sportügyek minisztériuma. Ugyancsak elősegítette a számbeli gyarapodást az állam és az önkormányzatok által nyújtott támogatás,¹¹ és az is, hogy a kapitalista gazdasági környezet ellenére Franciaországban 1945 után erőteljes gazdaságtervezési tevékenység bontakozott ki. Ennek hatóköre utóbb a területfejlesztésre, valamint a kulturális tervezésre is kiterjedt, és a kulturális infrastruktúra fejlesztését célzó tervek keretében megannyi ifjúsági és kulturális ház jött létre. (Az egyesületi keretek között működő házak mellett ugyanakkor számos önkormányzati tulajdonban lévő kulturális központ is felépült). Az Ifjúság és a Kultúra Házaik nevű intézmények hatvanas évekbeli működési módját és a működtetők kultúra-felfogását így jellemzi a már idézett kutató: „mindez egy olyan piramis alakját ölti, melynek csúcsán az iskolai kultúra által elismert művek helyezkednek el. A cél a piramis talapzatának kibővítése lenne – azt elősegítendő, hogy növekedjen a kultúrához hozzájutók száma. (...) egymásra épülő utak révén valósul meg a fokozatos előrehaladás. (...) a magaskultúrához való eljutáshoz először valamiféle személyes gyakorlatra van szükség, majd erre következhet a találkozás az egyszerűbb műalkotásokkal, majd a valamivel nehezebbekkel, és végül a remekművekkel” (Besse 2015).

„A művelődés házaik továbbra is a művelt emberek házaik”

Visszatérve a Malraux-i kultúrpolitikát fémjelző új intézményhálózat létrejöttéhez, fontos megjegyezni, hogy az író minisztersége idején, 1959 és 1969 között az eredeti elképzeléshez képest csupán tizedannyi, azaz összesen kilenc ilyen létesítmény jött létre. Bár a látogatottsági adatok alapján ezek működését sikeresnek ítélték, a hatvanas évek derekára elkészült a kulturális tárca támogatásával egy kutatás, amelyből kitűnt, hogy a látogatók elsősorban olyan iskolázottabb emberek köréből toborzódtak, akik korábban is nyitottak voltak az úgynevezett magas művészet alkotásaira,

11 A házak vezetőinek munkabérét újabban az állami költségvetés fedezi.

és akikhez valóban sikerült fizikai értelemben közelebb hozni az elit-kultúra alkotásait, ugyanakkor szociológiai értelemben nem bővült számottevően a magaskultúrával kapcsolatra lépők köre. Pierre Bourdieu és munkatársai két új intézményben készíttettek felmérést. E kutatásuk és különféle múzeumokban végzett vizsgálódásaik alapján 1966-ban könyvet jelentettek meg. Ebből kiderül, hogy a hagyományos múzeumokba és kiállításokra látogatók és a Kultúra Házaik felkeresők szociológiai összetétele megegyezik. A diplomások abszolút túlsúlyát mutató adatok kapcsán a szerzők ezzel a szellemes szójátékkal éltek: „A művelődés házaik továbbra is a művelt emberek házaik” / „la Maison de la Culture reste la Maison des hommes cultivés” (Bourdieu – Darbel 1969:150). Ezután a szerzők illuzórikusnak minősítették azt az elképzelést, miszerint „a műalkotásokkal való szembesülés önmagában elegendő lenne ahhoz, hogy olyan, a kultúrával szembeni beállítódások jöjjenek létre, amelyek tartósan megmaradnak” (i.m. 151.). A szociológusok azt is kifejezték, hogy a művészetek szeretete nem misztikus adottsága az egyéneknek. Valójában a műalkotások megértéséhez és élvezetéhez szükséges feltételek létrejöttében döntő szerepe van a családi környezetnek és az iskolának. Elsősorban ezek a szocializációs intézmények tudják az egyének számára átadni a művek értelmezéséhez és élvezéséhez nélkülözhetetlen ismereteket, illetve kódokat, és azokat a kulturális beállítódásokat, amelyek révén a múzeumba járás a templomba járó hívők attitűdjeihez hasonló, magától értetődő beállítódása az egyéneknek. A szerzők arra is felhívták a figyelmet, hogy a gyerekek iskolai jelenlétének pusztá meghosszabbítása az oktatás hatékonyságának romlásával is járhat, „hacsak nem alakul át radikálisan az iskolákban alkalmazott pedagógia” (i.m. 156.).

A művészeti nevelés terén bekövetkezett elmozdulások

A fentiek fényében figyelmet érdemelnek Jean-Miguel Pire szociológus gondolatai, aki magyarázatot keresve Malraux-nak az iskolai oktatással szembeni fenntartásaira, rámutat arra, hogy a francia iskolarendszerben régóta meghatározó szerepet játszik egy olyan felfogás, amely az ismeretközlés racionális dimenzióira helyezi a hangsúlyt, és amely nem segíti elő a műalkotások megszerettetését, a tanulók alkotókedvének, fantáziájának kibontakoztatását. A szerző ennek kapcsán éppen annak a Gaëtan Picon

nevű irodalmárnak az egyik beszédéből idézett, aki egyébként 1959-től hét évig a kulturális tárca egyik vezetőjeként dolgozott: „(...) [a francia iskolarendszer] a III. Köztársaság kezdetétől szigorú rendszert alkotott (...). Ebben a rendszerben (...) a művészetnek nevenségesen kicsi a szerepe. Ez a (...) rendszer a XIX. századi világi racionalizmuson alapul, amely a vallásos megvilágosulás helyébe az univerzalizmust és az igazság bebizonyítását állította. Innen az a (...) zavarodottság, amelyet a műalkotások kiváltak, lévén hogy ezeket sem bebizonyítani, sem általánosítani nem lehet” (Pire 2016).

Egyébként Pire az iskolai művészetoktatás terén utóbb bekövetkezett, gyorsnak nem mondható változásokról így ír: „egészen 1971-ig kellett várni arra, hogy a művészet a képzőművészetek és zene révén bekerüljön a kötelező oktatásba. De ez csak egy kései kompromisszum volt, melyet a '68-as felfordulás miatt fogadtak el kényszerűségből” (Pire 2016). A változás lényege abban állt, hogy az iskolai rajz- és énekoktatást megpróbálták úgy megújítani, hogy egyszerre kívántak nagyobb teret engedni a gyerekek kreativitásának és a képzőművészeti alkotásokkal, zeneművekkel való találkozásnak. E törekvések gyökerei nem csupán a '68 májusi eseményekben keresendők, hanem többek között a két hónappal korábban, márciusban megtartott, a reformpedagógiai megközelítést előtérbe helyező, máig jelentősnek tartott Amiens-i Pedagógiai Konferencia szellemiségében is. Ugyanakkor a tényleges elmozdulások bekövetkezését megnehezítette az, hogy nem állt rendelkezésre kellő számú, az új elképzelések jegyében oktatni képes tanerő. Ráadásul legújabbban, Nicolas Sarkozy elnöksége idején az is visszavetette a művészetoktatást, hogy a művészet-történész lobbinak sikerült elérnie, hogy a szóban forgó területen a művészet-történet tanítása élvezzen elsőbbséget, háttérbe szorítva két másik fontos pillért, a gyermeki alkotó-tevékenységet, illetve az alkotóművészekkel való személyes találkozást.

Jelentős változás viszont, hogy míg korábban nem volt együttműködés az oktatási és a kulturális tárca között a művészeti nevelés terén, ma már nem mennek ritkaságszámba a két minisztérium közös kezdeményezései.

A kultúra házáiról szóló fejezetek lezárásaként érdemes idézni Dubois kiváló könyvének azt a részét, amelyben a szerző találó megállapításokat tett arról, hogy milyen megfelelések érzékelhetők az V. Köztársaság politikai rendszere és az ennek égisze alatt kialakított kultúrpolitika között. „Az

V. Köztársaság létrehozói arra törekedtek, hogy a 'pártok zsarnokságát' legyőzve, a parlament tevékenységét behatárolva, és a helyi notabilitások pozícióit megrendítve megszüntessék a politikai közvetítéseket, és ezeket félretéve egy olyan hatalmat intézményesítsenek, amely egy személy rendkívüli képességeibe vetett hiten és azon alapul, hogy közvetlen, érzelmeken nyugvó kapcsolatok alakulnak ki a vezér és a nép között. Részben ezzel egybevetésként módon intézményesült a Kulturális ügyek minisztériuma. Ennek működése szintén egy 'rendkívüli' személyiségen, André Malraux-on alapul, kinek zsenialitásáról, vonzerejéről gyakran esik szó. (...) a kultúrához való viszonyt a diskurzusok szintjén és a kulturális politika tényleges produktumaiban egyaránt karizmatikus módon jelenítik meg (...), [mégpedig ama hit jegyében], (...) hogy elegendő közvetlenül a remekművek hatása alá kerülünk ahhoz, hogy felismerhessük ezek jelentését” (Dubois 2012:225-226).

A kulturális politikát meghatározó kultúraértelmezések változása

Mint láthattuk, a kulturális tárca irányítói kezdetben arra törekedtek, hogy minél többen kerülhessenek közvetlen kapcsolatba a „magaskultúra” területéhez sorolt alkotásokkal. A minisztérium éléről egy évtized után, De Gaulle lemondásával egy időben távozó Malraux-t 1969-ben Jacques Duhamel követte a miniszteri székben, aki a mérsékelt társadalmi reformok megvalósítására törekvő Chaban-Delmas kormány tagja volt. Az intézményes rend sok vonását megkérdőjelező hatvannyolcas események tanulságainak figyelembevételére törekvő, liberális beállítottságú Duhamel égisze alatt jelentős fordulat következett be a kulturális politika hivatkozási alapjául szolgáló kultúrafogalom tekintetében. A miniszter kapcsolatba lépett Michel de Certeau jezsuita kutatóval, aki a 17. századi keresztény misztikával foglalkozó elemzései mellett a modern társadalomkutatásokat sok ponton megújító vizsgálódásokat is végzett. De Certeau Duhamel felkérésére számos kutatást végzett, majd 1972-ben egy konferenciát szervezett. Ennek nyomán született meg a „Többféle kultúra” című jelentés, amely „két szempontból is fontos fordulatot hozott. Egyfelől a kultúra szónak egy olyan, nagyon széles értelemben vett, antropológiai jelentését állította előtérbe, amely nem redukálható az 'emberiség

legjelentősebb alkotásaira', miként ez az 1959-es rendeletben szerepelt, másfelől pedig – szembe menve a Malraux-nak kedves 'esztétikai sokk' elméletével – a nép és a műalkotások közötti pedagógiai közvetítés fontossága mellett érvelt, és egyben azt állította, hogy egyformán legitim minden út, ami a kultúrához vezet" (Mirelese – Anglade 2006:16).

Hasonló kultúrafelfogás érvényesült a baloldal 1981-es hatalomra kerülése után, amikor Jack Lang lett a kulturális miniszter. A Malraux-hoz hasonlóan szintén tíz évig kulturális miniszterként dolgozó Lang munkásságáról így írt egy kutató: „(...) a fordulat abban állt, hogy az állam kulturális cselekvésének hatókörét olyan tevékenységekre is kiterjesztették, amelyek korábban csekély tekintélynek örvendtek: iparművészetek (divat, reklám, formatervezés), szonok, népszerű zenék, beleértve a jazzt is. (...) Ez a gyakorlatban abban nyilvánult meg, hogy az állam a rock-együttesek által használt gyakorlótermeket hozott léte, illetve finanszírozta működésüket (...). A jazz-művészet területén pedig megalapítottak egy állami támogatásból működött 'nemzeti zenekart'. A múzeumokba véglegesen bevonult a fotóművészet. A divat és a divattervezők a Louvre közelében jutottak (...) helyiségekhez" (Augustin 1996:35-36). E felsorolás végén említsük még meg a „Zene ünnepének” 1981-es bevezetését, amelynek révén – ha csak egy éjszakára is – a kultúra szentélyeiből a közterekre került a zene megannyi spontán szerveződött koncert keretében.

* * *

A kultúrával kapcsolatos kultúrpolitikai elképzelések átalakulásáról írottak után ideje áttérni arra a kérdésre, hogy a különböző kulturális területeken mi változott, milyen sajátos megoldások születtek.

Filmgyártás, színházi élet és könyvkiadás

Az államszocialista korszakban szerzett tapasztalatokat figyelembe véve, továbbá arra tekintettel, hogy Franciaország kulturális életében az 1789-es forradalom előtt és után több korszakban is jelentős szerepet játszott a cenzúra, e fejezet elején indokolt röviden kitérni arra, hogy az V. Köztársaság története során jelentősen csökkent a cenzurális intézkedések köre. A tárgyalt periódus korai szakaszában, a gyarmati birodalom megszűnése és az algériai háború lezárulása előtti időszakban különösen gyakran érvényesült cenzúra a könyv- és újságkiadás és a

filmkészítés terén, főként olyan alkotások esetében, amelyek a hadsereg működését, illetve a kínzások kérdését érintették. Az algériai háború lezárulása után viszont főként olyan műveket sújtottak cenzurális intézkedések, amelyeket a „jó erkölcsöket” veszélyeztetőnek ítélték. Ugyanakkor bizonyos művek terjesztésének politikai okokra visszavezethető akadályoztatására még 1968 után akad példa. (Így például a Jean Amila álnéven is publikáló Jean Meckert 1971-ben kiadott *A szűz és a bika* című detektívregényének a könyvforgalomba bekerült példányait rejtélyes körülmények között vásárolták fel ismeretlenek, amiben szerepe lehetett annak, hogy a detektívregényben a polinéziai szigetek őslakosaival szembeni bánásmódról és a francia állam atomkísérleteiről is szó esett.) Ami a filmkészítést illeti, a hatvanas években egy olyan filmellenőrző bizottság működött, amely kezdeményezhette az illetékes miniszternél valamely filmalkotás betiltását. Jól példázza a cenzúra működését a Diderot „Apáca” című regénye alapján készült film sorsa. Először egy apácarend képviselői kezdeményezték beadványukban „a francia apácák becsületét és társadalmi megbecsültségét” úgymond megsértő film betiltását. Bár a bizottság két határozatában is elengedőnek tartotta, ha csak 18 éven felüliek számára engedélyezik a film megtekintését, a grémiumot felügyelő tájékoztatási miniszter 1966-ban betiltotta a filmet. Ez nagy tiltakozást váltott ki, született például egy petíció, amit – minő véletlen – éppen 1789-en írtak alá. Különböző pártállású személyek és egyházi emberek is voltak az aláírók között, és érdekes módon Malraux közvetlen munkatársa, a már említett Gaëtan Picon is köztük volt. A cenzúra-bizottság ügyeiben nem illetékes Malraux nem lépett fel nyíltan a döntés ellen, de nem akadályozta meg, hogy Cannes-ban francia versenyfilmként indítsák Jacques Rivette filmjét.

Ennél erőteljesebben lépett fel Malraux, amikor sokan követelték a Jean Genet-nek az algériai háború végnapjaiban írott „A paravánok” című darabjának betiltását. A miniszter a Nemzetgyűlésben védte meg a szólásszabadságot azt követően, hogy a háborúellenes, a katonák magatartását élesen bíráló, erős művészi effektusokkal élő darab 1966-os párizsi előadásait rendre megzavarták szélsőjobboldali szervezetek.

A cenzúráról írottak után érdemes röviden szólni a könyvértékesítés szabályozására, illetve a filmkészítésére irányuló állami intézkedésekről. Ez utóbbi területen Malraux miniszterségének első évében létrejött egy olyan, máig működő rendszer,

amelynek révén a mozikban játszott filmek utáni bevétel meghatározott hányadát bizottsági döntések alapján filmtervek támogatására fordítják. A támogatott filmek listáján sok idehaza is játszott híres alkotás szerepel, amelyek közt egyaránt vannak művészfilmek és közönségfilmek. Minthogy Franciaországban (is) igen nézettek az amerikai filmek, a támogatási rendszer végső soron a francia filmgyártást erősíti a rendkívül erős pozíciókkal rendelkező amerikai stúdiókkal szemben, és mint ilyen, egyike azon mechanizmusoknak, amelyek miatt előszere-ttel beszélnek az elemzők a „francia kivételről” (*l’exception française*). Ez a megfogalmazás arra utal, hogy a nyugati demokratikus államok közül leginkább Franciaországban érvényesülnek a kultúra területén olyan megoldások, amelyek a hagyományos piaci viszonyokat korlátozzák valamilyen fontos értékre hivatkozva.

A piaci viszonyokat jelentősen befolyásoló franciaországi intézkedés volt a könyvárak egységesítése is. (A közhiedelem szerint Nyugat-Európában először Frankhonban került erre sor, de valójában az Egyesült Királyságban már XIX. században bevezettek ilyen intézkedéseket, és a második egységesítés hatálya csak 1995-ben szűnt meg.) Mitterrand hatalomra kerülése után Jack Lang egyik első intézkedése az volt, hogy egységesítették a könyvek árát és megtiltották, hogy egyes üzletek 5%-nál nagyobb engedményt adva értékesítsék az új kiadványokat. Elsőre azt gondolhatnánk, hogy az intézkedés fő célja a könyvárak emelkedésének megakadályozása volt. Nos, az adatok azt mutatják, hogy az intézkedés rövidtávon a könyvárak kismérvű emelkedését eredményezte. Az intézkedés valódi célja egyébként az volt, hogy megelőzzék megannyi kisebb bolt, illetve szakkönyveket is árusító könyvüzlet bezárását, amelyekre nézve veszélyt jelentettek a hetvenes években gyors növekedésnek indult új cégek (így mindenekelőtt a főként elektronikus és kulturális cikkeket értékesítő, a könyvesboltokénál kedvezőbb árakat alkalmazó FNAC-üzlethálózat és a könyveket is árusító hipermarketek). Mivel ehelyütt nincs mód a könyvforgalmazás bonyolult kérdéseinek részletes taglalására, beérem annak leszögezésével, hogy az egységes könyvárak révén egy eddig sikerült lelassítani a könyvesboltok bezárásának folyamatát, újabban viszont az igen gyors növekedésnek indult internetes könyvértékesítés különösen nagy kihívások elé állítja a régi értékesítési formákat.

Műemlékügy: kudarcoktól sem mentes megújulási folyamatok

A Malraux-féle minisztérium egyik sikertörténeteként tartják számon a rossz állapotban lévő híres műemlékek rendbehozatalát elősegítő programok elindítását. Ezek révén többek között lehetőség nyílt a Versailles-i kastély és egyes háborús károkat szenvedett katedrálisok restaurálására. Szintén kedvező fogadtatásra talált az, hogy a hatvanas években megtisztították sok megfeketedett épület külsejét (pl. a párizsi Notre Dame-ét).

Akár forradalmi fordulatnak is tekinthetjük, hogy míg korábban a műemlékvédelem központjában egyes építmények védetté nyilvánítása állt, 1962-ben törvénybe foglalták a „megőrzendő városrészek” fogalmát, így segítve elő nagyobb városi térségek rehabilitációs terveinek kidolgozását és megvalósítását.¹² Míg kezdetben az állam pénzforrásokkal támogatta a történelmi városrészek megújítását, újabban inkább adókedvezményeket adnak. Számos francia városban, pl. Lyonban nagy vihart kavart a törvény, mivel megakadályozta több, már előkészített beruházás megvalósulását, amely sok régi ház lerombolásával járt volna. Több évtized távlatából elmondható, hogy az 1962-es törvénynek óriási szerepe volt abban, hogy megmaradt és megszüpült a pápák fogsága idején fellendülésnek indult Avignon városfallal körülölelt központja, az 1960-as évekig elhanyagolt Marais nevű párizsi palotanegyed, és még számos város (Strasbourg, Troyes, La Rochelle, stb.) történelmi városmagja. Veszteséggként említhető viszont, hogy a Malraux vezette minisztérium nem lépett fel sok XIX. századi, lebontásra ítélt párizsi magánpalota védelmében.

Az épített örökséggel kapcsolatos új fejlemény, hogy a védendő építmények köre az elmúlt évtizedekben egyre bővült. Így megannyi ipari és kereskedelmi vagy egyéb célokat szolgáló épületet újítottak fel, gyakran úgy, hogy ezek új funkciót kaptak. Jó példa erre az egykori iparvárosban, Roubaix-ban 2001-ben megnyitott Piscine (Uszoda) nevű képzőművészeti múzeum, amely egy art-deco stílusú egykori uszodában kapott helyet.

12 A jogszabályt Malraux-törvényként szokták emlegetni, de egy elemzésből (Leniaud 2003) tudhatjuk, hogy valójában elsősorban Michel Debré miniszterelnök szorgalmazta a törvény kidolgozását, azt követően, hogy választókerületében olyan ingatlanulajdonosok keresték fel, akiknek sok gondot okozott műemlékké nyilvánított házuk felújítása.

De nemcsak sikerekről lehet beszámolni. A kudarctörténetek közül talán a III. Napóleon idején épült párizsi Vásárcsarnokok sorsa részesült a legnagyobb figyelemben. Pompidou döntése alapján 1971-ben – amikor még nem volt polgármestere a fővárosnak, hanem az állam által kinevezett prefektus igazgatta Párizst – bontani kezdték az épületegyüttes pavilonjait, hiába tiltakoztak a XIX. századi építészet egyik jellegzetes emlékének lerombolása ellen különféle egyesületek, újságírók, jeles művészettörténészek. A fémváz pavilonok helyén sokáig hatalmas lyuk tátongott, mígnem több sikertelen tervpályázat után 1979-re elkészült Európa legnagyobb földalatti tömegközlekedési csomópontja, fölötte pedig egy óriási bevásárló központ. Ezt a Forum des Halles névvel illették, de néhány kisebb köztisztviselőtől eltekintve csak üzletek vannak a „fórumon” belül. A tiltakozóknak csupán azt sikerült elérnie, hogy a felszínen ne csak épületek legyenek, hanem egy közpark is.

Újabban nagyobb esély van az aránylag rövid múltra visszatekintő építészeti emlékek megőrzésére. Már 2001-ben elkezdték a XX. századi épített örökség lajstromba vételét, és 2016-ban további előrelépést jelentett ama törvény elfogadása, amely szerint a tulajdonosok csak műemlékvédelmi engedély birtokában hajthatnak végre olyan átalakításokat, amelyek jelentősen módosítják a védett építmény jellemzőit.

A képzőművészettel kapcsolatos kezdeményezések

Ezen a területen a Malraux névvel fémjelzett évtized kapcsán számos látványos eseményről lehet beszámolni, melyek között voltak vihart kavarók is. Némiképp annak folytatásaként, hogy 1958-ban Malraux államminiszteri feladatkörének részévé tették Franciaország szellemi kisugárzásának növelését, a hatvanas évek elején az író-miniszter egyfajta kultúrdiplomáciai szerepet vállalva – és mit sem törődve a muzeológusok tiltakozásával – külföldre utaztatta a Louvre két legismertebb műalkotását. Valamelyest ellensúlyozva az amerikai-francia kapcsolatoknak az ötvenes évek végétől érzékelhető feszültebbé válását, 1963-ban a Mona Lisa négy hónapig Washingtonban volt látható, 1964-ben pedig Japánban állították ki a milói Vénuszt.

A Franciaország tekintélyét növelni hivatott külföldi Malraux-utak egyfajta melléktermékeként mutattak be Párizsban több jelentős kiállítást. Így

például az író-miniszter indiai útján állapotodott meg egy kiállításról, amelyet 1960-ban nyitottak meg Nehru jelenlétében a Petit Palais nevű párizsi kiállítóhelyen. Egy évre rá ugyanitt Malraux az iráni sah és a francia államfő előtt mondott beszédet az „Íráni művészet hét évezrede” című kiállítás megnyitásakor. 1965-től immár az előbb említett kiállítóhely tőzsomszédságában lévő Grand Palais Malraux kezdeményezésére felújított része szolgál számos, esetenként hatalmas tömegeket megmozdító ún. „nagy kiállítások” színhelyéül. Ezek közül kiemelkedett a 2010-es, majdnem egymillió látogatót vonzó Monet-kiállítás.

Mivel a képzőművészeti kérdésekben illetékes állami döntéshozók Malraux előtt kevéssé voltak nyitottak a XX. századi képzőművészetre, gesztus értékű döntés volt, hogy az író-miniszter Chagall-t bízta meg azzal, hogy a XIX. században épült párizsi Operaház nézőtere fölé az eredeti freskót védő burkolatra új freskót fessen. Hasonló fordulatot hozott az, hogy az egykori királyi manufaktúrákban jeles kortárs művészek (Joan Miró, Fernand Léger, stb.) tervei alapján készülhettek modern falikárpitok. Jelentős új múzeum ugyan nem épült Malraux idején, de számottevően gyarapodott két, főként a XX. század festő-óriásainak (pl. Max Ernst, Miró, Matisse) a képeit magában foglaló gyűjtemény, amelyeket akkoriban az Eiffel-toronnyal szemben megépített art-deco stílusú iker-palotákban őriztek.

A köztársasági elnökök „nagy építkezései”

Az imént említett gyűjtemények egyike utóbb a „Beaubourg” néven is ismert kulturális központba került. Az épületen kívül futó színes csöveiről és heryó-formájú óriás mozgólépcsőjéről híres központ felépítését Pompidou kezdeményezte 1971-ben. 1977-ben, három évvel a halála után nyílt meg a közkönyvtárnak is helyet adó monstre kulturális létesítmény, amelynek nevébe a megépülését kezdeményező elnök nevét is belefoglalták.

A Pompidou-központ az első az V. Köztársaság négy elnökéhez köthető emblemikus kulturális létesítmények sorában. Az ún. „nagy építkezések” (*les grands travaux*) keretében létrejött kulturális létesítmények megépülésében sok elemző egyfajta monarchikus hagyomány továbbélését látja, amit az tesz lehetővé, hogy az V. Köztársaság politikai rendszerére az elnöki hatalom túlsúlya jellemző. De melyek is a nagy építkezések keretében megvalósult létesítmények? A „Beaubourg” átadásának évében,

1977-ben döntött a Giscard d'Estaing vezetésével ülésező minisztertanács arról, hogy az egykori Orsay-pályaudvar múzeummá alakítják, és végül Mitterrand idején, 1986-ban nyithatta meg kapuit az impresszionista festők alkotásait is őrző múzeum. Giscard elnök nevéhez fűződik három további „nagy építkezés” elindítása is, és ezeket szintén utódja idején fejezték be. Egyfelől egy bezárt vágóhid helyén hozták létre „A Tudomány és a Technika Parkját”, amely Mitterrand alatt „Zene Parkjával” egészült ki. Giscard arról is döntött, hogy felépítik az Arab Kultúra Házát, de ez a létesítmény végül Mitterrand idején épült meg. A Champs Élysées folytatásaként kiépült sugárútnak a Défense-negyedhez eső részére előbb Pompidou, majd Giscard kívánt jelképértékű építményt emeltetni. Ez utóbbi elnöksége idején még az az elképzelés élt, hogy csak egy alacsonyabb, az 50 méteres Diadalívnel nem magasabb építmény kerülhet oda. Mitterrand viszont ragaszkodott ahhoz, hogy egy jóval nagyobb épület álljon azon a helyen. Első elnöksége kezdetén jelentette be Mitterrand, hogy egy erős szimbolikus töltetű helyen, a Bastille-térnél épül majd meg Párizs második operaháza, miként azt is, hogy a Louvre egész épületét múzeumi célokra fogják hasznosítani. Minthogy a palota egyik szárnyában bő száz éve óta a pénzügyminisztérium működött, a terv megvalósítása szükségessé tette, hogy új épületet kapjon a pénzügyi tárca. Az elnök azt is bejelentette, hogy 1989-ben, a forradalom kétszázadik évfordulóján világkiállítást rendeznek majd.

Bár megépülésük előtt a Louvre új kiszolgáló része fölé tervezett üveg-piramisok hatalmas vitákat váltottak ki, összességében sikeresnek mondható az átalakítás, melynek során nem csak a kiállítási terület nőtt meg jelentős mértékben, hanem sikerült feltárni és láthatóvá tenni a régi, erődszerű Louvre maradványait is.

Második mandátuma idején Mitterrand egy újabb „nagy építkezést” kezdeményezett, amikor úgy döntött, hogy a Nemzeti Könyvtárnak a XVIII. század eleje óta használt, rég „kinőtt” palota-együtteséből egy óriási méretű új épülettömbbe kell átköltöztetni a könyvállomány java részét. Ez a döntés szintén nagy vitákat váltott ki, többek között amiatt, hogy eredetileg csak az 1945 után megjelent könyvek kaptak volna helyet a régi könyvtártól távol épült új létesítményben. Majd akkor tört ki igazán nagy botrány, amikor kiderült, hogy az épület könyveket mintázó hatalmas üvegtornyai veszélyt jelenthetnek a gyűjteményre, hiszen az erős nap-sugárzás tönkretette volna a tornyokban őrzött

könyveket. Végül az állomány jó része az alagsorban kapott helyett, a tornyok átláthatósága pedig megszűnt, mivel zsalugáteteket kellett az üveglapok elé helyezni.

Mitterrand utódja, a gaulle-ista Jacques Chirac olyan múzeumot hozott létre, amelyhez átkerült az időközben bezárított Musée de l'Homme nevű intézmény gazdag gyűjteményének java része. Az érintett szakemberek (néprajztudósok, antropológusok, stb.) körében hatalmas vita alakult ki a Branly-rakparon felépült, a közelebbi és távolabbi területek tárgyi kultúráját bemutató múzeum szakmai koncepciója körül, de az is bírálatokat váltott ki, hogy árvíz idején víz alá kerülhet az alagsori raktár, akárcsak az, hogy az épület oldalait borító növényzet miatt nedvesség szívároghat be a kiállítóterekbe.

Nicolas Sarkozy is kezdeményezte egy múzeum létrehozását, de a Francia Történelem Háza (Maison de l'Histoire de France) végül nem valósult meg, többek között azért sem, mert megannyi szakember petíciókat fogalmazva tiltakozott a múzeum létrehozása ellen, és két nagy tekintélyű történész, Jacques Le Goff középkor-kutató, és az emlékezetpolitikai kérdésekkel foglalkozó Pierre Nora megemlékező bírálatokat közöltek a tervről.

A „nagy építkezésekről” szóló elemzések közül feltétlenül említést érdemel az a politológiai tanulmány, amely azt mutatja be, hogy az elnöksége idején megvalósult kulturális nagyberuházások mindegyikéről lényegében egy személyben döntött Mitterrand, és még a miniszterelnök és a pénzügyminisztérium sem vehetett érdemben részt a döntéshozatalokban, minként a parlamentet is kész tények elé állította a négy tanácsadó (köztük Lang) segítségével támaszkodó elnök.¹³ A pénzügyi tárcának a főbb döntésektől való távoldartását különösen érdekessé teszi az, hogy alig két évvel az elnök hatalomra kerülését követően, 1983-tól súlyos megszorító intézkedésekre volt szükség. Bár a pénzügyminiszter és Pierre Moroy miniszterelnök több ízben is kísérletet tettek arra, hogy levegőnek egyes „nagy építkezéseket” a napirendről, az elnöknek rendre sikerült megghiúsítania kísérleteiket, és csupán a világkiállítás megrendezésének tervéről volt hajlandó lemondani. Elemzése végén a kutató arra a következtetésre jutott, hogy „a nagy építkezések fő sajátosságának tekinthetjük az elnöki hatáskörök informális kiterjesztését, ami főként azt a célt szolgálta, hogy távol lehessen tartani a miniszterelnökséget és a pénzügyminisztériumot” (Heili 2017:32).

13 A Beaubourg építésekor is hasonló volt a helyzet.

A „nagy építkezések” szimbolikus üzenete is elemzést érdemel. Joggal feltételezhető, hogy e gigaberuházások létrejöttének fontos mozgatórugója volt, hogy az elnökök így kívántak emléket hagyni maguk után.¹⁴ A Louvre építészeti szempontból bravúros, sokak által kifejezetten szépnek tartott piramisai kapcsán nehéz nem észrevenni az analógiát az egyiptomi fáraók temetkezési helyei és a modernkori Franciaország elnökének piramisépítő gesztusa között. (Nem véletlen, hogy egyesek a „Mitterramses” névvel illeték az elnököt...) Egyes „nagy építkezések” esetében aligha vitatható, hogy miközben létrehozójuk nagyságát hirdetik, fontos funkciókat is betöltenek. Ugyanezt nehéz elmondani a Champs-Élysées perspektíváját lezáró diadalívszerű 111 méter magas Grande Arche-ról. A Mitterrand idején kialakított, akkoriban a Testvériség emlékhelye névvel illetett monstre építményben el akartak helyezni egy ún. „Nemzetközi Kommunikációs Találkozóhelyet”, akárcsak a kommunikáció múzeumát, de ezekből a kiforrottnak nemigen nevezhető elképzelésekből végül nem lett semmi. (Már csak azért sem, mert a társbérleti együttműködés jegyében 1986-ban a jobboldali Jacques Chirac lett a miniszterelnök, aki törölte a tervből a kommunikációs vonatkozású elemeket). Az interneten olvasható egy bejegyzés, melynek Stephen Jcqs álneven író szerzője találó módon az „úr”, vagy még pontosabban az „üresség” emlékhelyként ír a nagy kockáról...¹⁵

Decentralizáció a területi egyenlőtlenségek mérséklése jegyében

A „nagyberuházások” vázlatos bemutatása után fontos szót ejteni arról, hogy más tárcák irányítási rendszerét alapul véve a kulturális minisztérium már Malraux idején elkezdte kiépíteni regionális irányítási szerveit. Majd amikor 1981-ben első ízben került hatalomra baloldali kormány az V. Köztársaság idején, létrehoztak két pénzalapot, amelyeket a kulturális tárca regionális szervei működtetnek az önkormányzatokkal együttműködve. Az egyik a múzeumok gyarapodását hivatott szolgálni, másik pedig egyfajta mecenatúra-logika jegyében kortárs művészek alkotásainak megvásárlását segíti. A

Mitterrand idején elindított közigazgatási decentralizációs folyamat¹⁶ szellemiségéhez igazodva ezeket az alapokat részben a kulturális tárca számára elkülönített költségvetési forrásokból, részben a regionális önkormányzatok jövedelmeiből töltik fel. A regionális alapok a francia társadalomfejlődést sokáig meghatározó centralizációs logikát hivatottak megtörni. Míg a múzeum-gyarapítási alap működése nemigen vált ki vitákat, a kortárs művészeket támogató regionális alapok működése körül rendszeresek a polémiák: gyakran vádolják részrehajlással, netán valamiféle döntéshozói ízlésdiktatúra érvényesítésével a pénzosztókat azok, akiknek elutasították a pályázatát.

A szóban forgó alapoknak köszönhetően jelentős regionális képzőművészeti gyűjtemények jöttek létre, nemegyszer valamilyen képzőművészeti műfaj (grafika, kispasztika, stb.) köré szerveződve. Ugyanakkor újabban egyes szélsőjobbhoz köthető politikusok előszeretettel teszik szavá, hogy a művészeket támogató alap külföldiek alkotásainak megvásárlását is lehetséges teszi.

A regionális alapok létrehozását, működtetését eleinte nagyban megkönnyítette, hogy az 1981-es baloldali fordulatot követően rövid idő alatt majdnem megduplázódott, és hozzávetőleg egy százalékosra nőtt a kulturális tárca költségvetési támogatása. A megnövelt összegű támogatásoknak köszönhetően jelentősen megszaporodott a vidéki múzeumok száma, és sok korábban létesült intézményt sikerült korszerűsíteni.

A hagyományos múzeumokkal szembeállított ökomúzeumok

Az új közgyűjtemények között nagy számban jöttek létre sajátos tájakat, eltűnőben lévő gazdálkodási formákat, bezárt ipari létesítményeket, és az ezekhez köthető életmódokat megjelenítő intézmények, melyeket franciául az „écomusée” (ökomúzeum) szóval illetnek. Másutt is vannak hasonló, sok helyen skanzennek hívott intézmények, de talán franciaországi jellegzetességnek tekinthető, hogy az ökomúzeumok működtetői sajátos szakmai ideológiát képviselnek. Egy elemzésből kitűnik, hogy e szakmai csoport tagjai sokat merítettek a '68

14 Idézi: Saint Pulgent 1999:244.

15 Stephen Jcqs: La Grande Arche ou le vide comme monument 2018.08.09. <https://lepaveblog/2018/06/19/la-grande-arche-de-la-défense-ou-le-vidé-comme-monument/>

16 Egyes elemzők rámutattak arra, hogy a korábban bemutatott párizsi nagy építkezések szellemisége ellentétben állt a decentralizációs folyamattal, és hogy e folyamat kiteljesedését nehezítették a nagy építkezésekre fordított jelentős kiadások.

májusában előtérbe került elvekből. Így például az ő szemükben a hagyományos képzőművészeti kiállítóhelyek az ún. magaskultúra templomai, melyek őrzői megilletődött, csendes szemlélődést várnak el a jórészt elitcsoportokból verbuválódó látogatóktól. Azt is hangoztatják, hogy az ökomúzeumok működésének központi elve a környéken élők bevonása, a lakossági részvétel. Kutatása során a szerző erre a következtetésre jutott: „Az ökomúzeumok tényleges működéséből kitűnik, hogy irányítóik retorikája nagymértékben utópikus, már csak azért is, mert a vezetők eltérő körből toborzódnak, mint a felhasználók (vagyis a „helyi lakosság”). (...) sosem a teljes szabadságon alapul a részvétel. Ha ez utóbbi egyáltalán létezik, akkor valamifajta együttműködésen alapul, melynek jellegét és határait a muzeológusok határozzák meg. (...) Ugyanakkor az ökomúzeumok vezetőinek ambíciói – még ha lehetetlen is megvalósítani őket –, nem maradtak hatás nélkül. (...) A fiatal muzeológusok pedagógiai törekvései alternatívát jelentettek a (...) kutató-muzeológusok, illetve művészettörténészek által képviselt szakmai modellhez képest. (...) a részvételi retorika hozzájárult ahhoz, hogy úgy definiálják újra a múzeumok társadalmi küldetését, hogy ennek középpontjába a közönség és a helyi lakosság kerüljön” (Poulard 2007:555).

Az új, decentralizáltabb igazgatási környezet, no meg a pénzforrások megnövekedése annak kedvezett, hogy Párizson kívül is mind több látványos időszaki kiállítást rendezzenek. Ugyanakkor a kulturális támogatások nyolcvanas évek eleji megnövekedését utóbb szűkebb esztendőik követték, ami arra kényszerítette a múzeumok vezetőit, hogy intézményeik működésében a kulturális szempontok mellett nagyobb teret kapjon az ún. menedzsment-szemlélet. Ez utóbbinak előtérbe kerülése egyébként a kulturális élet megannyi területén tetten érhető. A gazdasági nehézségeken túl ez arra is visszavezethető, hogy a kulturális intézmények vezetői, a regionális kultúráirányító szervek munkatársai között folyamatosan nőtt azoknak az újfajta felsőfokon képzettek személyek száma, akik oktatásában a muzeológusi, levéltárosi, stb. szakmákhoz köthető ismeretek (pl. történelem, esztétika, művészettörténet, stb.) az intézményvezetést, a gazdálkodást, a reklámtevékenységet segítő ismeretek is megjelentek.

Vizsgálódásaim néhány fontosabb megállapítása

Munkám elején annak bemutatására törekedtem, hogy miként jött létre nem várt, ugyanakkor De Gaulle hatalmi megfontolásait érvényesítő módon Franciaország első tartósan fennmaradt kulturális minisztériuma. Arra is kitértem, hogy az V. Köztársaság első jobboldali kormányai alatt miként határozta meg a tárca működését egy olyan célkitűzés, amelyet eredetileg baloldaliak képviseltek. Vincent Dubois munkáira támaszkodva írtam arról is, hogy André Malraux író-miniszter kultúrafelfogása miként fejeződött ki a tárca egyik olyan emblemikus kezdeményezésében, amely mintegy leképezte az államfő túlhatalmán és karizmatikus hatalomgyakorlásán alapuló politikai rendszer fő jellemzőit. Egy fejezetben egyes ilyen jellemzők továbbélését az elnökök személyéhez kapcsolódó kulturális nagyberuházások kapcsán is érzékeltettem. Ugyancsak kitértem Malraux egyes utódjainak az íróétől eltérő kultúrafelfogására, amely megannyi újszerű intézkedésben fejeződött ki. Ugyancsak bemutatam néhány, a kulturális tárca egyes részterületein érvényesült sajátos megoldást, köztük olyanokat is, amelyek kapcsán előszeretettel alkalmazzák „a francia kivétel” kifejezést, amely arra utal, hogy más kapitalista gazdasági rendszerrel jellemezhető demokráciákhoz képest Franciaország kulturális életének sok területén erőteljes, a piaci logikákat korlátozó, korrigáló állami beavatkozás jut érvényre.

Felhasznált szakirodalom

- Baecque, André de 1967 *Les Maisons de la culture*. Seghers, Paris.
- Besse, Laurent 2015 L'action des maisons des Jeunes et de la Culture. *Informations sociales*, (N° 190) 4:26-35. <https://www.cairn.info/revue-informations-sociales-2015-4-page-26.htm>UR#
- Besse, Laurent 2006 Les MJC, bourses du travail des associations. *Agora débats/jeunesses*. N° 40:38-50. https://www.persee.fr/doc/agora_1268-5666_2006_num_40_1_2263
- Besse, Laurent 2015 Les MJC et l'action culturelle au cours des années 1960. *Politiques de la culture*. <https://chmcc.hypotheses.org/1215> 2015.04.27
- Bourdieu, Pierre – Darbel, Alain 1969 *L'amour de l'art: les musées et leur public*. Minuit, Paris.

- Dubois, Vincent 2012 *La politique culturelle. Genèse d'une catégorie d'intervention publique*. Belin, Paris.
- Girard, Augustin 1996 Les politiques culturelles d'André Malraux à Jack Lang: histoire d'une modernisation. *Hermes*, 20:27-41. http://documents.irevues.inist.fr/bitstream/handle/2042/14901/HERMES_1996_20_27.pdf?sequence=1; <https://doi.org/10.4267/2042/14901>
- Helie, Thomas 2017 L'architecture des décisions. Un président-bâtitseur dans le « tournant de la rigueur». *Gouvernement et action publique*. No 2:7-35. <https://www.cairn.info/revue-gouvernement-et-action-publique-2017-2-page-7.htm?contenu=article>
- Leniaud, Jean-Michel 2011 *Grandeur et misère du patrimoine d'André Malraux à Jacques Duhamel, 1959-1973*. École nationale des Chartes, Travaux et documents du Comité d'histoire du ministère de la Culture. <https://www.culture.gouv.fr/Nous-connaître/Decouvrir-le-ministère/Histoire-du-ministère/Ressources-documentaires/Publications/La-collection-Travaux-et-documents/Grandeur-et-misere-du-patrimoine-d-Andre-Malraux-a-Jacques-Duhamel-1959-1973/Presentation>
- Martin, Laurent 2013 La démocratisation de la culture en France. Une ambition obsolète? In Martin, Laurent – Poirrier, Philippe szerk. *Démocratiser la culture. Une histoire comparée des politiques culturelles*. Territoires contemporains, nouvelle série, 5. http://tristan.u-bourgogne.fr/CGC/publications/Democratiser_culture/Laurent_Martin.html 2013.04.18
- Mirlesse, Alexandre – Anglade, Arthur 2006 *Quelle politique culturelle pour la France?* <http://www.eleves.ens.fr/pollens/seminaire/seances/politique-culturelle/>
- Négrier, Emmanuel 2017 *Le Ministère de la Culture et la politique culturelle en France: exception culturelle ou exception institutionnelle?* <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01442310> (2017.01.20.)
- Pire, Jean-Miguel 2016 *Malraux contre l'éducation ou contre l'Éducation nationale? Brève généalogie d'une occasion manquée*. <https://chmcc.hypotheses.org/2319> (2016.09.26.)
- Poirrier, Philippe 1998 Culture nationale et antifascisme au sein de la gauche française (1934–1939). In Wolikow, Serge – Bleton, Annie szerk. *Antifascisme et nation. Les gauches européennes au temps du Front populaire, EUD*, 239-247. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00580762> (2011.03.29.)
- Poirrier, Philippe 2007 Un demi-siècle de politique culturelle en France. *Diversité*, N° 148, 23. www.educ-revues.fr/DVST/AffichageDocument.aspx?iddoc=38183
- Poulard, Frédéric 2007 Les écomusées. Participation des habitants et prise en compte des publics des écomusées. *Ethnographie française*, N° 3:551-557. <https://www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2007-3-page-551.html?contenu=auteurs>
- Rigaud, Jacques 1995 *L'exception culturelle. Culture et pouvoirs sous la Vème République*. Grasset, Paris.
- Saint-Pulgent, Maryvonne de 1999 *Le gouvernement de la culture*. Gallimard, Paris.
- Surel, Yves 1997 *L'État et le livre: les politiques publiques du Livre, 1957-1993*. L'Harmattan, Paris.
- Todd, Olivier 2001 *André Malraux – une vie*. Gallimard, Paris.
- Urfalino, Philippe 1993 La philosophie de l'État esthétique, 1993. *Politix*, N° 24:20-35. https://www.persee.fr/doc/polix_0295-2319_1993_num_6_24_1586

KOLLEKTÍV INDIVIDUALIZMUS
Egyéni határok és közösségiség a posztmodern korban

[DOI 10.35402/kek.2021.4.2](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.2)

Absztrakt

Írásomban individualizmus és közösségiség kapcsolatát vizsgálom. Az emberi lét e két végletes perspektívája közötti kölcsönös egymásra hatás elemzésére törekszem. Érvélemben önszerveződő kisközösségek értékrendkutatása során nyert tapasztalatokra támaszkodom. Meggyőződésem, hogy egyén és közösség nem egymással ellentétes, egymást kizáró fogalmak, hanem kölcsönös egymásrautaltságban formálódó jelenségek. A teljes magányban, hermetikus izoláltságban felnövekvő egyén társadalmi paradoxon. Bár az egyént a közösséghez fűző szálak eltérő erősségűek lehetnek, a közösség mindig otthagyja kézjegyét az egyén cselekedetein, gondolkodásmódján. Egyén és közösség kapcsolatrendszerében ezért kimutathatók olyan általános jellemzők, amelyek konstans adottságként vannak jelen, és a közösségi lét posztmodern vonásaiként azonosíthatók. Tanulmányomban ezeket a közös jellemzőket igyekszem áttekinteni.

Kulcsszavak: értékrend, közösségiség, individualizmus, posztmodern, objektivitás

Abstract

This paper will examine the relationship between individualism and communality. In order to analyze the mutual interplay between these two extremes of human existence, I draw on the experience gained during my fieldwork among self-organized communities. In my view, individual and community are by no means contradictory concepts, but segments of life forged in mutual interdependence. Therefore, the idea of an individual growing up in complete solitude or in hermetic isolation is a social paradox. Although the threads that bind individuals and communities together may be of different strengths, the community always leaves its mark on the individual's actions and way of thinking. In the relationship between individual and community, therefore, certain general characteristics can be detected as constants. These features can also be

identified as facets of community existence of the postmodern age. In my study, I will try to outline these common features.

Keywords: value system, communality, individualism, postmodernity, objectivity

Egyén és közösség kapcsolatának vizsgálata, a kettejük bonyolult viszonyrendszerét meghatározó mechanizmusok felfejtése kutatói érdeklődésem már régóta hangsúlyos területe. Kulturális antropológusként közel tíz éve tanulmányozom önszerveződő kisközösségek értékrendjét, identitáspolitikai törekvéseit, a problémákat, amelyekkel mindennapi útkeresésük során szembesülniük kell. Tanulmányomban elsősorban arra törekszem, hogy *pilot study*-ként értelmezett kutatásaim szerteágazó tapasztalatát összefoglaljam, rendszerezem – a teljesség igénye nélkül.

Írásomban individualizmus és közösségiség kapcsolatát vizsgálom. Az emberi lét e két végletes perspektívája közötti kölcsönös egymásra hatás elemzésére törekszem. Érvélemben önszerveződő kisközösségek értékrendkutatása során nyert tapasztalatokra támaszkodom. Hipotézisem szerint egyén és közösség nem egymással ellentétes, egymást kizáró fogalmak, hanem kölcsönös egymásrautaltságban formálódó jelenségek. Meglátásom, hogy a teljes magányban, hermetikus izoláltságban felnövekvő egyén társadalmi paradoxon. Bár az egyént a közösséghez fűző szálak eltérő erősségűek lehetnek, a közösség mindig otthagyja kézjegyét az egyén cselekedetein, gondolkodásmódján.

Írásom első részében a posztmodern fordulat általános módszertani következményeinek bemutatására vállalkozom, különös hangsúllyal az individualizmus eredményezte szubjektív látásmód szerepére. Ezt követően a kisközösségek felemelkedésének folyamatát vizsgálom, szem előtt tartva a térbeliség fogalmában bekövetkezett változásokat. A kisközösségek kohéziós ereje a tagjaik által vallott értékrenden keresztül mutatkozik meg leginkább. Kettejük kapcsolatrendszerének feltárása azonban komoly kihívást jelent a kutatás empirikus szintjén. Hosszútávú vizsgálataim igazolták, hogy egyéni

értékrend és közösségiség számos olyan metszéspontban találkozik egymással, amelyek általánosan megragadható jellegzetességekben öltetnek testet. Hogy ezeket a sajátosságokat bemutassam, írástomat önszerveződő kisközösségek tagjaival készített interjúk elemzésével zárom. Antropológiám a *jelen* antropológiája: bár merítek korábbi kutatások eredményeiből, nem törekszem a közösség fogalmának történeti-összehasonlító bemutatására. Ez utóbbi egy önálló és nagyobb lélegzetvételű tanulmány tárgya lehetne.

Mondanivalóm két pilléren nyugszik. Kiindulópontom az a meggyőződés, hogy a posztmodern nem egyszerűen csak a művészetek és a társadalomtudományi gondolkodás területén bekövetkezett fordulat, hanem olyan radikális történelmi változások rendszere, amely a mindennapi életmód és gondolkodás átalakulását hozta. Ezek a változások sok esetben szinte minden történelmi előzmény nélkül léptek színre és váltak a kor meghatározó jellemzőivé. A törésvonalat olyan események sorozata jelzi, mint az internet megjelenése, a transznacionalizmus térhódítása, az egyre fokozódó ökológiai válság kiváltotta kiútkeresés, a nemzetközi turizmus területén tapasztalható robbanás, az egyéni életutak szerkezeti átalakulása, a háborúk és a világválságok új arca, de ide sorolható akár a *crowdfunding*, a *transzhumanizmus*, vagy a kreatív városok megjelenése is.

Írásom másik fontos tartópillére az önszerveződő kisközösség fogalma. Önszerveződő kisközösség alatt valamilyen sajátos cél, valamilyen sajátos értékrend iránt elkötelezett közösséget értek, amelyen belül a tagok interpretációs stratégiái közös horizonton egyesülnek.¹ Valójában olyan mesterségesen létrehozott csoport, amelyet a tagok között kialakuló kölcsönösség érzete, illetve identitásuk kiteljesítésének közös motivációi tartanak mozgásban. Az individualizmus fogalmát a kollektívizmus ellentétéként, az egyénnek a közösségiség gondolatával szemben elfoglalt pozíciójaként értelmezem. Szubjektivitás alatt viszont az objektivitás eszméjével szemben megfogalmazódó hermeneutikai pozíciót értem. Az objektivitás-eszme a társadalomtudományi vizsgálódáson belül olyan módszertani

perspektíva, amely többnyire a valóság jelenségeinek számszerűsítésében, általános magyarázóelvek megfogalmazásában ölt testet. A szubjektivitás ezzel szemben az egyéni látásmód megnyilvánulása. Mint ilyen, a relativizmus forrása, végtelen formájában pedig a „fragmentálódás” előmozdítója. Míg egy individualista egyén számára nagyon is lehetséges a világ jelenségeinek általános magyarázó elvek mentén történő megragadása, addig a szubjektivitás általában sajátosan egyedi perspektívákban találja meg a valóság értelmezésének a lehetséges módozatait. A szubjektivitást ezért az individualizmusból eredeztettem, annak szélsőséges dimenziójaként definiálom.

A kutatás során vizsgált közösségek

Az elmúlt évek terepmunkái során négy önszerveződő kisközösség értékrendjét tanulmányoztam. Olyan közösségeket, amelyek mind lokalitás, mind a tagok foglalkozása, életkora, iskolai végzettsége, családi állapota és az általuk követett életmódstratégiák vonatkozásában is alapvető eltéréseket mutatnak, és adott esetben saját határainkon belül is magasfokú diverzitással bírnak. A vizsgált közösségek tagjai között vannak nyugdíjasok és egyetemi hallgatók, bölcsészek mellett programozók, doktori diplomával rendelkezők mellett alacsonyabb iskolai végzettséggel bírók, családostok és egyedülállók.

Első terepmunkámat a Concordantia Carpatiensis tagjainak körében folytattam. A 2009-ben alakult közösség az urbánus sámaság női ágát képviseli. A csoport egyik legfőbb célkitűzésének a Kárpát-medence tudathálózatának harmonizálását tekinti, amelyet különféle technikák – konyhószer-tartás, vízszertartás, dobkészítés, családhangolás, illetve elvonulások – segítségével igyekszik megvalósítani. Bár a közösség összejöveteleire leginkább Budapesten, illetve más települések urbánus közegében kerül sor, a tagok igyekeznek minél többször találkozni a természetben is. A második közösség a *free tekno* szinte egyedüli magyarországi képviselője, a Davoria. Noha a csoport már a 2000-es évek eleje óta szervez bulikat, jelenlegi nevét azonban többszöri újjászerveződés után csak 2015-től viseli. Zenei tevékenységük is csak az utóbbi években kezdett igazán kiteljesedni. Az általuk képviselt zenei irányzat egyfajta experimentális, vágáns zene. A csoportnak állandó helye nincs, szerveződése alapvetően a Facebook oldalhoz kötődik. Sajátos terepet képvisel kutatásaim között egy debreceni kezdeményezés, a

1 A határok bizonytalansága, a polifon életutak gyakran kiszámíthatatlan röppályája miatt ugyanakkor nem beszélhetünk esetükben szigorúan vett „interpretációs közösségről”, ahogyan annak kritériumait Fish elméletében megfogalmazza (Fish 1980:335). Bár kétségtelen, hogy a tagok értelmezési stratégiái konvergálnak, és az idő előrehaladtával egyre koherensebb formát öltetnek.

Láthatatlan Iskola, amely működési sajátosságait tekintve a legközelebb áll az intézményi formához. A Láthatatlan Iskola valójában egy mentorprogram, amely átmeneti otthonban élő, tanulni vágyó gyerekek boldogulását segíti. A programban való részvétel mindenki számára önkéntes. Bár az iskola elsődleges célja a tanulás, az érettségire való felkészítés, programjuk azonban új barátságok kialakítását is elősegíti. Az utolsó általam kutatott közösség a Nyimi Öko Közösség. Azáltal, hogy a nyimiek működése egy konkrét településhez kötődik, adottságaikban talán ők hasonlítanak leginkább a hagyományos értelemben vett közösségek típusához.² Céljuk egy ökológiai alapokon szerveződő kisközösség kialakítása, amely egy közösen birtokolt területen épülne majd ki.

A közösségek kiválasztásának elméleti hátterét Marcus többszinterű etnográfia koncepciója alkotta. Marcus a hagyományos terep átalakulásáról beszél, és a változásokat látva fogalmazza meg kutatói programját, amely a korábbi egyetlen helyszínhez kötődő kutatástól a többszinterű kutatás felé mutat (Marcus 1995). Elméletéből kiindulva a kisközösségek sajátosságait nem egyszerűen csak több terepen, de egyben több szintéren, egymástól eltérő minőségű közegekben vizsgálom. Meggyőződésem, hogy a kutatás hitelességét nem a vizsgált közösség száma, hanem a közösségek értékrendje közötti variabilitás mértéke határozza meg. Írásomnak ezért nem célja a Magyarországon élő önszerveződő kisközösségek enciklopédikus bemutatása (ez a feladat egyébként is meghaladta a számomra rendelkezésre álló erőforrásokat). Az eltérő közösségek elemzésén keresztül olyan általános vonások megragadására törekszem, amelyek segítségével a kultúra rendszerű értelmezése válik lehetővé.³

2 A lokalitás, a földrajzi meghatározottság mind a tradicionális társadalmak, mind pedig a posztmodern közösségek jellemzőit vizsgáló szerzők munkáiban kitüntetett szerepet kap. Nádasi Éva hagyományos közösségeket elemző írásában kiemeli, hogy a közösség legfontosabb ismérve területiális meghatározottsága, a „közös terület és lakóhely birtoklása, mely nélkül tényleges közösség ki sem alakulhat” (Nádasi 1987:68). Hasonlóan idealisztikus kép köszön vissza Delanty elemzésében is, aki a posztmodern közösségek újjászületésének lehetőségét a tér utáni vágyódásban, a tér ismételt birtokbavételében látja (Delanty 2010:158).

3 Bár a diverzitás tagadhatatlan, a kultúra végső soron mégis egy közösen birtokolt világgép lecsapódása. Ami fontos, hogy tudatosítsuk magunkban a vizsgált jelenségek kapcsolódásának szintjét, és az őket összekötő szálak erősségét (Heider 1997:69).

Módszertani megfontolások

Az egyéni életvilág behatárolt régió. Nem az absztrakt kérdésfeltevések, nem a makroszintű folyamatok vagy a politikai-gazdasági döntéshozatal többváltozós világa, hanem az egyéni életút kérdéseire választ kereső individuum mozgástere, amelynek szervezőelve az értékrend. Az értékrend dinamikusan változó keretrendszer, amelyet az egyén és a szociokulturális környezet alkotóelemei közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint az értékek változékonysága jellemez (Gyökér 2020:124). Mindezeket az értékrendbeli sajátosságokat az egyén magával viszi az általa választott kisközösségbe is. Hogy a közösségi lét dinamizmusát megragadjam, kutatásom során elsősorban kvalitatív módszertani eljárásokat alkalmaztam, amelyek a résztvevő megfigyelés, illetve a félig strukturált interjú gyakorlatát foglalták magukban.⁴ A résztvevő módszer egyik vitathatatlan előnye, hogy feloldja a kutató tudományos énjéből fakadó idegenségérzetet, aki így a tanulmányozott közösség tagjai előtt hitelesebb színben jelenhet meg, a közösség tagjai számára pedig biztosítja annak lehetőségét, hogy a társadalomtudományi vizsgálódás perspektívája helyett a saját szemszögükből tárják fel mindennapi életüket (Katz 2015:138). Terepmunkám során rendszeres időközönként látogattam a különféle közösségi eseményeket, gyakran videokamerával is rögzítve a tagok, illetve az összejövetelek alkalmi résztvevői közötti interakciókat. A felvételek nemcsak a közösségek dinamikájának elemzéséhez, de a Concordantia esetében egy független dokumentumfilm (Földanya hangján 2018) megszületéséhez is hozzájárultak. Mivel a közösségek tagjai elsősorban gyakorlati kérdésekre keresik a választ, ezért a személyes motivációk és a helyi igények közötti összefüggések feltárására félig strukturált interjúk kapcsán nyílt nagyobb mozgástér. Elgondolásomban megerősített az a körülmény is, hogy az értékek sohasem tiszta,

4 A kvantitatív kutatások során alkalmazott kérdőívek hátránya, hogy gyakran olyan ösztársadalmi szintű jelenségekre kérdeznak rá, amelyek összetettségükből adódóan nélkülözik a személyes érintettséget, az egyéni életvilággal azonosulást (Clarke et al. 1999). A makrogazdasági folyamatok például teljességgel irrelevánsok egy sámánisztikus hagyományokat követő közösség kunyhószertartása, vagy egy *free technós* csapat *sound system* projektje szempontjából.

esszenciális formában, hanem *kölcsönviszonyok* egyedi kombinációiként tárulkoznak fel.⁵

Az értékrendbeli, világnézeti aspektusok mellett az élettörténeti vonatkozások is meghatározó részét alkották kutatásaimnak. Thomas és Znaniecki munkájából nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén számára a társadalmi tények csakis az individuum szubjektív szűrőjén keresztül léteznek (Thomas – Znaniecki 1958). Johannes Fabian egészen odáig merészkedik, hogy kétségbe vonja „objektív” és „szubjektív” létezését, és helyette „interszubjektivitásról” beszél. A társadalmi élet különböző jelenségeit ezért inkább úgy kell értelmeznünk, mint az egyéni tudat és az objektív valóság közötti szakadatlan interakció eredményét (Fabian 2006:142). A közösségek tagjaival készített interjúkat a tematikus analízis Braun és Clark által kidolgozott módszerével elemeztem (Braun – Clark 2006). Hogy a beszámolókat tematikus csomópontjait azonosítsam, a szövegrészek tartalmi egységeit, visszatérő témáit kódokkal láttam el, amelyek lehetővé tették az elemzés során nyert összefüggések pontosabb behatárolását, a fogalmi háló finomítását. A hitelesség megőrzését az interjúk szó szerinti átvételén keresztül biztosítom. A „másik”, a kulturálisan idegen hangja megőrzésének záloga a „másik” beszámolójának egyidejűvé tétele, ahogy arra Johannes Fabian hívja fel a figyelmet (Fabian 2006:145). Megfosztva az antropológust hatalmi eszközétől, a „másik” hangja feletti uralmától, a reprezentáció így megőrizheti eredetiségét, és visszaadhatja az interjúalanyok jelenvalóságát.

I. A posztmodern fordulat és általános módszertani következményei

A posztmodern mint eszméáramlat a modernitás által képviselt világszemlélet kritikai bírálata (Hicks 2011:6). A fordulat lényegét Lyotard a metanarratívákkal szemben megjelenő bizalmatlansággal magyarázza: a posztmodern valójában annak felismerése, hogy „a tudományos tudás egyfajta diskurzus” eredménye (Lyotard 1984:3). A posztmodern ezért megkérdőjelezi a szöveg státuszát és

5 A *kölcsönviszony* az egyén hermeneutikai törekvéseinek kifejeződése, az egyén és a szociokulturális valóság állandói közötti dialogikus kapcsolat. Az érték ezzel szemben a kölcsönviszonyok rendszeréből levezethető, származtatott kategória: kölcsönviszonyok egyedi mintázatba rendeződése (Gyökér 2020:128). Univerzálisan érvényes értékek megfogalmazása ezért paradoxon. Ez ugyanis azt feltételezné, hogy két különböző életvilág teljesen egymásra illeszhető.

újraolvasásra szólít fel. A szöveg többé már nem a szerzői tekintély által uralt tér, amelynek hatalmát a mögötte meghúzódó intézményrendszer szavatolja, hanem a valóságnak csupán egy lehetséges olvasata, amelynek létrejöttét sajátos történelmi körülmények tették lehetővé. A diskurzus hatalmának a megtörését a dekonstrukció posztmodern gyakorlata jelentheti. A Derrida által javasolt megoldás célja a szöveg státuszának a rehabilitációja az elnyomott olvasatok felszabadításán keresztül. A dekonstrukció valójában a strukturalizmus bírálata, véli Norris, amely az általános magyarázóelvek uralma ellen mozgósít.⁶ Mivel az irodalmi szövegek értelmezése mindig új kódok elsajátításával jár együtt, ezért a megértés semmiképp sem tekinthető egy univerzális nyelvtan következményének (Norris 2002:3). Sajátos körülmény ugyanakkor, hogy bár a posztmodern kort a metanarratívákkal szembeni lázadás hatja át, az irányzat nem tagadja az általános magyarázóelvek létjogosultságát. Derrida valójában a hatalom homogenizációs törekvései ellen szólal fel, amelyet az elnyomott olvasatok felszabadításán keresztül vél leküzdhetőnek. Szerinte csak így oldható fel az egyneműsítés fenyegető veszélye, amely „egy lényegileg mindig gyarmati szuverenitás által ránk kényszerített egynyelvűség, mely a nyelveket elfojtóan és elfojthatatlanul az Egyre, vagyis a homogenitás hegemoniájára igyekszik redukálni” (Derrida 1997:61).

A tudáselőállítás hatalmi dimenzióinak felismerése a szubjektív álláspont felértékelődését vonja maga után, amelynek episztemológiai következményei mélyrehatóak. Megszilárdul az a nézet, hogy a világ objektív megismerése valójában illúzió, a tudomány szerepe pedig nem más, mint a domináns társadalmi csoportok érdekeinek kiszolgálása (Spiro 1996:759). A tudományos megismerést érintő szkepticizmus a terepmunkát végző kutató személye kapcsán is megmutatkozik. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a kutató képes-e hitelesen integrálni megfigyelése eredményeit a kutatott jelenségekről készült beszámolójába. Isaac Reed meglátása, hogy a kutatás folyamatát feloldhatatlan ellentmondás árnyékolja be. A megismerés a terepen hermeneutikai paradoxonba ütközik, amely a kutató és vizsgálata tárgya által képviselt életvilág különbözőségeiből adódik (Reed 2010:22-23).

6 A strukturalizmus ellentmondása, hogy ha elfogadjuk egy-egy magyarázóelv univerzális érvényét, akkor a különféle jelentésváltozatok ugyanazon mélystruktúra alakváltozataivá egyszerűsödnek, ami azonban a valóság jelenségeinek homogenizációjához vezet.

A posztmodern kritika másik fontos kérdése a reprezentációs válság problematikája. Rorty bírálja a korrespondencia-elmélet azon nézetét, amely a megfigyelő és a vizsgálódás tárgyát képező jelenség függetlenségét hangsúlyozza. Meglátása, hogy az emberi tudat valójában elválaszthatatlan az általa létrehozott reprezentációk világától, a filozófiatudomány pedig semmiképp sem tekinthető a megismerés egyedül hiteles forrásának (Rorty 1979). A reprezentáció természetét kutatva Mitchell is hasonló következtetésre jut (Mitchell 1984). Egyfelől kiemeli, hogy a mentális képek és a világ jelenségei között ontológiai összefüggést posztuláló reprezentációs modell elfogult az egyéni látásmóddal szemben, azt önkényesen a tudás kizárólagos forrásának tekinti. Ugyanakkor elismeri, hogy a valóság megismerése kizárólag az egyéni tapasztalás mentén haladhat.⁷

A szubjektivitás-eszme veszélyei

A kulturális antropológia úgy tűnik, a 22-es csapdájába kerül. Egyfelől világossá válik, hogy a szubjektivitás teljes kizárása az antropológiai vizsgálódás során képtelen vállalkozás. Egy emberi kultúrákkal foglalkozó tudományág nem kerülheti meg a kutató sajátos világlátásából adódó nézőpont egységét, annak érzelmi, politikai, morális és elméleti implikációit. Ha így tenne, az vagy a kutató teljes fizikai megsemmisülését, vagy pedig rendkívül szegényes kutatói beszámolókat létrejöttét eredményezné (Duranti 1997:85-86). A túlhajszolt individualizmus, azaz a szélsőségesen szubjektív nézőpont megjelenése ugyanakkor ellehetetleníti a kultúra mint rendszer értelmezését. Több kutató úgy véli, hogy az individualizmus következtében a kulturális antropológia széthullik, a tudományág pedig feloldódik a partikuláris jelenségek végtelen láncolatában.⁸ A probléma különösen érzékletes formát ölt a kulturális „mátság” posztmodern kritikája kapcsán. Mivel a valóság értelmezése szinte végtelen számú perspektívából lehetséges, ezért objektív,

általánosan érvényes álláspont nem létezik, a „másik”, a kulturálisan idegen megismerése pedig lehetetlen vállalkozás. Roy D’Andrade szerint a tudományág alapjait ért posztmodern kritika célja, hogy az antropológiát, mint a világ objektív modelljén nyugvó tudományt morális tudománnyá alakítsa át. Ennek veszélye D’Andrade szerint abban áll, hogy míg az objektív kutatói módszer magáról a jelenségről közvetít ismereteket, addig a morális modell végső célja „jó” és „rossz” azonosítása. Az objektív beszámoló D’Andrade szerint azonban nem feltétlenül kell, hogy értékítéletmentes legyen, és az általános elvek megfogalmazását szem előtt tartó kutatói attitűd sem kell kizárja annak lehetőségét, hogy mások szubjektív életvilágát tanulmányozzuk. Az objektivitás iránti elköteleződés sokkal inkább arra utal, hogy valamely leírás mennyire képes információkkal szolgálni az általa vizsgált társadalmi jelenségről (D’Andrade 1995).

Az individualizmus problematikája az értékrendkutatások területén is felbukkan. Hofstede értékrend-elmélete a kultúrát hat dimenzió mentén vizsgálja, amelyek közül a harmadik individualizmus és kollektívizmus kapcsolatát elemzi, és az egyén társadalmi integráltságának mértékét igyekszik felmérni. Míg az individualista kultúrákon belül az egyének közötti kapcsolatok gyengék, és a közösség határai legfeljebb a közvetlen családig terjednek, addig a kollektivistákultúrákra erősebb társadalmi kötelek jellemzők. Az ilyen kultúrákban a nagycsaládi modellel is gyakrabban találkozunk. A családi kötelek fonta védőháló ugyanakkor nemcsak oltalmul szolgál, de egyfajta lojalitást is megkövetel az egyéntől, miközben határozott vonalat húz a „saját”, és a „másik” csoport közé (Hofstede 2011:17). Bár a Hofstede-modell látszólag nyitottan mutatkozik az átmenetek irányába, ám azáltal, hogy az individualizmus és kollektívizmus jelenségét a személyiség gravitációs mezején belül helyezi el, a csoportot gyakorlatilag megfosztja a létezés lehetőségétől. A társadalmi valóság Hofstede értékelméletében az individuum drámájává egyszerűsödik.

Bár az objektivitás igényével fellépő beszámoló gyakran a valóság kisajátítására törekednek, és az általuk képviselt hatalmi pozíción keresztül hozzájárulhatnak a rivális olvasatok elnyomásához,⁹ a

7 A látszólagos ellentmondás alapja valójában a metanarratívák működési elvéből adódó torzítás, amely egy látszólag egyetemes alappal rendelkező tapasztalatot tesz meg minden tudás forrásának, miközben érzékenyen egyensúlyoz a társadalom hatalmi erővonalai mentén.

8 Patricia Greenfield szerint, ha a kulturális antropológia lemond az általános törvényszerűségekről és a kultúra mélystruktúráinak megértéséről, akkor egzotikus szokások gyűjteményévé, vagy „egyszerű” irodalommá egyszerűsödik (Greenfield 2000:573).

9 A diskurzus könnyen a kizsákmányolás eszközévé válhat, ahogyan az orientalizmus esetében is megfigyelhető. A Közel-Keletről folyó diskurzus nemcsak a tudáselőállítás, de a térség politikai-társadalmi-ideológiai megteremtésének is része, és mint ilyen, a kulturális elnyomás eszköze (Said 1994).

túláltalánosítás ellensúlyozása nem feltétlenül csak narratív etnográfiai írás, vagy egy-egy élettörténetben való elmerülés által valósítható meg, ahogyan azt Abu-Lughod véli (Abu-Lughod 1991:475). Ha tudjuk, hogy minden leírás magában hordozza az etnocentrizmus veszélyét, és ez a szöveg alapvető adottságaként körvonalazódik, akkor az általános alapelvek megfogalmazásának veszélye túlteoretizáltnak tűnhet. A diskurzus hatalmának ellensúlyozása ugyan releváns küldetés, ám partikuláris jelenségek bemutatása általános következtetések megtétele nélkül csak puszta leírás, amely nélkülözi a teoretikai mélységet, és nem ad lehetőséget arra, hogy a kultúra tényleges működéséhez hozzáférközzünk.

Individualizmus mint paradoxon

Az individuum az egyén önmagáról vallott nézeteinek, valamint a külvilág egyénről alkotott ítéleteinek eredője. Nem a szociokulturális valóságból kiszakított, önálló létező, hanem a valóság folyamatainak szerves része, ám annak csak egy dimenziója. Létezését beágyazottság, kölcsönösség és függőség jellemzi (Boyes-Watson 2005:362). Vajon egyedinek tekinthető-e az individuum? Egybeesnek-e az önmaga kiteljesedését kereső egyén és társadalmi leképeződésének határai? A társadalmi valóságnak számos olyan perspektívája létezik, amelyen belül az individuum elveszítheti integritását, egyediségét. Az állam egységesítő törekvéseinek, illetve a szociológiai tudomány kérdőíves felméréseinek perspektívájából vizsgálva a kérdést, az „egyedi” fogalma feloldódni látszik az általános kategóriák összegző megállapításaiban. A genetika az öröklődés szempontjából tekint az emberre, aki nem más, mint kódolt információk személytelen hordozója. Genetikai értelemben gyakorlatilag minden ember azonos, hisz a DNS ugyanazokból a vegyi építőkövekből szerveződik.

Az individualizmus egyoldalú felértékelése több szerző szerint is a valóság torz értelmezéséhez vezet. Francis Hsu meggyőződése, hogy az emberi lét alapja a másoktól való függés, amely nélkül sem törvények, sem művészetek, de még csak nyelv sem létezhetne (Hsu 1961:219-225). Egyén és közösség ellentmondásos kapcsolata a kultúra más területeire is kihat. Maurice Halbwachs a kollektív emlékezet problematikáját vizsgálva felteszi a kérdést, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egyéni emlékezetéről? Halbwachs meggyőződése, hogy az ember még teljes magányában sem tud megszabadulni azoktól az

emlékképektől, amelyekre a csoport tagjaként tesz szert. Az emlékezet tehát kollektív produktum, annak ellenére, hogy mindig az egyén az, aki valójában emlékezik (Halbwachs 1980). Az individualizmus túlhangsúlyozása Carr szerint is csapdahelyzetet rejt magában. A történész szerepének egyoldalú felnagyítása ugyanis azt a látszatot keltheti, hogy objektív történelem valójában nem is létezik. A társadalom és az egyén elsőségének dilemmája Carr szerint eldönthetetlen. Másfelől a társadalomtól független egyén feltételezése is értelmetlen, mivel az egyén gondolkodását a nyelv és az őt körülvevő szociokulturális környezet közösen formálja (Carr 1961).

Bár a pszichológiai tudomány alapvetően az individuum belső folyamataira koncentrálna, vizsgálódásai során mégsem tekinthet el teljesen a társadalmi környezet felől érkező hatások elemzésétől. Skinner megállapítása, hogy a társadalmi lét elengedhetetlen feltétele az emberré válás folyamatának. Az egyént körülvevő szociokulturális környezet – a nyelvi képességek kialakulása mellett – jelentős mértékben megkönnyíti a helyes viselkedés, és a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen technikák elsajátítását. Az egyénnek nem kell ugyanis felfedeznie saját maga számára a különböző viselkedésmódokat, hanem közvetlenül szüleitől kapja örökölni azokat. Skinner szerint a nyugati kultúra az individualizmus elvtelen éltetése közben megfedkeznek arról a körülményről, hogy a személyes szabadság olyan megtestesítői, mint Robinson Crusoe és Henry David Thoreau, egykor maguk is a társadalom tagjai voltak: Robinson Crusoe csak új élethelyzetbe kerül, amikor hajótörést szenved, Thoreau pedig önkéntes száműzetésbe vonulva lép ki a társadalomból, amikor a Walden-tó partján keres menedéket (Skinner 1973).

Elköteleződés mint kiteljesedés

Individualizmus és kollektívizmus jelenségét történeti távlataiban vizsgálva azt látjuk, hogy a magányos, öntörvényű, a társadalmon kívül álló egyén alakja idegen a primitív kultúrák társadalmi gyakorlatától.¹⁰ Azáltal, hogy az individuum jelentőségét

10 A törzs tagjai mindig csak törzsi keretek között tudták önmagukat realizálni. Számos kultúrában létezett ugyan a száműzetés gyakorlata, amelyet általában valamilyen főbenjáró bűnért, például gyilkosságért, szabhattak ki, a száműzetés letelte után azonban a bűnös kérhette visszafogadását a törzsbe, ahogy arról Hoebel számol be a csejének jogrendszerét elemző írásában (Hoebel 1954:158).

egyoldalúan felértékeli, a kapitalizmus és a piacgazdaság logikája igyekszik elfeledtetni a közösségiség korábban meghatározó gyakorlatát. Frankfurt az archaikus ember gondolkodásmódját vizsgálva arra a felismerésre jut, hogy azt erőteljes érzelmi viszonyulás, a látható és a láthatatlan egységben elgondolása jellemezte. Az archaikus világrétegben belül ember és természet nem egymás ellentétei, hanem egymást kölcsönösen kiegészítő entitások: az ember a társadalom része, aki a természeti közegbe ágyazódva kozmikus események várományosa (Frankfurt 1946:4-11). A Zúñik évszázadokon át tartó szertartásrendje, a napfordulók köré szerveződő ünnepek szintén a természetfeletti erők és a földi történések megbonthatatlan egységét hangsúlyozták. A közösség elsődlegessége talán a személyes vallási élet terén a legszembetűnőbb. A vallási élet szinte kizárólag a csoportos rituálék alkalmával nyilatkozott meg, míg a hit személyes mozzanatai szegényes képet mutattak (Bunzel 1929-30:544).

A közösségiség mint formáló erő valójában nemcsak a hagyományos kultúrák, de a posztmodern kor társadalmi közegére is jellemző sajátosság. Olyan jelenség, amely alapvető mozgósítóerővel bír. Ha elfogadjuk Csányi Vilmos érvelését, miszerint az emberi faj történetében a tárgyszeretet és a kommunikációs kényszer mellett a szociális vonzódás is lényegi tényezőként van jelen (Csányi 1994), akkor az individualizmus korszaka után lehetséges a visszatérés a közösségiség gyakorlatához azonos értékeket valló egyének kreatív önszerveződésén keresztül.

Individualizmus és közösségiség egysége három mozzanatban mutatkozik meg leginkább. Mivel a közösséghez önként csatlakozó egyének elsődleges motivációja ugyanaz, ezért a közeg ösztönzőereje összeadódik, és az egyéni kiteljesedés hajtóerejévé válik.¹¹ További jellegzetesség, hogy miközben a közösség sajátosan egyedi értékrendet hoz létre, annak hatása csak bizonyos értékrendmintázaton belül érvényesül. Ez a körülmény ugyanakkor az egyéni orientációk kibontakozásának szabadabb

11 Meglelni a kiteljesedés ideális közegét, amelyen belül az egyéni motivációk és a közösségi célok összhangra lelnek: ez a szándék minden interjúalanyom alapvető célja. Természetesen számos további körülmény is árnyalhatja az *elsődleges* motivációt. A Láthatatlan Iskola alapításának szándéka mögött a kalandvágy, a „belesodródás” érzése, az önkéntesség gondolata, a hátrányos gyerekek megsegítése iránti elköteleződés, illetve a tanítás vágya szintén kimutatható.

lehetőségét kínálja az élet más területein.¹² Végül elmondhatjuk, hogy bár a közösség tagjai teljesen azonosulnak a közösségre jellemző értékrenddel, ez nem az értékek mechanikus elfogadásán, hanem a közösség tagjaival folytatott kölcsönös párbeszeden, és gyakorlati alapokon nyugvó tevékenységek kreatív kibontakoztatásán keresztül valósul meg.¹³

II. Kisközösségek felemelkedése

A metanarratívák és az intézményesített tudás meggyengülése a perifériák felértékelődését eredményezi. Elmozdulás tapasztalható a populáris kultúra, azaz a másodlagos jelentések, és az exotikum, azaz a világháló transznacionális útján keresztül érkező alternatív magyarázatok felé.¹⁴ A folyamatot a nemzetközi migráció fokozódása, az interkulturális kapcsolatok terén tapasztalható robbanásszerű növekedés, valamint a globális méreteket öltő turizmus jelensége csak tovább erősítik. A változások hatására a magaskultúra és a populáris kultúra közötti határ is kezd elmosódni. A populáris kultúra új tartalmakkal telítődik és az elit kultúrával azonos rangra emelkedik. „A posztmodern rehabilitálja a marginálist, integrálja az egzotikumot és számos olyan értéket kanalizál a társadalmi fősodorba, amelynek – az adott térség történeti-kulturális hagyományait tekintve – nincs relevanciája” (Gyökér 2016:3).

12 Arikán a polgári életben gyógymasszőrként dolgozik, a Davoria egyik alapító tagja, egy könyvkiadó munkatársa. A Láthatatlan Iskola vezetői szintén sokszínű pályán mozognak: van köztük informatikus, nyelvtanár, vállalkozó.

13 Mindaddig, amíg az értékek nem telítődnek a gyakorlati megvalósíthatóság igényével, mindaddig, amíg nem társulnak hozzájuk performatív aktusok, rituális cselekvésmódok, döntések, választások, amelyek az egyént önmaga és a külvilág előtt megerősítének, addig gyakorlatilag nem beszélhetünk másról, csak várakozásról, reményről, álmokról, sok esetben szofizmusról.

14 A 90-es évek posztstrukturalista kritikája – érdekes módon – ezzel szinte ellentétes folyamatként írja le a modernitás indukálta változásokat. Elméletükben a perifériák a társadalmi kirekesztettség, a jogfosztottság megtestesítői (Kovács 2007:7). A *communitas* érzése Featherstone szerint is eltűnőben van. A komplex társadalmak az összetartozás érzését a nemzeti ünnepek segítségével próbálják fenntartani, ám szándékuk sikere nagyon is kérdéses (Featherstone 2007:130).

A világháló transznacionális útján érkező globális tudás beépül a személyes tapasztalatba, amely kedvez a közösségi törekvések kibontakozásának. A posztmodern kor talán egyik legfontosabb fejleménye az önszerveződő kisközösségek létrehozásának egyre fokozódó igénye. Míg a hagyományos társadalmak esetében az egyén beleszületett a közösségbe, és többnyire az adott társadalmi-kulturális kényszerfeltételeken belül kereste boldogulását,¹⁵ addig a posztmodern kor emberét a közösségépítés tudatos szándéka hajtja: közösségeket hoz létre, hogy megteremtse saját kibontakozásának lehetőségeit. A kisközösség, amennyiben az egyéni életút során megjelenik, úgy kitüntetett szerepre tesz szert. Csak egy önszerveződő közösség lehet képes ugyanis arra, hogy az általánosan megfogalmazódó célok mellett az egyéni önkifejezésnek, a személyiség kiteljesedésének is megfelelő terepet biztosítson. A posztmodern egyént korántsem az eredet nélküli realitások megjelenésének, vagy a tényeket összefogó logikai lánc megbomlásának lehetősége nyomasztja, ahogyan azt Baudrillard hiperrealitásról szőtt elméletében feltételezi (Baudrillard 1988), hanem a világtól és az egymástól való eltávolodás fenyegető veszélye. Fokozottan így van ez Magyarországon, ahol az állam egészen a rendszerváltás bekövetkeztéig következetesen elnyomta az alulról jövő kezdeményezéseket. „Magyarországon a szocialista-kommunista rezsim hivatalos kultúrpolitikája nem tűrte meg a másként gondolkodást, és kisajátította a közösségszervezés lehetőségeit” – fogalmaz Farkas Judit egyik írásában (Farkas 2017:8).

A rendszerváltást követően a közép-európai régiót – így Magyarországot is – a korszakhalmozódás élménye hatja át. Noha a modernitás és a vele párhuzamosan kibontakozó posztmodern világkép az individualizmus megerősödését eredményezi, a folyamat később megfordul, és a kezdeti fellángolás kiábrándultságba csap át. Ami sokáig csak a Nyugat problémájának tűnt, megkésve bár, de a

15 Kivételek természetesen mindig is voltak, ahogyan azt Martin Guerre életútja is tanúsítja. Natalie Zemon Davis szín pompás tablója a 16. századi francia vidékről érzékletes példáját nyújtja egy olyan világnak, ahol a szülőfalu gravitációs vonzásán túl a személyes kalandvágy is meghatározó szerepre tehetett szert: „Biztosan tudjuk azonban, hogy Martin (egy francia paraszt fia Artigatból) átkelt a Pireneusokon Spanyolországba, megtanult kasztíliaiul, és végül Burgosban kötött ki, ahol inaként szolgált Francisco de Mendoza házában, a római katolikus egyház bíborosánál” (Davis 1999:31).

volt szocialista országokban is általános életérzésé válik.¹⁶ A rendszerrel szemben érzett kiszolgáltatottság sokakat öntevékeny cselekvési formák irányába mozdít. Hogy az általa vallott értékrendet kibontakoztassa, a posztmodern egyén közösségek építésébe kezd. A folyamat egyszerűségét érzékletesen szemlélteti a Nyimi Öko Közösség egyik tagja:

Régebben beleszületettek az emberek a közösségbe. Mi létrehozuk azt. (Zsonglőr)

Mi a közösség? Emberek olyan csoportja, akik egy adott lokalitáson belül élnek mindennapi életüket, vagy inkább olyan alkalmi szerveződés, amelynek egyik jellegzetes találkozási „helye” a virtuális tér, fennmaradásának záloga pedig a közösség önmege erősítése rendszeres közösségi rítusok, internetes fórumok, vagy megosztás által?

A posztmodern kor a térbeli viszonyok ártrendeződését hozza. Bár a globalizáció továbbra is napjaink egyik meghatározó folyamata, az univerzális minták egyeduralkodó korántsem töretlen. A 21. század a piacgazdaság egységesítő hatásának és a populáris kultúra elkülönülődésének feszültségére épül. A két dimenzió ugyan keveredik egymással, horizontjuk mégis teljesen más: míg az egyik globális, addig a másik elsősorban lokális szinten fejti ki hatását (McMichael 2004:XXVI). A folyamat eredményeként „a globális folyamatoknak kiszolgáltatott egyén közvetlen környezete felé fordul, sajátos életvilágot teremtve maga körül. A léptékváltás, a globális szinterről való visszalépés lokális kisközösségek születéséhez vezet, amelyek ugyan reflektálnak a globális szinten tapasztalható makrofolyamatokra, azonban egy saját maguk által kidolgozott értékrend alapján fogják össze a szétartó életutakat” (Gyökér 2016:3).

A posztmodern korban nemcsak a tér szerveződése, de az értékrend fogalma is átalakul. Az értékrend többé már nem szilárd *öntőforma*, hanem olyan dinamikus változó keretrendszer, amelyet az egyén és a szociokulturális állandók közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint a gyakorlati megfontolások elsődlegessége jellemez (Gyökér 2020:26). Az egyéni értékrendekben azonban töredezettségük ellenére is

16 Willette a technológiai fejlődés szülte „embertelen racionalizmus”-ban látja a korszakra jellemző általános szkepticizmus forrását (Willette 2012). Hicks szerint a posztmodern belengő kiábrándultság nem más, mint a modernitás válságjelenségei kiváltotta életérzés, amely a kapitalizmus, a piacgazdaság, és a tudományos világkép térhódítására vezethető vissza (Hicks 2011:249).

kimutathatók olyan hatóerők, amelyek a közösségiség általános jellemzőinek kialakulásához járulnak hozzá, és a közösségi lét posztmodern vonásaiként azonosíthatók. Esettanulmányomban ezeket a közös jellemzőket igyekszem áttekinteni.

III. Kutatási beszámoló

Az értelmezés a lét ontológiai adottsága. A társadalmi valóság, a bennünket körülvevő szociokulturális környezet befolyásoló ereje megkérdülhetetlen. A „belevettség” állapota egyfajta kiszolgáltatottságot szül, amely az egyént a világ jelenségeinek szakadatlan értelmezésére sarkallja (Heidegger 2004:163). Fokozottan így van ez azoknál, akik nem az *önmagáért-való-lét* szűkös keretei között, hanem valamely kisközösség keretein belül képzelik el céljaik megvalósulását. Meglátásom, hogy az önmaga kiteljesedését kereső ember a kisközösség életvilága felé fordul. Csak itt, a közösség elfogadó közegébe merülve válik képessé arra, hogy az általa vallott értékeket a maguk teljességében kibontakoztassa. Bár az önszerveződő kisközösségek értékrendje individualizmus és közösségiség dialogikus viszonyában formálódik, a közösségekre jellemző sajátosan egyedi értékrend hatása csak bizonyos értékrendmintázaton belül érvényesül.

A kisközösség nem pusztán az egyéni értékrend meghatározó alkotóeleme, de a közösség tagjai által vallott értékek sajátos „vegülete” is, amelynek alapja az elfogadás. Ez az elfogadás csak egy olyan kiegyensúlyozott közösség keretei között érhető el, amelynek tagjait közös célok mozgatják. A kisközösség individualizmus és közösségiség egysége. Olyan kreatív milió, amelyben a közösség által vallott értékek iránti személyes elkötelezettség, valamint a közösség által birtokolt értékek egyénre gyakorolt integratív hatása egyszerre jutnak kifejeződésre. Ez az egymásban feloldódás valójában a posztmodern kor egyik alapvető sajátossága, amelynek alapja az értékek „választhatóságában” rejlik. A választhatóság alapja a személyes érintettség: az egyén nem pusztán az őt körülvevő szociokulturális környezet kényszerítő hatására, vagy a társadalmi követelményeknek való megfelelés okán köteleződik el bizonyos értékek – és ezzel egy bizonyos kisközösség – mellett, hanem személyes motivációi terelik egy bizonyos irányba.

Bár a kisközösség egyfajta felettes instancia, amely szabályozóerőként lép fel a tagok életében, befolyásolva őket az egyéni döntéshozatal és a

mindennapok rendjének kialakítása során, hatása bizonyos értelemben mégis behatárolt. Az egyén még a közösség tagjaként is töretlenül birtokolja az értelmezés jogát, interpretációs gyakorlatainak hatókörét pedig adott esetben kiterjeszti a közösség határain kívül eső területekre is.

Egyén és közösség kapcsolata ugyanakkor számos olyan általános jellemzővel bír, amely valamennyi kisközösség életében kimutatható. De vajon tehetünk-e általános kijelentéseket egy mindössze négy kisközösség vizsgálatát magában foglaló kutatás alapján? A célok és motivációk különbsége ellenére valamennyi közösségről elmondható, hogy mikroközösség, amely egy nagyon kicsi, mindössze négy-öt fős központi mag körül épül ki. A belső mag körül gyakran találunk ugyanakkor egy dinamikus változó, külső héjat: a közösség céljai, motivációi iránt elkötelezettek csoportját. Ők szinte állandó látogatói a Davoria és a Concordantia Carpatensis esetében a közösség összejöveteleinek, rendezvényeinek, illetve állandó munkaezőként vannak jelen a Láthatatlan Iskola életében. A külső héjat alkotó tagság méretei azonban szintén behatároltak, és csak ritkán lépik túl a 30-40 főt. A külső héjat a bizonytalanok, a közösséggel szimpatizálók csoportja övezi, akiket nehéz megkülönböztetni az érdeklődők alkalmi csoportjától. Még ennél is nehezebb esetükben számadattal szolgálni. Mindegyik általam tanulmányozott közösség fontos jellemzője, hogy önszerveződő kisközösség, amelynek tagjai közösségi keretek között keresik az egyéni kiteljesedés lehetőségeit. További közös vonás, hogy a motivációk, világnézeti megfontolások nem állnak meg egy-egy kisközösség határánál, hanem más csoportokban is kimutathatók.¹⁷ A hasonló világméppel, értékrenddel rendelkező közösségek tudnak egymásról, figyelemmel kísérik egymás tevékenységét, gyakran együtt szerveznek közös eseményeket. A sámánnök csoportjának vezetője, Arikán, folyamatosan járja az országot, sámánisztikus rítusokat vezetve. Az összejövetelek résztvevői bár sokszínű közegekből érkeznek – lehetnek egy dobkör, egy meditációs kör, de akár egy jógcsoport tagjai is –, mégis hasonló világlátással, értékrenddel,

17 Az önszerveződő kisközösségek látszólagos egyedisége nem jelent hermetikus zárttságot. A globális méreteket öltő parasztozalmak napjainkban tapasztalható fellángolása például képes közös horizonton egyesíteni a földrajzilag egymástól hatalmas távolságokban élő, eltérő kulturális hagyományokkal rendelkező csoportok tagjait, közelítve azok gondolkodásmódját, a világ működéséről vallott nézeteit (McMichael 2008).

motivációkkal bírnak. A Davoria eseményeit rengeteg olyan érdeklődő is látogatja, aki nem feltétlenül híve a *free tekno* irányzatnak. A nyimiek környezetudatos csoportok sokaságával tartják a kapcsolatot, szüntelen merítve egymás tevékenységéből. 2021 júniusában szalmabála kitöltőfal építést szerveztek településükön, nem sokkal előtte a Karátsón Gábor Kör kötetét népszerűsítették, amely a Föld napja alkalmából jelent meg, de felkarolták a méhek és termelők megmentéséért indított polgári kezdeményezést is. A Láthatatlan Iskola egy humanitárius célokat szolgáló szervezetből, a Rotaract-ból nőtt ki. Motivációi szervesen illeszkednek a nemzetközi karitatív szervezetek által vallott célkitűzések gondolatosságába.

A következőkben értékrend és közösségiség kapcsolatában megjelenő újszerű vonások áttekintésére törekszem. Az általam azonosított hét vonás fontos jellemzője az átjárhatóság, a fogalmak között húzóódó határ porózussága. Az egyes vonások kölcsönösen áthatják egymást, több ponton is összefonódnak. Különválasztásuk ezért inkább csak a közösségek sokszínűségének, változékonyságának bemutatását célozza. A nyelv nem a valóság leírásának eszköze, hanem az emberi életmód, az ember által végrehajtott tevékenységek integráns része, ahogy Wittgenstein fogalmaz (Wittgenstein 2009:15e). A tudományos kategóriák ezért inkább csak „törekvések”, nem pedig valamilyen végső igazság megnyilvánulásai.

1. személyes kapcsolódás

A hagyományos, területi alapokon szerveződő közösségekkel szemben a posztmodern kor kisközösségeit már nem a hely, hanem a személyes kapcsolódás érzéki tapasztalata határozza meg. Élhetünk ugyanazon a környéken, látogathatjuk ugyanazt a közösségi kertet, ha hiányzik a személyes kapcsolódás érzése, nem beszélhetünk közösségről (McCold – Wachtel 1998:2). A közösség úgy jelenik meg előttünk, mint „a társadalmi kötelek egy bizonyos típusa, amelyet a kölcsönösség, a gondoskodás, a kapcsolódás, az identitás, a tudatosság és a mások iránti elköteleződés érzete jellemez” (Boyes-Watson 2005:362). Érzékletes formában jut kifejeződésre ez az érzés a Davoria esetében, ahol a személyes kapcsolódás tapasztalata a sajátos hangzásvilágnak, a szabadság fokozott érzésének, és az egyenlőség kifejeződésének ötvözete. Ezt az érzést a következőképpen próbálja visszaadni egyik interjúalanyom:

Hangzásügyileg, az egész miliő igazából egy kicsit két másabb, mint a megszokott elektronikus zenei történések és rendezvények a városban. Valahol én is úgy gondolom, hogy szabadabb ez az egész dolog. [...] A másik az, hogy nem színpadról zenélünk. Az emberek mögött, vagy mellett állunk. Ott vagyunk velük egy szinten. Nem emeljük magunkat semmilyen piederasztátra. (KR)

A személyes kötelek és a közösségiség megerősítésének igénye a „sámánnök” esetében is előtérbe kerül. Itt azonban már nemcsak egyszerű jelenlétről van szó, hanem egymás spirituális mélységének a megtapasztalásáról, a személyes kötelek elmélyítéséről, amelynek sajátos teret a kunyhószertartás rítusa nyújt:

Annak ellenére, hogy nem beszélgetés zajlik a kunyhóban, de imák történnek, mindenki beszél magáról. És egyszerűen átjön az, hogy ki az a másik. Halljuk a másiknak a problémáit, a nehézségeit. Halljuk a fohászait. [...] És azáltal, hogy rálátunk, belelátunk a másik nehézségeibe, az életébe, a kihívásaiba, akkor valahogy közelebb kerül hozzánk a másik. És amikor együtt részünk volt egy kunyhózásban, egy bensőséges szertartásban, akkor onnét kezdve egyszerűen egymás testvéreivé válunk. (Arikán)

A csoport egy másik tagja hasonló dimenziókat emel ki interjújában, amikor a közösséghez csatlakozás döntéséről kérdezem:

Itt találtam meg azt a kapcsolatot ebben az örök körforgásban, hogy egyik vagyunk, hogy minden a testvérem, hogy egyenrangúak vagyunk, egy rendszer részei vagyunk. Nem kisebb, nem nagyobb, hanem egész egyszerűen mindenki a saját helyén tökéletes. Ez a fajta felfogás az, ami tetszett. (SZ)

A formális betagozódáson túlmutató kölcsönösség, a másik iránti elköteleződés elve a Nyimi Öko Közösség tagjainak gondolkodásmódjában is jelen van:

Amikor lejövök [Nyimbe], akkor ilyen testvériség van. Ez egy választott testvériség. [...] Amikor itt vagyok, tudok biztonságban itt lenni, és amikor távol vagyok, akkor is megtart a közösség. (ÓZ)

A közösségiség megtapasztalása azonban nem passzív folyamat, hanem tudatos „építkezés”, amely aktív, tevékeny személyiséget követel meg. A közösen végzett tevékenységek erősítik az összetartozás érzését, és ezáltal növelik az egyén biztonságérzetét:

Itt láttam azt, hogy tényleg zajlik egy olyan közösségépítés, ami a többi helyen hiányzott. Tehát vagy nincs közösség, hiába halljuk ezt a szót naponta ilyen ökokörökben, vagy van, de több sebből vérzik. Vagy felülről, például vallási alapon megparancsolnak dolgokat, ami nem annyira saját döntés. [...] Itt élttem meg azt, hogy ki van mondva, hogy a közösségformálás az mennyire elsődleges, tehát mennyire kikerülhetetlen. Ez előtérbe van helyezve, tényleg dolgoznak is rajta, tehát nemcsak ilyen formáság, vagy hangoztatás. (SzG)

A közösségiségnek azonban fokozatai vannak. Intézmény és közösség fogalma nem mindig választhatók el határozottan egymástól. Az intézményesülés gyakran előfeltétele a közösség létrejöttének, amennyiben annak működése jogi normákhoz van kötve (például egy közös földtulajdon, vagy a pályázati lehetőségek kiaknázása kapcsán). A tagok azonban még ilyen végletes esetekben is arra törekednek, hogy a közöttük kialakult összetartozás érzetét elmélyítsék, és túllépjenek a formális szervezetek működési jellemzőin. A Láthatatlan Iskola egyik vezetője a következőképpen nyilatkozik a dilemmával kapcsolatban:

A kérdés, ami foglalkoztat, hogy hogyan alakulhat a csoport közösséggé? (GV)

Azaz, hogyan léphet túl az intézményi kereteken, hogyan hagyhatja maga mögött a hivatalos jelleget, hogy ténylegesen közösséggé válhasson. Az egyén felől vizsgálva a közösségiség érzését hasonló egyenlenségekre bukkanhatunk. Az egymás iránti elhivatottság bár fontos jellemzője az önszerveződő kisközösségeknek, az egyéni kötelek intenzitása azonban eltéréseket mutathat. Gyakran van egy erősebb, „belső” mag, amely körül egy lazább kötődésekkel leírható „külső” héj alakul ki. A személyes kapcsolódás szintjeiben mutatkozó eltéréseknek számos oka lehet: a mindennapi megélhetés terhe, gyermeknevelésből adódó kötelezettségek, kommunikációs félreértésből fakadó bizonytalanság. Ennek az érzésnek ad hangot egyik interjúalanyom is a Concordantia kapcsán:

Ez a spontaneitás néha egy kicsit túlzás. [...] És ezért tartok egy lépést hátra. Tehát hogy mondjam, nekem itt is helyt kell állnom, a családnál is helyt kell állnom. Nem tudok mindenről lemondani, mert akkor meg nem tudom a megélhetésemet megteremteni. (KI)

2. távlati célok

Az önszerveződő kisközösségek létrejöttét sok esetben valamilyen távlati vízió – egy utópisztikus társadalom megteremtésének igénye, a szabadság megélésének vágya, a nőiség jellemzőinek kibontakoztatása, vagy éppen a társadalom szélére sodródott családok életkörülményeinek javítása – motiválja.¹⁸ A Concordantia Carpatensis tagjainak szemléletében nagyon erős hangsúlyt kap a messianisztikus küldetéstudat, amely egy jobb világ megvalósításának ígéretét hordozza:

Ezen a nyomvonalon [a sámánosság nyomvonalán] haladva van esély arra, hogy kiemelkedjünk abból a káoszából, amiben most az emberiség van. Hiszen a természethez csatol vissza, hiszen a szellemvilággal kommunikál, az emberekért van, nem egy önös valami, hanem egy szolgálat. [...]. És szerintem az a feladatunk, hogy a lehető legtöbb embernek kinyissuk a szemét a világra, hogy a lehető legtöbbben kezdjenek el gyógyulni és emelkedni, majd aztán segíteni a többieket is, hogy gyertek ti is, mert itt sokkal szebb. (BR)

A megbillent férfi-nő viszony helyreállításának igénye szintén központi szerepet kap a beszámolómban:

A női sámánásznak szem előtt kell tartani mindvégig, hogy ketten vagyunk: férfi és nő. És ezt csak együtt lehet csinálni, nem alávetni egyiket a másiknak. Na most ez egy nagyon nehéz téma ebben a világban, ahol a férfiak elvesztették a szerepkörüket. Tehát nekünk itt sokkal érzékenyebbnek kell lennünk, sokkal segítőkészebbnek, de nem alávetettebbnek. (Keya)

A célok azonban nem mindig fordíthatók le konkrét tervekre, gyakorlati cselekvésmódokra. A közösségek mindennapjaira gyakran a belső útkezesés bizonytalanságának árnyéka vetül. Ez az életérzés figyelhető meg a Nyimi Öko Közösség egyik tagjával rögzített interjúm során is:

Annak idején, amikor megalapítottuk ezt a közösséget, akkor egy nagy keresésben voltunk, hogy hova menjünk, hogy csináljuk. És egy nagyon

¹⁸ Bár távlati céljaik első látásra a társadalmi mozgalmakkal rokonítja őket, az önszerveződő kisközösségek nélkülözik a mozgalmi jelleget. Nem céljuk a társadalmi átalakulás, sem pedig a „dinamikus terjedés” (Szabó 1988:150). Ha meg is fogalmazódik bennük a társadalom átalakításának igénye, az többnyire csak a víziók szintjén körvonalazódik.

fontos tudatosítási pont volt, amikor az egyik tagunk azt mondta, hogy igen, mi egy közösség vagyunk, amelyik ökofaluhoz keres helyet. És ez mindannyiunkat egy kicsit megállított. Mert persze a közösség nagyon fontos, és én állandóan ezen lamentálok, de ennek a kimondása, átfogalmazása teremtett egy teljesen új szakaszt az életünkben. (OK)

A Davoria számára az őszinteség és a közvetlenség megőrzése az elsődleges cél. A mozgalom csak ezáltal lehet képes ellensúlyozni azt a veszélyt, hogy absztrakt dimenziókat öltön, és végül megszűnjön, ahogyan az a *CzechTek* esetében végül be is következett. Az irányzatot jelenleg meghatározó alkotói gyakorlatról a következőket meséli a csapat egyik tagja:

És itt pont az a lényeg, hogy ez nem egy meta-dimenziójú dolog, hanem ez egy ilyen „valóság”. Hogy hello! Mi kirakjuk a hangszereinket az asztalra. Nem tudjuk előre, hogy mi fog történni. Nem számokat játszunk le. Az emberek sem tudják, hogy mit várjanak az egésztől. Nincsen túldimenzionálva a sztori, hanem ilyen egyszerű, és ezért mindenki ilyen valóságot él meg. (Balu)

A felzárkóztatáson, képességfejlesztésen túl a Láthatatlan Iskola célja hátrányos helyzetű, átmeneti otthonokban élő gyerekek esélyegyelőségének az elősegítése. A társadalmi igazságosság iránti elköteleződés elemi szinten hatja át a beszámolókat, amelynek különös hangsúlyt az önkéntesség kölcsönöz. Az iskola küldetésének társadalmi súlyáról a következőképpen számol be az alapítvány egyik vezetője:

Szerintem, mindannyian úgy vagyunk, főleg a vezetőségből, hogy azért mi egy kivételes helyzetben vagyunk, hogy nekünk ilyeneken nem kellett végigmenni, amin ezek a gyerekek végigmennek. És ez az, ami miatt tudunk adni. Mert mi ezt látjuk, hogy hát azért mennyivel könnyebb volt nekünk. Pont idefelé jövet gondolkodtam rajta, hogy engem az oktatás sem érdekelt sosem, én tanár sem akartam lenni. Viszont úgy gondolom, hogy az oktatás az a legfontosabb dolog, ami egy gyereknek jár. Mert jó, igen, jár az étel, meg a meleg lakás, meg minden, de az oktatás nélkül az semmi. És ez az, amiben ezek a gyerekek nem erősek. Önhibájukon kívül. És ezért tartom nagyon fontosnak, amit mi csinálunk. (JF)

3. hagyományteremtés

A kultúra olvasata a posztmodernben átalakul. A társadalomban végbemenő gyors változások új értelmezésekre szólítanak fel, amelyek ugyanannak a szociokulturális jelenségnek gyakran eltérő olvasatát eredményezik.¹⁹ Geertz kultúra-definíciójában még az örökletesség jut hangsúlyos szerephez. Szinte mindenre a múlt árnyéka vetül. Mintha az innováció, vagy a jelen kommunikációs sokszínűségéből adódó pillanatnyiség semmilyen szerepet sem játszanának az egyéni világvépi kialakításában.²⁰ A posztmodernben a tartalmak és ismeretek áramlása azonban sokkal kevésbé kontrollálható. A jelentéselőállítás gyakran szituatív jellegű, érvényességi köre pedig csak ritkán lép túl az adott szociokulturális helyzet határain. A korszak általános alkotótechnikája a *pastiche*, a történetiség maszkja mögé rejtőző kiürült utalásrendszer, amely – elmosva múlt és jelen határait – folyamatos bizonytalanságban tarja az értelmezés gyakorlatát (Baudrillard 1988).

Mindezek a körülmények cselekvő individuumot feltételeznek. Az egyén a múltból átörökölt jelentések kreatív újraalkotója, aki sajátos rendet formál a számára fontosnak ítélt szimbólumok laza hálójából. Az általam tanulmányozott közösségek közös jellemzője a hagyományteremtés. Miközben bírálják a társadalmi *mainstream*-re jellemző általános beállítódást, az önszerveződő kisközösségek sajátos tradíciót indítanak útjára, amelynek megformálásához gyakran idegen forrásokból származó mintákat is felhasználnak.²¹ Hagyományuk „önigazol”, az adott közösség spirituális-világnézeti

19 A „szintér dinamikus elkülönböződése”, a „globális hatásviszonyokhoz való alkalmazkodás” mint a vizsgált jelenségek immanens adottsága a tudományág alaptulajdonságaként körvonalazódik. Olyan új perspektíva, amely a megértésfolyamat viszonylagosságára, a „hiteles” interpretáció ismeretelméleti nehézségeire mutat rá (Biczó 2019:215-216).

20 Geertz számára a kultúra még „történetileg átadott jelentések, öröklött koncepciók szimbolikus formába öntött rendszere, amelynek segítségével az emberek közvetítik, fenntartják és bővítik ismereteiket, árnyalják az élet dolgairól alkotott véleményüket” (Geertz 1973:89).

21 A kisközösségek által képviselt hagyomány mindenképp megkülönböztetendő a Hobsbawm által leírt „tömeges hagyomány-termelés” gyakorlatától, amely inkább a társadalmi kohézió megteremtését célzó nemzetállami, illetve mozgalmi kezdeményezések kifejeződése (Hobsbawm 1987).

egységét szolgáló, nem pedig „organikus”, a térség történeti-kulturális örökségéhez igazodó hagyomány. A Concordantia a sámánisztikus hagyományok feltámasztásához elsősorban az észak-amerikai lakota indián kultúra szertartásrendjét, rítusait hasznosítja. A csoportnak vannak ugyanakkor sziériai kapcsolatai is. A posztmodern kor általános életérzésének megfelelően módosul azonban a sámániség programja. A természeti közeg mellett megjelenik a városi milió, mint a kibontakozás lehetséges színtere. A sámániség civilizatórikus küldetésként fogalmazódik meg, amelynek célja az őserzeti állapothoz visszatérés:

A sámániség nem feltétlenül a természeti közegről szól. A közegről szól. Tehát a mesterséges közegről éppúgy, mint a természetesről. Tehát az urbánus sámániség az jelen pillanatban hatalmas ívvel íródik föl, mert szükség van rá. A városokban éppúgy szükség van rá, mint az őserdőben. Sőt! Fölpíttünk egy fantasztikus civilizációt, amiből gyakorlatilag kilúgoztuk a szellemiséget. Észérvekkel, intellektussal, vallásokkal, az égvilágon mindenfélével. Létrehoztunk egy egyre inkább működés-képtelen valamit, amivel az egész emberiségnek a fönmaradását tesszük kétségessé. (Keya)

Az önszerveződő kisközösségek az állandó szemlélődés állapotában élnek. A világhoz fűződő viszonyuk, illetve a környezetük felől érkező „helytelen” minták önreflexív elemzése szüntelen intellektuális feszültségben tartja őket. Az urbánus sámániség gondolatvilágának határait a posztmodern kor emberének vívódásai jelölik ki. A természet a maga ökológiai egyszerűségében szinte eltűnik. A közösség tagjainak beszámolóiban a bűntudat (a természettel szemben elkövetett bűnök), a kirekesztettség (a metanarratívák nyomasztó túlereje), és a közösség utáni vágy (az atomizált társadalom szülte elidegenedés) érzése keveredik egymással:

Elfelejtettük, hogy mindennek van lelke, szelleme és gyakorlatilag a szolgálatunkba állítottuk a növényeket, állatokat és teljesen tiszteletlenül bánunk minden egyes létezővel ezen a Földön. Pontosan ez a lényege a sámániságnak, hogy kapcsolódj vissza a természethez, mert az a te otthonod. (BR)

Hasonló gondolatokat fedezhetünk fel Arikán beszámolójában is:

A világban egy elég nagy elidegenedés zajlik, illetve zajlott az elmúlt évszázadokban. De én látok egy olyan folyamatot, amikor ez elindul visszafelé abba az irányba, hogy újra legyünk közösségben,

alkossunk közösséget, legyünk úgymond egy lélekcsalád részei a fizikai családunkon túl. Nagyon fontosak az ősök, nagyon fontosak a gyökereink, a hagyatékunk. Ezen túl viszont nagyon fontos az, hogy akik egy közösség részeivé tudnak válni, azok valahol lélekben nagyon mélyen összekapcsolódnak. (Arikán)

A Nyimi Öko Közösség fejlődése sem pusztán organikus úton, hanem az úgynevezett Fa modell szervesítésén keresztül halad, amelynek alapjait egy közösségfejlesztő – bizonyos Vágvölgyi Gusztáv-Pabló – fektette le. A közösség ugyanakkor egy pszichológust is sorai közt tudhat, aki különféle személyiségfejlesztő tréningek szervezésén keresztül gyakorlatilag egy teljesen idegen tudományterületről emel be nézeteket a közösség mindennapi életébe. Bár nem szigorúan szabályozott, mégis szinte kötelező érvényű rítus a közösség mindennapi életében az úgynevezett „beköszönő kör”. A rítus nem egyszerűen csak érdeklődés a másik iránt, hanem a konfliktuskezelés, a barátságok újramegerősítésének egyik lehetséges módja is. Az egyik fiatal tag a következő élményét osztotta meg velem ennek kapcsán:

Itt tudtam meg, tanultam meg, hogy mi az, hogy „beköszönő kör”. Hogy egymásra hangolódunk, és hogy tényleg kíváncsiak rá egy beköszönő körben, hogy én hogy vagyok. [...] És ez annyira furcsa volt. Tehát, hogy tényleg kíváncsiak rám, és meghallgatnak. És ez ijesztő volt, és ilyen pánikhullámokat váltott ki. (SzG)

A Láthatatlan Iskola létrehozásának alapötlete külföldi mintán alapul. A mentorok közül korábban sokan egy humanitárius szervezet, a *Rotaract* tagjai voltak, és az ott nyert tapasztalatokkal vágtak bele saját iskolájuk megszervezésébe. Az iskola megszületése ugyanakkor a kreatív mozzanat felszínre törése, valami teljesen új létrehozása, majd elfogadtatása. Így mesél erről az iskola egyik alapító tagja:

Mivel mindannyian ebben az oktatási rendszerben vagyunk, így látjuk a hiányosságait, a hibáit. Egyszerűen csak észrevettük, hogy nagyon nagy hatással voltunk egy-egy gyerekre, tanulóra rövid idő alatt, és hogy akkor ezt valószínűleg tudnánk máshol is. És megismertük az otthonokat, ahol láttuk, hogy néhányszor elkallódnak [a gyerekek], nem figyelnek rájuk, nem igazán érdekük az, hogy továbbtanuljanak. És így összekötöttük a fejünkben a kettőt. (KK)

A Davoriánál bár fontos hivatkozási pont Christoph Fringeli enigmatikus alakja, a zenekarnak

ugyanakkor már a pusztá léte is hagyományteremtő, hisz Magyarországon ők az egyetlen *free tekno* csapat. A zenei elköteleződésen túl a tagok világlátásában jelen van egy erőteljes fogyasztói kultúrával szembeni beállítódás is, amely nagyon élesen kontrasztál a hazai könnyűzenei élet piaci beidegződéseivel:

Itt Magyarországon azt látom, hogy [a zenei élet] a vendéglátással függ össze nagy arányban. Tehát, hogy valakit elhívok, fizetek neki, beszédem a pénzt és örülök, ha pluszos. Itt meg pont erről van szó a free tekno kapcsán, hogy bárki lehet jó zenész és nem kell magát „széthighpolnia”. Mindenki sorra kerülhet. Tehát a helyzet szabadsága, vagy a buli szabadsága ezt hozza gyakorlatilag. (MM)

4. polifon életutak

A posztmodern kor egyik sajátossága polifon életutak kialakulása. Az egyén munkája, érdeklődése révén egyszerre az élet több területe felé is elkötelezett. Látszólag egymást kizáró területek felé. A polifon jelleg azonban ellentmondásosságot szül. Egyfelől az állam igyekszik fokozott nyomást gyakorolni az egyénre, és intézményesített életútprogramjai révén ellenőrzése alá vonni életének időbeli tagolódását.²² Másfelől az egyén megpróbálja az erőszakos „szocializációt” ellensúlyozni, és a hatalom kontrolljától félreeső területek felé fordulva olyan tevékenységekbe fogni, amelyekben szabadon kibontakozhat. Ez a „sokszólamúság”, heterogén jelleg az egyéni értékrend szintjén is megmutatkozik. Mivel az egyén többfelé elkötelezett, ezért értékrendje is „töredzettséget” mutat: az egyéni életút horizontján gyakran jelennek meg a személyes múlttal, vagy az adott térség szociokulturális hagyományaival összeegyeztethetetlen értékek. „Valaki lehet IT-s, forgathat filmet, és lehet akár ökokertje is ezzel egy időben: értékei, értékrendje az adott életút horizontja által kijelölt preferenciákból fog összetevődni, amelynek látszólag egységes rendszerébe idegen területekről érkező értékek is beszüremlenek” (Gyökér 2017:87). Megfigyelhető ugyanakkor egy ezzel ellentétes irányú folyamat is: a közösség igényeihez igazodva számos érték

revitalizálódik, és nyer új értelmet. Az értékrend napjainkban tehát sokkal inkább egy rugalmasan változó keretrendszer, amelyet az egyén a számára „hitelesnek” vélt tapasztalatokból állít össze, mintsem egy összetársadalmi szinten megragadható, az örökletesség, a társadalmi beágyazottság fogalmival leírható fogalom.

A sokszólamúság következménye, hogy az egyén gyakran két életmód, két hivatás között „ingázik”. Sokaknál ez a kettősség azonban nem teherként, hanem határozott igényként mutatkozik meg. Vannak, akik számára nem elképzelhető az eddigi életükkel való radikális szakítás, viszont nem tudnak maradéktalanul azonosulni a munkahelyük által propagált értékekkel sem. Ők ezért inkább egy olyan köztes létformában gondolkodnak, amelyen belül mindkét énjük szabadon kibontakozhat. A polifon életutak támasztotta kihívásokat szemléletesen példázza egyik interjúalanyom beszámolója a Concordantiából:

A fizikai munka itt Magyarországon nagyon nehézkes. Nem bírnak emberek annyit dolgozni, mint amennyit például egy kint élő közösségben kéne. Tehát nagyon kevés ember van, aki ezt meg tudja csinálni. Vagy nincs ideje, vagy nincs fizikumja hozzá. Viszont a valódi közösség arról szól, hogy ott élsz, és anyagilag is benne vagy. Tehát a megélhetés is odakapcsolódik. És ha valaki tényleg odaköltöznék és segít a fenntartásban, a közös helynek a megvalósításában, abban van esély, hogy valami így összejöjjön. (KI)

A több szálon futó életút gyakran önkéntességen keresztül valósul meg. Ez a fajta tevékenység különösen hangsúlyos szerepet kap a Láthatatlan Iskola életében. A segíteni akarás a hasznosítással szemben tematizálódik. Egyfajta szabadidős tevékenység, mi több, generációs határvonal, amely határozottan elválasztandó a munka világtól, illetve az idősebb nemzedék gondolkodásmódjától:

Manapság már tök nagy tere van annak, hogy önkéntes szervezetek működnek és mindenhova lehet jelentkezni. A legtöbbet elméletileg nem a pénz motiválja, nem a pénz hajtja. És már nem feltétlenül az van, hogy te dolgozol valamit, és akkor majd te pénzt fogsz kapni. Például az én anyukám, ő olyan volt az elején a Láthatatlan Iskolával, hogy látta, hogy beleszökken egy csomó időt és akkor így mondta, hogy lehetne normális munkád. Mondtam, hogy van normális munkám és ezt a szabadidőmben csinálom. De az ő idejében ez tőkre nem volt menő, tőkre nem volt

²² Martin Kohli szerint a modern ember életútja életrajzi jellegű, szemben a korábbi, a hovatartozás szerint elrendezett életúttal. Ez jórészt a kenyérkereső munka felértékelődésének következménye, amely az élet hármasság tagolódásának érzetét sulykolja, és standardizált életutak kialakulásához vezet (Kohli 1990).

keletje, hogy ő még valamit azon kívül, hogy dolgozik, meg a családjánál van, még csináljon valamit önkéntesen. Kelltt pár hónap, amíg elfogadta, nem is elfogadta, hanem megértette, hogy ez hogy működik. (MÁ)

A standardizált életút megfogalmazta elvárások legnehezebben talán a Davoria tagjai számára feldolgozhatók. A polgári hivatás, mint társadalmilag elvárt norma számukra kényszerű megalkuvás, amellyel a szabadság fogalma kontrasztál.²³ A szabadság a kiteljesedés záloga, egy teljesebb élet megvalósulásának ígérete:

Amikor gyerek voltam nem tudtam teljesen beilleszkedni a sima társadalmi rendszerbe. Nem éreztem magam jól. Mindig kerestem egy olyan valamit, ami más. Ahol hasonló emberekkel tudok találkozni, akik hasonlóan gondolkodnak, mint én. Szóval nekem ilyen szempontból fontos része az életnek [a free tekno]. Persze nekem van munkám, kell keressek pénzt. Szóval nem egy hippy vagyok, egy remete a hegyekben. Próbálok így balansztározni az életemet, hogy tudjak egy bizonyos módon beilleszkedni a világba, amennyire kell, de hogy meg tudjam tartani a szabadságomat a gondolkodásban és a művészetben. (PA)

A szabadság azonban nem hirtelen áttörés formájában, hanem egyfajta tanulási folyamat eredményeként megszülető állapot. Leginkább életérzés, amely nem egy általános szabadságélményből, hanem az egyén kreatív törekvéseiből, az egyéni életút kínálta lehetőségekből bontakozik ki, és gyakran meg is áll az egyes tevékenységek határánál:

Az a szabadságfaktor, tehát hogy így változik az ember, amiket csinál, az egész így kihatással van az életére. És valahol ez a szabadság-dolog is. Először meg kell tapasztalni, utána fel kell nőni hozzá. És amint ebből praktikát tud csinálni az ember, utána vannak lehetőségei. [...] Nyilván ilyen kis mikrodolgokba teszem bele, mint

23 Mi a szabadság? A *free tekno*-sok esetében több kölcsönviszony integrált egésze, amelyben a térrel, az idegennel és a hatalommal szemben kialakított viszony, valamint az önkifejezésre törekvés meghatározó alkotóelemként van jelen. Még konkrétan: a tér saját elgondoláson alapuló használata (fények, projekciók alkalmazása, a hangszerek megépítése), a határok feszegetése (kísérletező jelleg, a keretrendszerek átlépése), *fun* és *flow* (rengeteg ember hosszú távú laza együttléte egy átmenetileg birtokba vett területen), a fensőbb kontroll megkerülése (illegális; a bulikat befogadó elhagyott ipari épületek).

mondjuk a zene. És ezt így megosztani, hogy most én zenélek az emberek előtt. Ott én nem tudom, hogy így mennyi jön át, de nekem például ez így teljes mértékig a szabadságról szól. De akár ez a műhely is, amit csinálunk. Tehát itt is mi találjuk ki, hogy elkezdjünk egy ilyennel foglalkozni. És most úgy-ahogy már működik. Mert ez a csinál-magadnak dolog szerintem a legjobb, amit tehet az ember. (MP)

5. rituális tér

A posztmodern fordulat hatására megváltozik a tér koncepciója. A technológiai fejlődés a szomszédság újfajta tapasztalatát hozza, amelyben a távolság érzete feloldódni látszik. A globális minták beépülnek a tér lokális dimenzióiba, és a helyi történések hajtóerejévé válnak. Bár a kultúra hagyományos formáinak jelenléte továbbra is meghatározó, az egyes területek közötti kapcsolatok mégis töredékessé válnak, mivel a régiók többé már nemcsak saját folyamataiknak vannak alávetve, de jelen vannak egyúttal mindegyik más szegmensben is korlátozó vagy ösztönző erőként (Appadurai 1996:35). A térbeli változások másik fontos dimenziója a személyes tér átalakulása. Az egyén élettere az internet, és az egyre halmozódó interkulturális kapcsolatok révén kitágul, gyakran globális dimenziókat ölt, a hálózatiság tapasztalata pedig a mindennapok részévé válik.²⁴ Mindez döntő hatással van az ismeretszerzés módjára is. A hypertext Landow által leírt ismérvei az olvasó (felhasználó) és az internetes tartalmak sokrétű kapcsolatára világítanak rá. A hypertext nyomvonalát követve az olvasó folyamatosan újraközéppontozza tapasztalatát egy olyan rendszeren belül mozogva, ahol az egyes szövegtek szervező erejét az olvasó pillanatnyi érdeklődése, és a tartalom esetlegessége jelöli ki (Landow 2011).

Ez a kettősség fokozottan érvényesül az általam kutatott kisközösségek mindennapi életében is. A közösségek földrajzi kötődése fellazul. A tér alkalmi jelleget ölt, fizikai jellemzői pedig kiegészülnek a virtuális valóság határokat átszelő dimenzióival. Mindegyik közösségről elmondható, hogy a tagok közötti kommunikáció összefogásában az internetes

24 Sajátos körülmény ugyanakkor, hogy noha a telekommunikációs technológiák fejlődése következtében megnő a hálózatok kínálta lehetőség száma, a *face-to-face* kapcsolatok szerepe továbbra is meghatározó. A jelentéssel bíró kapcsolatok feltétele úgy tűnik, továbbra is a személyes találkozás (Clark 2007).

levelezés, a közösségi platformokon való jelenlét döntő szerepet játszik. A Davoria *free tekno* csapatának sarkalatos találkozási helyszíne a zenekar Facebook-csoportjának virtuális tere, amely egyfajta multikulturális csoportként működik, és nemzetközi DJ-knek is platformot biztosít. A Nyimi Öko Közösség online eseményeket, workshopokat szervez, amelyek célja a közösség működési alapelveinek bemutatása. A terek sokrétűsége a Láthatatlan Iskola tagjainak beszámolóiban is megjelenik:

Nekem hatalmas internetes életem van. Vannak olyan barátaim, akikkel soha nem találkoztam, de 6 éve majdnem mindennap beszélünk. [...] Rengeteg külföldi. Egyik legjobb barátom külföldön él. Évente talán egyszer találkozunk. Én személyesen nagyon jól elvagyok abban a közegben is, de mind a kettő tud hiányozni. Mind a kettőnek megvan a maga varázsa. Ha folyamatosan közösségekben vagyok, azt is nagyon élvezem. Meg azt is nagyon élvezem, ha otthon vagyok a számítógémem előtt. (KK)

A virtuális térben rejlő potenciál a Concordantia Carpatiensis esetében is meghatározó jelentőséggel bír:

Vannak, akikkel közvetlenebb, emberi kapcsolódásaim is vannak. Tehát barátokozunk. Akár a Facebook segítségével is tudunk egymás eseményeiről. Tehát azt így figyeljük, hogy ki milyen folyamatban van benne, akár a közösségen kívül is. [...] Ez a közösség nem együtt él. Nem egy helyen, hanem van egy hívószó, amire mozdulunk. (SzI)

Bár a virtuális tér nyújtotta lehetőségek sokrétűek, a hely, ahol az identitás ténylegesen ki is teljeshet, az a konkrét fizikai tér, legyen az egy állandó lakhelyül szolgáló település, vagy egy alkalmi jelleget öltő lokalitás, amely a közösségi rítusok ideiglenes otthonául szolgál. Az általam kutatott közösségek fennmaradásának záloga a közösség önmegerősítése rendszeres összejövetelek, közösségi rítusok által. Az önmegerősítés alkalmi a tér rituális átalakulását eredményezik, és az összetartozás érzésének sokkal intenzívebb megélését teszik lehetővé a pillanatnyiság kiváltotta sűrítettség által. A sámánok csoportja folyamatosan változó közegben tartja összejöveteleit. Legyen az a Duna part, a Pilis, egy budapesti belvárosi lakás, vagy egy falusi ház kertje. Szertartásaik szintén széles skálán mozognak a kunyhószertartástól kezdve, a vízszertartáson át a dobkészítés, a családígazítás rítusáig. Összejöveteleik az érzéki valóság és a spirituális dimenzió

találkozási pontjai, az egyén, a közösség és a szellemvilág közötti kötelék megerősítésének alkalmi. A közös rítusok során kialakuló kötelékekről így számolt be egyik interjúalanyom:

[Az elvonulás során] a segítők azért vannak jelen, hogy támogassák a résztvevőket, segítsék őket a bójtjukben. Kialakul köztünk egy energetikai kapocs. Én bevallom nagyon szkeptikus voltam ezzel kapcsolatban, amikor először hallottam. És azt gondoltam, hogy milyen éhes leszek, és milyen szomjas leszek, de annyira éreztem ezt a kapcsolatot köztünk és a segítők között. Nekik az volt a feladatuk, hogy amikor azt érezték, hogy éhesek, hogy szomjasok vagyunk, vagy fázunk, akkor kezdjenek el enni, inni, vagy öltözzenek még jobban fel, mert össze vannak kapcsolódva velünk és valamennyiünk éhségét, szomjúságát veszik át gyakorlatilag. És csodálatosan működött. Nem kellett azzal foglalkoznom, hogy akár éhséget, vagy szomjúságot érzek. Nagyon szép volt ezt a típusú segítséget, ezt a típusú kapcsolatot megélni. (CsA)

A *free tekno*-sok elhagyott gyárépületek folyamatosan változó helyszínei között vándorolnak, de adott esetben *online stream* keretein belül is találkozhatnak. A tér esetükben új felhangot kap: nem a röghöz kötöttség, hanem a folyamatos történet, megélés közege. A tagok meglátása, hogy a kötöttségek egy folyamatosan változó világban a kiteljesedés lehetőségét csorbítják:

Pont a helyhez kötetlenség, ami inkább az izgalmas benne, mint az, hogy létrehozunk valami közösségi-spirituális akármit. Ami amúgy tök jó, de egy szempontból röghöz kötődés is, ami egy ilyen repetitív sztorivá válik. Itt azért az izgalmas az, hogy mozgunk, folyamatosan történik valami, nincs ilyen röghöz kötöttsége az egésznek. (Balu)

Gondolatait társa is megerősíti:

*Bonyolult, mert most tudnám mondani egy óriási tanyát, ahol nincs szomszéd és akkor lehet csinálni egy kis közösséget. Mint mondjuk, van egy ilyen goa közösség Csobánkapusztán. Lehetne egy ilyet *free tekno-ra* is. De az sem feltétlenül jó, mert változásban van minden. Az sem feltétlenül jó, ha leragadsz egy helyre, egy dologra. (PA)*

A Davoria esetében tehát nincs tartós együttlét, nincsenek az élet valamennyi területét lefedő cselekvési formák. Csak közösségi élmény van, amely a bulik által megteremtett miliőben, összehátásban összegződik. A bulit követően a hangulat is

szertefoszlik, hogy egy újabb összejövétel alkalmával támadjon fel ismét.²⁵

Bár a tér mind a Nyimi Öko Közösség, mind pedig a Láthatatlan Iskola esetében állandóbb jelleget ölt a többi közösséghez képest, az ő esetükben sem beszélhetünk szigorú értelemben vett lokalitásról. A nyimiek közül többen ingáznak saját lakhelyük és a közösség tényleges székhelye között, míg a Láthatatlan Iskola a terjeszkedés lehetőségét fontolgatja. A tér jellege is megváltozik esetükben. Az intézményi kötöttségek ellenére a Láthatatlan Iskola többdimenziós terekben gondolkodik. Az ideális tér számukra a közösségiség megerősítését szolgálja: dinamikus, változtatható határokkal bíró közeg, amely egyszerre szolgálja a közösségiség érzésének és az egyéni habitusnak a kiteljesedését:

Az biztos, hogy körbevenni magunkat más társaságokkal is. Tehát nem elszeparálódni. Tehát nem az lenne, ahogy ez a mi területünk, és ott csak mi vagyunk, hanem tényleg ez a közös tér, ez nagyon jól kihasználja az egészet. Sosem üres ez a közös tér, és ez nagyon jó, nagyon fontos. (KK)

Tér és egyéniség harmonikus megfeleltetésének igénye egy másik beszámolóban is hangsúlyos szempontként jelenik meg. Interjúalanyom szerint a tér nem öncélú közeg, hanem az egyéniség kibontakoztatásának kreatív eszköze:

Tanulásra szerintem az a tér jó, ami alakítható. Ami mindig ahhoz alakítható, amire épp szüksége van az adott embernek. Én minden tanulószobát úgy csinálnék meg, hogy van egy külső és egy belső tere. Szóval, aki inkább olyan, hogy egy bokor mellett szeretne tanulni, mert neki az a kedves, annak is legyen lehetősége, de aki inkább bent, annak is. Lehesse alakítani az asztalokat, hogy ha többen vannak. Szóval teljesen „pazliszható”, alakítható tereket alakítanak ki. (GV)

6. a szimbólumrendszer hibriditása

A kultúra archaikus társadalmakra jellemző szimbolikus egysége a tudományos világkép felemelkedésével szétesett, és nem képes többé átjárást

25 Vajon rokonítható-e a partikat belengő hangulat Turner *communitas* fogalmával? Bár mindkét rítus a kultúra ideális megvalósulásának pillanata, a *free tekno* parti inkább a többségi társadalommal szembeni tüntető önmegegerősítés, nem pedig az átmenet, a beavatás, vagy valamilyen rejtett tudás, „gnózis”, megszerzésének alkalmá (Turner 1997).

biztosítani az élet különböző szegmensei között.²⁶ Az önszerveződő kisközösségek mikrovilága ugyanakkor az integráltság magasabb fokát mutatja a tudományos narratívákhoz képest. Az általam vizsgált közösségek sajátos szimbólumrendszert működtetnek, amely legerősebb formájában a rituális térben tör felszínre. Szimbólumhasználatuk ugyanakkor nem korlátozódik kizárólag csak a közösségi összejövetelekre, hanem felbukkan a mindennapok szintjén is. A kisközösségek életében jelen lévő szimbólumok azonban nem rendelkeznek egységes eredettel: sajátos hibriditás jellemzi őket. A szimbólumok egy része idegen forrásból származó, készen kapott jelkép. Ilyen például a Davoria szimbólumai közt megtalálható 23-as szám misztériuma, amelynek eredete a *free tekno* mozgalom elindítójához, a *Spiral Tribe*-hoz köthető. A 23-as szám jelentését a következőképpen elemzi a közösség egyik tagja:

Ez a 23-as szám is olyan, hogy erre nagyon sok mindent rá lehet húzni. [...] Igazából, ha nézzük a két számot angol nyelven, akkor „to free”. Szabad. [...] A „2, 3” – „to free”, a szabadoknak. Mármost a közösség. (KR)

Hasonló eredettel bír a Nyimi Öko Közösség Fa modellje is, amelynek kidolgozása Vágvölgyi Gusztáv-Pabló nevéhez fűződik. A Fa modell egyfajta gondolati térkép, a közösség ideális felépítésének megtestesítője.

A szimbólumok egy másik része konstruált szimbólum, amely a közösség kreatív alkotóerejének megnyilvánulása. Ezek közé sorolhatók a Nyimi Öko Közösség és a Láthatatlan Iskola logói, a Davoria által épített *sound system*, illetve az egyedi tervezésű plakátok, szórólapok és matricák, amelyek elsődleges szerepe a bulik hangulatának fokozása.

A hibriditás különösen erős formában érhető tetten a *Concordantia Carpatiensis* esetében. A „sámánnök” közössége nemcsak átvesz és létrehoz szimbólumokat, hanem egyszerre több forrásból származó jelképet is használ egyidejűleg. A közösség által tartott szertartások rituális rendje az észak-amerikai lakota indiánoktól átvett mintákon alapul. Szimbólumaik között megtalálható ugyanakkor a reiki, a jóga, vagy a tarot kártya jelképrendszere is. Mindez kiegészül a tagok által saját

26 Douglas szerint a modern ember világképe a feldarabolódás felé halad. A folyamat negatív hozadéka számottevő: a fogalmak felbomlása okozta bizonytalanság és töredezettség a modernitás emberének általános életérzésévé válik (Douglas 2003:80).

kezüleg készített sámándobok, és egyedi tervezésű házioltárok jelentésrétegeivel.²⁷

Annak ellenére, hogy az önszerveződő kisközösségek esetében nem beszélhetünk organikus úton kifejlődött szimbólumrendszeréről, a jelképek befolyásolóereje mégis elemi erővel hatja át a közösség tagjainak gondolkodását. Érzékletes példáját nyújtja ennek a mesternövények értelmezési módja a Concordantián belül. A mesternövények a tudatosság legmagasabb szintjével rendelkező élőlények. Segítségükkel megnyílnak a világok közötti kommunikációs csatornák, és elindul egy gyógyító szándékú jelentésáramlás a túlvilágról világunk felé. A mesternövények elérhető az egyik legmagasabb szintű tapasztalás, a Földanya rendszerére való rákapcsolódás. Ez a globális szintű eggyé válás gyakori motívuma a beszámolóknak. A mesternövények misztikus erejéről a következőket meséli a Concordantia Carpathiensis egyik tagja:

Minden növénynek, mindennek a világon van szelleme, tudata és ezek a mesternövények rendelkeznek a legmagasabb tudatossággal, és képesek az embert rákapcsolni erre a rendszerre. A Földanya rendszerére. (BR)

Felfedeztem addigra, hogy működik bennem egy ilyen áldozatprogram. És akkor először mentem erre a szertartásra [ayahuasca szertartásra] úgy, hogy tudtam, mit kérek a növénytől, hogy miben segítsen nekem. És az az volt, hogy ezt az áldozatprogramot segítsen letenni nekem. És hát segít is. Körülbelül egy hétig a föld felett jártam utána. Olyan élményt kaptam, amit nem nagyon lehet szavakba foglalni. Mindennel egy voltam. Test és anyag nélkül. Nagyon nehéz ezt leírni. (BR)

Hasonlóan erőteljes tartalmat hordoz a sámánisztikus szertartások sajátos üzenetközvetítője, az izzasztókunyhó. A kunyhószertartás a spirituális dimenzió megtapasztalása, az igazság elemi erejű felszínre törése, amely útmutatóul szolgál az egyén jövőbeni cselekedetei számára. Ennek kapcsán a következőket emeli ki a közösség egyik tagja:

A kunyhóban megnyílik egy kapu a szellemi tér irányába. Ez a kapu olyan, mint egy vékony hártya, ami bármelyik pillanatban átszakadhat és kaphatunk onnét meglátást, rálátást. Kaphatunk

²⁷ Míg a modernitás igyekezett megfegyvelmezni az érzéki tapasztalást, és a képzelőerőt a „szentség” hiányának elfogadására nevelte (Orsi 2005:12), addig a posztmodernben kezdenek többféle forrásból is visszaszívárogni a spirituális tapasztalás elnyomott formái.

felismerést. Kaphatunk egy magasabb perspektívát, látászöveget a saját életünkre vonatkozólag. (Arikán)

7. etikai kódex

Az általam tanulmányozott közösségek bizonyosfajta „alkotmányozó” közösségek. A tagok közös összejöveteleik során, a jövőről felelősségteljesen gondolkodva törekednek arra, hogy a számukra legfontosabb normákat megfogalmazzák. Viselkedési kódexük kidolgozottsága ugyanakkor eltéréseket mutat. Legáltalánosabb normák mentén talán a Davoria működik. Ők a mindenki számára adott emberi normák jelenlétéből indulnak ki:

Alapvetően íratlan szabályok vannak, és egyelőre ez tud működni. Amíg lehet, addig nem akarjuk kiírni a csoportba, hogy így viselkedj, úgy viselkedj. [...] Ez egyelőre tud úgy működni, hogy nem kell kimondani. És az emberek, akik jönnek, azok tisztelik egymást, nincs verekedés, nincs tolakodás. És ha van valami, akkor tudjuk, hogy kinek kell szólni és meg tudjuk oldani. (PA)

Hasonló alapelvek fogalmazódnak meg egy másik interjú során is:

Két fontos szabály van, ami szerintem így a legalapabb egy ilyen környezetben. Hogy ne legyen szexizmus és rasszizmus. [...] Szerencsére a közösség megteremti a szabályokat és próbálja betartani és betartatni azokat. Ezen felül persze nyilván vannak sokszor problémák, amiket meg kell oldani. De nem drasztikusak, nem durvák. A leglényegesebb szabály az az, hogy mindenki figyeljen oda a másikra. És ne csak magaddal törődj, hanem tényleg nyitott szemmel légy mindenhol. (KR)

A Láthatatlan Iskola és a sámánok esetében a normák sokkal reflektáltabb formát öltenek a Davoria-hoz képest. Az iskola írásban is megfogalmazta magának azt a néhány alapelvet, amelyek elsősorban a mentorok és a gyerekek közötti interakciókat igyekeznek szabályozni:

- *nincs ajándékozás a gyerekeknek, mert egyenlőtlenségek léphetnek fel*
- *nem jelölünk vissza Facebookon, Instagramon mentoráltat*
- *a mentoráltat nem szabad elvinni az intézményből*
- *ha valaki kiköltözik az átmeneti otthonból, az nem maradhat többé mentorált.*

A Concordantia Carpatiensis normarendszere túllép a fizikai valóság határain. Célja a „kapcsolódás”, az egymáshoz és a szellemvilághoz közeledés elősegítése. A természet maga Földanya, akivel az ember képes lehet spirituális kommunikációt folytatni:

A természetben, hogyha összegyűlünk, szertartást csinálunk, ott is éjszakázunk akár a természetben, akkor az teljesen evidens, hogy a lehető legkevesebb nyomot hagyjuk magunk után. [...] Nem vágunk ki fát feleslegesen. Ha mégis van célja, hogy kivágunk egy fát, akkor azzal a fával kapcsolódunk, engedélyt kérünk rá. És azt is figyelembe vesszük, hogyha arra nemet kapunk. (SzI)

A közösségi működés leghatározottabb formáját a Nyími Öko Közösség mutatja, ahol csak egy háromszintű beléptetési folyamat lezárultával válhat valaki ténylegesen is a közösség tagjává. A közösség életét meghatározó általános normákról a következőképpen nyilatkozik az egyik tag:

Nagyon fontos, hogy a közösségi élmény, a közösség szerveződése legyen az elsődleges szempont, és ehhez bizonyos szabályokat, ajánlásokat javasolunk. De leginkább arról van szó, hogy gyakorlattá tenni azt, hogy mit jelent az őszinte kommunikáció. Mit jelent az, hogy tényleg mindenkit megkérdezzünk. (OK)

Összefoglalás

Egyén és közösség kölcsönös egymásban feloldódása az önszerveződő kisközösségek egyik alapvető tulajdonsága. Nem egymást kizáró dimenziók, hanem olyan kölcsönös egymásroutaltságban formálódó jelenségek, amelyek integritását elsősorban a tagok által közösen vallott értékek biztosítják. Egyén és közösség valójában komplementer fogalmak. Míg a közösség az önkiteljesedés záloga, és az egyéni függetlenség letéteményese, addig az egyén a közösségi célok előmozdítója, aki a közösségiség érzésének szüntelen megerősítésén munkálkodik.

Az általam vizsgált kisközösségek érzékletes példái a végletes perspektívák egymást erősítő integrációjának. Bár a közöttük mutatkozó diverzitás szembevető, az eltérő törekvések és orientációk mégis rendkívül hasonló jellegzetességekben manifesztálódnak. A hasonlóságok a közösségek működési szintjén is megmutatkoznak. A személyes kapcsolódás meghatározó jelenléte az egyéni törekvésekben, a közösséget állandó mozgásban tartó,

közösen megfogalmazott távlati célok, az eltérő forrásokból érkező hagyományok, az egyéni életutakban megmutakozó sokszólamúság, a tér telítődése rituális tartalommal és az abban elmerülés ciklikussága, a szimbólumrendszer összetartó ereje és az etikai kódex viták során formálódó szövegváltozatai mind-mind olyan közös vonás, amely általános jellemzőként a kisközösségek mindegyikénél kimutatható. Lehet valaki a zenei élet tevékeny alkotóművésze, vagy hátrányos helyzetű gyerekek sorsa iránt elkötelezett tanár, lehet olyan egyén, akinek mindennapjait a spiritualitás, illetve az ökológiai célok iránti elhivatottság határozza meg, a közösségiség szintjén alapvetően hasonló miliőben találja magát, bármelyik csoport tagjává váljon is.

A kisközösség az egyéni látásmód és a közösség által vallott értékrend integrációja. Az értelmezés szubjektív adottsága és az általános összefüggések közötti ellentmondás ezért csak látszólagos: az egyes értékrendek bár eltérő arculatot mutatnak, az adott kisközösség szintjén azonban továbbra is koherens egészt alkotnak. Az objektív látásmód mint a megismerés egyik lehetséges eszköze nem feltétlenül a valóság torz leképezésének módja, hanem az emberi lét sajátja. Hogy kutatásunk és következtetések határait hol húzzuk meg, illetve hogy tevékenységünk során milyen mélységig merülünk el a szociokulturális valóság dimenzióiban, továbbra is kihívásként adott előttünk.

Felhasznált szakirodalom

- Abu-Lughod, Lila 1991 Writing Against Culture. In Richard Fox ed. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, NM. School of American Research Press, 137-162.
- Appadurai, Arjun 1996 *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press.
- Baker, Wayne E. 2005 *America's Crisis of Values: Reality and Perception*. Princeton, Princeton University Press.
- Baudrillard, Jean 1988 Simulacra and Simulation. In Mark Poster ed. *Selected Writings*. Redwood City, California, Stanford University Press, 166-184.
- Biczó Gábor 2019 *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlatja az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

- Boyes-Watson, Carolyn 2005 Community is Not a Place but a Relationship: Lessons for Organizational Development. *Public Organization Review: A Global Journal*, 5:359-374.
- Braun, V. – Clarke, V. 2006 Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2):77-101.
- Bunzel, Ruth L. 1929-30 Introduction to Zuñi Ceremonialism. *Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, 47. Bureau of American Ethnology Washington, 467-544.
- Carr, Edward Hallett 1961 *What is History?* London, Penguin Books.
- Clarke, Harold D. – Kornberg, Allan – McIntyre, Chris – Bauer-Kaase, Petra–Kaase, Max 1999 The Effect of Economic Priorities on the Measurement of Value Change: New Experimental Evidence. *American Political Science Review*, 93(3):637-647.
- Clark, Andrew 2007 *Understanding Community: A Review of Networks, Ties and Contacts*. ESRC National Centre for Research Methods, University of Manchester.
- Csányi Vilmos 1994 A kultúra ökológiája. In Csányi Vilmos: *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Pszichológiai Műhely 10.
- D’Andrade, Roy 1995 Moral Models in Anthropology. *Current Anthropology*, 36(3):399-408.
- Davis, Natalie Zemon 1999 *Martin Guerre visszatekérése*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Delanty, Gerard 2010 *Community*. London and New York, Routledge.
- Derrida, Jacques 1997 *A másik egynyelvűsége, avagy az eredetprotézis*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Douglas, Mary 2003 Külső határok. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai, 239-251.
- Duranti, Alessandro 1997 *Linguistic Anthropology*. Los Angeles, Cambridge University Press.
- Fabian, Johannes 2006 The Other Revisited. Critical Afterthoughts. *Anthropological Theory*, 6(2):139-152.
- Farkas Judit 2017 *Leválni a köldökszínéről. Ökofalvak Magyarországon*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Featherstone, Mike 2007 *Consumer Culture and Postmodernism*. London, SAGE Publications.
- Fish, Stanley 1980 *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press.
- Frankfort, Henri – H. A. Frankfort – John A. Wilson – Thorkild Jacobsen – William A. Irwin 1946 *The Intellectual Adventure of Ancient Man. An Essay on Speculative Thought in The Ancient Near East*. Chicago, The University of Chicago Press. https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/intellectual_adventure.pdf
- Geertz, Clifford 1973 *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books.
- Greenfield, Patricia M. 2000 What Psychology Can Do for Anthropology, or Why Anthropology Took Postmodernism on the Chin. *American Anthropologist*, 102(3):564-576.
- Gyökér Róbert 2016 Gazdálkodók. Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban. *Kultúra és Közösség*, 7(1):75-91.
- Gyökér Róbert 2017 Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. *Kultúra és Közösség*, 8(2):75-98.
- Gyökér Róbert 2020 “We fit into this landscape...” Values and Value Systems in the Postmodern Age. *Social Science Review, Special Issue in English*, 8:118-137.
- Halbwachs, Maurice 1980 *The Collective Memory*. New York. Harper & Row.
- Heidegger, Martin 2007 *Lét és idő*. Budapest, Osiris.
- Heider, Karl G. 1997 *Seeing Anthropology. Cultural Anthropology Through Film*. Boston, Allyn and Bacon.
- Hicks, Stephen R. C. 2011 *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Illinois, Ockham’s Razor Publishing.
- Hobsbawm, Eric J. 1987 Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870–1914. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 127-197.
- Hoebel, E. Adamson 1954 *The Law of Primitive Man*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hofstede, Geert 2011 Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1):1-26.
- Hsu, Francis L. K. 1961 American Core Value and National Character. In Francis L. K. Hsu ed. *Psychological Anthropology. Approaches to Culture and Personality*. Homewood, Illinois, The Dorsey Press, 209-231.

- Inglehart, Ronald – Baker, Wayne E. 2000 Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(2):19-51.
- Jameson, Fredric 1992 *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, Duke University Press.
- Katz, Jack 2015 A Theory of Qualitative Methodology: The Social System of Analytic Fieldwork. *Méthod(e)s: African Review of Social Sciences Methodology*, 1(1-2):131-146.
- Kohli, Martin 1900 A társadalmi idő és egyéni idő. In Gellériné Lázár Mária szerk. *Időben élni*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 175-213.
- Kovács Éva 2007 *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- Landow, George P. 2011 *Hypertextuális Derrida, posztstrukturalista Nelson?* (online). <http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html>
- Lyotard, Jean-François 1984 *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press.
- Marcus, George E. 1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24:95-117.
- McCold, P. – B. Wachtel 1998 Community is Not a Place: A New Look at Community Justice Initiatives. *Contemporary Justice Review*, 1(1):71-85.
- McMichael, Philip 2004 *Development and Social Change: A Global Perspective*. London, SAGE Publications.
- McMichael, Philip 2008 Peasants Make Their Own Histories, But Not Just as They Please... *Journal of Agrarian Change*, 8(2-3):205-228.
- Mitchell, Thomas 1984 What is an Image? *New Literary History*, 15(3):503-537.
- Nádasi Éva 1987 Falu és közösség (Kutatási hipotézis). *Tér és Társadalom*, 1(3):67-76.
- Orsi, Robert A. 2005 *Between Heaven and Earth. The Religious Worlds People Make and the Scholars Who Study Them*. Princeton, Princeton University Press.
- Norris, Christopher 2002 *Deconstruction. Theory and Practice*. London and New York, Routledge.
- Reed, Isaac A. 2010 Epistemology Contextualized: Social-Scientific Knowledge in a Postpositivist Era. *Sociological Theory*, 28(1): 20-39.
- Rorty, Richard 1979 *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Said, Edward W. 1994 *Orientalism*. New York, Vintage Books.
- Skinner, B. F. 1973 *Beyond Freedom and Dignity*. London, Pelican Books.
- Spiro, Melford E. 1996 Postmodernist Anthropology, Subjectivity, and Science. A Modernist Critique. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1):759-780.
- Szabó Máté 1988 Társadalmi mozgalom, mint közösség. In *Egyén – közösség: gyűjtemény a TIT Szegedi XVII. Művelődéstudományi Nyári Egyetemének előadásaiból (17)*. Szeged, SZTE Egyetemi Kiadványok, 148-155.
- Turner, Victor 1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem, 675-712.
- Willette, Jeanne 2012 *The historical context of postmodernism*. <http://arthistoryunstuffed.com/the-historical-context-of-postmodernism>
- Wittgenstein, Ludwig 2009 *Philosophical Investigations*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Znanięcki, Florian – Thomas, W. I. 1958 *The Polish Peasant in Europe and America Volumes I and II*. New York, Dover Publications [1918-1920].

A DIGITÁLIS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS LEHETŐSÉGEI
A LOKÁLIS EMLÉKEZET MEGŐRZÉSÉBEN ÉS A HELYTÖRTÉNET OKTATÁSBAN
– EGY ÓZDI KÍSÉRLETI PROJEKT TÜKRÉBEN¹

[DOI 10.35402/kek.2021.4.3](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.3)

Absztrakt

Lakóhelyünk múltja, lakóinak élete aktív módon alakította/alakítja egy adott település életét. Miközben történelem és társadalomismeret órákon eddig lényegében csak a legfelsőbb (országos) szintű főként politikai, részben gazdasági ismereteket szerezhettek a diákok, a közvetlen környezetünkben történt események, illetve azok jelentősége úgy a múltban, mint a jelenben talán alig keltették fel a figyelmet, holott ezek legpontosabban csak a társadalom alsó szegmenseiből ismerhetők meg igazán. Fontos lehet egy-egy fotó, video, vagy – ha rendelkezésre áll – egy adott dokumentumfilm felhasználása is történeti (audiovizuális) forrásként. A mindennapok története, a lokális történelem és identitástudat, a „hétköznapi történet-írás” egy „alulról építkező” hitelesebb társadalomkép kialakítását eredményezheti, amelynek egyik jó példája lehet az alábbi, egy ózdi szakképző iskolában kidolgozott, tervekben felvázolt módszertani gyakorlat. A kutatási, kutatási-fejlesztési, innovációs eredmények értelmezésén belül a fő célkitűzés a konkrét pedagógiai fejlesztésekben, helyzetekben használható ismeretek bővítése, új, digitálisan helyben fejlesztett és közzétett anyagrészek elkészítése. Ez a projekt egy online elérhető, digitális oktatási anyag tervezete, amely négy témakörben, a kutatásra – a kutatásfejlesztésre –, az innovációra alapozva, bárki számára elérhető lesz, így általános iskolai tanulóknak, középiskolai diákoknak és a történelmi ismereteket hivatásszerűen elsajátítani kívánó, a felsőoktatásban tanulók részére is használható.

Kulcsszavak: helyismeret, helytörténet, társadalomismeret, jelenkortörténet, örökségvédelem, digitalizáció

Abstract

The past of our place of residence and life of its inhabitants have actively shaped the life of a settlement. On history and social studies lessons students can gain mainly political, partly economic knowledge, the events that took place in our immediate environment, and their significance hardly gets into focus. Everyday history, local history and identity consciousness, “ordinary story-writing” can lead to the development of a more “bottom-up” social drawing. One good example of this is the methodological practice outlined below, developed in a vocational school in Ózd. Within the interpretation of research, research and development and innovation results, the main objective is to expand the knowledge that can be used in specific pedagogical developments and situations, and to prepare new, digitally locally developed and published material parts. This project is a plan of an online, digital education project that will be available to anyone in four topics, based on research – development – innovation, including primary school students, secondary school students and higher education students wishing to acquire historical knowledge professionally.

Key words: local knowledge, local history, social knowledge, contemporary history, heritage protection, digitization

Bevezetés

A történelemtanítás lehetséges funkcióinak újragondolása már az ezredfordulón született tanulmányokban felmerült, amelyek talán egyik legfontosabb felismerése az „új vizualitás” jegyében akkor még csak jövőbeliként vizionált „net-generáció” erősödése, illetve a „hálófüggő életforma” megjelenése volt (Knausz 2001a:37). Beigazolódtott, hogy miképp a média uniformizálta nagy tempóval az életformát, a gondolkodásmódot, vagy az

¹ A tanulmány keletkezésére, kutatási témára vonatkozóan köszönet illeti Bojtos Zoltánnak, a Digitális Erőmű intézményvezetőjének támogató tevékenységét.

értékrendet, addig az internet gyökeresen változtatta meg a tanulási szokásokat, módszertanilag a kép-szöveg problémáját, a keresőmunkát, a kutatási lehetőségeket. A fentiek egyben már ekkor előrevetítették a tananyagtartalom megváltoztatását, annak újragondolását, az ismeret-, illetve képességközpontú történelemtanítás dilemmáját, annak keretében pedig a fejlesztendő és fejleszthető képességek körét, az információfeldolgozás és a problémamegoldás alternatíváit (Knausz 2001b:49). A megváltozott tanulási környezet, az IKT eszközök megjelenése és előtérbe kerülése a helytörténet-oktatás módszertanát is átalakította, mégis lehetőséget teremtve egy új szemléletű, több szinten is differenciált kutatóprogram elkészítéséhez, amelynek kiindulási pontjaként az ország egyik leghátrányosabb helyzetű települése, Ózd és környéke szolgál kiindulópontként. Ennek megvalósítására öt esztendő került betervezésre.

Miközben a digitalizáció egyben a társadalmi különbségek egyik lényeges közvetítő tényezője, az tanulók szociális háttérének differenciáltságát is kifejezi akár a számítógépek, akár a vezetékes/mobil internet elérhetőségének egyenlőtlenségére is utalva. Mindez különösen érezhető volt 2020 tavaszán és őszén a koronavírus miatt elrendelt, a középiskolákban is több-kevesebb sikerrel bevezetett digitális munkarend idején, amely a fentieket több tekintetben is alátámasztva egyértelműen visszavetette több tanuló előrehaladását, fokozta lemaradásukat a nem megfelelő hozzáállással, ugyanakkor az otthoni elégtelen eszközellátással összefüggésben. A tapasztalt és személyesen is átélt, jól megfigyelhető események csak erősítették, hogy a digitális anyagok hozzáférését a tanulók által leggyakrabban használt tömegkommunikációs eszközön, vagyis a mobil- és okostelefonokon is célszerű lenne közzétenni, alkalmazásként használni. Ebben a gondolatkörben a szűkebb értelemben vett lakóhely ismeretének, azaz a helyismeretnek és a helytörténetnek fokozott szerep és jelentőség tulajdonítható.

A történelemtudomány e területének kiválasztása mögött részben társadalmi igények állnak: így „a társadalmi élet földrajzi tagolódása, az emberek szoros kötődése egy szűkebb környezethez”, de nem titkolt cél a lokálpatriotizmus erősítése is. A helyismeret ennek megfelelően magában foglal egyfajta topográfiai tájékozottságot (lásd például Bak 2008), miközben több tudományterületet (például történelem, néprajz, szociológia, antropológia) összekötő interdiszciplináris kutatási ágazat, a könyvtári szaknyelvben pedig szolgáltatási ágazat (Bényei

2008:13). A 2020. szeptember 1-jével felmenő rendszerben (az 1., 5., 9. évfolyamokon, valamint a 6 évfolyamos gimnáziumok 7. évfolyamán) bevezetendő új Nemzeti alaptantervről (NAT 2020) szóló 5/2020. (I. 31.) sz. kormányrendelet (annak „Elvi alapvetés” című bevezető szakaszának) deklarációja szerint a magyar kulturális és pedagógiai örökség gyökereiből táplálkozik, annak hagyományaira kíván építeni. Ennek érdekében határozza meg azokat a nevelési-oktatási alapelveket, amelyek a Nemzeti köznevelési törvénynek megfelelően biztosítják az iskolai nevelés-oktatás tartalmi egységét, az iskolák közötti átjárhatóságot. A tradíciók ismerete, a hagyományok ápolása mindenekelőtt a helyi értékek ismeretén nyugszik, ennek módszertani pedagógiája differenciált módon történő megújítást kíván. Nem mellékes kitűzött cél továbbá a környezeti fenntarthatóság gondolata sem, amely az egyén integritásának és a közösség kohéziójának alapját alkotja. A NAT 2020-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók tekintetében már a Hon- és népismeret tantárgy kerettanterve is megfogalmazza bevezetőjében, hogy ez a terület „lehetőséget ad a tapasztalati úton történő tanulásra, az ismeretek élménypedagógiai módszerekkel történő elsajátítására. Fontos szerepet kap a saját gyűjtőmunka, a szűkebb és tágabb szülőföld értékeinek, hagyományainak tanári támogatással történő felfedezése, a megismert néphagyományok feldolgozása, megjelenítése egyéni és csoportmunkában. Az önálló ismeretszerzésben szerepet kap a család és a tágabb rokoni, szomszédai környezet. Az idősebb korosztály ismereteinek befogadása erősíti a nemzedékek közötti párbeszédet, formálja a nemzethez, a családhoz, valamint a szűkebb és tágabb közösséghez tartozás tudatát. A különböző generációk ismereteinek, életmódjának felfedezése fejleszti a több nézőpontú gondolkodást, a mérlegelés képességét” (NAT, 2020:356). Hosszabb távú nevelési célként nem csupán maga a történelem, illetve hon- és népismeret tantárgy, hanem a formálódó szemlélet az, amely segíthet a közösségi, nemzeti azonosságtudat kialakításában, egyes tanítási területek átjárhatóvá válnak és rendszerezett ismeretanyag jön létre, lehetőséget teremtve a magyar népi kultúra értékeinek megismerésére, a különböző kultúrákat, a környezet értékeit megbecsülő és védő magatartás, illetve a szociális érzékenység kialakítására.

Lakóhelyünk múltja, lakóinak élete aktív módon alakította/alakítja egy adott település életét. De vajon tudunk eleget róla? Ismerjük az itt élőket eléggé? Miközben történelemórákon eddig főképp csak országos szintű politikai, részben gazdasági

ismereteket szerezhettek a diákok, a közvetlen környezetünkben történt események, illetve azok jelentősége mind a múltban, mind a jelenben talán alig keltették fel a figyelmet. Pedig ezek legpontosabban csak a társadalom alsó szegmenseiből ismerhetők meg igazán, leginkább azokkal a megfigyelésekkel, szóbeli beszélgetésekkel, egyéni és közös információszerzésekkel, amelyeket a helyi emberek, az egy településen élők körében végez valaki. Fontos lehet egy-egy fotó, video, vagy – ha rendelkezésre áll – egy adott dokumentumfilm felhasználása is történeti (audiovizuális) forrásként. A mindennapok története, a lokális történelem és identitástudat, a „hétköznapi történet-írás” egy „alulról építkező” hitelesebb társadalomkép kialakítását eredményezheti, amelynek egyik jó példája lehet az alábbi, helyben kidolgozott módszertani gyakorlat.

Korábban az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében működő REWORK OTKA Kutatócsoport tevékenységéhez kötődve számos, publikációkkal kísért vizsgálat indult az ipari munkásság és a volt iparvárosok rendszerváltozást követő helyzetével, társadalmának átalakulásával foglalkozva. Ezek több ponton rámutattak, hogy Ózd város lakosságának szembetűnő fogyását elsősorban a szakmával rendelkező, iskolázott csoportok elvándorlása idézte elő. Az előregedő helyi társadalomban így maradtak a nyugdíjasok, s megnövekedett az iskolázatlan, szakmával nem rendelkező, munkanélküli rétegek lélekszáma és részaránya. A vidék bányászkolóniáit követően az ózdi gyári kolóniák többségét is a mélyszegénységbe került romcsaládok foglalták el. Utóbbi rétegnek az integrációja helybeli munkahelyek nélkül, pláne tartós és legális foglalkoztatásban, elég reménytelennek tűnik; helyzetükön az 2010-es évek közmunka-programja sem tudott érdemben változtatni. Modern ipari üzemek létesítésének ugyanakkor ma már a szakemberhiány a fő akadálya. A szakember-/szakmunkáshiányhoz vezető út állomásainak bemutatásával a magyar oktatáspolitikai elmúlt évtizedekben elkövetett válogatott hibái tárhatók fel lokális szinteken (Alabán 2020). Ebben a közegben a pedagógus dolga fokozottan összetett, egyben nagy hivatástudatra épülő elkötelezettséget is feltételez. A módszertani megújulás mégis elengedhetetlen oly módon, hogy az a kor technikai, infokommunikációs követelményeihez is igazodjék, miközben fenntart egy tudásalapú követelményszintet, időben szakaszokra tagolt a megvalósítása és több iskolatípusban megszerzett ismeretanyagra építve műveltet, tanít és értékkel.

Digitális helytörténet és módszertan

A 2019 folyamán kidolgozott, több szakmai partner bevonásával megszületett program korántsem előzmények nélküli. A 2006-ban indult, majd (2011 helyett) 2009-ben már lényegében leállt Szakiskolai Fejlesztési Program második része (SZFP II.) idején a közismereti tartalom megújításában aktívan közreműködve (Alabán et al. 2007) történtek ez irányú kísérletek helyspecifikus (közismereti) tanári tapasztalatokra építve, főként projekt módszerű feladatbankok összeállítására, eredményességet növelő tananyagtartalmak készítésére. A program eredetileg az egész akkori szakiskolai képzés megújítására törekedett, így a legkorábbi anyagokban az összes lényegi problémát, az „örökzöld panaszok kezelését is felsorolták a célok között, a gazdaság befolyásának növelésétől kezdve az általánosan és szakmájában is jól képzett, szakmájában elhelyezkedő szakmunkás ideáljáig” (Mártonfi 2015:10). A különböző mellékletekkel (például filmeket, médiafájlokat tartalmazó DVD-kkel) ellátott 50 Társadalomismeret-jelenismeret projektanyag közötti nem is egy próbálkozott a helyismeretre épülő tanulói tudás megragadásával, annak csoportos és egyéni foglalkoztatási formában tanórai keretek között feldolgozásával. A 18-as számú „Helyben vagyunk!”, vagy a 19-es számú „Az én településem” projekt egyértelműen helyi (ózdi) vonatkozású, részben megfigyelő, részben kisebb önálló kutatómunkára építve, az ismereteket mégis egységes egészszé összefogni kívánva próbált szintezist elérni végső eredményként (Alabán 2009).

A közvetlen lakókörnyezet, a „mi utcánk”, a minket körbevevő helyi társadalom alkotja ugyanis azokat a szocializációs közegeket (is), amelyek hatással vannak (vagy lehetnek) a társas kapcsolatok alakulására, az egyes kortárs csoportok egymáshoz való viszonyára, ezáltal hozzájárulnak saját környezetünk minél pontosabb megismeréséhez, egyben pedig viszonyítási alapul szolgálhatnak a regionális és országos szinten zajló társadalmi folyamatok megértéséhez. A helytörténet és honismeret – mint kiindulási pont – egyre nagyobb jelentőséggel bír az egyes társadalomismereti jelenségek, összefüggések feltárásához. A tanító/oktató munkába való beemelése ezért is fontos. Ennek során szem előtt kellett tartani az alábbiakat: társadalomtudományos alapismeretek nyújtása, logikus gondolkodás kialakítása és fejlesztése, összefüggések, helyi és globális folyamatok felismerése, önálló adat- és tapasztalatgyűjtés, adatfeldolgozás gyakorlatának

kialakítása, gyakorlatias szemlélet kialakítása, a közvetlen társadalmi környezet jelenségeinek megértése, tovább gyűjtőmunkával elért „külső” tanulás. A fentebb említett két projekt rész céljai is – mondhatni – ugyanazok voltak, így: a tanuló legyen képes a társadalomismereti alapfogalmak elsajátítására, helyes használatára, a közöttük lévő hasonlóságok és különbségek feltárására, képes legyen a tér és idő (történeti) kapcsolatának megfelelő használatára, a térbeli tájékozódás fejlesztése történeti rendszerezéssel és jelenismerettel fejlődjön, az építészeti és térhasználati alapismeretek szerzése pedig a településkép alakulásának tükrében váljék ismertté számára. Úgy tűnik, a gyakorlati célok, az alkalmazható tudás megszerzésére irányuló pedagógiai munka legfőbb törekvése alig változott ebben a tekintetben a NAT 2020-ra utalva, amely a tanulók cselekvő és alkotó módon történő részvételét, a tapasztalati úton és személyes élményeken keresztül való eljutást fogalmazza meg az elméleti ismeretekig, az összefüggések meglátásáig. A Történelem tantárgy esetében az új alaptanterv az emberekkel megtörtént eseményekről tanuskodó különböző források és bizonyítékok feltárására, azok ismeretére ugyan csak nagy hangsúlyt fektet.

Tíz évvel később, immár egy kutatótanári program keretében, három szakmai partnerintézmény bevonásával született meg egy, a kutatás – kutatásfejlesztés – kutatás-innováció hármasságára alapozott elvárásrendszer jegyében kidolgozott projekt. Ennek célja a bárki számára elérhető, több iskolás korcsoport, sőt az ismereteket hivatásszerűen elsajátítani kívánó, a felsőoktatásban tanuló, vagy történelmi ismereteket bővíteni kívánók részére elérhető online digitális tananyag összeállításának terve volt, hasznosítva egyes korábbi, több tudományterületet érintő (interdiszciplináris) kutatások eredményét, tankönyvi és más tananyagfejlesztés terén végzett szakmai lektori munka, valamint oktatói tevékenység levonható következtetéseit, tapasztalatait. Az egri Eszterházy Károly Egyetem (EKE BMK) Történelemtudományi Intézetéhez köthető Régiótörténeti Kutatócsoport működéséhez, az Ózd városában működő, a Forum Hungaricum Nonprofit Kft. fenntartásában lévő és a helybeliek által csak MaNDA beruházásnak nevezett Digitális Erőmű által felvállalt bemutatói és oktatói tevékenységéhez, illetve a DigiPédia elnevezésű közoktatást szolgáló rendszerhez is kötődően formálódott ki az a szakmai háttér, amely a munkának kereteket tud biztosítani.

Blokkosítva és szintenkénti (általános iskolai, középiskolai, egyetemi-kutatói) differenciáltságot szem előtt tartva, a tervezet értelmében a jövőben elkészítendő produktumokkal korszerű pedagógiai módszertani lehetőségeket lehet kínálni a tanárok számára is, miközben a tanulók illusztrált, önellenőrző, mérés-értékelő feladatokkal sajátíthatják el az ismereteket, megismerve lakóhelyük történeti sajátosságait is. A kutatóprogram egyben illeszkedik a 2021 tavaszán kifutó GINOP-6.2.3-17 – A szakképzési intézményrendszer átfogó fejlesztése megnevezésű projekthez is, amelyben részt vettek az Ózdi Szakképzési Centrum tagiskolái is. Az említett szakmai partnerek bevonásával, öt tanév tíz szemesztere alatt négy nagy tananyag-blokkban készülne el az elképzelések megvalósítása során – a Digitális Erőmű által biztosított online felületen történő közzététellel – az egyes oktatási, ismeretterjesztő anyagok. Utóbbi mögött említhető az a kormányzati szándék, amely még 2015-ben döntött arról, hogy szükséges elkészíteni egy digitalizálási stratégiát, amely hosszú távú tervként átfogja az egész magyarországi közgyűjteményi intézményrendszert. A stratégia megalkotásában a szakmai és érdekképviseleti szervezetekkel, a piaci, a civil és a tudományos szféra szereplőinek bevonásával a Forum Hungaricum szakemberei is részt vettek. A stratégia a Digitális Nemzet Fejlesztési Program részeként készült el 2017-ben, miközben a digitalizált kulturális tartalmak keresése és böngészése mellett a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázis tételeiből összeállított, időszakosan bővülő tematikus virtuális kiállításokat tekinthetnek meg az érdeklődők. Az Egységes Nemzeti Oktatási és Kulturális Térinformációs Rendszer, azaz a cég szakemberei által kifejlesztett és működtetett DigiPédia kulturális és oktatási adatbázis nemcsak digitalizált dokumentumokat kínál, hanem olyan módszertani javaslatokat is ad, amelyekkel a tanárok megtervezhetik digitális óráikat, illetve feladatokat és azok megoldásait is ajánlja a felhasználók részére. E tanulmány tárgyát képező kutatótanári program ebbe szervesen illeszkedhet és nem csupán a lokálisan, hanem regionálisan is szolgálhatja a helytörténet-oktatás bővítését. Az ún. Y és Z és Ű generáció döntő többsége a digitális világban él és szemlélődik, készségi szinten használ digitális eszközöket, a látszólag folyamatos (okos-)eszközhasználat azonban gyakran kimerül egyszerű kommunikációs, közösségi vagy multimédia funkciókban. A tananyagok digitalizálása, készségi fejlesztő, egyben gyakorlati tevékenységre ösztönző, a teljesítményről azonnali visszajelzést

adó feladatok készítése már az oktatásszervezés alkalmazkodását igényli e korcsoportok felé. A történelemtanítás is során fokozatosan szükséges – a fentiek figyelembevételével – ilyen feladatbankok készítése, amely részben az iskolai oktatást, részben az otthoni felkészülést szolgálhatja.

A tervezett tananyag blokkok – miképpen azt az 1. ábra is mutatja – a programtervben következők: 1. Hon- és népismereti, valamint helytörténeti (Ózd) forrásgyűjtemény (írott források-bibliográfia, kép- és videogyűjtemény, hanganyag); 2. Társadalomismeret; 3. Jelenkortörténet; 4. Ipar- és örökségvédelem. Indoklásként hangsúlyozandó, hogy valamennyi, társadalomtörténeti és szociológiai vizsgálati körhöz igazodva kiemelten lényeges tantárgyi terület ahhoz, hogy gondolkodó, a társadalmi változásokra odafigyelő, annak jeleit érzékelni képes fiatalok nevelődjenek ki a későbbiekben. Az utolsó blokk illeszkedik továbbá az Ipar 4.0 stratégia jegyében népszerűsíteni kívánt gazdaságfejlesztő

mechanizmusba, amely kiemelt kormányzati szándék az ipari szektor erősítése céljából.

A kutatási és az innovációs tevékenység tudatos összekapcsolásán túl a módszertani megújulás már említetten kiemelt feladat tehát. Különösen igaz lehet ez három, különböző korcsoporthoz, iskolázottsági szinthez kötődő fejlesztési szinten. A tudatosságot igazoló célkitűzés alapján a kutatói, fejlesztői tevékenységgel szükséges erősíteni a tudomány és a köznevelési gyakorlat kapcsolatát, azaz saját feltárt kutatási eredményekkel támasszuk alá saját pedagógiai gyakorlatunkat. Egy-egy elkészült digitális tananyag, teszt összeállítása mögött nem csupán adaptív, hanem saját alkotói tevékenység áll. Történelemtanárként a kutatási, kutatási-fejlesztési, innovációs eredmények értelmezésén belül a konkrét pedagógiai fejlesztésekben, helyzetekben hasznosítható ismeretek bővítése, új, digitálisan helyben fejlesztett és közzétett anyagrészek elkészítése állt a középpontban.

1. ábra

A digitális helytörténet-oktatási program blokkszerkezete. Grafika: Digitális Erőmű.

A tananyagfejlesztés már ebbe innovátori tevékenységként kerül bele. Az ehhez szükséges (tudatos) szakmai fejlődéshez a folyamatos önképzés, a digitális kompetencia fejlesztését szolgáló szakmai partner felkutatása, vele együttműködés kötése, valamint új módszerek elsajátítása és azok pedagógiai gyakorlatba ültetése merőben más szemléletet is követel egyben, amelynek célja a tantárgypedagógia módszertanának megújítása, a már említett DigiPédiát is beemelve, a térinformatika felhasználása is. A kutatási, kutatási-fejlesztési, innovációs eredmények a későbbiekben akár szakmai képzési programokat, programelemeket alapozhatnak meg, elősegíthetik adott tantárgyak frontális oktatása mellett/helyett azok projekt módszerű, inaktív, tanteremből „kimozduló” oktatását, kutatói szinten pedig az ismeretbővítés gyakorlati szintű művelését, kutatóközösség kialakulását.

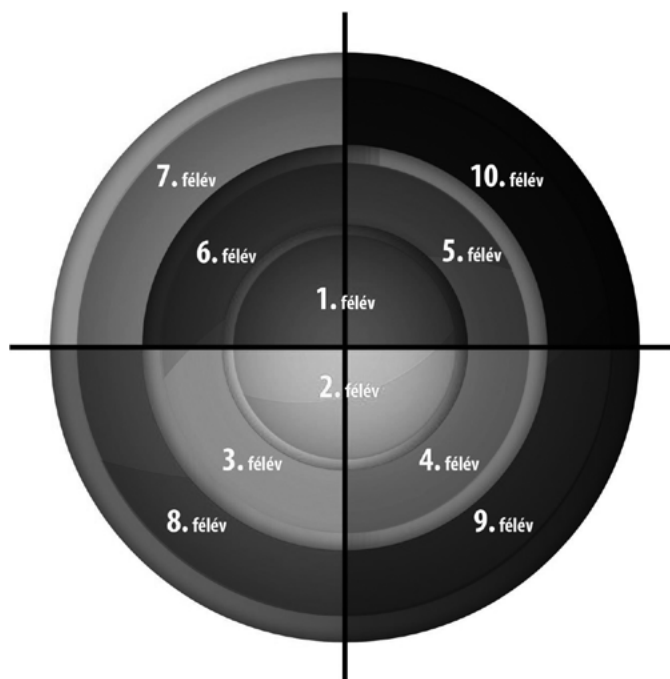
A tananyagfejlesztés időfelosztása 8+2 félévre: 1. Általános iskolai szint: 2 félév; Középiskolai szint: 4 félév; Felsőfokú oktatási / Kutatói szint: 2+2 félév:

a záró periódus végén. A várható eredményesség az a produktum, amely később is hozzáférhető lesz a világhálón és három tudásszinten enged betekintést a célirányosan készült digitális tananyagokba. Mind a weboldal látogatottsága, mind az iskoláktól érkező visszajelzések irányadóak lehetnek a másodlagos szakmai partnerként feltüntetett Digitális Erőmű felé. Fontos mindezekén túl, hogy a visszacsatolást biztosító beszámolókon, tervezett előadásokon keresztül, a megvalósulás ideje alatt az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézete, illetve az ott működő Régiónörtörténeti Kutatócsoport, vagy más szervezeti egysége szakmailag nyomon kövesse az újabb kutatási eredmények hasznosítását oly módon (is), hogy szervezett konferenciáin lehetőséget nyújt előadások tartására, a benyújtott beszámolókhöz reflektálva észrevételeivel, kritikával elősegíti a további szakmai fejlődést. A visszacsatolás eredményesség-jelző is egyben a készítendő produktum gyakorlati hasznosítása később mérhető fel igazán.

2. ábra

A digitális helytörténet-oktatási program időbeli felosztása. Grafika: Digitális Erőmű. /A színek az 1. ábrával azonos csoportképzők!

10 FÉLÉV TANANYAGAINAK KIDOLGOZÁSI SORRENDJE

A fejlesztés, kutatás tervezése során a digitális tananyag fejlesztése, kidolgozása az általános iskolai korcsoportok részére készítendő tananyagtartalommal veszi kezdetét és két félévet ölel fel a program teljes időszakából. Ez a periódus több tantárgyat és kapcsolódási pontot jelent: a hon- és népismeret mellett érintheti az egyes oktatási intézményekben fakultációként tanított cigány népismeretet, fő tantárgyi célterülete azonban a történelem és állampolgári ismeretek tantárgy. Utóbbiakhoz kötődően a múzeumpedagógiai foglalkozások Ózd városában is egyre népszerűbbek, így a térben is egymás közelében lévő városi intézmények (Ózdi Muzeális Gyűjtemény és Gyártörténeti Emlékpark, Digitális Erőmű, Nemzeti Filmtörténeti Élmenypark) számos és sokoldalú lehetőséget biztosít ilyen jellegű feladatok megoldására. A következő négy félév – akár az előző ciklusra is ráépülve – a középiskolai (gimnáziumi, szakgimnáziumi-technikumi, szakképző iskolai) oktatásra fókuszálva értelemszerűen más elsajátítandó tudásszintet kíván meg. A tervezés során akár egy-egy alsóbb (alapfokú oktatási) szinten meglévő feladat kibővítését, akár új típusú munkatevékenység elkészítését igényli. A felsőoktatásban, leginkább bölcsészettudományi képzésben tanulók, illetve a célirányos helytörténeti, vagy történeti kutatásokkal foglalkozók számára a ciklus utolsó periódusa (2+2 szemeszter) idővel feltöltött anyaga nyújthat segítséget. Példaként említhető a sokszor nehezen induló témaválasztáson túl a szakirodalom-figyelés, a bibliográfiai tételek gyűjtése, amelyhez több év tapasztalata után egy forrásgyűjtemény elkészítése szolgáltat kiindulópontot a tervek szerint. Ilyen jellegű, már publikált bibliográfia eddig is segítette a keleti palóc (barkó) etnikai csoporttal, lakóhelyével foglalkozó kutatásokat (Alabán 2013).

Az öt évre készült felosztás a 2. ábrán kiegészül a sötétkék színnel jelölt 9-10. félévvel a legfelsőbb szinten, mivel a másodlagos szakmai partnerrel (Forum Hungaricum Közhasznú Nonprofit Kft. – Digitális Erőmű) kötött megállapodás értelmében a tananyagkutatás és -fejlesztés folytatni kívánt tevékenység a későbbiekben is. Az időbeli ütemezést az 1. táblázat mutatja 8 + 2 félév időtartamában.

A megadott és létrehozandó produktumok közzététele – mint már említésre került – a Forum Hungaricum Nonprofit Kft. Ózdon található Digitális Erőmű intézménye által biztosított online felület révén mindenki számára felhasználhatóvá válik. Miképpen a Digipédián, így itt is a keresés történhet oktatási, képzési szakaszok szerint, kulcskompetenciák szerint és műveltségterületek szerint.

A helyi munkatársak a korábbiakban is részt vettek „előzetes kezdeményezésekben”; így például a Digitális Témahetekre készítettek projekttervet („Virtuális utazás a népi kultúra világába”), tankockákat (learningapps) sokoldalúan használható digitális feladattípusokkal (pl.: párosítás, sorba rendezés, csoportosítás, memóriajáték, keresztretjvény, szókereső), így a megadott négy nagy témakör köré, az egyes tanulási-iskolai szinteket figyelembe véve, immár a kerettantervi anyaghoz illeszkedve készíthetők új digitális tananyagegységek. Az indukciós szövegek olyan szövegek/szövegrészletek, amely elengedhetetlenek a feladat elvégzéséhez. Ezeknél fontos a forrás adatainak pontos meghatározása, beleértve az oldalszámokat is. A feladatot itemszerűen szükséges megfogalmazni és alábontani. Ez azt jelenti, hogy bináris rendszerben kell gondolkodni: 0 vagy 1 pontot lehet csak szerezni. Ez a javítás és a tanuló szempontjából is könnyen átlátható. A szerkesztés szempontjából mindenképp meg kell adni a megoldást, vagyis a javítókulcsot is. Ezt értelemszerűen a tanuló csak az ellenőrzéskor fogja látni. Lényeges és egyben újszerű a médiaelemek megjelenítése a feladathoz kapcsolódóan: kép, repró, illusztráció, videó stb. Csak olyanokról beszélünk, amelyeknek közvetlen funkciója is van a megértés, tanulás folyamatában. A felületen egyértelműen elkülönítve lesz látható a három tudásszint, amelybe belépve a tanuló/hallgató fokozatosan, lépcsőzetesen léphet tovább, ahol a – tervezet szerint – a megadott tananyagot túl a gyakorlófeladatot az adott oldalon egy gomb fogja jelezni megfelelő felirattal ellátva. A tanuló, ha rákattint az adott gombra, akkor felugrik a feladat oldala, amelynek legvégén értékelődik ki az eredmény. Az általános elképzelésem a megvalósítás függvényében változhat. Valamennyi témakör egyik alapcél-kitűzése azonban a lakókörnyezet megismerésén túl a közismereti történelem és állampolgári ismeretek, társadalomismeret, hon- és népismeret tantárgyak oktatásának, azon belül az alkalmazható tudás elsajátításának segítése. Az alkalmazandó és javasolt módszertan egyben a tantárgyak tanítása során a NAT 2020 által is előírt kulcskompetenciáknak is megfelel, hozzájárul azok fejlesztéséhez.

1. táblázat. A megvalósítás időbeli és tartalmi szakaszolása 8 + 2 félévre bontással

Feladat	Tevékenység/Tananyag	Határidő	Termék	Felhasználhatósági terület
Előkészületek, Tananyagblokk I. (általános iskolai szint) A	Felkészülés a kutatóprogram megvalósítására, előkészítés	1. félév	előzetesen elkészült anyagok feltárása, aktualizálása	módszertani alapok feltárása
	Bevetés a Hon- és népismereti forrásokba		forrásközlő gyűjtemény összeállítása (Word)	bibliográfia, médiagyűjtemény (5-8. osztály)
	Helytörténeti források		Ózd város és környéke forrásgyűjteménye	lokális szintre hozás, szűkítés (5-8. osztály)
	Helyben történt / Nézz utána!		digitális munkalap	gyűjtőmunka, szakköri foglalkozás (5-8. osztály)
	Allampolgári ismeretek		digitális tananyag, tudásfelmérő online feladatlap	kerettantervi anyag segédlete (8. osztály)
	Társadalomismeret		digitális tananyag, tudásfelmérő online teszt	életmód, társadalmi rétegződés tanítása (6-8. osztály)
	Út a rendszerváltozáshoz		digitális tananyag	kerettantervi anyag segédlete (8. osztály)
Tananyagblokk II. (általános iskolai szint) A	Mi történt lakóhelyeden? Rendszerváltozás helyi szinten	2. félév	gyártörténeti mementó	helytörténet (7-8. osztály)
	Jelenkortörténet		digitális munkalap	kerettantervi anyag segédlete (8. osztály)
	Ipari örökségünk		médiatár, digitális prezentáció	múzeumpedagógiai segédlet, épített örökségek megismerése (7-8. osztály)
	Ipartörténet, örökségvédelem		digitális tananyag, tudásfelmérő online teszt	a nehézipar, a bányászat, az Ózdi Kohászati Üzemek történeti szerepe a térség életében, az örökségvédelem jelentőségének kiemelése (8. osztály)

Feladat	Tevékenység/Tananyag	Határidő	Produkum	Felhasználhatósági terület
<i>Tudásmegosztás</i>	<i>Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül</i>	2. félév vége	év végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	a kutatásfejlesztés ismertetése a tantestület előtt. A helytörténet beemelése az oktatásba és az új módszerek, mint innovációs stratégiák (szakmai konferencia téma)
<i>Tananyagblokk III.</i>	<i>Bevezetés az ipari örökségvédelembe</i>		digitális tananyag	az épített örökség, a volt ipari létesítmények megismerése (11-12. évfolyam)
	<i>Az ipari táj</i>		forrás- és médiatár	az ipari forradalmak és a nehézipar születése helyben – Ózd, Borsodnádasd, Farkaslyuk (11. évfolyam)
	<i>Ipar, munkásság, társadalom</i>	3. félév	digitális tananyag, tudásfelmérő online feladatlap	kerettantervi anyag segédlete, tudás szint felmérés (10-12. évfolyam)
	<i>Az ipari örökség emlékei</i>		gyártörténeti mementó	múzeumpedagógiai, szakköri foglalkozási segédlet, életmódtörténet-tanítási segédanyag
	<i>„Múlt a jelenben” – Területbejárás és tudásfelmérés</i>		digitális munkalap	tanulmányi kirándulással (volt gyárterület, munkásokolóniák) egybekötött tudásfelmérés online vagy nyomtatott feladatlapon bármely iskolatípusra (9-12. évfolyam)
<i>Tudásmegosztás</i>	<i>Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül</i>	3. félév vége	félév végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	ismeretterjesztés, önértékelés

<i>Feladat</i>	<i>Tevékenység/Tananyag</i>	<i>Határidő</i>	<i>Produkum</i>	<i>Felhasználhatósági terület</i>
<i>Tananyagblokk IV (közéiskolai szint) G/SZG</i>	<i>A rendszerváltozás előzményei Magyarországon</i>	4. félév	digitális tananyag	kerettantervi anyag segédlete (12. osztály)
	<i>A III. Magyar Köztársaság napjainkig</i>		digitális tananyag, tudásfelmérő online teszt	érettségire felkészítő tananyagosság, készségfejlesztő és gyakorlatorientált feladatok közép- és emelt szinten (12. osztály)
	<i>Rendszerváltás Ózdon és/vagy Észak-Magyarországon</i>		prezentáció	kiegészítő tananyagosság, szakköri feldolgozásra javasolt munkatevékenység (11-12. osztály)
	<i>Hazánk és az Európai Unió</i>		online feladatlap	kerettantervi anyag segédlete (12. osztály)
	<i>Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül</i>		év végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	ismeretterjesztés, önértékelés, konferencia előadás
<i>Tananyagblokk V (közéiskolai szint) G/SZG/SZI</i>	<i>Társadalomismereti alafogalmak</i>	5. félév	online feladatlap	kerettantervi anyag segédlete (középfokú iskolatípusok szerint differenciálva)
	<i>Társadalmi rétegződés: szegénység és egyenlőtlenségek a jelenkori Magyarországon</i>		digitális tananyag és médiatár	helyzetfelmérő kiegészítő tananyagosság (minden középfokú iskolatípusra)
	<i>Etnicitás: romák helyzete a régióban</i>		prezentáció és digitális munkalap	multikulturalista szemléletű tananyagosság
	<i>A munka világa, munkanélküliség</i>		letölthető segédlet (pdf)	pályaorientáció és helyzetfelmérés, valós munkaerő-piaci körkép
	<i>Ellenőrző tudásfelmérés</i>		online feladatlap	szüntfelmérés középfokú (iskolatípusok szerint differenciálva)

<i>Feladat</i>	<i>Tevékenység/Tananyag</i>	<i>Határidő</i>	<i>Produkum</i>	<i>Felhasználhatósági terület</i>
<i>Tudásmegosztás</i>	Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül	5. félév vége	félév végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	a kutatásfejlesztés ismertetése a tantestület felé, iskolatípusok szerint a szakmai partnerek felé, önértékelés
	<i>Forrásközpontú történelem – forrásfajták I. szövegértés</i>	6. félév	módszertani gyakorlat: szövegértő, szintézis szintű feladatok	egy-egy forrástípusok forrásértékének megismertetése középfokú iskolatípusok szerint, értő szövegolvasás gyakorlása (9-12. évfolyam)
	<i>Forrásközpontú történelem – forrásfajták II. Digitális Kárpát-medence</i>		topográfiai gyakorlat a Digitális Erőmű kiállítási anyagára is építve	tájégségek, történelmi események, nevezetességek helyszíneinek megismertetése és beazonosítása térképen a történelmi Magyarországon bármely iskolatípusra (9-12. évfolyam)
	<i>Forrásközpontú történelem – forrásfajták III. A média forrásértéke</i>		honismereti médiatár	dokumentumfilmek, előadások, online prezentációk elérhetőségének tanítása bármely iskolatípusra (9-12. évfolyam)
	<i>Helytörténeti bibliográfia</i>		tájégségre vonatkozó letölthető segédlet (pdf)	irodalomjegyzék a gimnáziumok számára (9-12. évfolyam)
Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül	6. félév vége		év végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	ismeretterjesztés, önértékelés

<i>Feladat</i>	<i>Tevékenység/Tananyag</i>	<i>Határidő</i>	<i>Produkum</i>	<i>Felhasználhatósági terület</i>
<i>E</i> <i>Egyetemkutatás IV</i> <i>anyagblokk IV</i>	<i>Az ipari új arculatváltása a 20. század második felében és az eszreforduló után a volt nehézipari/bányászati körzetekben</i>	7-8. félév	Kutatási terven alapuló gyűjtőmunka és dolgozat/pályamű/prezentációs előadás/tanulmány	önálló előadásmód szóban és írásban, referálás
<i>Tudásmegosztás</i>	Tudásmegosztás – az intézményen belül és kívül	8. félév vége	év végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	ismeretterjesztés, önértékelés
<i>Levezetés</i>	Összegzés, tudásmegosztás, tananyagfejlesztés, visszacsatolás – az intézményen belül és kívül	9-10. félév	év végi beszámoló a fenntartó és a szakmai partnerek felé, disszeminálás	tananyagkutatás és -fejlesztés

Jelmagyarázat az egyes iskolatípusokhoz:

Á = Általános iskola

G = Gimnázium

SZG = Szakgimnázium (kifutó jellegű), Technikum

SZI = Szakközépiskola (kifutó jellegű), Szakképző iskola

E = Egyetem, főiskola

Összegzés

Bár a projekt módszer iskolai alkalmazása, az egyes résztémák otthoni és önálló tanulást nem feltétlenül megkövetelő feldolgozása is a gyengébb, kevésbé motivált tanulók számára eredményezett sikerélményt, aktív közreműködés révén, kevesebb lexikális tudást igényelve. A projekt módszer alkalmazásakor a kooperativitás, a diákok közötti együttműködés, egyfajta egymásra utaltság kerül előtérbe. Mindenki saját élményei, képességei, tapasztalata, gyűjtése, ötlete és véleménye alapján járul hozzá a csoport eredményességéhez, így a diákok bekapcsolódhatnak a célorientált mozzanatokba, és személyiségfejlődésük adott szakaszában meglévő ambícióik, tehetségük függvényében találják meg és végzik a projektfeladatokat. Ily módon lényegében „minden tanuló az egész részeként cselekedve, csoportjának hasznos tagjává válik, és saját képességeinek kibontakoztatásával a társadalom keretein belül zajló életére is felkészülhet. A társadalom és az egyén nem különválasztott, a társadalom az egyének organikus egysége, ha tehát a tanulók osztoznak a közösségi és társadalmi tudatosság formálásában egy adott tanulási folyamat megvalósításakor, az életre való felkészülésük is hatékonyabban valósulhat meg” (Simonics és Makó 2015). A munkaerő-piaci érvényesülés szempontjából korántsem mellékes olyan készségek elsajátítására nyílik így lehetőség, mint az együttműködés, felelősségvállalás, önértékelés, az idegen nyelvi kommunikáció, valamint az informatikai készségek/digitális tudáselemek.

A (lakó)helyi szintű viszonyok történeti ismerete, a „lokális emlékezet” életúttörténetei (lásd például Losonczy 2005; Deáky – Smid 2014; Szilágyi 2018) a lakóhelyhez kötődő feladatok, a mindennapok problémája, s a lokális környezet hatásai szinte átél élmények révén rögzülnek a tanulóknál, de akár mind a természeti, mind pedig az épített örökségvédelem fontosságának belső erősítése is elérendő nyíltan vallott célkitűzés. A szakközépiskolai társadalomismeret (újabbban ismét történelem) tantárgy egyes anyagrészeit, elsajátítandó témáit a kompetenciák szerinti készségfejlesztő órákon lehet sokszor még sikeresebben megtanítani és feldolgozni új ismeretadási (pl. múzeumpedagógia, média- és IKT eszközhasználat) módszerek révén. A felvázolt kutatótanári program is a fenti tapasztalatokon, a megkövetelendő és elvárható kulcskompetenciákon keresztül egy újfajta tananyag-feldolgozást és pedagógiai megközelítést/módszertant igényel a humán tárgyak oktatásában.

Felhasznált szakirodalom

- Alabán Péter – Vincze István – Zsid László 2007 *Érettségi előkészítő tananyagegység. Módszertani füzet II.* Szakiskolai Fejlesztési Program – Szakképzési évfolyam módszertani fejlesztési terület. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet [NSZFI], Budapest.
- Alabán Péter 2009 *Társadalomismeret – jelenismeret projektek: 18. Helyben vagyunk!; 19. Az én településem.* CD-DVD. Szakiskolai Fejlesztési Program (SZFP) II. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet [NSZFI], Budapest.
- Alabán Péter 2013 A Barkóság tájegység válogatott történeti bibliográfiája. In Alabán Péter szerk. *Táj – Nép – Hagyomány. Tanulmányok a Barkóságról – Studia Barkonum.* Újra Ózdiért Közhasznú Egyesület, Ózd, 133-138.
- Alabán Péter 2020 *Egykor volt gyárvaros... Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszer-váltástól napjainkig.* Kronosz Kiadó, Pécs.
- Bak Borbála 2008 *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig.* História Könyvtár Monográfiák 9/1. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Bényei Miklós 2008 *Helyismeret, helytörténet.* Felsőoktatási jegyzet. EKF Líceum Kiadó, Eger.
- Deáky Zita – Smid Bernadett szerk. 2014 *Emlék, emlékezet, életút.* ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest.
- Knausz Imre 2001a Kiknek tanítunk történelmet? In Knausz Imre szerk. *Az évszámokon innen és túl... Megújuló történelemtanítás.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 29-42.
- Knausz Imre 2001b A tananyag újragondolása. In Knausz Imre szerk. *Az évszámokon innen és túl... Megújuló történelemtanítás.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 43-50.
- Losonczy Ágnes 2005 *Sorsba fordult történelem.* Holnap Kiadó, Budapest.
- Mártonfi György 2015 Szakiskolai Fejlesztési Programok, 2003–2009. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/1502661_szakiskolai_fejlesztési_programok_2003-2009_beliv.pdf Letöltés: 2020. december 6.
- NAT 2020. A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 2020. 17:290-446.

<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK20017.pdf> Letöltés: 2020. december 7.

Simonics István – Makó Ferenc 2015 Szakmodszertan elektrotechnika-elektronika szakirány TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0002 A műszaki és humán szakterület szakmai pedagógusképzésének és képzők hálózatának fejlesztés. Óbudai Egyetem, Budapest. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_szakmodszertan_elektrotechnika_elektronika_szakirany/tananyag/JEGYZET-25-2.6._Projekt_modszer_alkalmaz.html Letöltés: 2020. december 6.

Szilágyi Miklós 2018 *Személyes emlékezet, élettörténet, szépirodalom*. Néprajzi tanulmányok. Kalligram, Budapest.

A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

A DIGITÁLIS HELYTÖRTÉNETOKTATÁS ÉS A LEVÉLTÁRAK¹

[DOI 10.35402/kek.2021.4.4](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.4)

Absztrakt

A tanulmány hat országos közgyűjtemény együttműködésével létrejött Kapocs elnevezésű virtuális kiállítás segítségével kívánja bemutatni, hogy a Thinglink felülete alkalmas helytörténeti vonatkozású tartalmak rendszerezésére és oktatásba való bevonására. A virtuális terek lehetőséget adnak nemcsak a közgyűjtemények kezelőinek, de a közgyűjtemények használóinak is az önálló vagy kooperatív tudásépítésre és -megosztásra. Az esettanulmány bemutatja azokat a problémákat, amelyek a levéltári foglalkozások szervezésében gátló tényezőként jelentkeznek (járvány, térbeli és időbeli korlátok), és áttekinti azokat a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárához köthető forrástípusokat, integrált információszerezési lehetőségeket, amelyek a kiállítás virtuális terében megjelennek. Végezetül az összegzés azt igyekszik számokkal alátámasztani, hogy a digitális platformokon megvalósítható virtuális kiállítások lehetséges kitérés pontot jelenthetnek a közgyűjteményeknek olyan helyzetekben, ahol a valós idejű elérés külső okok miatt bizonytalanná válik.

Kulcsszavak: helytörténetoktatás, virtuális kiállítás, közgyűjtemény, digitális elérés, kooperáció

A levéltárak szerepe a helytörténetoktatásban

A levéltárak részvétele a helytörténetoktatásban a rendszerváltás előtti időkben rendszeres tevékenység volt. A levéltárosok foglalkozásokat, heti rendszerességű szakköröket tartottak, pedagógiai repertoárjuk változatos volt, segítették a helytörténeti vonatkozású kutatásokat, rendszeresen publikáltak. 1989-et követően azonban a levéltárosi munka fontossági sorrendje eltolódott: a kárpótlási ügyek, felszámolások iratanyagának rendezése elterelte a figyelmet helytörténeti tevékenységről, különösen a közoktatásban résztvevő tanulócsoportokról. Az

iskolák, pedagógusok horizontjáról végül lassan eltűnt a levéltár, csak kevés elhivatott levéltáros és pedagógus együttműködése biztosította a folytonosságot, míg a másik két közgyűjtemény, a könyvtár és a múzeum majdnem töretlenül továbbra is élvezte a közoktatás bizalmát.

A levéltárak pedagógiai túlélését azonban biztosította, hogy mindig voltak olyan levéltárosok, akik szívügyüknek tekintették a levéltárra vonatkozó ismeretek továbbadását a felnőttek mellett az általános és középiskolás diákoknak is. A levéltárak koordinált levéltár-pedagógiai tevékenysége a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) létrejöttével, 2012-t követően valósult meg, ekkor kezdtek a levéltárosok szakmai fórumokon is együttműködni.² A levéltár-pedagógiai tevékenységek gerincét továbbra is az iskolai csoportoknak tartott foglalkozások adták, adják, rendszeres szakkör jellegű tevékenységről jelen sorok írójának nincs tudomása. Ugyanakkor a helytörténet oktatása rendszeresen megjelenik a foglalkozások tematikájában.³

A koronavírus-járvány következményei

A 2020 tavaszán kitört koronavírus-járvány következtében számos csoport esetében kényszerültek a levéltárak, így a TML is a foglalkozások lemondására. Ezek a foglalkozások, valamint a már rendszeressé vált tanév végi „nyárbevezető” és tanév eleji ráhangoló foglalkozások, az iskolai nyári táborok látogatásai és a Múzeumok Éjszakája programsorozat jelentős részét adták a TML közművelődési tevékenységén belül a levéltár-pedagógiának. Az év második felére vonatkozó bizonytalan kilátások

2 A Magyar Levéltárosok Egyesülete éves vándorgyűlésén rendszeressé vált a levéltár-pedagógiai szekció működése, valamint 2018 óta évente szervez az MNL levéltár-pedagógiai továbbképzést. 2020-ban ez a továbbképzés is kényszerűen digitális platformra szorult. Ugyanakkor a belső továbbképzések rendjében egyre fontosabb szerephez jut a közművelődési tevékenység eme ága.

3 A TML ajánlott első foglalkozása pl. Szekszárd néhány helytörténeti vonatkozású eseményét ismerteti a Vármegyeháza történetébe ágyazva.

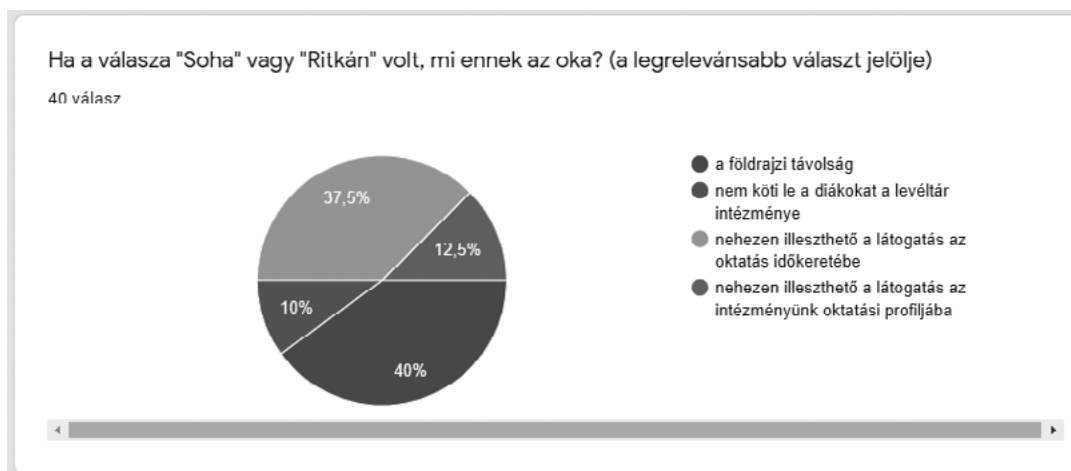
1 Esettanulmány egy össz-közgyűjteményi projekt helytörténeti vonatkozásairól és eredményeiről a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában (a tanulmányban: TML).

szintén nehezítették az ismeretterjesztő, pedagógiai munka tervezését. Ugyanakkor a digitális tanrendre való áttéréssel a levéltárak számára is nyilvánvalóvá vált, hogy keresniük kell azokat a platformokat, amelyek segítségével az immár bizonytalan időre a levéltáron kívül rekedt diákokat továbbra is elérjük közgyűjteményi tartalmaikkal, biztosítva egyben a 2012 óta fejlődő intézményi gyakorlatot is.

Ez a kényszerhelyzet egy korábban megfogalmazott problémára is segített választ találni. 2017-ben a Tolna megyei Szekszárdi Tankerület általános iskoláinak közreműködésével készült felmérés alapján kiderült, hogy az iskolák levéltári látogatásának valószínűségét jelentősen befolyásolja az iskola és a levéltár földrajzi távolsága. Különös módon ez a megyeszékhely iskoláira is igaznak bizonyult.⁴ A levéltárhoz legközelebb, 11 km-re levő település Tolna. A közvetlen buszjáratok sűrűn közlekednek, a menetidő kis sétával kb. 20 perc. Ennek ellenére a levéltár-látogatás megszervezése még ilyen kis távolságnál is komoly akadályokba ütközik. Tanítási időben az óracserék megszervezése bizonyul megoldhatatlan feladatnak: a 45 perces foglalkozás

megtartása összességében legalább 70 perces oda- vissza utazással, várakozással eltöltött időt jelent. Sem itt, sem más intézményben nincs arra pénzügyi forrás, hogy levéltári látogatásra rendkívüli járatot vagy kisbuszt béreljenek, ami egyetlen megoldás lehet egy nagyobb távolságra levő település iskolája számára. Így a látogatások megszervezését a pedagógusok nagyrésze érthető módon nem vállalja. A tanórák utáni napköziben történő levéltár-látogatás csak alsó tagozatban oldható meg kisebb kompromisszumok árán, míg a felső tagozatban a napközi foglalkozásokon részt nem vevő gyerekek számára a pedagógusok a különórák, edzések miatt nem szívesen szerveznek elfoglaltságot.

Fontos indoka volt még a levéltári látogatás elutasításának az időtényező: a tananyag feszített tempóban történő átadása vajmi kevés lehetőséget ad a nem formális oktatási helyszíneknek. Ha mégis sikerül egy látogatásra időt szakítani, akkor általában a pedagógusok által ismertebb – és valljuk be, sokszor látványosabb – múzeumok lesznek a látogatási célpontok.

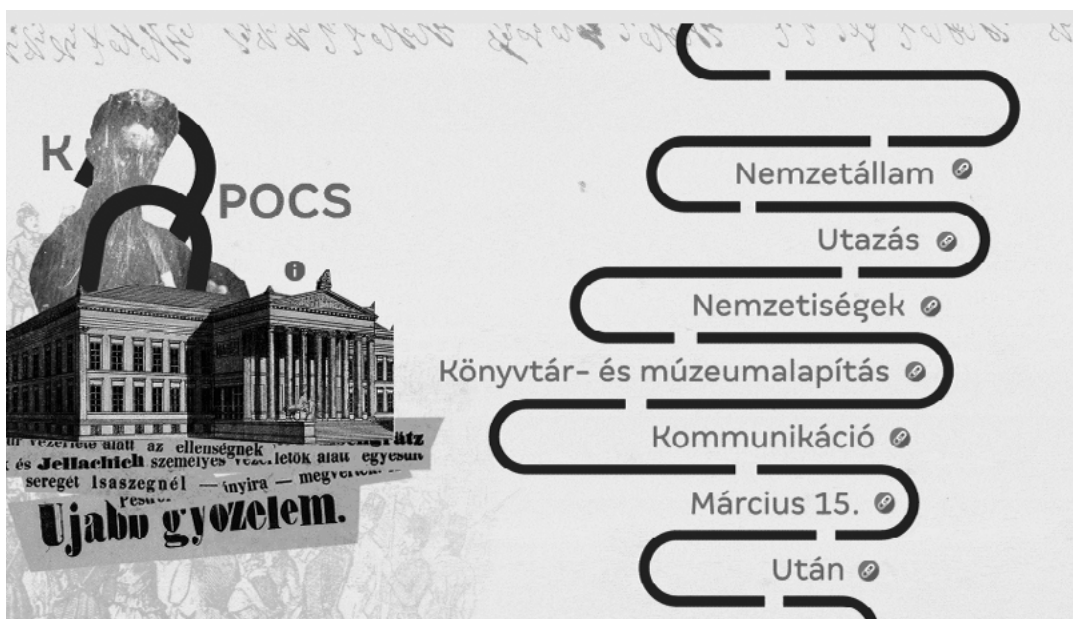
1. ábra

A kérdőív részlete a levéltári látogatások elmaradásának okairól

⁴ Relatív nagyoknak tekinthető ugyanis a távolság, ha az iskola és a levéltár között nincs közvetlen tömegközlekedési összeköttetés. Ha a levéltár megközelítése gyalogosan 10 percnél több időt vesz igénybe, akkor a levéltári látogatás esélye jelentősen csökken. Ennek következtében Szekszárdon egy középiskola és két általános iskola még egyetlen alkalommal sem volt a levéltárban, két iskola három osztálya helyettesítő programként vett részt foglalkozáson, azaz eredetileg nem volt céljuk a levéltár meglátogatása. Öröndetes ugyanakkor, hogy 4 pedagógus is van, akik adott tematikához kötődően rendszeresen hoznak diákokat a levéltárba.

Egyértelmű tehát, hogy nemcsak a járvány miatt kieső foglalkozások problémájára, hanem a tér és idő generálta problémákra is megoldást jelenthet olyan platformok felfedezése és használata, amelyek a levéltári tartalmak oktatásban történő digitális megjelenését teszik lehetővé.

Kapocs – az össz-közgyűjteményi legó

2. ábra

A virtuális kiállítás induló felülete

Az idei nyár folyamán a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) megkeresésére reagálva vett részt az MNL annak a virtuális kiállításnak a létrehozásában, amely végül a Kapocs elnevezést kapta, utalva arra, hogy a résztvevő közgyűjtemények (Az MNL-en és a PIM-en kívül a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum) többszörösen kapcsolódnak nemcsak egymáshoz, de a társadalom tagjaihoz is.

A projekt koordinálását a PIM munkatársai végezték, az MNL részéről négy levéltáros részt a kiállítás anyagának összeállításában: az MNL Országos Levéltár (OL) részétől Csonka Laura levéltár-pedagógus és Demjén Ágnes levéltárpedagógus. A vidéki levéltárak közül a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár levéltárosa, Szabó Csaba Gábor, valamint a Tolna Megyei Levéltár részéről jelen sorok írója vett részt a válogatásban és szerkesztésben.

A Thinglink platformjának javaslata a PIM részéről érkezett. A felület lehetőségeinek bemutatását Czékmany Anna múzeumpedagógus vállalta, aki a DIY – Pál utcai fiúk online sétája segítségével kalauzolta az együttműködő partnerintézmények pedagógusait regény és a korabeli valóság világában. A felület technikai működését Kádár Anna múzeumpedagógus vezetésével ismerhettük meg

egy Zoom-on lebonyolított megbeszélés keretében. Szintén ő volt segítségünkre a Thinglink support-csapatával való kapcsolattartásban. A kiállítás célcsoportja a járvány kapcsán adott volt: az általános és középiskolás korosztály számára kellett létrehozni egy olyan virtuális teret, amely egyszerre mutatja be számukra a közgyűjtemények változatos tartalmát, lehetőséget ad számukra az önálló ismeretszerzésre, ugyanakkor játékos feladatokkal további kutatásra, gondolkodásra ösztönözzön. A kiállításra mindegyik közgyűjtemény kísérleti projektként tekintett: fontos kérdés volt, hogy létrehozható-e a virtuális térben olyan tartalom, amely a közönség érdeklődésére számot tarthat, és kicsit pótolja is a valós kiállításokat.

Az első megbeszélések során a virtuális kiállítás időbeli és tematikus tengelyét kellett megtalálni: olyan központi témát kerestünk, amelyhez mindegyik intézmény kapcsolódni tud. A közös együttgondolkodás eredményeként a középkortól a századfordulóig bezárólag érkeztek témajavaslatok. A kiállítás anyagának első válogatásakor szembesült a munkacsoport azzal a problémával, hogy az előzetes válogatás során összegyűjtött dokumentumok, műtárgyak, ötletek szétfeszítik a kiállítás kereteit. Nemcsak egy valós kiállításban, de egy virtuális kiállításban talán még inkább koncentrálni kell a felkínált ismereteket.

Ezt megfontolva szűkítette végül az intervallumot a munkacsoport időben 1848. március 15-éhez oly módon, hogy meghagyta a lehetőséget tematikailag szélesebb gondolatmeneteknek is, elvetve a kronologikus rendezés fő elvét. Nemzeti ünnepünk központi szerepét az is támogatta, hogy minden intézmény kiemelten foglalkozik az eseménnyel, így a virtuális kiállítás a későbbiekben is lehetőséget ad az alkalomhoz kapcsolódóan online tárlatvezetések, önálló foglalkozások megtartására.⁵

A kezdeti válogatást követően azok a tematikus egységek kerültek fókuszba, amelyek lehetővé és szükségessé tették az intézmények munkatársainak együttgondolkodását. A kiállítás létrehozásának célja volt a jövőre gondolva az intézmények és intézményi pedagógusok közötti kapcsolatépítés is. Az önkéntes döntés alapján létrejövő kisebb munkacsoportok ezt követően szabadon dönthettek a közös megbeszélések gyakoriságáról, módjáról, valamint a feltöltött tartalmakról.

A közös munka eredményeként hét, helyenként egymásba nyíló virtuális kiállítási tér, „szoba”, valamint több kisebb, tematikus „zug” jött létre. Az egyes tematikus egységek, amelyek rendre a Nemzetállam, Utazás, Nemzetiségek, Könyvtár- és múzeumalapítás, Kommunikáció, Március 15. valamint az Után elnevezést kapták, a kiállítás főfelületén jobb oldalon közvetlen megtekinthetők, míg a kiállítás rövid ajánlója a Magyar Nemzeti Múzeum timpanonja feletti ikonra kattintva nyílik meg. A virtuális terek háttérét részben intézményi tartalmak, részben panorámafotók adják. Ez a változatos háttér egy hagyományos kiállítás megtekintésének érzetét kelti.

Mivel az MNL létrejöttével 2012-ben a korábbi megyei levéltárak az MNL tagintézményeivé váltak, ugyanakkor a projektben az összes megyei intézmény részvétele megoldhatatlan volt, így a két résztvevő megyei intézményre hárult a nehéz feladat, hogy méltón képviseljék a többi megyei intézményt. A feladat nem volt könnyű: olyan iratokat kellett bemutatni, amelyek egyszerre képviselik a helyi történelmi örökséget, ugyanakkor kapcsolódási pontot jelenthetnek

5 A kiállítás bemutatására a Digitális Témahét keretében, webináriumokon volt lehetősége a munkacsoport tagjainak. A webináriumok felvételei a Digitális Témahét honlapján érhetők el, valamint a PIM felületén már elérhetők a kiállításához rendelt online foglalkozások is.

más megyei intézmények számára is, lehetőséget teremtve, példát adva akár a megyei intézmények közötti együttműködéshez.⁶

A kiállítás Tolna megyei tartalmairól általában

A kiállítás Tolna megyei tartalmi jól mutatják, hogy a megye élénken részt vett a 19. századi eseményekben. A kiállítás anyagába bevalogatott iratok, feldolgozott dokumentumok legtöbbször nem köthető egy-egy adott településhez, közülük több megyei vonatkozású, a megye (későbbi főiskolájára, egyetemére) vonatkozóan állapít meg tényeket, utasít vagy rendelkezik, vagy egy Tolna megyei származású személy életének egy epizódját mutatja be. Mivel a megyei levéltárak gyűjtőterülete a teljes megye, így esetükben a helytörténet kifejezés is tágabban értelmezhető: nemcsak egy-egy település, hanem a megye összes településének, egyéb iratképzőknek anyagát, valamint több száz iratfolyóméternyi személyes iratot is őriz. Összességében ez a több mint 12 irat kilométernyi anyag képezi az alapját a helytörténeti kutatás mellett a levéltár helytörténetoktatási tevékenységének is. Ennek okán a virtuális kiállítás teljes, Tolna megyére vonatkozó anyagát településtől, személytől, egyéb iratképzőtől függetlenül egységesen a helytörténeti oktatásba bevonható dokumentumnak, a helytörténeti oktatás alapjának kell tekintenünk.

Tolna megye helytörténeti vonatkozású tartalmi a hét főbb csomóponton és a kisebb, integrált belső tartalmakon belül összesen 90

6 Az intézmények közötti együttműködés lehetősége a TML esetében egyelőre nem más megyei levéltár, hanem a Wosinsky Mór Megyei Múzeum esetében merült fel, melynek apropóját a szekszárdi Vármegyeháza adja. A megyeházák építése a 18. században három hivatali feladat ellátására kezdődött: itt tartották a megyegyűléseket, őrizték a megye hivatalos iratait (vagyis ellátta a levéltári funkciót) és helyet biztosított a vármegye által elítélt rabok őrzésének. Jelenleg Szekszárdon a Béla király téri Vármegyeháza a három funkcióból már csak egynek, a levéltárnak ad helyet, ugyanakkor az épület felében a megyei múzeum kiállítóhelyei találhatóak. A Béla király téren folytatott ásatások sem választhatók el a Vármegyeháza épületétől. Az elképzelések szerint megvalósuló virtuális kiállítás így két közgyűjtemény együttműködésében speciális helytörténeti anyag létrehozását tenné lehetővé, amely muzeális, régészeti és levéltári tartalmakat integrálna.

alkalommal jelennek meg. A Thinglink felülete változatos lehetőséget biztosít tartalmak beágyazására: beágyazható szöveges, képi tartalom, külső link, audio- és videofelvétel is. A belső tartalmak így rugalmasan alakíthatók, és különösen a külső linkek és videofelvételek beszurásának segítségével sokszorosára tágítható az információszerzés virtuális tere. A Tolna megyei tartalom megjelenítése nem korlátozódott a szöveges és képi tartalomra (pl. a dokumentumok fotóira), ugyanakkor esetünkben videofelvétel felhasználására egy esetben van példa.⁷ Az audioalapú információforrások esetében három lehetőség áll rendelkezésre: beépített, de opcionálisan használható az önálló posztok felolvastatásának lehetősége, amely a posztokra kattintva a jobb felső sarokban található hangszóró ikon segítségével indíthatunk. Ezen kívül önálló hangfájl létrehozására is van lehetőség, amelyet audioguide-ként alkalmazhatunk. A harmadik lehetőség a hanganyag kiállítási „tárgyként” való megjelenése⁸ – a létrehozott virtuális kiállításban erre ebben az egy esetben van példa.

A Tolna megyei tartalmak bemutatása

A kiállítás tematikus egységeiben különböző típusú iratokkal találkozhat a látogató. Feltöltésre kerültek hivatalos dokumentumok (pl. követutasítás) és személyes dokumentumok (pl. naplórészletek, útlevelel), nyomtatványok (pl. versek, plakátok, kotta). Intézményi virtuális kiállításra mutató link segítségével megnyitható újabb dokumentumok két esetben érhetőek el. Két kisebb, önálló tematikus egység tekinthető közvetetten megyei tartalomnak: az Utazás virtuális teréből megnyíló

7 A videofelvétel valójában az ozorai várról készült virtuális séta.

8 Ez egy esetben, a fiumei kormányzói palota felületén beágyazott hangjegy ikonra kattintva nyílik meg. Az itt meghallgatható zenemű kottája Csapó Ida személyes iratai között található, melyet az Isaszegi induló dallamára komponált Aloys Uibelhack, feltételezhetően 1837–1845 között (Dr. Friedrich Anzenberger osztrák zenekutató közlése alapján). Az induló Bérce Emese zenetanár előadásában hallható.

Fiumei kormányzói palota, valamint a Játék otthon és útközben virtuális terek.⁹

A kiállítás Nemzetállam tematikus egységéből két megyei tartalom érhető el. Levéltári iratrészletünk a Lánchíd építésére vonatkozó támogató követutasítást tartalmazza átirat formájában, míg a Szépművészeti Múzeum Román Csarnokának Ozorai Piporól szóló részlete a vár virtuális bejárását lehetővé tevő film linkjét tartalmazza.

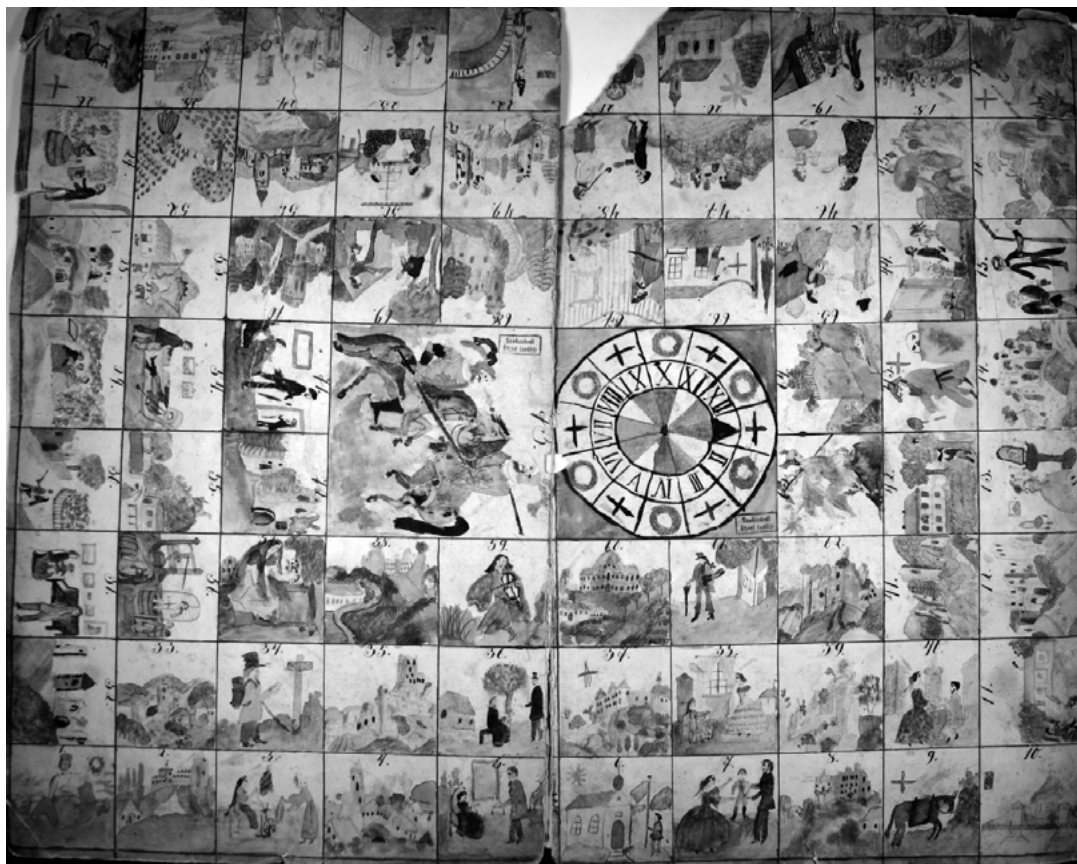
Az Utazás tematikus egysége szerterágazó és információgazdag. A kiállításrészlet létrehozó együttműködő munkatársak célja az volt, hogy bemutassák a 19. századi utazások célját (tudásszerzés, ismerkedés más kultúrákkal stb.),¹⁰ egy-egy érdekes utazást, személyiséget vagy utazáshoz elengedhetetlen kelléket. Így került a tematikus egységbe útlevelel, úti íróasztal, valamint társasjáték.

Külön tematikus alegység a Tolna megyei Bartal család kézzel festett táblája. Mivel a tábla rendeltetése ismeretlen, ezért a kiállítás koncepciójába ennek az ismerethiánynak a segítségével illesztettük be. A táblával foglalkozó levéltárosok játéktábla-koncepcióját részben elfogadva társasjáték készült a táblához. A társasjáték elemeit olyan fikciós eseményekkel alkottuk meg, amelyek valószínűsíthetően előfordultak a 19. századi hivatali, társasági vagy családi életben (pl. bál, utazás, hivatalos ügyek intézése, a Védegylet szerepe, pártfogás kérése, haláleset, stb.). Felhasználtuk Csapó Ida naplórészletét is, amelyben a Mikszáth Kálmán által megírt Különös házasság történetéhez kísértetiesen hasonló esetet ír le, illetve Csapó Ida életének egyes epizódjait is (hódoló zenedarabok). A tábla rejtélyes részének számító, hónapos beosztású, kereszttel és babékoszorúval díszített mezőt egy kérdés segítségével

9 A fiumei kormányzói palota esetében a virtuális tér anyagát Nemeskéri Kiss Pálné Tagyosi Csapó Ida naplója adja. Csapó Ida az elismert reformkori politikus, gazdasági szakember, Csapó Dániel Tolna megyei alispán lánya volt. Csapó Ida férje 1837–1848 között töltötte be Fiume kormányzójának posztját.

A Játék otthon és útközben virtuális tér alapját a Bartal család anyagában található, 19. századi, papír alapon vízfestékekkel kézzel festett tábla adja. A félbehajtható, nagyméretű tábla rendeltetése leírás híján ismeretlen: a miniatűr számozott képek alapján társasjáték, más vélemények szerint jövendőmondó tábla lehetett. A táblán egyértelműen Tolna megyei kapcsolat nem fedezhető fel, helytörténeti vonatkozását a faddi földbirtokos Bartal család adja.

10 Az utazás tematikája más kiállításrészben is előkerül: az Után részben Kossuth Lajos és a Perczel fivérek utazásaival kapcsolatos tartalomrészek is megtalálhatók.

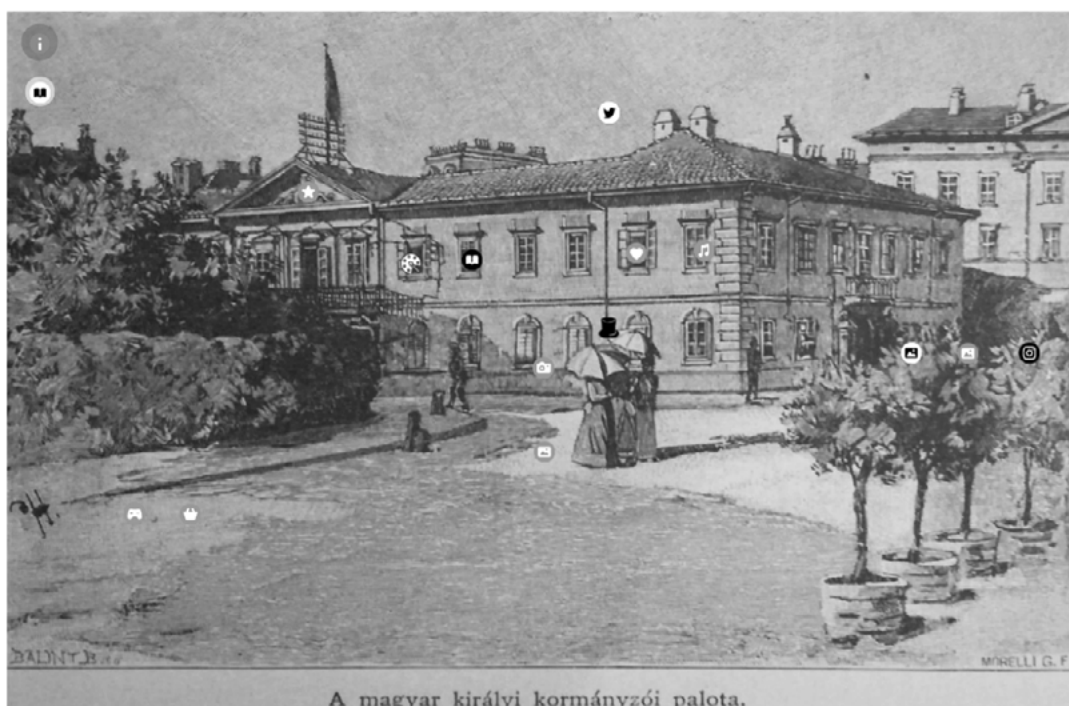
3. ábra
A festett tábla fotója

tettük továbbgondolásra érdemessé. Ugyanakkor reflektálva arra is, hogy a 19. században nagy hagyománya volt a rendszeres naplóírásnak, a tábla elemeit képregényként is megjelenítettük, lehetőséget teremtve arra, hogy az érdeklődő diákok fiktív naplóbejegyzésekkel történetet írjanak a kiinduló táblához.

Az Utazás témakörén belül a másik Tolna megyéhez kapcsolódó alegység a Fiumei kormányzói palota címet kapta. A helytörténeti oktatással való kapcsolatot a kormányzóné személye, Tagyosi Csapó Ida (1807–1956) adja. Csapó Ida rendszertelenül ugyan, de vezetett naplót. A naplót örököse, Csapó Vilmos rendezte sajtó alá, és adatta ki. A kiállításjegység ezen a naplón alapszik. Mivel a túl sok, ikonként megjelenített tartalom zsúfolttá tette volna a már nem létező kormányzói palotáról készült képet, ezért a napló bizonyos tartalmai a Padlet segítségével Csapó Ida biográfiájának elemeit

tartalmazó külön felületre kerültek.¹¹ A fiumei kormányzói palotához válogatott tartalmak között három különlegesség emelendő ki: a személyes anyag részét képezi az az öt darab selymkendő, amelyet Csapó Ida és férje, Nemeskéri Kiss Pál kapott a hivatali ideje alatt. A selymkendőket névnapra, beiktatásokra készítették olasz nyelven írt hódoló verseket nyomtatva rá. Egy másik különlegesség a személyes anyag tartalmát képező kottagyűjtemény, melynek szerzői a Fiumében állomásozó katonai alakulatok karmesterei voltak: Alois Üebelhack és Friedrich Eberl. A karmesterek működésének idejét

11 Az i jelzetű ikon segítségével a Padlet alkalmazáson belül lehetőség van különféle tartalmak rendszerezésére. Csapó Ida életével kapcsolatban itt kapott helyet a szülei, férjére, valamint férje unokaöccsére, Nemeskéri Kiss Miklósról vonatkozó tartalomjegyzék is. Szintén itt lehet olvasni a középirtokos nemesség öltözködésével, a Csapó család nevelésével, oktatással fűződő viszonyáról, a Csapó Ida által kormányzónéként fogadott személyekről, valamint meghallgatható egy bejegyzés egy 1838-as földrendésről és következményeiről és a Mikszáth-regényt idéző történetről.

A magyar királyi kormányzói palota.

4. ábra

A fiumei kormányzói palota a kiállításban

csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, személyükről az érintett osztrák levéltárakban sincs adat. Ugyanakkor a zenei kapcsolat a hangjegy ikonra kattintva sokaknak ismerős lehet: Üebelhack egyértelműen ismerte az 1836-ban Josef Gungl által szerzett indulót, amely 1849 után Isaszegi induló néven lett ismert zenedarab. Érdekes helyzeteket is bemutatnak a további tartalmak: Széchenyi és Kossuth váratlan összetalálkozása Fiumében még a rutinos vendéglátó, Csapó Ida számára is tartogatott kínos perceket, mint ahogy XVI. Lajos és Marie Antoinette lányánál, Mária Terézia Sarolta hercegnőnél tett látogatás is. Kínosnak kevésbé, inkább kissé terhesnek érezhető a II. Frigyes Ágost álnéven tett látogatása, mely miatt a kormányzó elfoglaltságai is megsűrűsödtek. Az utazóknak azonban nem mindig volt szerencséje: a naplóíró megemlékezik arról a megvert angol lordról is, akit fiával együtt a börtönből kellett kimenekítenie a kormányzónak. Csapó Ida egy technikátörténeti különlegességet is megemlít: az idős barátjától, Fermi gróftól kapott daguerrotípiáról is írt naplójában.

A felületen egyértelműen Tolna megyéhez egyetlen tartalom köthető, egy 1832. évi báli meghívó a Sztankóványiszky család iratanyagából. Csapó Ida személyes anyagai között ilyen hasonló

meghívó sajnos nem maradt fent, de valószínűsíthetően élete bővelkedett ezekben a társasági eseményekben is. Mindezek ellenére a napló és felület tartalmainak segítségével részletes kép bontakozik ki egy középnemesi család nőtagjáról, akiknek férje magas pozíciót töltött be, és aki igyekezett férje társadalmi rangjának magatartásával és tevékenységével is megfelelni.

Csapó Ida életének részletei azonban nem korlátozódnak csak a fentebb említett kiállításrészletre. Rendre visszaköszönnék más felületeken is. A Károlyi-palota felületén rövid bejegyzés szól arról, hogy a szabadságharc bukását követően gyanúba keveredett férjét milyen módon próbálja megmenteni Haynautól. A naplórészlet jól érzékelteti azt a korabeli helyzetet, amikor az egyébként feltétlen királyhű család egy lázadó rokon miatt kerül a kegyvesztettség állapotába, és ezt megelőzendő minden kapcsolatukat bevetik a megmenekülés érdekében.

A Nemzetiségek kiállításrész kiváló felülete lett a 18. századi betelepítések következtében létrejövő Schwäbische Türkei-nak is nevezett, baranyai-tolnai terület bemutatására. A bejegyzés nem a betelepítés történetére koncentrál, helyette a TML kiállításának installációrészletét felhasználva, a honvédek

névsorán keresztül érzékelteti, hogy a magyar történelem egyik legjelentősebb eseménysorozatában nemcsak magyarok, de németek (svábok), rácok és zsidók harcoltak vállvetve. Tették mindezt úgy is, hogy több nemzetiség is ebben az időben indítja meg harcát kisebbségi jogainak elismertetésére, vagy támogatja egyértelműen az udvar törekvéseit a magyar elképzelésekkel szemben.

A Kommunikáció kiállításrész létrehozását az a cél vezette, hogy bemutatható legyen a 19. század maitól eltérő, de mégis hasonlító mechanizmusa. E részben egyaránt található példa hivatalos és magánjellegű kommunikációra is. A Tolna megyei tartalmak többségükben hivatalos jellegűek, a továbbiakban ezek bemutatása történik meg.

A 19. században a hivatalos minőségben megjelenő kommunikátor számára egyértelmű volt, hogy az információkat magyar nyelven kívül németül (esetleg valamely szláv nyelven vagy románul) is közölni kellett. Ennek csak részben volt oka a kormányzat által használt nyelv, sok helyütt a nemzetiségek nem, vagy csak kevésbé beszéltek a magyar vagy a német nyelvet. Erre találhat példát az érdeklődő a TML 1848–1849-es eseményeit feldolgozó kiállításának virtuális részében, ahol az ozorai csatáról magyar–német kétnyelvű, valamint a világosi fegyverletételről német nyelvű plakát¹² olvasható. A plakáttépkedők ellen Döry Gábor királyi biztos írt szigorú levelet, ugyanakkor nehezményezte, hogy a Debrecenbe költözött magyar kormány röplapjait, folyóiratait a vármegye hivatalnokai csak lassan tudják begyűjteni.

Sajátos kommunikációs szituációt mutat művészet és politikum határán Mehrwert Ignác Örömodája, amely március 25-én került ki a szegzárdi (sic!) nyomdából. A költemény egyszerre reflektál a március 15-i pest-budai eseményekre, arra a történelmi pillanatra, amikor a haladó gondolkodású Bezerédj István, aki az országban elsőként vállalta az önkéntes adózást és a konzervatív gondolkodású, de nagy tiszteletnek örvendő realpolitikusként August Antal kézfogásával biztosította a spontán népgyűléssé duzzadt megyegyűlést a reformpárti és konzervatív erők együttműködéséről.¹³

12 A plakát jelentősége a 19. században a mainál jóval nagyobb volt: gyakorlatilag a kisbíró és a folyóirat helyett vidéken ez volt a hivatalos (közérdekű) tájékoztatás szinte egyedüli forrása.

13 Ez a mozzanat valóban történelmi jelentőségű volt a megye életében, különösen annak fényében, hogy a reformkor bővelkedett a kétes tisztaságú, és időnként tettelegességig fajuló korteshadjáratokban.

A kiállítás központja a Március 15. virtuális rész, amelyhez szintén Csapó Ida naplója segítségével kapcsolódik a megye. A március 15-i események kapcsán ritkán lehet elragadtatott véleményeken kívül mást is megismerni, ezért érdemes a naplóíró nem kifejezetten lelkes bejegyzését elolvasni.¹⁴

A felületről elérhető másik három bejegyzés nem közvetlenül a március 15-i eseményekhez kapcsolódik. A Magyar Játékszínhez ismételt Csapó Ida naplóbejegyzése társul: számára teljesen természetes volt nemcsak az utazás, de a (német nyelvű) színházi előadások látogatása is. Egy bécsi előadást és Johann Nepomuk Nestroyt méltatott egy 1844-ben kelt bejegyzésében. A színházi élet szerves része a mában a Deutsche Bühne Ungarn (DBU – Magyarországi Német Színház), szintén önálló posztot kapott. Különlegességét az adja, hogy ez Tolna megye egyetlen állandó, és az ország egyetlen német nyelvű színháza.

A Landerer Nyomda épületéhez, a Szabad Sajtó virtuális térrészben kapcsolódik a TML egy másik dokumentuma: a Kiss Mihály által 1844-ben szerkesztett és itt kinyomtatott Magyar ujdón szavak tára. A poszthoz a Wordwall.net oldalán egy rövid kvíz kapcsolódik, amely a szótár néhány érdekes szavát tartalmazza.

Végül a virtuális terek záró „szobájában”, amely az Után elnevezést kapta, azt szerettük volna megmutatni, hogy az 1848–1949-es események megítélése, az eseményeket alakító, vagy azokban résztvevő emberek sorsa hogy alakult a későbbiekben, akár napjainkig is. A tér a koncepció alapján négyes osztású: egy oldalon szerepelnek azok a személyek, akik a szabadságharc leverését követően nem emigráltak, hanem igyekeztek élni tovább mindennapjaikat. Ilyen család volt a népes Perczel család is, amelynek tagjai, bár politikailag nem álltak mindig egy oldalon, 1849-et követően is igyekeztek támogatni egymást.¹⁵

Az életüket a szabadságharcért áldozó mártírok falrészre nemcsak az Aradon kivégzettek-re emlékszik: igyekszik emléket állítani néhány elfeledett hősnek is. A létrehozott virtuális tér lehetőséget ad arra is, hogy megmutassa azt a

14 Tovább árnyalja a képet, hogy mind a Csapó-családban, mind a Nemeskéri-családban voltak hagyományai a konzervatív és a haladó gondolkodásnak is.

15 A Perczelek mellett a Maradtak falon Arany János, Görgei Artúr és Szendrey Júlia életének egy-egy epizódja kerül ismertetésre.

kegyetlen logikát, amely az „in effigie” kivégzésekhez kapcsolódik.¹⁶

A tér harmadik oldala az emigráns magyarok életével foglalkozik.¹⁷ Az emigráns (majd hazatérő) magyarok közül a bonyhádi Perczel Miklós élete különösen kalandos: ezt szintén egy, a Padlet felületén elkészített időszalagon lehet nyomon követni 1849-től 1904-ben bekövetkezett haláláig.

A virtuális tér negyedik oldala sajátos kitekintés a 20. század második felére és napjainkra. Szándéka szerint megmutatja azokat a módokat, amelyekkel az utókor nemcsak emlékművek, beszédek vagy történeti munkák megalkotásával igyekszik emlékezni a múlt eseményeire. Ez az emlékezet gyakran művészeti alkotásokban jelenik meg, de az 1848–1849-es események az utóbbi évtizedben egyre több embert vonzottak a katonai hagyományörzők közé is. Ezért kaphatott helyet a tárlatban a Perczel Miklós Nemzetőr Bandérium Hagyományörző Egyesületéről készült fotó is.¹⁸

Összegzés, kitekintés

A virtuális kiállítás kilencven bejegyzésben mutat be Tolna megyéhez köthető tartalmat: hivatalos és magániratot, kéziratot és nyomtatványt, könyvet, irodalmi és képzőművészeti alkotást, egyéb szervezetet, dokumentumhoz kötődő játékot, feladatot. Ez a kiállítás nem tette lehetővé – eredetileg nem is volt célja – a konkrét helytörténeti tudás rendszerezését, de az elkészített posztok iskolai felhasználás során hozzájárulnak a helytörténeti tudás bővítéséhez: megmutatják, hogy azok az országos események, amelyek az általános és középiskolás tankönyvekben megjelennek, sok szállal kötődnek Tolna megye korabeli életéhez.

16 A köztudatba gróf Andrássy Gyulával kapcsolatban vonult be a tény, hogy 1849-ben távollétében halálra ítélték és felakasztották. Így válhatott a párizsi szalonok „szép akasztottjává”. Az kevésbé ismert tény, hogy jelképesen kivégezték pl. a tolna megyei Perczel-fivérek is, akiknek családi története és családi kapcsolatai behálózák a kiállítás ezen részét.

17 Őket is két csoportba sorolhatjuk: akik nem térnek vissza Magyarországra (Bem, Kossuth), és akik a kiegészítést követően hazatértek (Klapka, Perczel-fivérek).

18 Bár az általános és középiskolai történelemoktatásban inkább Perczel Mór neve szokott elhangozni az ozorai csata kapcsán, kettejük közül mégis a kevésbé ismert, de az amerikai polgárháborúban is érdemeket szerzett, higgadt politikus, Perczel Miklós lett a bandérium névadója.

Célja volt viszont a kiállításnak hogy újabb együttműködések létrehozására inspirálja a résztvevőket. A Thinglink felülete alkalmasnak tűnik olyan virtuális kiállítások, séták megtervezésére, amely konkrét helytörténeti tartalmak integrálására irányul.¹⁹ A kiállítás oktatási felhasználását, új kiállítások létrehozását inspirálja a Digitális Témahét szervezői által koordinált Közgyűteményi webinariumok pedagógusoknak²⁰ című sorozat, amelyben a kiállítás létrehozói számolnak be tapasztalataikról, mutatják be a speciális közgyűteményi tartalmaikkal mellett ezt az eddig egyedülálló kiállítást.²¹

A kiállításához kapcsolódó promóciós tevékenység része volt továbbá egy online kiadvány, amely a közgyűtemények virtuális kiállításban is megjelenített tartalmaiból ad ízelítőt, ezúttal a pedagógusoknak.²² A 78 oldalas kiadvány célja, hogy a közgyűtemények szolgáltatásainak bemutatásával hatékonyan segítsék a pedagógusokat a megfelelő tartalmak keresésében. A tartalomleírás mellett ezért helyett kapott a korosztályi besorolás, fejlesztendő kompetenciaterületek, elérési lehetőségek, valamint kapcsolható online alkalmazások és keresőkifejezések. Az elkészült metaadatbázis a Magyarországi Közgyűteményi Digitalizációs Stratégia (MKDS) és a Digitális Oktatási Stratégia (DOS) célkitűzései alapján jött létre. A kiadvány szakmai támogatását a PIM Digitális Bölcsészeti Központja és a Digitális Pedagógiai Módszertani Központ (DPMK) végezte.

A kiállítások egyik fontos mérőszáma a látogatottság. A Kapocs esetében nem lehet elkülöníteni intézményi tartalmak szerint az oldal nézettségét, de a kiállítás 2020. szeptemberi nyilvánossá tétele

19 A múzeummal történő együttműködés mellett örvendetes lenne kisebb települések pl. Tengelic helytörténeti örökségét is levéltári forrásokkal kiegészítve virtuális kiállításokként feldolgozni, de Csonka Laura is jelezte, hogy tervez helytörténeti sétákat a Thinglink felületére.

20 <https://digitalistemahet.hu/hir/koezgyujtemenyi-webinariumok-pedagogusoknak> – az előadások felvételei az oldalon letölthetők.

21 A kiállítás létrejöttében a következő munkatársaknak volt szerepe: Petőfi Irodalmi Múzeum: Czékmany Anna, Kádár Anna, Sóki Diána, Kodolányi Judit, Magyar Nemzeti Galéria: Sepsey Zsófia, Szépművészeti Múzeum: Kovács Vera, Magyar Nemzeti Múzeum: Gáva Szabina, Országos Széchényi Könyvtár: Andrási Erika, Sudár Annamária.

22 <https://issuu.com/petofirodalmimuzeum/docs/kapocs>

óta hatezernél többen kattintottak a kiállításra.²³ A legnépszerűbb tartalmak az Utazás és Után (3000 és majdnem 2300 megtekintés). A Nemzetiségek és Kommunikáció témaköre 520 és 400 körüli megtekintésnél, az Ozorai Pipo, fiumei kormányzói palota és a társasjáték felülete 2-300 alkalmas megtekintésnél jár. Az adatok alapján úgy látszik, erőteljes az eltolódás a populárisabb témák felé – az azonban nem derül ki az adatokból, hogy mekkora szerepe van a látogatottságban a webináriumoknak és a már megtartott, fókuszált online foglalkozásoknak. Máris jól látszik, hogy minél mélyebben ágyazódik be egy résztema, annál valószínűbb, hogy csökken az általános elérése.

Mindent összevetve elmondható, hogy ha a virtuális kiállítás látogatóit ugyanolyan látogatóknak vesszük, mintha személyes találkozás alkalmával látogattak volna levéltárunkba, akkor elmondható, hogy a virtuális kiállítás mint levéltár-pedagógiai és helytörténetoktatási tevékenység legalább 200 fő olyan látogatót jelentett, akiket megyei tartalmainkkal közvetve tudtunk elérni.²⁴ A felhasznált alkalmazásokkal (Wordwall, Padlet, LearningApps, stb.), a kritikai gondolkodást és kreativitást igénylő feladatok felkínálásával, az oktatási tevékenységet orientáló és segítő kiadványokkal, webináriumok, online foglalkozások ajánlásával a digitális térben sikerebben célozhatjuk meg azokat az oktatási intézményeket, az ott dolgozó pedagógusokat, akik eddig a fentebb taglalt okok miatt nem vállalkoztak levéltári látogatás szervezésére, és növelhetjük azok elköteleződését is, akik eddig is rendszeresen vették igénybe a levéltár közművelődési-oktatási szolgáltatásait.

Felhasznált szakirodalom

- G. Tóth Ilona 1988 A Magyar Levéltárosok Egyesületének rendezvényei – Helytörténet és levéltár – Szeged. *Levéltári Szemle* 38/4:104-106. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariSzemle_38_1988/?pg=350&layout=s&query=1988%2F4
- Kaczián János 2010 Általános iskolások szakköre a levéltárban. *Honismeret*, 136-138.
- Köröndy Lajos szerk. 2009 *Levéltári kézikönyv*. Osiris, Budapest.
- Szabolcs Ottó 2010 A helytörténet, a regionális történelem, valamint a nemzeti történelem viszonya és problémái az iskolai oktatásban. *Honismeret*, különszám, 54-56.
- Vas Károly 2010 Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban. *Honismeret*, különszám, 81-84.

A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

²³ 2020.12.15-i adatok.

²⁴ Ha feltételezzük, hogy a két legmagasabb látogatottsági számmal rendelkező virtuális térben minden egyes látogató rákattintott Tolna megyei tartalomra, akkor ez a szám a több ezres nagyságot is elérheti.

AZ EPISZTEMOLÓGIAI NÉZETEK KULTURÁLIS MEGHATÁROZOTTSÁGÁNAK VIZSGÁLATA (MAGYARORSZÁGI ÉS VAJDASÁGI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK)

[DOI 10.35402/kek.2021.4.5](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.5)

Absztrakt

Kutatásunkban a történelemre vonatkozó episztemológiai nézetek szociokulturális kontextussal, illetve a kultúrával való kapcsolatát vizsgáljuk magyarországi és szerbiai magyar középiskolások bevonásával. Az egyén tudásra és annak keletkezésére vonatkozó elképzelései (Hofer & Bendixen 2012) egyre inkább hangsúlyos szerepet kapnak a neveléstudományi kutatásokban. Számos kutató szerint e mentális konstruktumok kontextussal való összefüggéseinek vizsgálata hozhat új lendületet a kutatásba (e.g., Hofer & Bendixen 2012; Greene Sandoval & Braten 2016). A kérdőíves vizsgálatunkban összesen 732 diák, 509 magyarországi és 223 vajdasági magyar 11. és 12. évfolyamos gimnazista vett részt. Az adaptált papíralapú mérőeszköz (Stoel et al. 2017, magyar nyelvű adaptáció Kósa 2020) 26 zárt, absztrakt állítását hatfokú Likert-skálán kellett értékelni. Az eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezett magyarországi és vajdasági diákok kritikai gondolkodása hasonló. Ugyanakkor a szerbiai magyar diákok szignifikánsan pozitívabban értékelték a naiv állításokat, mint magyarországi társaik. Ez arra utal, hogy a kisebbségben élő közösség tagjai hajlamosak elfogadni egymásnak ellentmondó nézeteket egyidejűleg. A kutatás bekapcsolódik abba a nemzetközi diskurzusba, amely egyrészt az episztemológiai nézetek mérésével, másrészt a kulturális tényezők rájuk gyakorolt hatásának vizsgálatával foglalkozik.

Kulcsszavak: történelemtanítás, episztemológiai nézetek, szociokulturális kontextus, etnikai identitás

A 21. század egyre komplexebbé váló világában meghatározó szerep jut az episztemikus kogníciónak és nézeteknek, ugyanis lehetővé teszik számunkra az egyre nagyobb mennyiségű információ hitelességének ellenőrzését, illetve megbízható következtetések meghozatalát (Greene – Sandoval – Braten 2016). Napjainkban, amikor döntéseink episztemológiai megalapozottsága alapvetően

befolyásolja boldogulásunkat és jólétünket egészségügyi és gazdasági szempontból is, az oktatás számára kiemelt jelentőségű az episztemológiai nézetek jellegének, fejlődésének és fejleszthetőségének minél alaposabb és sokrétűbb megismerése.

A kutatás relevanciája kettős. Egyrészt az episztemikus vagy episztemológiai nézetek több évtizedre visszatekintő kutatása (e.g., Hofer – Bendixen 2012; Sandoval – Greene – Braten 2016) során a fejlődépszichológiai és multidimenziális nézetrendszerként való értelmezés paradigmájának letisztulása után a kétezres években került a kutatás középpontjába a kultúra szerepének értelmezése az episztemológiai nézetek fejlődésében (Hofer 2008; Muis – Bendixen – Haerle 2006; Muis et al. 2016). A jelen kutatás ez utóbbi nézőpontból kiindulva az episztemológiai nézetek kulturális meghatározottságának jellegét vizsgálja az etnikai identitáson keresztül. Másrészt azáltal, hogy a kutatás a történelemtanulás keretében zajlik, egy nemzetközileg is egyre jelentősebbé váló témának az empirikus vizsgálatához járulunk hozzá (e.g., Maggioni – VanSledright – Alexander 2009; Mierwald et al. 2017; Mierwald – Lehmann – Brauch 2019; Stoel et al. 2017). Carla van Boxtel és Janet van Drie (2018) hangsúlyozzák, hogy a történelemtanulást alkotó episztemológiai nézetek jelentősége messzemenőleg elismert a szakirodalomban, ugyanakkor a múlttal kapcsolatos következtetésekben kifejtett hatásuk formájáról és mértékéről viszonylag még kevés ismerettel rendelkezünk.

Elméleti háttér

Az episztemológiai nézetek értelmezése és kapcsolata a történelemtanítással

Episztemológiai nézet alatt oktatáspszichológiai megközelítésben az egyén tudásáról és annak keletkezéséről alkotott elképzeléseit értjük, neveléstudományi vonatkozásban pedig e nézeteknek a tanulási folyamatban játszott szerepét kutatják (e.g., Hofer – Bendixen 2012). A jelen vizsgálatban alapvetően

deklaratív jellegű nézetrendszerként értelmezzük ezeket a mentális konstruktumokat (Hofer 2008; Schommer-Aikins 2004), amelyek a múlttal való foglalkozás során mentális forrásokként (mental resources, van Boxtel – van Drie 2018:155) vannak jelen a történelmi megismerés folyamatában (e.g., VanSledright 2015). Maggioni, VanSledright és Alexander (2009) kiemeli, hogy a történelmi tudás és annak keletkezésével kapcsolatos specifikus jellemzők, azaz összefoglalóan a történelem interpretatív jellegének tudatosítása a történelmi megértésben alapvető fontosságú.

A szakirodalom szisztematikus feltárása alapján megállapítható, hogy az utóbbi években számos empirikus kutatást végeztek az episztemológiai nézetek történelemtanításban és -tanulásban gyakorolt hatásának feltérképezése érdekében (Kósa 2020; e.g., Maggioni 2010; Maggioni – VanSledright – Alexander 2009; Yilmaz 2010). Kutatásunk alapvetően integratív megközelítéssel készült, ezért az episztemológiai nézetek kapcsán uralkodó fejlődépszichológiai paradigmát (e.g., King – Kitchener 2002) és a multidimenziós nézetrendszerként való értelmezést (e.g., Hofer – Pintrich 1997; Schommer-Aikins 2004) is követjük. Ennek egyik oka, hogy az általunk alkalmazott mérőeszköz Gerhard Stoeltől és munkatársaitól (2017, bővebben Kósa 2020) származik, ezért az elméleti keretrendszer meghatározásakor ötvözték a konstruktum mérésével kapcsolatos megközelítéseket. Különbséget tettek az episztemológiai nézetek (1) tartalma és (2) fejlettsége között. (1) A nézetek egyrészt vonatkozhatnak a történelmi tudásra, másrészt annak keletkezésére (történelmi megismerés) (Hofer – Pintrich 1997). (2) Fejlettségüket tekintve pedig lehetnek egészen kezdetlegesek (naivak) és ettől sokkal fejlettebbek (szofisztikáltak, árnyaltak). A történelmi tudásról alkotott naiv nézet, hogy létezik egy adott igazság a múlttal kapcsolatban, míg az árnyalt nézet szerint ez a tudás szubjektív, ezért megkérdőjelezhető. A történelmi megismerés esetében naiv meggyőződés, hogy külső objektívációk által (pl. tankönyvből) megismerhető a múlt. Ugyanakkor az árnyalt nézetekkel rendelkező egyén tudja, hogy a megismerés szubjektív a megismerő személye miatt, viszont megfelelő módszerekkel törekedhetünk a megbízhatóságra (Buehl – Alexander 2001, cit. Stoel et al. 2017; King – Kitchener 1994, cit. Stoel et al. 2017; Kuhn 1991, cit. Stoel et al. 2017). Továbbá a nézetekre jellemző az aszinkron fejlődés lehetősége, ami azt jelenti, hogy egy-egy dimenzió egyidejűleg eltérő fejlettségi szinten is lehet.

Emellett fontos hangsúlyozni, hogy a nézetek alapvetően egy adott kontextusban fejtik ki hatásukat, amellyel interakcióba lépnek. Muis, Bendixen és Haerle (2006) szerint beszélhetünk szociokulturális (mindennapokra jellemző), akadémiai (egy-egy tudományterület) és oktatási kontextusokról.

A hazai történelemtanítás tekintetében a tartalmi-szabályozó dokumentumokban direkt vagy indirekt formában mindig jelen vannak ezek a specifikus nézetek. Míg a 2003-as és 2007-es Nemzeti alaptantervek a reflektív gondolkodás formájában utalnak az episztemológiai nézetek fontosságára (Nat 2003; Nat 2007), addig a 2012-es és 2020-as már konkrét megfogalmazásokat tartalmaz. A 2012-es Nemzeti alaptanterv a történelemtanítás célját a következőképpen határozza meg: „[a] tanítás meghatározó célja a differenciált történelmi gondolkodás kialakítása, az adatok, tények, fogalmak, a történettudomány által kínált konstrukciók (sémák) rugalmas adaptálásával, illetve a történettudomány vizsgálati eljárásainak (történeti probléma felismerése, megfogalmazása, kritika, interpretáció) alkalmazásával” (Nat 2012:10708). A 2020-as Nemzeti alaptanterv a történelem interpretatív természetét hangsúlyozza (Nat 2020), ezzel előtérbe helyezve episztemológiai nézeteket. Mindez indokoltá teszi a témával foglalkozó empirikus kutatások számának növelését hazai viszonylatban is.

Az etnikai identitás mint a kulturális meghatározottság egy lehetséges jellemzője, a kutatás szociokulturális közege

Hofer és Bendixen (2012) szerint az episztemológiai nézetek kutatását tekintve komoly lehetőségek rejlenek a kulturális környezet hatásának vizsgálatában. Mindezt az episztemológiai nézetek szociálisan megkonstruált jellegével indokolják. A jelen kutatás alapvetése, hogy a kultúra pszichoszociológiai, az etnicitás pedig szociológiai konstruktum, amelynek pszichoszociális manifestációja az etnikai identitás (Worrell 2015:43). Worrell (2015) értelmezésében az etnikai identitás és a kultúra felcserélhető fogalmak, így az episztemológiai nézetek fejlődésének kapcsolatba hozható tényezők. A történelemtanításra vonatkoztatva ez összhangban van azzal a nézettel, amely szerint a diákok identitása és a kulturális környezet alapvető hatással van a történelmi megértésükre és történelmi gondolkodásukra (Epstein 2009, cit. Segall – Trofanenko – Schmitt 2018; e.g. Seixas 1993; Wertsch 2000). E tanulmányban az etnikai

identitást a kulturális meghatározottság egyik lehetséges mutatójaként jelenik meg.

Az etnicitás vagy etnikai identitás fogalmához kapcsolódó szakirodalom részletes áttekintése alapján Carla Peck (2018:315) annak három alapvető jellemzőjét határozta meg: (1) az etnikai identitás természetét tekintve képlékeny és sokrétű, ugyanis erősen meghatározza a politikai, társadalmi és kulturális környezet, (2) személyes és szociális folyamatként is értelmezhető, (3) az etnikai identitás meghatározó elemei közé tartozik a közös nyelv, vallás, fizikai megjelenés, származás, földrajzi elhelyezkedés, nonverbális viselkedés, értékek, meggyőződések és kulturális szimbólumok. A kutatásba etnikai kisebbségként a Vajdaság Autonóm Tartomány magyar nyelven tanuló diákjait vontuk be. Vajdaság a Szerb Köztársaság északi részén helyezkedik el, megközelítőleg 2 millió lakosával és 26 különböző etnikumával egy igen sokszínű közösséget alkot (Autonomous Province of Vojvodina, n. d.). Az utolsó népszámlálási adatok szerint 251 136 magyar (2011 Census) él elsősorban a tartomány északi részén, valamint a magyar nyelv egyike Vajdaság hat hivatalos nyelvének. A kulturális, politikai és gazdasági kapcsolataik szorosak és nagyon sokrétűek Magyarországgal (ld. Bányai 2020a, 2020b). 2011 óta az etnikai kisebbségben élő vajdasági magyarok igényelhetik az egyszerűsített honosítási eljárást, ezzel pedig a kettős, magyar-szerb állampolgárságot. A Peck (2018) által meghatározott elemeket megvizsgálva elmondható, hogy a vajdasági magyar közösség erős etnikai identitással rendelkezik, a felsorolt elemek közül szinte mindegyik azonosítható esetükben. A történelemtanulás vonatkozásában Mészáros (2019) hangsúlyozza, hogy Szerbiában a történelem tantárgy megítélésében kevésbé olyan előkelő helyen áll, mint Magyarországon. A kisebbségi történelemtanulás problémáival kapcsolatban kiemel olyan módszertani korlátokat, mint a tömör tananyag és a tendenciózus szövegek (Mészáros 2019), amelyek az episztemológiai tudatosság előtérbe kerülését alapvetően hátráltatják. Az összehasonlítás tárgyát képező, etnikai többségként értelmezett csoportot a dél-alföldi régió három gimnáziumából gyűjtöttük össze.

Empirikus kutatás

A kutatás céljai és pedagógiai relevanciája

A kutatás célja alapvetően kettős. Egyrészt célunk az episztemológiai nézetek kulturális meghatározottságára vonatkozó információkat gyűjteni a magyarországi és vajdasági magyar középiskolások történelemtanulási szokásairól alkotott episztemológiai nézeteinek összehasonlítása által. Másrészt fontos kiemelni, hogy e nézetek vizsgálatára alkalmas mérőeszköz fejlesztése nemzetközi szinten is folyamatosan zajlik, ezért Stoel és munkatársai (2017) kérdőívének működésére vonatkozó tanulságokat is szeretnénk levonni. A célok alapján a következő kutatási kérdéseket határoztuk meg:

1. Milyen hasonlóságok, illetve eltérések azonosíthatóak a magyarországi és vajdasági magyar diákok történelemtanulási szokásairól alkotott episztemológiai nézeteiben Stoel és mtsai (2017) kérdőíve alapján?
2. Az esetlegesen azonosított mintázatok milyen hasonlóságokat mutatnak a szakirodalomban fellelhető korábbi kutatások eredményeivel?

Carla Peck (2018) azon tanácsára alapozva, mely szerint a történelmi megértéssel és identitással kapcsolatos kutatásokban törekedni kell az általánosítások elkerülésére, előzetesen nem fogalmaztunk meg hipotéziseket, hanem a feltárt eredmények alapján kerestünk szakirodalmi előzményeket.

A kutatás (pedagógiai) relevanciája több szempontból is megragadható. Elsősorban a szociokulturális környezet teszi egyedivé vizsgálatunkat, amely a téma hazai és nemzetközi diskurzusához való csatlakozásunkat is lehetővé teszi. Ezen túlmenően, eddigi szakirodalmi ismereteink alapján a hazai történelemtanításban újdonságnak számít mind a kutatás jellege, mind az alkalmazott mérőeszköz használata.

Adatgyűjtés

A kérdőív alkalmazásának szándékáról értesítettük Gerhard Stoelt, aki jóváhagyta a kutatás lebonyolítását és a mérőeszköz alkalmazását. Az általános háttérkérdésekkel bővített kérdőívet a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának Etikai Bizottsága is véleményezte, jóváhagyta.

Az adatfelvételre 2018 október-december folyamán került sor három dél-alföldi és négy vajdasági gimnáziumban. A 11. és 12. évfolyamos tanulókat ismertettük a kutatás részleteivel, akik ezután dönthettek a kérdőív kitöltéséről, ami minden esetben önkéntes és anonim volt. A kitöltés tanórai keretek között zajlott, körülbelül 15-20 percet vett igénybe. A papíralapú adatfelvételt követően az adatokat kódoltuk, majd az SPSS 25.0 programot felhasználva statisztikai elemzéseket végeztünk.

Mérőeszköz

A Gerhard Stoel és kollégái által fejlesztett és 2017-ben publikált kérdőív (magyar nyelvű adaptáció Kósa 2020) 26 állítást tartalmaz (rövid változat 15 állítás), amelyek a multidimenzionális megközelítés jegyében két dimenzió mentén kerültek kategorizálásra. A két dimenzió kombinálásából 5 skálát határoztak meg a szerzők:

- (1.) történelmi megismerés: árnyalt nézetek (6 állítás), példa: *Egy jó történelmi munka többféle lehetséges szempontból is mérlegeli a történeteket,*
- (2.) történelmi megismerés: naiv nézetek (4 állítás), példa: *Ha a szemtanúk által mondottak nem egyeznek meg egymással, akkor lehetetlen feltárni azt, hogy mi történt valójában,*
- (3.) történelmi tudás: objektív nézetek (5 állítás), példa: *Az összefüggések az okok és egy történelmi esemény között adóttak,*
- (4.) történelmi tudás: szubjektív nézetek (3 állítás), példa: *A történelemről készülő tanulmányok alapvetően vélemények a múltban történetekről,*
- (5.) történelmi tudás: árnyalt nézetek (2 állítás): példa: *Számos esemény kapcsán a történészek mindig is vitatkoznak az okokról.*

A feltárási faktoranalízis az első három skála megítélését igazolta vissza (Kósa 2020), így a saját elemzéseink során az ezen a három skálán mért eredményeket hasonlítjuk össze.

A zárt-végű állításokat 6-fokú Likert-skálán kellett értékelni, ahol az 1-es az *egyáltalán nem értek egyet*, a 6-os pedig a *teljes mértékben egyetértek* álláspontokat jelölte. Fontos hangsúlyozni, hogy az állítások absztrakt jellegűek, tehát függetlenek bármiféle történelmi témától, korszaktól.

A kutatásban alkalmazott kérdőív a 26 episztemológiai nézetekre vonatkozó állítás mellett

háttérkérdéseket is tartalmazott.¹ Az általános demográfiai jellemzőkön (életkor, nem, évfolyam) túl a legmagasabb tervezett iskola végzettségre, a szülők, illetve nevelőszülők végzettségére, az előző év végi osztályzatokra (történelem, magyar nyelv és irodalom, matematika) és az otthoni könyvek számára is rákérdeztünk.

Minta

A vizsgálat során összesen 732 (11. és 12. évfolyamos) tanuló töltötte ki a kérdőívet. A magyarországi mintát (1. táblázat) három gimnázium 509 diákja ($M_{életkor}=17,59$, $SD=0,82$) alkotja, a nemek arányát tekintve többségben vannak lányok ($n_{lányok}=325$, 64,2%). 11. évfolyamon 263 tanuló ($M_{életkor}=17,15$, $SD=0,72$), 12. évfolyamon pedig 243 diák ($M_{életkor}=18,06$, $SD=0,63$) kapcsolódott be a kutatásba.

A vajdasági mintában (2. táblázat) 223 (11. és 12. évfolyamos) diák van, akik négy különböző gimnáziumban magyar nyelven folytatják középfokú tanulmányaikat. 11. évfolyamon 104 tanuló ($M_{életkor}=16,83$, $SD=0,41$), 12. évfolyamon pedig 119 tanuló ($M_{életkor}=17,89$, $SD=0,37$) értékelte az állításokat. A nemek arányát tekintve ebben az esetben is lányok alkotják a minta többségét ($n_{lányok}=145$, 65,3%). Fontos kiemelni, hogy a szerbiai oktatási rendszerben a történelem nem érettségi tantárgy.

Eredmények

A két részmintát a kérdőív (Stoel et al. 2017) három skálája (történelmi megismerés: árnyalt nézetek; történelmi megismerés: naiv nézetek; történelmi tudás: objektív nézetek) mentén kétmintás t-próbával, varianciaanalízissel és korrelációelemzésekkel hasonlítottuk össze.

Kétmintás t-próba az országok viszonylatában való összehasonlításra. A magyarországi és vajdasági magyar diákok történelemről alkotott episztemológiai nézeteit a kérdőív három skálája mentén kétmintás t-próba segítségével hasonlítottuk össze (3. táblázat,

¹ A háttérkérdések megfogalmazásánál iránymutatók voltak az Országos Kompetenciamérés háttérkérdőívei: <https://www.oktatas.hu/koznevels/meresek/kompetenciameres/hatterkerdoivek> (letöltés: 2021.04.06.)

1. táblázat. A magyarországi rész minta általános demográfiai jellemzői

Évfolyam	Tanulók száma (N)	Életkor (teljes minta)		Nem		Tanulók száma iskolánként (átlag életkor)		
		átlag (M)	szórás (SD)	lányok	fiúk	Iskola_1	Iskola_2	Iskola_3
11.	263	17,15	0,72	164 (62,6%)	98 (37,4%)	127 (16,76)	72 (17,75)	64 (17,25)
12.	243	18,06	0,63	160 (65,8%)	83 (34,2%)	111 (17,85)	42 (18,69)	92 (18,02)
<i>Összesen</i>	<i>509</i>	<i>17,59</i>	<i>0,82</i>	<i>325 (64,2%)</i>	<i>182 (35,8%)</i>	<i>238 (17,27)</i>	<i>114 (18,10)</i>	<i>156 (17,71)</i>

2. táblázat. A vajdasági rész minta általános demográfiai jellemzői

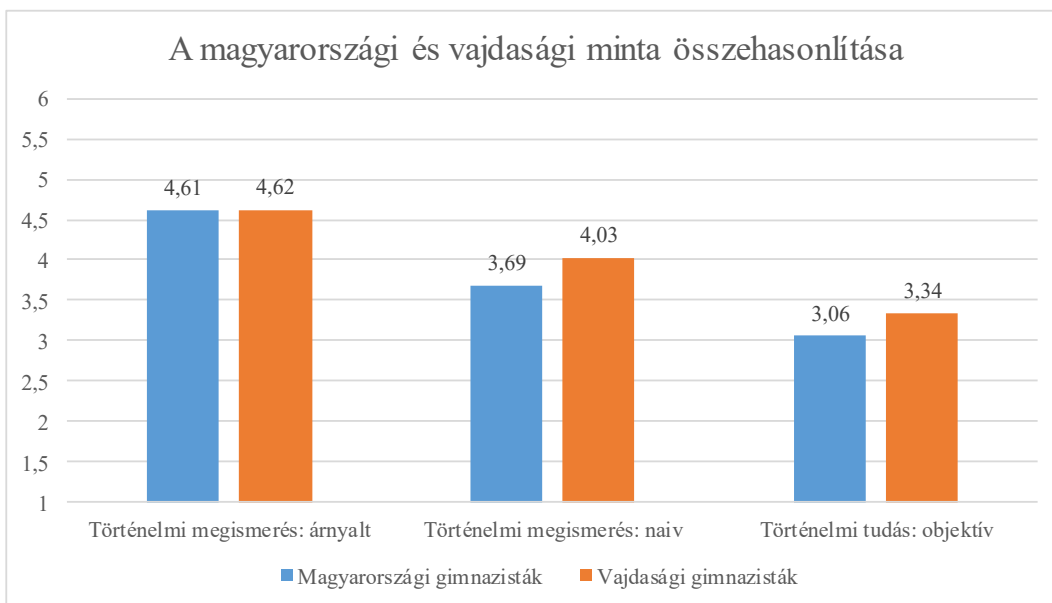
Évfolyam	Tanulók száma (N)	Életkor (teljes minta)		Nem		Tanulók száma iskolánként (átlag életkor)			
		átlag (M)	szórás (SD)	lányok	fiúk	Iskola_4	Iskola_5	Iskola_6	Iskola_7
11.	104	16,83	0,41	70 (67,3%)	34 (32,7%)	46 (16,83)	16 (16,94)	18 (16,78)	15 (16,80)
12.	119	17,89	0,37	75 (63,6%)	43 (36,4%)	51 (17,90)	14 (17,86)	19 (17,74)	32 (17,97)
<i>Összesen</i>	<i>223</i>	<i>18,40</i>	<i>0,66</i>	<i>145 (65,3%)</i>	<i>77 (34,7%)</i>	<i>97 (17,39)</i>	<i>42 (17,29)</i>	<i>37 (17,27)</i>	<i>47 (17,60)</i>

3. táblázat. A magyarországi és a vajdasági minta összehasonlítása kétmintás t-próbával

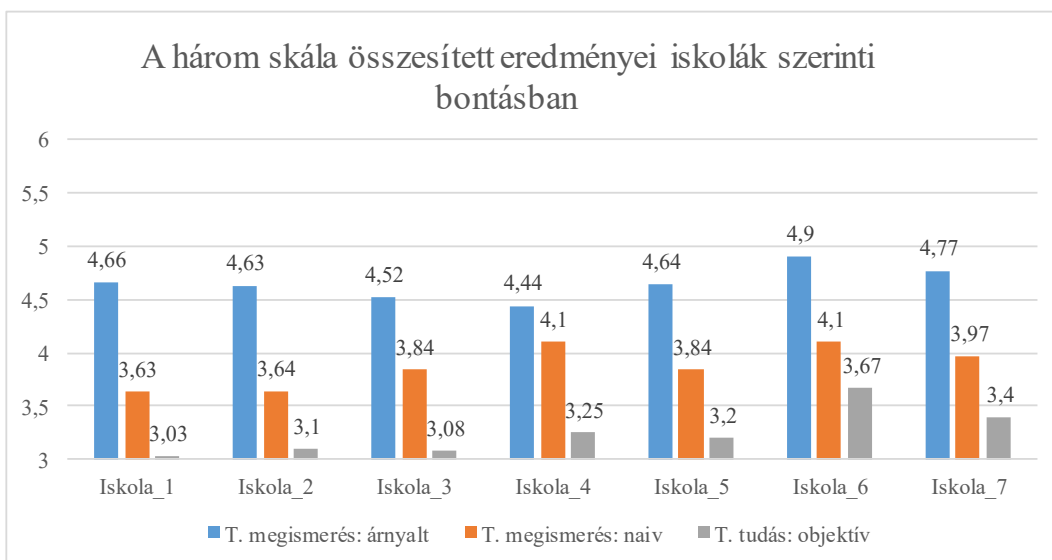
Skála	Magyarország		Vajdaság		t	df	P
	M	SD	M	SD			
Történelmi megismerés: árnyalt	4,60	0,62	4,62	0,65	0,222	386,354	0,824
Történelmi megismerés: naiv	3,69	0,80	4,03	0,91	4,895	717	< 0,001
Történelmi tudás: objektív	3,06	0,74	3,34	0,82	4,443	367,921	< 0,001

4. táblázat A kutatásban résztvevő települések összehasonlítása varianciaanalízissel

Skála	F	df	p
Történelmi megismerés: árnyalt	3,727	6	0,001
Történelmi megismerés: naiv	5,632	6	0,000
Történelmi tudás: objektív	4,989	6	0,000

*1. ábra
A kétmintás t-próba átlagai a két részminta összehasonlításakor*

*2. ábra
A kutatásban résztvevő iskolák összehasonlítása*

5. táblázat. Korrelációk az episztemológiai skálák és a háttérváltozók között a magyarországi minta esetében

	N	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. T. megismerés: árnyalt	509	1							
2. T. megismerés: naiv	509	-0,034	1						
3. T. tudás: objektív	509	-0,012	0,200**	1					
4. Történelem osztályzat	509	0,131**	-0,068	-0,133*	1				
5. Legmagasabb tervezett végzettség	509	0,158**	-0,101*	-0,052	0,387**	1			
6. Anya végzettsége	509	-0,053	0,014	-0,040	0,201**	0,186**	1	-	
7. Apa végzettsége	509	0,001	0,026	-0,065	0,187**	0,187**	0,513**	1	
8. Otthoni könyvek száma	509	-0,026	-0,026	-0,050	0,148**	0,188**	0,350**	0,337**	1

Megjegyzés: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

6. táblázat. Korrelációk az episztemológiai skálák és az egyes háttérváltozók között a vajdasági mintán

	N	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. T. megismerés: árnyalt	223	1							
2. T. megismerés: naiv	223	0,139*	1						
3. T. tudás: objektív	223	0,182**	0,250**	1					
4. Történelem osztályzat	223	0,122	-0,022	-0,022	1				
5. Legmagasabb tervezett végzettség	223	0,092	0,035	-0,013	0,256**	1			
6. Anya végzettsége	223	-0,041	0,006	-0,081	0,034	-0,008	1	-	
7. Apa végzettsége	223	-0,020	0,031	0,047	-0,003	0,001	0,384**	1	
8. Otthoni könyvek száma	223	0,127	-0,046	-0,016	0,082	0,221**	0,330**	0,339**	1

Megjegyzés: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

1. ábra). Az elemzés kimutatta, hogy a történelmi megismerésről alkotott árnyalt nézetek tekintetében nincs szignifikáns eltérés a két részminta között. A témájában hasonló, azaz a történelmi megismerésre vonatkozó, ugyanakkor naiv állításokat tartalmazó skála esetében már szignifikáns különbséget tapasztaltunk. A vajdasági diákok jellemzően pozitívabban értékelték a történelmi tudás keletkezésére vonatkozó naiv állításokat ($|t_{7,17}| = 4,895$, $p < 0,001$, $M_{HU} = 3,69$ $SD = 0,80$, $M_{VAJ} = 4,03$, $SD = 0,91$). A harmadik, történelmi tudásra vonatkozó objektív, azaz kezdetleges nézeteket tartalmazó skála esetében is szignifikáns különbség volt a magyarországi és a vajdasági diákok között ($|t_{367,921}| = 4,443$, $p < 0,001$, $M_{HU} = 3,06$ $SD = 0,74$, $M_{VAJ} = 3,34$, $SD = 0,82$). Az eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezett diákok kritikai gondolkodása hasonló fejlettségi szinten van. Ugyanakkor a két, naiv állításokat tartalmazó skála állításait szignifikánsabban pozitívabban értékelték az etnikai kisebbségben élő vajdasági magyar diákok.

Az országok szerinti elemzést mélyítve, a nemi hovatartozás alapján tovább bontottuk a mintát. A fiúk esetében nem találtunk szignifikáns különbséget a három skála között, ugyanakkor a lányoknál a két naiv itemeket tartalmazó skála eredményei szignifikánsan eltérnek egymástól. Ezek alapján az etnikai kisebbségben élő lányok szignifikánsan pozitívabban értékelték a történelmi megismerés: naiv ($|t_{463}| = 4,659$, $p < 0,001$, $M_{lányokHU} = 3,75$ $SD = 0,79$, $M_{lányokVAJ} = 4,13$, $SD = 0,89$) és történelmi tudás: objektív ($t_{452}| = 3,794$, $p < 0,001$, $M_{lányokHU} = 3,05$ $SD = 0,72$, $M_{lányokVAJ} = 3,35$, $SD = 0,83$) skála állításait.

Varianciaanalízis az intézményekhez való hozzátartozás alapján. Amellett, hogy a mintát országhoz tartozás alapján hasonlítottuk össze, varianciaanalízis (4. táblázat, 2. ábra) segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes iskolák között milyen esetleges hasonlóságok, illetve eltérések tapasztalhatók. Az elemzés során az iskolákat anélkül hasonlítottuk össze, hogy az országhoz tartozást szűrtük volna. Mindhárom skála esetén szignifikáns eltérés tapasztalható az iskolák között. A post hoc elemzés alapján (2. ábra átlagai) látható, hogy a naiv nézetek esetében az eltérés alapvetően a magyarországi (Iskola_1-Iskola_3) és vajdasági (Iskola_4-Iskola_7) iskolák között tapasztalható. Ezekon a skálákon vajdasági iskolák átlagai többségében magasabbak a magyarországi települések átlagainál.

Korrelációk a háttérváltozókkal való összevetéshez. Az episztemológiai nézetekre vonatkozó állítások mellett elhelyezett háttérkérdések mentén is végeztünk összehasonlítást. A két részmintát párhuzamosan, ugyanazon változók egymással való összefüggése alapján hasonlítottuk össze. A kutatás témájára tekintettel elsősorban a kérdőív három skáláját érintő korrelációkra koncentráltunk.

A magyarországi gimnazisták (5. táblázat) esetében pozitív szignifikáns összefüggés tapasztalható a történelmi megismerésre és a történelmi tudásra vonatkozó naiv nézetek között ($r = 0,200$, $p < 0,01$). Annak ellenére, hogy a történelmi megismerésre vonatkozó árnyalt nézetekkel nincsenek szignifikáns összefüggésben, fontos kiemelni, hogy mindkét naiv skála esetében negatív előjelű a közöttük lévő kapcsolat. A háttérváltozók közül elsősorban az előző év végi történelem osztályzat és a legmagasabb tervezett iskolai végzettség mutat összefüggést a skálákkal. A történelmi megismerés árnyalt állításai pozitív összefüggésben vannak a történelem osztályzattal ($r = 0,131$, $p < 0,01$) és a legmagasabb tervezett iskolai végzettséggel is ($r = 0,158$, $p < 0,01$). A naiv skálák esetében a történelmi megismerés és a legmagasabb tervezett iskolai végzettség ($r = -0,101$, $p < 0,05$), valamint a történelmi tudás és a történelem osztályzat ($r = -0,133$, $p < 0,05$) szignifikáns negatív korrelációban van egymással.

A vajdasági magyar gimnazisták (l. 6. táblázat) esetében mindhárom skála között pozitív szignifikáns összefüggés figyelhető meg. A történelmi megismerésről alkotott árnyalt nézetek pozitív szignifikáns kapcsolatot mutatnak a történelmi megismerés naiv ($r = 0,139$, $p < 0,05$) és a történelmi tudás objektív ($r = 0,182$, $p < 0,01$) nézeteivel. A két naiv skála is szignifikáns pozitív kapcsolatban ($r = 0,250$, $p < 0,01$) áll egymással. Mindez azt jelenti, hogy a vajdasági gimnazisták esetében a fejlettségi szint két végpontján álló naiv és árnyalt nézetek nem különülnek el egymástól. Az egyéb háttérváltozók e részminta esetében nem mutatnak szignifikáns kapcsolatot egyik episztemológiai skálával szem.

Következtetések

Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyarországi és vajdasági diákok történelemről alkotott episztemológiai nézetei között jellegzetes eltérés mutatható ki, aminek van egy nemi hovatartozás

szerinti vonzata is. A történelmi megismerésről alkotott árnyalt nézeteket hasonlóan pozitívan értékelték a két csoport, mondhatni hasonló fejlettségi szinten állnak ebben a vonatkozásban. Ugyanakkor a történelmi megismerés naiv nézeteit a vajdasági lány diákok szignifikánsan pozitívabban értékelték a magyarországi társaiknál. Ezzel párhuzamosan a történelmi tudásról alkotott objektív állítások esetén is ez a tendencia tapasztalható szintén lányok esetében. Ezeket az összefüggéseket a korrelációelemzések is megerősítették.

Összefoglalva megállapítható, hogy a vajdasági diáklányok mind az árnyalt, mind a naiv nézeteket képesek elfogadni. Mindez hasonlóságot mutat azon kisebbséget alkotó csoportok esetében megfigyelhető tulajdonsággal, amelyet Carla Peck (2018) „túlélési ösztönnel” (survival instinct) nevez. Ebben többek között Porat (2004) Izraelben végzett kutatására alapoz. Porat bizonyította, hogy az erős etnikai identitással rendelkező diákok képesek a hivatalos (állami) történelmi narratíva mellett a saját csoportjuk narratíváját nem megkérdőjelezni, illetve egymással párhuzamosan kezelni még abban az esetben is, ha a két narratíva egymásnak ellentmondó álláspontot jelenít meg. A „túlélési ösztön” egyrészt a hivatalos állásponthoz való igazodásban, másrészt a saját, szűkebb közösség szellemi örökségének továbbörökítésének kötelezettségében nyilvánul meg. Seixas (1993) szerint a kisebbségekhez tartozó tanulókkal végzett kutatások rávilágítanak arra, hogy a történelem mentális reprezentációja nem egysíkú, több értelmezés is létezhet egymás mellett. Mindez összecseng Jancsák (2019, 2020) azon eredményével, amely szerint a többféle megjelenítése tanórai keretek között (pl. videóinterjúk szemtanúkkal) hozzájárul a diákok kritikai gondolkodásának fejlődéséhez.

A tanulmányban ismertetett empirikus kutatás egyik nagyon fontos jellemzője, hogy történelmi témától függetlenül, absztrakt állításokon keresztül jutott el ahhoz a jelenséghez, amelyet Peck (2018) a „túlélési ösztön” meglétének nevez. Mindez a mérőeszköz működésére vonatkozóan azt jelenti, hogy az állítások tartalmát tekintve kontextustól, többek között az adott oktatási rendszer sajátosságaitól függetlenül használható akár Hollandiában, Magyarországon és Szerbiában is. Továbbá megerősítést nyert, hogy az episztemológiai nézetek kutatásában nagyon fontos szerepet játszik a szociokulturális tényezők vizsgálata.

Limitációk és további kutatási lehetőségek

A kutatás keretei és jellege nem teszik lehetővé általános érvényű következtetések megfogalmazását. Fontos kiemelni, hogy az alkalmazott mérőeszköz jelenleg fejlesztés alatt áll nemzetközi szinten is. Szándékaink szerint jelen kutatás eredményei hasznos tanulságokkal szolgálhatnak a kérdőív működésének javításában.

Jelen kutatás folytatásaként a 2019/2020-as tanévben az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében a kutatás földrajzi keretei kibővültek, ugyanis Románia területén is sor került adatfelvétellel. Az eredmények a jelen tanulmányban ismertetett eredményekkel összevetve egy következő tanulmányban kerülnek publikálásra.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás során nyújtott hasznos tanácsaikért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Korom Erzsébetnek és Jancsák Csabának, az MTA-SZTE Elbeszélte Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport vezetőjének.

Köszönet a kutatásban résztvevő tanároknak és diákoknak, akik rendkívül nyitott és érdeklődő hozzáállással lehetővé tették számomra a vizsgálat kivitelezését és a jövőre vonatkozó hasznos tanulságok megfogalmazását.

Megjegyzések

A jelen tanulmány egy korábbi, angol nyelvű verziója megjelent 2019-ben a *Belvedere Meridionale* folyóiratban (Kósa 2019). A kutatás eredményei előadás formájában elhangzottak a 2019-es a szegedi Pedagógiai Értékelési Konferencián, a Leverhulme Alapítvány „Youth activism, engagement and the development of new civic learning spaces” elnevezésű budapesti konferencián, valamint az összefoglaló írásban megjelent magyar és angol nyelven az említett konferenciák és az European Educational Research Association 2019-es hamburgi konferenciájának absztrakt-köteteiben.

A szerző a jelen tanulmány egy korábbi változatával 3. helyezést ért el az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága és „A Tudomány Támogatásáért a Dél-Alföldön” Alapítvány pályázatán 2019-ben.

Felhasznált szakirodalom

- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról
- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
- 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003 (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról
- 2016/2017. évi Országos Kompetenciamérés (OKM) (2017. május 24.): Tanulói háttérkérdőív https://www.oktatas.hu/pub_bin/download/kozoktatas/meresek/orszmer2017/OKM2017_Tanuloi_kerdoiv.pdf (Letöltés: 2021.11.16.)
- 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
- Autonomous Province of Vojvodina (n.d.) Retrieved from <http://www.vojvodina.gov.rs/en/autonomous-province-vojvodina> (Letöltés: 2021.04.06.)
- Bányai B. 2020a Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (I. rész). *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 28(1):172-221.
- Bányai B. 2020b Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (II. rész). *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 28(2):143-168.
- Greene, J.A. – Sandoval, W.A. – Bråten, I. 2016 An Introduction to Epistemic Cognition. In J. A. Greene – W. A. Sandoval – I. Bråten Eds. *Handbook of Epistemic Cognition*. New York, Routledge, 1-15.
- Hofer, B. K. 2008 Personal epistemology and culture. In Khine M. S. ed. *Knowing, knowledge and beliefs: Epistemological studies across diverse cultures*. Springer, 3-22.
- Hofer, B. K. – Bendixen, L. D. 2012 Personal epistemology: Theory, research, and future directions. In Harris, K. R. – Graham, S. – Urdan, T. eds. *APA Educational Psychology Handbook, Vol. 1. Theories, Constructs, and Critical Issues*. Washington, DC, American Psychological Association, 227-256. DOI: 10.1037/13273-009
- Jancsák, Csaba 2019 A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In Kovács, Gusztáv – Lukács, Ottilia (szerk.) *Az elbeszélés ereje*. Pécs: PPHF 7-22.
- Jancsák, Cs. 2020 Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. *Magyar Tudomány*, 181(8):1014-1021. DOI: 10.1556/2065.181.2020.8.2
- King, P. M. – Kitchener, K. S. 2002 The reflective judgment model: Twenty years of research on epistemic cognition. In B. K. Hofer – P. R. Pintrich Eds. *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing*. Lawrence Erlbaum Associates, 37-61.
- Kósa Maja 2020 Egy történelemtől alkotott epistemológiai nézeteket vizsgáló kérdőív magyarországi adaptálása. *Iskolakultúra*, 30(6):97-109. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/33398>
- Kósa Maja 2019 A Comparison of Ethnic Majority and Minority Students' Epistemological Beliefs about History. *Belvedere Meridionale*, 31(4):25-34. DOI 10.14232/belv.2019.4.3
- Maggioni, Liliana 2010 *Studying epistemic cognition in the history classroom: Cases of teaching and learning to think historically*. (Doctoral dissertation). https://www.researchgate.net/publication/271429471_Studying_epistemic_cognition_in_the_history_classroom_Cases_of_teaching_and_learning_to_think_historically
- Maggioni, L. – VanSledright, B. – Alexander, P.A. 2009 Waking on the borders: A measure of epistemic cognition in history. *The Journal of Experimental Education*, 7(3):187-213.
- Mayer, A.-K. – Rosman, T. 2016 Epistemologische Überzeugungen und Wissenserwerb in akademischen Kontexten. In A.-K. Mayer – T. Rosman Eds. *Denken über Wissen und Wissenschaft. Epistemologische Überzeugungen*. Lengerich, Pabst, 7-23.
- Mészáros Zoltán 2019 A történelemoktatás helyzete Szerbiában 2018/19-ben. *Történelemtanítás – Online történelemdidaktikai folyóirat*. 10 (2). <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/06/meszaros-zoltan-a-tortenelemoktatasi-helyzete-szerbiaban-2018-19-ben-10-02-11/>

- Mierwald, M. – Lehmann, T. – Brauch, N. 2021 Writing about the past: The impact of different authentic instructional material on students' argument writing in history. *European Journal of Psychology of Education*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10212-021-00541-5>
- Mierwald, Marcel – Seiffert, J. – Lehmann, T. – Brauch, N. 2017 Fragebogen auf dem Prüfstand. Ein Beitrag zur Erforschung und Weiterentwicklung eines bestehenden Instruments zur Erfassung epistemologischer Überzeugungen in der domne Geschichte. In Monika Waldis – Béatrice Ziegler eds. *Forschungswerkstatt Geschichtsdidaktik 15: Beiträge zur Tagung "Geschichtsdidaktik empirisch 15"*. Bern, Hep der Bildungsverlag, 177-190.
- Muis, K. R. – Bendixen, L. D. – Haerle, F. C. 2006 Domain-generality and domain-specificity in personal epistemology research: Philosophical and empirical reflections in the development of a theoretical framework. *Educational Psychology Review*, 18(1):3-54. DOI:10.1007/s10648-006-9003-6
- Muis, K. R. – Trevors, G. – Duffy, M. – Ranelucci, J. – Foy, M. J. 2016 Testing the TIDE: Examining the nature of students' epistemic beliefs using a multiple methods approach. *The Journal of Experimental Education*, 84:264-288. <http://dx.doi.org/10.1080/00220973.2015.1048843>.
- Porat, D. 2004 It's not written here, but this is what happened: Cultural comprehension of textbook narratives on the Israeli–Arab conflict. *American Educational Research Journal*, 41(4):963-996.
- Peck, C. L. 2018 National, Ethnic, and Indigenous Identities and Perspectives in History Education. In S. A. Metzger – L. McArthur Harris eds. *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning*. New York, Wiley-Blackwell, 311-333.
- Sandoval, W.A. – Greene, J.A. – Bråten, I. 2016 Understanding and Promoting Thinking About Knowledge: Origins, Issues, and Future Directions of Research on Epistemic Cognition. *Review of Research in Education*, 40(1):457-496. DOI:10.3102/0091732X16669319
- Schommer-Aikins, M. 2004 Explaining the Epistemological Belief System: Introducing the Embedded Systemic Model and Coordinated Research Approach. *Educational Psychologist*, 39(1):19-29. DOI:10.1207/s15326985ep3901_3
- Segall, A. – Trofonenko, B. M. – Schmitt, A. J. 2018 Critical Theory and History Education. In S. A. Metzger – L. McArthur Harris eds. *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning*. New York, Wiley-Blackwell, 283-309.
- Seixas, P. 1993 Historical Understanding among Adolescents in a Multicultural Setting. *Curriculum Inquiry*, 23(3):301-327. <https://doi.org/10.2307/1179994>
- Stoel, G. – Logtenberg, A. – Wanksink, B. – Huijgen, T. van Boxtel, C. – van Drie, J. 2017 Measuring epistemological beliefs in history education: An exploration of naïve and nuanced beliefs. *International Journal of Educational Research*, 83:120-134.
- The Statistical Office of the Republic of Serbia (2012). Ethnicity. Data by municipalities and cities. (2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia). Belgrade. Retrieved from <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>
- van Boxtel, C. – van Drie, J. 2018 Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications. In S. A. Metzger – L. McArthur Harris eds. *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning*. New York, Wiley-Blackwell, 149-176.
- VanSledright, B. 2015 Assessing for Learning in the History Classroom. In K. Ercikan – P. Seixas Eds. *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York, Routledge, 75-88.
- Yilmaz, K. 2010 Social Studies Teachers' Conceptions of History: Calling on Historiography. *Journal of Educational Research*, 101(3):158-175.
- Wertsch, J. V. 2000 „Is it possible to teach beliefs, as well as knowledge about history?” In P. Stearns – P. Seixas – S. Wineburg Eds. *Knowing, teaching, and learning history: National and international perspectives*. New York, New York University Press, 38-50.

Worrell, F. C. 2015 Culture as race/
ethnicity. In K. C. McLean – M. Syed
Eds. *The Oxford handbook of identity
development*. New York, Oxford Uni-
versity Press, 249-268. DOI:10.1093/
oxfordhb/9780199936564.013.029

A tanulmány megjelenését az MTA
Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

AZ EMPÁTIA FEJLESZTÉSE TÖRTÉNELEM TANÓRÁN A HOLOKAUSZT TÉMAKÖRÉBEN

VIDEÓINTERJÚK SEGÍTSÉGÉVEL

[DOI 10.35402/kek.2021.4.6](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.6)

Absztrakt

Az információs forradalom és a globalizációs folyamatok hatása következtében megváltozott azon ismeretek köre, amelyre a modern társadalmunkban szükség lehet a boldoguláshoz. A folyamatos és gyors változások kihívások elé állítják az iskola intézményét és a benne dolgozó pedagógusokat. A 21. századi embernek olyan tudással kell rendelkeznie, amely felkészíti az egész életen át tartó tanulásra és arra, hogy a társadalom aktív tagjává váljon. Ezért a tanárszerep megváltozott, megkérdőjeleződött korábbi tekintélye, a tudás egyedüli forrása helyett sokkal inkább a tanulás legfőbb szervezőjévé vált, ami szükségesszerűvé teszi a pedagógiai módszertan megújítását. A kulcskompetenciák fejlesztése, mint például a szociális és állampolgári érzékenység, elengedhetetlen a modern ember számára. Különösen akkor, amikor Frans de Waal szavaival élve az „empátia korában” élünk. Miként adható válasz a kihívásokra? Az empátia a történelemtanítás közepontjában áll abban az értelmében, miként tudja az ember mások nézőpontját rekonstruálni, figyelembe véve az időkeretet, melyben mások cselekedtek, és a lehetséges motivációt, bizalmat, érzelmeket, melyek vezérelték tetteiben, illetve döntéseiben. Tanulmányomban alapvetően arra keresem a választ tanulói visszajelzések alapján, miként használhatók fel a holokauszt-túlélőkkel készült életútinterjú-részletek az empátia fejlesztésére. Az elemzés során kitérek az interjúrészletek használatának előnyeire és veszélyeire egyaránt. Ehhez először egy elméleti keretet kívánok nyújtani, melyben röviden igyekszem összefoglalni a különböző empátiaértelmezéseket, majd egy általam megvalósított videórészletekre épített tanóra tapasztalatait mutatom be, amelyet egy 32 fős művészeti gimnázium 12. osztályában tartottam.

The development of empathy at history lesson in the subject area of Holocaust with the help of video interviews (Abstract)

The result of the information revolution and globalization it was changed the necessary knowledge to success in our modern society. The permanent and fast changes make a challenge to the educational institutions and the teachers too. The 21th century people must have knowledge, that prepare for the lifelong learning and to be an active citizenship. Because of this, nowadays the teachers are not the only sources of the knowledge, by this means there are queried their earlier prestige, and they are become the main organiser of the learning. The refreshing of the pedagogical methodology is inevitable. The development of key competences, for example social and civic competences is essential for the modern people. Especially, when we are living in the “age of empathy” (phrase by Frans de Waal). How can we answer to these challenges? Empathy in history teaching means an ability of reconstruct aspect of other people at the time, when they lived, and with the emotional background, that had on effect on their decision. In my study I would like to answer to the question, how can we use the video interviews with Holocaust survivors in the development of empathy? First of all, I would like to summarize the theoretical background of the different interpretations of empathy, after that, I present the experiences of my lesson plan with video interviews.

1. Bevezető

A tanári munkám¹ során gyakran éreztem azt a szakadékot, amely a tanulók saját kultúrája, illetve

¹ A diplomám megszerzése után egy hátrányos helyzetű dél-baranyai település tanodájában dolgoztam, mellette tanítottam középiskolában, majd egy Pécs közeli falu kisiskolájában tanítottam teljes állásban történelmet és testnevelést.

az iskola által közvetíteni kívánt műveltség között húzódik.² A 19. században kiformalódott iskolarendszerünk szemlélete, tartalma és szerkezete mára egyaránt elavult, mivel a társadalmi struktúra viszonylagos állandóságára épült, és az általa közvetített ismeretek javarészt segítettek a társadalmi eligazodást.³ A 21. századra ez több szempontból megváltozott. Egyrészt az információs forradalom és a globalizációs folyamatok hatása következtében átalakult azon ismeretek köre, amelyre a modern társadalmunkban szükség lehet a boldoguláshoz.⁴ A régi könyvalapú gutenbergi galaxist felváltotta a digitális világ. A rádió, televízió, telefon és az internet forradalmasították a kommunikációt, az ipari tömegtermelés révén pedig jelentősen megváltoztattuk természeti környezetünket is. A földrajzi távolságok lerövidültek, a kapcsolatteremtés gyorsabbá vált, mégis az emberek távol érezhetik magukat egymástól.⁵ A mindennapokban gyorsan zajlanak a találkozások, az ember sokkal mobilabb, költözik, munkahelyet, életmódot vált. Az információ pedig tömegtelen mennyiségben áll rendelkezésünkre, ami a világ kiterjedt ismeretének érzését adja, de ez valójában felszínes, mert a ma tudása hamar elavul, ezért nincs idő az elmélyülésre.⁶ Szervezetünk túlterhelődik és szelektálni kényszerül, ami az emberi kapcsolatokon is érezteti a hatását, egyre inkább nukleáris családokban élünk, ahol a generációk közötti viszony lazul.⁷

Másrészt ezek a változások magukkal hozták társadalmunk átalakulását is, melynek alapjává a fogyasztás és a versengés vált, aminek mintái szinte észrevétlenül terjednek.⁸ Számos érték és normarendszer él egymás mellett vagy versenyez egymással plurálisnak nevezett társadalmunkban, ahol óhatatlanul relativizálódnak korábban egységesnek gondolt fogalmak, ami azt is jelenti az egyre szélesebb körű információáramlás miatt, hogy „többféle igazság” létezik.⁹ Ez az előzőkkel együtt jelentős stresszforrást jelent az emberek számára.

A folyamatos és gyors változások kihívások elé állították az egyént, az iskola intézményét, a benne dolgozó pedagógusokat és diákokat. A társadalmi,

környezeti átalakulás maga után vonta a hagyományos tanárszerep megváltozását, megkérdőjeleződött a pedagógus korábbi tekintélye, a tudás egyedüli forrása helyett sokkal inkább a tanulás legfőbb szervezőjévé vált, ami szükségszerűvé teszi a pedagógiai módszertan megújítását. Az iskolai konzerv tudás „szavatossága” lejárt.¹⁰ A 21. századi embernek olyan ismeretekkel kell rendelkeznie, amely felkészít az egész életen át tartó tanulásra és arra, hogy a társadalom egészséges, aktív tagjává váljon.¹¹ Olyan időtálló készségekre, képességekre van szükség, mint például az empátia, amely segíthet a „többféle igazság”, a másik ember nézőpontjának megértésében.

Tanulmányomban alapvetően arra keresem a választ, tanulói visszajelzések alapján, hogy miként használhatóak fel a holokauszt-túlélőkkel készült életútinterjú-részletek az empátia fejlesztésére. Az elemzés során kitérek az interjúrészletek használatának előnyeire és veszélyeire egyaránt. Ehhez először egy elméleti keretet kívánok nyújtani, melyben röviden igyekszem összefoglalni a különböző empátia-értelmezéseket, majd egy általam megvalósított videórészletekre épített tanóra tapasztalatait mutatom be, amelyet egy 32 fős művészeti gimnázium 12. osztályában tartottam.

2. Az empátia fogalmának eredete

Az empátia fogalmát nehéz meghatározni nem csak azért, mert a köznyelv is használja, hanem mert olyan jelentésrétegei vannak, amelyek gyakran összekeverednek más kifejezésekkel, mint a szimpátia vagy az együttérzés.¹²

Az empátia görög eredetű szó, a pátosz egyik változata, olyan erős érzelmeket jelent, amely szükségszerűen szenvedéssel jár.¹³ Az európai nyelvek többsége átvette ezt, de a szó nem volt gyakran használatos az eredeti nyelvben sem, így lassan kikapott. A görög kifejezés a 19. századi Angliában jelent meg ismét egy kisebb jelentésváltozáson átesve: látni a másik ember szemével, hallani a fülével, érezni a szíve szerint.¹⁴ Ekkor még csupán különböző művészeti alkotások értelmezéséhez hívták

2 Jakab 2007.

3 Jakab uo.

4 Jancsák et al 2018, 2019.

5 Buda 2006:29.

6 Buda 2006:23.

7 Buda 2006:30.

8 U.o.

9 Jakab 2019.

10 Jakab 2007.

11 Prievara 2015.

12 Zembylas et al 2019.

13 Buda 2006.

14 Buda 2006:11.

segítségül.¹⁵ A tudomány a századfordulón kezdte felfedezni magának, amikor egy amerikai lélektan-professzor egy német pszichológus tudományos munkájának fordítása közben az Einfühlung (beleérzés) szót az empathy-val helyettesítette.¹⁶ Az empátia fogalmának mai értelmezését Carl Rogers (1902–1987) chicagói pszichológusnak köszönhetjük, aki a pszichoterápiában nélkülözhetetlen eszköznek tartotta betegei minél pontosabb megismeréséhez, innen került át a fogalom használata a neveléstudományba. Magyarországon Buda Béla az 1970-es években foglalta rendszerbe ezen képességünket, amelynek segítségével szerinte az egyén különböző társas helyzetekben bele tudja magát élni mások lelkiállapotába, meg tudja érezni, érteni az emóciókat, indítékokat, törekvéseket, szavakban direkt ki nem fejezett jelzéseket.¹⁷ Színtere elsősorban a személyek közötti közvetlen kapcsolat, kommunikáció, azonban Buda szerint képesek vagyunk a filmekben, videókon látható emberekkel szemben is empátiát tanúsítani.¹⁸ Az empátia a hétköznapiakban gyakran összekeveredik a beleéléssel és a szimpátiával, de ezek nem teljesen fedik le ezt a fogalmat. A tudomány szerint ugyanis bárkivel szemben érezhetünk szimpátiát, átélhetjük az érzéseit, ami teljesen önkéntelen, nem szükséges a megértés tudatos szándéka.¹⁹ Az erős érzelmek kiválthatnak belőlünk ilyen reakciókat, amennyiben azonban ezt tudatosan feldolgozzuk, értelmezzük, elvezetve az emocionális töltést, közelebb kerülünk a valódi empátiához.²⁰ Ez alapján az empátiának kétféle dimenzióját különböztethetjük meg, mások érzelmeinek érzékelését, és mások nézőpontjainak megértését, tehát az empátia egyaránt értelmezhető érzelmi, illetve kognitív dimenzióban.²¹

2.1. A Nemzeti alaptanterv (NAT) és az empátia

A 2000-es évek elején az Európai Unió szorgalmazta egy egységes európai oktatási keretrendszer kidolgozását, amely előmozdítja a tudásalapú társadalom létrejöttét, és olyan készségeket, képességeket

határoz meg, amik felkészítenek az élethosszig tartó tanulásra. Ezek lettek az úgynevezett kulcskompetenciák, amelyek belekerültek a Nemzeti alaptanterveinkbe is.²² A Nemzeti alaptanterv a közoktatás tartalmi szabályozásának legmagasabb szintű dokumentuma, ezért meghatározó iránymutatást jelent a pedagógusok számára. Érdemes tehát megvizsgálni, hogyan értelmezi az empátia fogalmát, illetve hány-szor, milyen kontextusban jelenik meg benne. Az alábbiakban röviden ezt igyekszem összegyűjteni.

Az empátia a 2012-es NAT-ban mindössze nyolc alkalommal tűnik fel, leginkább az egyes tantárgyak alapelveinek és céljainak leírásában.²³ Az első említése a „Fejlesztési területek – nevelési célok” felsorolása közben történik, az *önismeret és a társas kultúra* fejlesztésének leírásakor, ahol egy rövid definíciót is találhatunk. Itt a mások helyzetébe való beleélés képességének nevezik. Másodszor a szociális és állampolgári kompetencia meghatározása során találkozhatunk vele, mint e kompetencia egyik készsége. A továbbiakban a magyar nyelv és irodalom, a biológia, az ének–zene, valamint a dráma tantárgyak leírásakor kerül elő említés szintjén. Érdemes megfigyelni azonban, milyen kontextusban, milyen egyéb szókapcsolatokkal együtt szerepel az empátia egy bekezdésben;²⁴ érzelmek kifejezése (2); kölcsönös elfogadás (1); figyelembe veszi és megérti a különböző nézőpontokat (1); bizalmat kelt (1); dramatikus formában fejleszthető (1); társas viszonyok és együttműködés (2); a művészetek fejlesztik (1); a zene, mint az érzelmek, a nyitottság és a figyelem iskolája az empátia fejlesztésének eszköze (1); érzelmi intelligencia (2); önismeret (3).

A fenti felsorolás jelzi, hogy az empátia fejlesztése külön célként nem jelenik meg a dokumentumban, hanem az *önismeret és társas kultúra*, mint általános nevelési cél meghatározásában kap „jelentősebb” szerepet. Talán ebből adódóan is, leginkább az önismerethez, az érzelmekhez, illetve az együttműködéshez kapcsolódó kontextusban tűnik fel leggyakrabban. Mindezek mellett az is megállapítható, hogy a fogalom értelmezését tekintve az asszertív dimenzió jelenik meg hangsúlyosabban a dokumentumban.

15 Buda uo.

16 Buda uo.

17 Buda 2006:39.

18 Buda uo.

19 Buda 2006:54.

20 Buda 2006:54-56.

21 Zembylas et al 2019.

22 Lásd például a 2007, 2012-es Nemzeti alaptanterv szociális és állampolgári kompetencia meghatározásában.

23 Jelen írásomban a 2012-es NAT elemzésére szorítkozom, mivel a tananyagot még annak megfelelően fejlesztettem és próbáltam ki. De a legújabb alaptanterv esetében sem tapasztaltam markánsabb eltérést.

24 A zárójelben feltüntetett értékek az empátia darabszámú megjelenését jelölik.

2.2. Történelem és empátia

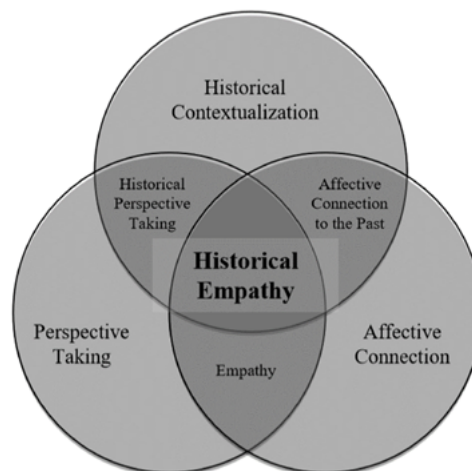
A történelem, társadalom és állampolgári ismeretek tantárgy Nemzeti alaptantervben (2012) található alapelveinek, céljainak, fejlesztési feladatainak megfogalmazása közben egyetlen utalás sem található az empátiáról. A 2020-as Nemzeti alaptantervben is csupán két alkalommal kerül elő az empátia. Egyszer a tantárgy alapelveinek és céljainak, másodszer pedig a 8. évfolyam specifikus jellemzőinek leírása közben. Véleményem szerint ez azért különösen érdekes, mert a történelem egy különleges tantárgy, abban az értelemben, hogy az egyik fő fókusza az emberi cselekedet. Ennek rekonstrukciója pedig nehezen elképzelhető anélkül, hogy átgondolnánk az adott személy belső vívódásait, az őt mozgató belső motívumokat, tehát valamiféle empátiával fordulnánk felé. Ebbe az irányba mutatnak megítélésom szerint a tantárgy tanítását megújítani célzó különböző tantárgypedagógiai elméletek (problémaközpontú, forrásközpontú, multiperspektivikus történelem), vagy a demokrácia alapelvei között szereplő szolidaritás, egyenlőség, elfogadás, konstruktív vita kultúrájának eszméi is.

Külön érdekesség, hogy az Európai Unió egyik háttérintézménye az Eurydice 2017-ben kiadott egy „*Citizenship Education at School in Europe 2017*” című kiadványt, amelyben több ország pedagógiai alapdokumentumainak vizsgálatát foglalták össze.²⁵ Ebben más korábbi kutatásokat is felhasználva leírták a demokráciára nevelés kompetenciaterületeit. Négy fő területet határoztak meg: kritikai gondolkodás, társadalmi felelősség, demokratikus eljárások, valamint a hatékony és konstruktív együttműködés. Ez utóbbinak a részterületeinek felsorolásában kapott helyet az empátia.

Ez nem lehet véletlen, sőt a történelem-oktatás számára egyáltalán nem ismeretlen az empátia fogalma, mivel meg van rá a saját értelmezése. Ez az úgynevezett „történelmi empátia”. „*A történelmi narratívák megértése arról szól, hogy képesek vagyunk a szereplők szemével nézni a dolgokat: a rendelkezésünkre álló adatok alapján elképzeljük, mit élhetett át az adott személy egy bizonyos történelmi szituációban, és ezek az átélések hogyan hatottak magatartására*”.²⁶ Ez nem pusztán nézőpontváltást követel meg az egyéntől, hanem a jelenkor logikáját hátrahagyva, önmagára figyelve felidézni azt az emléket

25 Citizenship Education at School in Europe, 2017.

26 Knausz, 2015:31.

1. ábra Történelmi empátia halmazábrája Endacott és Brooks értelmezésében (Endacott–Brooks, 2013:44.)

saját életéből, amely hasonló érzelmi választ (büszkeség, félelem, harag stb.) váltott ki belőle, mint a vizsgált történelmi személy esetében.²⁷ A múlthoz kötődő érzelmi kapcsolat kialakítása lehetőséget ad a mélyebb megértésre, mert az emberek gyakran kerülnek olyan helyzetbe, amikor az értelmi és érzelmi szempontok nem egyenlően hangsúlyosak.²⁸ Ez nem tesz ésszerűbbé bizonyos történelmi elképzeléseket, cselekedeteket, döntéseket, de érthetőbbé válnak.²⁹ A történelmi empátiának ezért három alapvető elemét különböztethetjük meg: a történelmi kontextualizáció, perspektivikus szemlélet, érzelmi kapcsolat.³⁰ Tehát a történelemórákon „alkalmazott” empátia nem teljesen azonos a hétköznapi, vagy a pszichológiai értelemben használt empátiával, de tudatos fejlesztésével segíthetjük a tananyag megértését, egy sajátos történelmi gondolkodásmód kialakítását.³¹ Ennek része a kritikai gondolkodásmód, a közéletben való részvétel fontosságának megértése, a demokratikus értékek elfogadása, a különböző nézőpontok megismerése és mások tisztelete.³²

A történelmi empátia fejlesztésével kapcsolatban azonban számos veszélyre hívják fel a figyelmet a kutatók.³³ Egyrészt kiemelik, hogy a traumatikus

27 Endacott–Brooks 2013.

28 U.o.

29 U.o.

30 U.o.

31 Knausz 2015.

32 Kerettanterv 2012.

33 Zembylas et al 2019:2-3.

történelmi események oktatása során, mint például a holokauszt, a vallomások erős érzelmi reakciót válthatnak ki, ami az emberekben énvédő mechanizmusokat indíthat el (idegenkedés, elfojtás, kitörés, elfordulás, lekicsinyítés), vagy gátolhatja a cselekvés kialakulását.³⁴ Másrészt, ha túl nagy hangsúlyt kapnak az érzelmi folyamatok, fennállhat az áldozatokkal való teljes azonosulás is, ami manipulatív lehet, és gátolhatja a kritikai gondolkodást, kisebbitetheti a más népiertások áldozatainak figyelembevételét, vagy teret adhat az áldozathibáztatásnak.³⁵ Az empátia fejlesztésével kapcsolatos problémákat úgy oldhatjuk fel a kutatók szerint, ha teret engedünk az empatikus megértésnek, de nem azonosulunk érzelmileg az áldozattal (empathic unsettlement).³⁶ Ebben véleményem szerint nagy felelőssége van a pedagógusnak a megfelelő, túlzott érzelmi reakciókat bemutató interjúrészletek kiválasztása, etikus szerkesztése révén.

3. Videóinterjúk a történelemórán

Bár az oral history, azaz az elbeszélte történelem tudományos kutatásokban való felhasználása már komoly múltra tekint vissza, a videóinterjúk iskolai környezetben történő használata viszonylag újdonságnak számít, illetve ezek szakszerű elemzése is. A technikai újításoknak köszönhetően azonban az egyes történelmi eseményeket megélők tanúvallomásai egyre könnyebben adaptálhatók iskolai környezetben. Érdemes tehát történelemdidaktikai és tantárgymódszertani szempontokból is megvizsgálni ezek alkalmazási lehetőségeit a történelemtanításban. Mint források, a témájukat tekintve a legelterjedtebbek, a második világháborúhoz, ezen belül főleg a Holokauszthoz kapcsolódóak, amelyek egyik alapvető bázisa a Dél-kaliforniai Egyetem Soá alapítványának Vizuális Történelmi Archívuma. Az egyetem külön foglalkozik az itt található életút-interjúk iskolai alkalmazásának lehetőségeivel, amelyre létrehoztak egy interaktív oldalt, emellett pedig tanártovábbképzéseket is tartanak szerte a világban. Magyarországon a második világháború témaköre mellett az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó interjúk használata a legelterjedtebb, amelyek bázisául a fentebb említetten kívül az 1956-os Intézet Oral History Archívuma szolgál. Hazánkban az

iskolai felhasználásának lehetőségeit az MTA-SZTE Elbeszélte Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport³⁷ vizsgálja a Zachor Alapítvánnyal együttműködve. Az alapítvány *Videóinterjúk a 21. századi* oktatásban címet viselő továbbképzése révén kezdtem el én is foglalkozni azzal, miként alkalmazhatóak a videóinterjúk, és általuk miként fejleszthető tovább a történelemtanításunk. Ennek a folyamatnak a végén megalkotott és kipróbált óraterveket, illetve annak tapasztalatait írom le a továbbiakban.

3.1. „Láthatatlan sebek” – egy videóinterjúkkal támogatott tanóra

Az általam megvalósított tanóra megtervezése során szempont volt az empátia mellett a történelmi gondolkodás, az önismeret fejlesztése, a szemléletformálás, amelyeket tevékenységekbe ágyazott, aktivitást erősítő, változatos feladatokon keresztül igyekeztem elérni. A helyszín a Pécsi Művészeti Gimnázium és Szakgimnázium volt, az időpont pedig a holokauszt magyarországi áldozatainak emléknapja, amikor amúgy is minden osztályban egyéni megemlékezéseket tartanak. A végzős 12. osztályra esett a választásom, mivel egyrészt tudtam bizonyos osztályon belüli személyi ellentétekről, másrészt már tanultak Magyarország második világháborús szerepéről. Többnyire klasszikus, tanárközpontú óraszervezési keretek között zajlanak az óráik, de most egy másik szemszögből, más módszertani megközelítésből kívántam megvilágítani az eseményeket. A tanterem hagyományos módon berendezett, körülbelül 40 diák befogadására képes, projektorral és interaktív táblával ellátott, de az internet hozzáférés nem volt megfelelő. A 90 perces foglalkozás fókuszába a két világháború között megjelenő magyarországi antiszemitizmus, valamint a zsidótörvények hétköznapiakra gyakorolt hatását választottam, ami lehetőséget biztosított arra is, hogy a diákok számára olyan hétköznapi témák felől közelítsek, mint a továbbtanulás, a barátság, a szavak, a döntések, a tettek következményei, vagy a kirekesztés. A világról korábban szerzett ismereteik pedig segítenek értelmezni az elsajátítandó információt, ami a valódi, tartós tudás alapja.³⁸ Továbbá a hasonló, mélységelvű órák alkalmat adnak a tanulóknak a történelemmel való kapcsolatteremtésre, és arra, hogy ráébredjenek: a történetek nekik,

34 U.o.

35 U.o.

36 Zembylas et al 2019:3.

37 Jancsák 2019

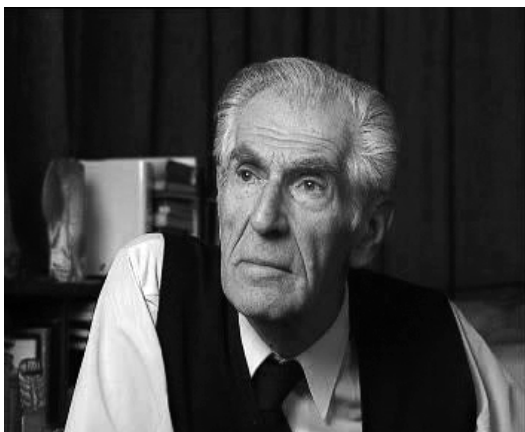
38 Nahalka 1997.

rólunk szólnak.³⁹ Ezért kapta a „láthatatlan sebek” címet a foglalkozás. Azonban mint minden hasonló traumatikus eseményeket feldolgozó óra esetén, fel-tétlenül el kívántam kerülni a túlzott, erős érzelmek kiváltását, ami nehezítheti, vagy megakadályozhatja a befogadást.⁴⁰

2. ábra Fotó USC SF

Sugár János 1922-ben született Polgáron, egy Tisza melletti kis településen. Édesapja a település jegyzője, édesanyja háztartásbeli volt. Magyarosodott, asszimiláns zsidó családból származott, akik nem tartották szigorúan a vallási előírásokat.

3. ábra Fotó USC SF

Kovács László 1919-ben született Vácott, asszimilálódott zsidó családban. Nem tartották szigorúan a vallási előírásokat. Édesapja híres gyermekorvos volt a két világháború között, aki négy évig szolgált Szerbiában az I. világháború idején.

3.1.2. Az óra menetének leírása

A ráhangolódás első feladata egy egyszerű „Ki vagyok én?” nevezetű játék volt. A feladatban a diákok egy körbe álltak a teremben és a tanár egy-egy post-it-et ragasztott a hátukra, amelyekre előzetesen egy-egy szerep (foglalkozás, személy) volt felírva. A cetliket úgy kellett felragasztani, hogy a sajátját senki ne láthassa. Ezután a diákok körbejártak, beszélgettek, kérdéseket tettek fel egymásnak, közben megpróbálták kitalálni a saját szerepüket. Aki kitalálta, levehette a cetlit. A feladat végén megbeszéltük, ki hogyan érezte magát a feladat közben. Ezután továbbtanulással kapcsolatos kérdéseket tettem fel, amiket szinten egy post-it segítségével egyénileg válaszoltak meg. A kérdések a következők voltak: Milyen egyetemre vagy főiskolára szeretnél menni? Mi segíthet hozzá, hogy felvegyenek? A válaszok meghallgatása után vetítettem le az első videórészletet Sugár János egyetemi felvételijéről, amihez előzetesen szempontokat is adtam: *Felvettek-e az egyetemre? Miért / miért nem vették fel? Mi szeretett volna lenni? Milyen tanuló volt?* Ezzel a feladattal kívántam fenntartani az érdeklődést és összekötni az óra első szakaszát a jelentésteremtéssel, rávezetve a diákokat az 1938-39-es zsidótörvények hétköznapiakra gyakorolt következményeire. Ebből a visszaemlékezésből tudhatták meg, hogy Sugár úr a kitűnő bizonyítványa és neves pártfogója ellenére sem nyert felvételt az orvosi egyetemre, amiért rögtön munkát kellett találnia. Ezt követően röviden megosztottam néhány információt Sugár Jánosról, majd egy forráselemzéshez szimpátia alapján párokba rendeztem a tanulókat, és páronként kaptak egy-egy törvényrészletet az első, illetve a második zsidótörvényből. A feladat megbeszélése után a párok a foglalkozás végéig együtt maradtak és közösen dolgozták fel a második videórészletet is. Itt előre megosztottam néhány életrajzi adatot az interjúalanyról, Kovács Lászlóról. Ebben a videórészletben beszélt sikeres egyetemi felvételijéről, valamint arról a számára láthatóan érzékeny élményről, hogy pártfogói magasrangú katolikus tisztségük ellenére soha se akarták rábeszélni a kikeresztelkedésre. Itt fel is tettem a pároknak egy nyitott kérdést rövid megbeszélésre, ami megkönnyíthette a tanulók számára a nézőpontváltást. *Mit gondolsz miért lehetett fontos számára, hogy soha nem kérték, keresztelkedjen ki?*

A negyedik és ötödik videóinterjú részlet szintén Kovács László visszaemlékezéseiből származott. Az egyikben egy atyai, patikus jó barátáról beszélt, aki a zsidótörvények, illetve a háború miatt teljesen

39 Knausz 2015:43.

40 Morgan 2017.

eltávolodott a családtól, majd '45 májusa után megpróbált ismét közeli barátként viselkedni. Itt közölném a Kovács Lászlóval készült videórészlet gépelt változatát:

„Természetesen apámnak a betegek között túlnyomó részben keresztyének voltak, többnyire nagyon megbecsülték is őt. De hát aztán voltak problémák. Egy kicsit előre megyek. Volt például egy patikus, egy gyógyszerész, akinek volt egyetlen szál fia, aki velem majdnem egyidős volt. És ezzel kicsi gyerekkorunkban mi nagyon sokat együtt voltunk, barátkoztunk, és apámnak is pertu barátja volt. És orvosok és patikusok között általában szoros kapcsolat van, már azért is, mert a patikusnak érdeke, hogy az orvos milyen receptet ír. Mert írhat olyat, amin ő sokat keres, de írhat olyat is, amin neki alig van haszna. És azután eljött a korszak, amikor egyszer csak észrevette az apám, hogy a gyógyszerész betegek és barátja elkezdte őt magázni. [elérzékenyül, pár másodperces szünetet tart beszéd közben – RM] És ez később azután a barátságunk a megszűnéséhez vezetett. Nem volt éles törés, hanem egyszerűen abbamaradt.

Interjúztató: Ez mikor kezdődött?

Hát a zsidótörvények következtében. És ez talán érdekes momentum, hogy volt, hogy én ott nyaraltam ennél a patikusnál, mert ennek volt egy falusi háza egy erdő közepén, és ahogy említettem, a fia nekem testilelki jó barátom volt. És volt, hogy heteket ott töltöttem velük. És rendszeresen összejártunk. És ezután, a zsidótörvények korában, amikor élelmiszerjegyek voltak, volt olyan szituáció, hogy a városházára kellett élelmiszerjegyekért menni. És az ablaknál álltunk sorba, és a véletlen úgy hozta, hogy én pont ezzel a patikussal testközelségbe álltam, és vártam a soromra, a jegyemre. És köszöntem, ő köszönt, hogy „Jó napot”, és egy szót nem szólt hozzám az alatt a fél óra alatt, amíg ott álltunk, mintha soha nem ismert volna. Érdekesség az, hogy a háború után, mikor a deportálásból visszakerültem, tehát 1945-ben, a Szent Jobb Vádra került. Nagy szenzáció volt, tehát mindnyájan kimentünk a fötérre. És valahogy ott álltunk édesanyával a patika előtt. És a patikából kirohant ugyanez a gyógyszerész, nyakamba borult, összecsókkolt, hogy milyen boldog, hogy engem lát. [elmosolyog – RM] Így változnak az idők, és így változnak az emberek.”

Ez a videórészlet váltotta ki egyébként a legnagyobb aktivitást és vitát. A barátságról többen úgy vélekedtek, hogy a rendkívüli helyzetekben is ki kell tartania, mások viszont igyekeztek megérteni a patikust, felhívva a figyelmet a nehéz időkre, amikor mindenki félti a családját. A másik interjúrészletben Kovács László egy gimnáziumi élményét mesélte el,

ami az osztályfőnökéhez kapcsolódott. Kovács úr kitűnő tanuló volt és jó viszonyt ápolt tanárával, aki soha nem érezte vele zsidó származását, egyetlen alkalmat kivéve. Kovács László erről így emlékezett:

„A szó, hogy zsidó, nem hangzott el. Egy alkalom kivételével, és ezt nem tudom felejteni. [elérzékenyül – RM] Amikor hatodikos gimnazista voltam. A váci moziban adták a King Kong című filmet, ami egy nagy gorilláról szól. És nekünk a piarista gimnáziumban engedélyt kellett kérni, ha moziba akartunk menni. És az osztálytársaim kértek engedélyt az osztályfőnöktől, hogy megnézhessék a King Kong című filmet. Faludy Bélának hívták az osztályfőnökünket, aki sváb származású volt. És azt mondta, hogy megérdeklődi, és majd megmondja, hogy szabad-e menni megnézni. És a 11 órás óraszünet után beszólt az ajtóból, hogy a King Kong című filmet nem szabad megnézni, a zsidók megnézhetik. [elérzékenyül, pár másodperces szünetet hagy beszédében, majd elcsuklik a hangja – RM] Bocsánat! A mai napig megvisel, mert ugyanennek a Faludy Bélának én kitűnő diákja voltam. És a Faludy Bélával mi olyan jó viszonyban voltunk – ő nagy zeneimádó volt – és volt, hogy diáktársaimmal átcipeltük a gramofonját hozzánk a családi házba, és a családi ház udvarán tartottunk koncertet az ő csodás lemezeiből. Tehát ilyen kapcsolatban voltunk! És én voltam az egyetlen zsidó [elcsuklik a hangja – RM], és ez nagyon sértő volt.”

Ezekhez a videórészletekhez kapcsolt feladatoknál is törekedtem arra, hogy a kérdések elgondolkodtassanak, nézőpontváltásra készítsenek, és lehetőséget adjanak egy másik ember érzéseinek megértésére: *Hogyan ítéled meg a patikus barát viselkedését? Mi motiválhatta a barát viselkedését (háború alatt és után)? Mit gondolsz, miért emlékezik több mint 60 év után is erre az emlékre?*

A reflektálás fázisánál az alapvetőeken túl, további három célt határoztam meg:

- Érzékletes hasonlattal rávilágítani arra, hogyan hatnak ránk az erős érzelmeket kiváltó események, miként válnak maradandó emlékké.
- A felgyülemlett érzelmi töltés elvezetése.
- A videóinterjúk használatához kapcsolódó tanulói észrevételek összegyűjtése.

Ezeket a célokat két feladatban kívántam elérni. Az elsőben, az úgynevezett „papírgyűrésben”, a diákok kaptak egy-egy A4-es lapot. A tanulónak a lapra 2–4 olyan eseményt kellett az életükből leírni, ami nagyon rosszul esett nekik, vagy úgy érezték, valamilyen hátrány érte őket. Ezután megosztották

azt párjaikkal és annyiszor gyűrték meg a lapot, ahány rossz élményt leírtak. Külön felhívtam a figyelmet arra, hogy csak olyan élményt osszanak meg, amelyet képesek megosztani társukkal is. Ezután arra kértem őket, elevenítsenek fel 2–4 jó emléket az életükből, írják le a papírra, majd osszák meg társukkal, és mindannyiszor próbálják meg kisimítani a lapjukat. A papíron lévő gyűrődések a maradandó lelki sebeket szimbolizálták, amelyeket a jó cselekedetek sem mindig képesek semmisé tenni, de segítenek a továbblépésben. A feladat végén megkérdeztem őket, szerintük mit jelképez a feladat, valamint kértem, mondjanak olyan pozitív tulajdonságot vagy értéket, ami segíthet abban, hogy helyesen cselekedjünk, viselkedjünk.

A reflexió második feladatában pedig kértem a diákokat, hogy írjanak az előre kiosztott kis kártyákra három jó dolgot a foglalkozással kapcsolatban, kettő rosszat és egy tanulságot vagy pozitív gondolatot, ami megfogalmazódott bennük a videóinterjúkkal kapcsolatban. A feladat nyílt végű volt, hiszen lehetőséget akartam hagyni számukra, hogy bármilyen érzést, gondolatot, véleményt megfogalmazhassanak az óra tartalmára, témájára, szervezésére vagy a videórészletekre vonatkozóan. Ez az úgynevezett „három – kettő – egy”⁴¹ módszere.

3.2. Reflexió

Tanulmányomban alapvetően arra kerestem a választ a tanulói visszajelzések alapján, hogy miként használhatóak fel a holokauszt-túlélőkkel készült életútinterjú-részletek történelemórákon az empátia fejlesztésére. Mielőtt azonban erre választ adnék, összegezném a kapott adatokat. A „három – kettő – egyes” lapok közül 25 értékelhető darabot kaptam vissza, amire egyrészt az a magyarázat, hogy a foglalkozás befejezése után rövid idő állt rendelkezésre a következő óra kezdetéig. Ez azt jelenti, hogy összesen 75 db pozitív, 50 db negatív kritikát, illetve 25 db „pozitív gondolatot” kellett volna visszakapjak. Természetesen azonban nem volt elvárás, hogy minden pont maximálisan ki legyen töltve, maradhattak üres helyek is. A pozitív kritikák 96%-ban, a negatívoké 68%-ban,⁴² valamint a „pozitív gondolatoké” 76%-ban voltak teljesen kitöltve, amit a kapott válaszok összesített számaiból állapítottam meg. Ezek alapján, figyelembe véve a feladat

41 Bárdossy–Dudás–Pethőné–Priskinné 2002.

42 Ezek között voltak olyanok, összesen öten, akik azt írták: nincs negatívum.

nyitottságát, a válaszok sokszínű megfogalmazását, az egyéb meghatározott nevelési célokat, és a hagyományostól eltérő óraszervezési módszereket a következő tapasztalatokat lehet levonni.

A legtöbb pozitív visszajelzés (31 db) az óraszervezéshez kapcsolódott, azon belül a történelmi esemény alternatív megközelítési módjához, a téma aktualizálásához, a feladatokhoz, a játékhoz, és az előadásmódhoz érkezett.⁴³ A második nagyobb csoport (10 db) az empátia fogalmához kapcsolható szavak, kifejezések, észrevételek voltak.⁴⁴ És a pozitív visszajelzések harmadik nagyobb csoportja a videóinterjúkra vonatkozott.⁴⁵

A negatív kritikák többsége (10 db) egy technikai problémára érkezett, a halk videókra, ami főként az interjú eredeti felvételeinek minőségéből, illetve a terem méretéből adódott, ezért nagyobb csendre volt szükség, hogy a leghátsó padban is hallhassák. Három fő jegyezte meg, hogy érzelmileg felkavaró volt/lehetett mások számára a papírgyűrűzés feladat,⁴⁶ ketten pedig felesleges papír-pazarlasként tekintettek rá. Ezen kívül két negatív vélemény érkezett az óra elei játékra, illetve az interaktivitásra.⁴⁷

A „pozitív gondolatok” esetében nem lehet kategóriákat felállítani, de mindenképpen arról

43 Válogatás a visszajelzésekből: „*érdekes téma, Nem volt száraz történet, Jó volt a bevezetés és érthető volt, és lényegyet adott az egésznek, Egyáltalán nem volt felszínes vacak, Szerethető beszédstílusa van, jó az előadókészége, Nem volt száraz, unalmas, az emberibb hétköznapiabb oldala kapott inkább nagyobb jelentőséget, Jó volt, hogy hozzászólhattunk és megbeszélhattuk, A történelem könyvekből nem derül ki minden, nézzünk jobban utána annak amit tudni szeretnénk, Másfajta megközelítés, hogy az emberek élményein keresztül látni, hogy mit jelent az amit a tankönyvekben (kiolvashatatlan rész – RM.) olvasunk/ tanulunk, A téma jó volt és a mai probléma hozzászólása is.*”

44 Válogatás a visszajelzésekből: „*Együttérzés, Elfogadás, Megértés, Öszinteség, Empátia, Kölcsönösség, Sokfélelég vagyunk, mindenféle értelemben, Előítélet fogalmának helyreállítása, Eddig is elfogadónak gondoltam magam, ez az óra biztosított arról hogy nem szabad csak a kinézet alapján és a vallás alapján.*”

45 Válogatás a visszajelzésekből: „*jó videók hasznos, érdekes videóinterjúk, A videóban aranyosak voltak az idősek emberek, Videóinterjúk, Videóinterjú alanyok.*”

46 Válogatás a visszajelzésekből: „*A feladat hogy írjunk rossz emlékeket, bennem mély sebeket tépett fel újra de ez nem feltétlen rossz (csak nagyon utálok másokkal együtt sírni), A gyűrűzt papír feladat kicsit sok lehet valakinek, érzelmi felkavarás / zaklatottság.*”

47 Válogatás a visszajelzésekből: „*Unalmas, erőltetett és kínos, Nem annyira szeretem az interaktív feladatokat, Interaktív szerepjáték.*”

tanúskodnak, hogy a diákok többségének sikerült bevonódnia, és átgondolta foglalkozáson elhangzottakat.⁴⁸ Az egyik különösen izgalmas volt számomra, mert fölvetette a videóinterjúk használatának egy következő lehetőségét: „Több interjút nézzetek, olvassatok, de a legfontosabb, hogy kérdezzétek meg a nagyszülőktől/dédszülőktől”. Egy megfelelő projektben például, bevonva a családtagokat, meg lehetne tanítani a tanulóknak a videó- és interjúkészítést, valamint a történelmi kutatás alapvető szabályait.

Összegezve a foglalkozás tapasztalatait: a videóinterjúk az érzelmi érintettség ellenére képesek közelebb hozni a történelmi eseményeket a diákokhoz, segítve a megértést, a bevonódást és az érdeklődés felkeltését. Ehhez jól kell megválasztani az interjúrészleteket, és bizalommal teli légkör kell teremteni az órákon, ami ebben az esetben véleményem szerint sikerült, csupán egyetlen feladat okozott érzelmi többletet, de az nem az interjúrészletekhez kapcsolódott. Fontos tehát, ahogy azt több tanulmány és kutatás is kiemeli, megtalálni a feladatok megtervezésekor a megértés és az átélés közötti határt.⁴⁹ Az életútinterjúkból készített feladatok konstruktívan beilleszthetők a tanítási–tanulási folyamatba, más módszerekkel ötvözve újszerűen, motiválóan hathatnak a tanulókra, továbbá lehetőséget biztosítanak az érzelmi nevelésre, vagy a történelmi empátia fejlesztésére, ahogyan a barátságáról szóló vita is jelzi.

4. Összegzés

Az információs forradalom, a globalizációs folyamatok megváltoztatták természetes környezetünket és társadalmunk, módosítva azon ismeretek körét, amelyekre a modern ember számára szükséges lehet a boldoguláshoz. A diákokat fel kell készítenünk egy állandóan változó világra, amelyben a ma tudása gyorsan elévülhet, de a kulcskompetenciák, vagy az empátia fejlesztése segítségünkre lehet az alkalmazkodás, az egész életen át tartó tanulás, és

48 Válogatás a visszajelzésekből: „Gondold át mielőtt beszélsz, A barátság akkor jó ha a nehéz időt is kibírja, Az tesz igazán kivételessé, hogy mennyit vagy képes tenni másokért, Mindennek kétoldala van, Embernek maradni mindig, mindenhol, Gondolkodj, vedd figyelembe mások érdekeit is. Megbocsájtani tudni kell felejteni nem, Ne ítélkezz, felesleges ..., Mindig ássunk a dolgok legmélyére, Csinálják, kitartást, mert új és jó szemlélet!”

49 Zembylas et al 2019.

az aktív állampolgárrá válás segítségével. Ezek társadalmunk és demokráciánk alapjai. Bár a görög eredetű empátia szó fogalma sok évszázadra kiveszett a használatból, de a 20. századra visszatért többértű jelentéstartalommal, aminek mára gazdag szakirodalma lett. Kutatások szólnak iskolai fejlesztéséről, antropológiai sajátosságairól, a 21. században betöltött szerepéről. Az empátia fejlesztése egyelőre nem kapott kiemelt szerepet sem a Nemzeti alaptantervünkben, sem a tanári gyakorlatban, pedig véleményem szerint társadalmunk egyik alapképessége, amelyre nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk a továbbiakban, már csak a történelem tantárgy sajátosságából adódóan is. Ezért tartom szükségesnek az olyan módszerek beépítését a gyakorlatba, amelyek kiaknázzák a tantárgyban rejlő lehetőségeket, különös tekintettel a történelmi empátiára. A videóinterjúkra épített tananyagokkal tevékenykedtető feladatokon keresztül érzékeltethetőek például az antiszemitizmus formái az akkori magyar társadalomban, amely nem a gettóknál, vagy a koncentrációs táboroknál kezdődött, hanem a hétköznapi emberi kapcsolatoknál. Erről soha nem szabad megfeledkeznünk bármilyen történelmi eseményt is vizsgálunk. Az embert és cselekedeteit, mint a történelem alakítóját meghatározzák belső motívumai, tapasztalatai, érzelmi, vívódásai.

Felhasznált szakirodalom

- Bárdossy Ildikó – Dudás Margit – Pethőné Nagy Csilla – Priskinné Rizner Erika 2002 *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*. PTE, Pécs–Budapest.
- Buda Béla 2006 *Empátia, a beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazás, új szempontok*. Urbis, Budapest.
- Citizenship education at school in Europe*, 2017. Eurydice Report. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, Luxembourg, 2017. (https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6b50c5b0-d651-11e7-a506-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-56573425?fbclid=IwAR33CMybLEYfoqgRjIHrZJanjkGnjMsf-nhUN77tFXkBojVZmPBGedL0X_U) [2020.02.24.]
- Endacott, Jason – Brooks, Sarah 2013 An Updated Theoretical and Practical Model for Promoting Historical Empathy. *Social Studies Research and Practice*, (8.) 1:41-58.

- Jakab György 2007 Társadalmi kihívások és az iskolarendszer. *Új Pedagógiai Szemle*, 3–4. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/lapszamok/2007-3-4> (2020.12.15.)
- Jakab György 2019 *Bevezetés az iskolai demokratikus állampolgári nevelés integráció problémáinak diskurzív vizsgálatába*. Doktori disszertáció. Pécs.
- Jancsák Csaba – Képiró Ágnes – Kiss Mária Rita – Kontár Piroška – Szőnyi Andrea 2018 A Holokauszt oktatása Kelet-Közép-Európában, középiskolában használatos tankönyvek tükrében. *Belvedere Meridionale*, (30.) 2:119-142.
- Jancsák Csaba – Szőnyi Eszter – Képiró Ágnes 2019 The Impact of Video Testimonies in Holocaust Education in Hungary. *International Journal of Research on History Didactics History Education and History Culture*, 40:161-179.
- Kerettanterv a gimnáziumok 9-12. évfolyama számára*. 2012 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete. 2012. https://kerettanterv.oh.gov.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html (2019.01.23.)
- Knausz Imre 2015 *A múlt kútjainak tükre. A történelemtanítás céljai*. Miskolci Egyetemi Kiadó. <https://mek.oszk.hu/15500/15519/15519.pdf> (2020.05.10.)
- Nemzeti Alaptanterv* (2012) Magyar Közlöny 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról 10635–10848. https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf (2020.01.10.)
- Morgan Katalin Eszter 2017 Exploring the Educational Potential of a Video-Interview with a Shoah Survivor. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, Vol. 11. Iss. 2: 88-105. DOI: <http://doi.org/10.5038/1911-9933.11.2.1494>
- Nahalka István 1997 Konstruktivizmus a láthatáron. *Iskolakultúra*, 2:21-34.
- Prievara Tibor 2015 *A 21. századi tanár. Egy pedagógiai szemléletváltás személyes története*. Neteducatio Kft, Budapest.
- Zembylas, Michalinos – Loukaides, Loizos – Antoniou, Petroula 2020 Teachers' understandings of empathy in teaching about the holocaust in Cyprus: The emotional risks of identification and the disruptive potential of empathic unsettlement. *Teacher and Teacher Education*, 89. <https://www.researchgate.net/journal/Teaching-and-Teacher-Education-0742-051X>

A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

NARRATÍVA, KONTEXTUS, TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

[DOI 10.35402/kek.2021.4.7](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.7)

Narrative, Context, Historical Understanding (Abstract)

We understand events in the world in terms of narratives which exploit the shared cognitive structure of our actions. We study narrative as one of linguistic phenomena which is challenged by the notion that human activity and experience are filled with meaning and that stories, rather than logical arguments or lawful formulations, are the vehicle by which that meaning is communicated. The aim of this article is to show, on the one hand, that the epistemology of historical understanding could have a lot of benefit from investigating the intense relation between the meaning, narrative and folk psychology. We deal, on the other hand, with some epistemological problems raised by the application of narrativist and contextualist method of historical analysis. In particular, we consider the questions that can be raised about the manner in which a historian can grasp past authors' intentions, desires and beliefs.

Keywords: narrative, folk psychology, historical understanding, narrativism, contextualism.

Bevezetés

Az a megállapítás, hogy a történelmi megismerés lehetősége történetalkotó- és befogadó képességünkben rejlik, nem újkeletű felismerés a történetfilozófiában. Mint Hayden White történetfilozófus írja: a „történetírás különösen jó terep a narratíva és a narrativitás természetének vizsgálatára, hiszen a képzelt, a lehetséges iránti vágyunk itt szembesül a valós, a létező kihívásaival” (White 1997:109). Akkor értjük meg ugyanis a narratív fogalmi konstrukciók és a narratív nyelvismereteink elrendezésében játszott szerepét, ha a narrativitást olyan eszköznek tekintjük, amely közvetíti, s egyúttal fel is oldja a képzelt és valóságos világ közötti ellentéteket a különböző diskurzusokban. Egy ilyen megközelítéshez pedig valóban kiváló terepet kínál a történelmi megismerés gyakorlata. Nem véletlenül adott nagy lendületet a történetfilozófia ismeretelméleti

fordulatának a narratív történelmi nyelv elemzésének programja. Az elsődlegesen a történelmi magyarázat természetét taglaló, analitikus, narrativista modellek megalkotóit már elsősorban az foglalkoztatja, hogy a történelmi nyelv révén miként rekonstruálhatók a történelmi cselekedetek megértését lehetővé tevő narratívák, és hogyan járulhatnak hozzá ezek a narratívák a történelmi individuumok intencióinak, hiteinek, vágyainak megértéséhez.

Tanulmányomban e modellek által kijelölt úton haladva kívánom új megvilágításba helyezni a narratívák történelmi megismerésben betöltött szerepét. Mindenekelőtt arra próbálok rávilágítani, hogy a múltbeli cselekedetekhez vezető intenciók, szándékok, motívumok, vélekedések rekonstrukciója az adott történelmi szituációkhoz, kontextusokhoz kötött történelmi cselekvések indítékait megvilágító, explicit történetek, és a történelmi cselekvéseket megőrkítő szövegek, krónikák szerzőinek adott szituációkkal, cselekvésekkel kapcsolatos attitűdjeit megjelenítő, implicit narratívák metszéspontjában valósul meg. Egy ilyen irányú, az adott kor népi pszichológiáját felidéző rekonstrukció vezet el ahhoz a különleges élményhez, amit Frank Ankersmit (2012) nyomán történelmi tapasztalatnak hívunk. A történész ugyanis, aki a múltbeli aktusokról és azok okairól összegyűjtött információit saját kultúrája, társadalmi életét meghatározó, a kultúra és társadalom történetét átfogó, „nagy elbeszélések”, metanarratívák jegyében formált történetek formájában dolgozza fel, narratívákat értelmez és tesz érthetővé. A történész által megértett narratívák elsődleges rendeltetése az volt a múltban, hogy az adott kultúrában érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi személyek cselekedeteit és az általa megjeleníteni kívánt szándékokat, vélekedéseket. Azaz: adott kor népi pszichológiájának megkerülhetetlen eszközei voltak. A történelmi személyt befogadó közösségek, társadalmak tagjainak kínáltak támpontokat ahhoz, hogy az individuumok cselekedetei a nekik tulajdonított indítékok, vélekedések, vágyak jegyében legyenek értelmezhetőek és magyarázhatóak az adott kontextusokban. Mert, mint arra Paul Ricoeur is felhívja a figyelmet a „The Model

of the Text” című tanulmányban (Ricoeur 1973), a cselekedetek, legyenek azok múltbéliek vagy jelenbéliek, következményeik révén hoznak létre olyan jelentéseket, amelyek szervesen ágyazódnak be az adott kor társadalmi intézményrendszerébe és hagyományába. A történelmi cselekedeteket megérteni, véli Ricoeur, tehát végső soron azt jelenti, hogy a jelentéssel bíró egészek részeként, egymással összefüggő elemekként ragadjuk meg a múltbéli cselekedetek okául szolgáló szándékokat, magukat a cselekedeteket és azok következményeit, okozatait. Mégpedig úgy, ahogy azok az adott kulturális és társadalmi kontextusokban megjelenítődnek. Ez elemek adott szituációban együttes megragadása az elemek konfigurációja révén történhet meg, aminek a történelmi elbeszélés, narratíva jelenti az elsődleges eszközt. A cselekedetek ugyanis az elbeszélő szövegek struktúrájával bíró következményekkel járnak. A múltbéli cselekedetek, jelenthetjük ki Ricoeur nyomán, voltaképpen megélt elbeszélések. Ezért megjelenítésük egyetlen módja a cselekedeteket meghatározó metanarratívák ismeretén alapuló történelmi elbeszélés.

A történelmi személy cselekedetei által megjelenített narratívák ráadásul a történelmi források szerzőinek intencióit és attitűdjeit reprezentáló, explicit és implicit narratívákkal együtt válnak a történészek által elérhetővé, ami egy újabb narratíva-szintet feltételez a történelmi megismerés folyamatában. Nyilvánvaló, hogy a cselekedeteket megörökítő korabeli auktorok intencióit, vélekedéseit, vágyait megjelenítő történetek a források születésekor általánosan ismert és elfogadott metanarratívák tükrében válnak érthetővé, ami pedig annyit jelent, hogy a történésznek úgy kell a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján rekonstruálnia a vizsgált történelmi szereplők cselekedeteinek intencionális hátterét, hogy egyúttal megérti a cselekedeteket megörökítő források szerzői által felépített narratívák intencionális hátterét és az azt befolyásoló metanarratívák releváns elemeit is. Ez az egymásba fonódó történetek komplex rendszerét feltételező összetett megismerési folyamat teszi a történetalkotó képesség és a népi pszichológia viszonyának problematikáját a történelmi gnoszeológia megkerülhetetlen kérdésévé.

1. Narratíva és népi pszichológia

A népi pszichológia elsődleges funkciója, hogy a kommunikatív kapcsolatban lévő emberek a felismert viselkedési mintázatok tükrében szándékokat,

vágyakat, vélekedéseket stb. tulajdonítsanak egymásnak egy adott szituációban, és ez alapján értelmezzék vagy jósolják meg egymás cselekvéseit. A népi pszichológia prediktív ereje teremt meg az egymással kommunikatív viszonyba kerülő felek részéről a megértés, empátia és a hatékony személyközi stratégiák alapjait. Ez a készségként elsajátított, mint Daniel Dennett írja, „naiv szociális technológia” (Dennett 1998:43), az észlelések, vélekedések, intenciók és cselekvések között oksági kapcsolat lehetséges mintáinak mindennapi értelmezési keretként való felhasználását jelenti. A népi pszichológia a vélekedéseket, intenciókat, vágyakat, cselekvéseket stb. egymással valós oksági kapcsolatban lévő intencionális eseményeknek és állapotoknak tekinti. Ezek az oksági kapcsolatok általános törvényekkel leírható viszonyok. Mint a Fodor álláspontját ismertető Dennett írja, a népi pszichológia „nem idealizált racionalisztikus kalkulusmód, hanem naturalista, empirikus leíróelmélet, mely a tapasztalatokkal kapcsolatos igen sok indukció által feltárt oki szabályszerűségeket rendeli a dolgokhoz” (Dennett 1998:54). Ezek az intencionális okság hátterében feltételezett szabályszerűségek arra utalnak, hogy a mindennapi cselekvésmagyarázatok rendszerint az értelmezett cselekvések ésszerűségéből indulnak ki. Azaz a cselekvő racionalitására utalva nevezik meg a cselekvések indokait. Emiatt tekinthetjük a népi pszichológiát „racionálisztikus értelmező és előre jelző kalkulusnak” (Dennett 1998:47). Ez a racionális kalkulus egyrészt azt feltételezi, hogy a cselekvő vélekedéseit az ágens megismerési szükségleteihez és élettörténetéhez mérten minősíthetjük igaznak és relevánsnak, másrészt abból a hipotézisből indul ki, hogy a cselekvő a cselekvési tervei szempontjából releváns tények ismeretében és azoknak megfelelően cselekszik. Azaz a népi pszichológiát végsősoron olyan sajátos logikai behaviorizmusnak kell tekintenünk, amely a cselekvő vélekedéseit annak az előfeltételezésnek a jegyében rekonstruálja cselekvési okokként, hogy a cselekvő bizonyos feltételek mellett bizonyos viselkedésre hajlik, „olyan viselkedésre, amely a személy más hiedelmeinek és vágyainak megléte mellett racionális lenne” (Dennett 1998:50).

A szándékokra, vélekedésekre, vágyakra utaló cselekvésmagyarázatok tehát az aktusok ésszerűségét feltételezve írják le a végrehajtásukhoz vezető mentális folyamatokat, azaz a cselekvők racionalitásából kiindulva próbálják megragadhatóvá tenni az aktusok valódi okait. Mint arra Jerry Fodor is felhívja a figyelmet, az „értelmes cselekvés” mint fogalom

egy olyan lényegi oki elemet tartalmaz, amelyet egy adott kultúrában valamennyi individuum értelmesség-kritériumnak tekint (Fodor 1975). Ennek jegyében képesek a kommunikáló felek egymáshoz mint intencionális rendszerekhez közeledni, vagyis mint olyan létezőkhöz, amelyek viselkedését úgy lehet megérteni és előre jelezni, hogy vélekedéseket, vágyakat, kívánságokat tulajdonítunk nekik (Dennett 1971). Ezeket a mentális állapotokat, véli Dennett, rendszerint abból kiindulva azonosítjuk, hogy azokat az individuumnak élettörténeti függvényében birtokolnia kell (Dennett 1998:47). Más szóval, azt feltételezzük a másik ember viselkedésének megértésekor, hogy a neki tulajdonított mentális állapotok egyaránt igazak és relevánsak a narratívákban megjelenített élete szempontjából. Bár Dennett ezt a folyamatot nem elemzi részletesen, megállapításai sejtetik, hogy ez az értelmezési processzus narratívák csomópontján zajlik. A másik fél viselkedésével szembesülő individuum úgy alkot narratívát a viselkedésről és annak körülményeiről, hogy megpróbálja rekonstruálni a viselkedés relevanciáját megvilágító élettörténetet, amely így egyfajta keretnarratívaként szolgál a viselkedés által közvetlenül kifejezett narratíva értelmezéséhez. Ez alapján jut arra a következtetésre, hogy a viselkedés olyan aktusokból áll, amelyek teljes mértékig relevánsak és ésszerűek az általa különböző mentális állapotokkal (vélekedésekkel, vágyakkal) felruházott individuum esetében.

A fentieket továbbgondolva tehát kijelenthetjük, hogy megértett és a saját történeteinkkel egybevetett narratívák tükrében minősítjük racionálisnak, és ezáltal bizonyos feltételek fennálltával megjósolhatónak mások cselekedeteit. A népi pszichológia így voltaképpen arra a képességünkre épül, hogy reprodukálva a másik aktusai által közvetlenül megjelenített narratívákat és az azokat meghatározó élettörténeteket és közösségi, társadalmi metanarratívákat, meg tudjuk érteni, hogy az individuum (az adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül) miért éppen az adott szituációban észlelt aktusokat választotta ki céljai elérésére. A cselekvések által reprezentált, explicit történetek a cselekvők élettörténeteiből táplálkozó implicit narratívák viszonyában válnak a cselekvések értelmezésének és előre-jelezhetőségének pilléreivé. Ez a belső reláció teszi megragadhatóvá a cselekvők intencióit és ez alapján válnak megjósolhatóvá cselekedeteik az egyes szituációkban. Ahhoz tehát, hogy megértsük egy individuum adott szituációban végrehajtott cselekvésének intencióit,

tudnunk kell, hogy az adott helyzetben milyen társadalmilag elfogadott lehetséges cselekvések közül választhatta ki az észlelt probléma megoldására leginkább megfelelőnek tűnő aktust. A cselekvés reprodukálható oka ebben a választásban rejlik. A cselekvés megértésének alapját pedig értelemszerűen a lehetséges cselekvéseket mint viselkedési mintákat megjelenítő kulturális és társadalmi metanarratívák megismerése jelenti.

Az individuum cselekvései során folyamatosan jelzi a cselekvési mintákat kínáló metanarratívákhoz való viszonyát, hogy ily módon is értelmezési támpontokat kínáljon cselekvései megértéséhez az adott szituációban. Kommunikációs aktusai, magatartása a számára viselkedésmintát, lehetséges problémamegoldó cselekvést kínáló metanarratívához való viszonyát jelenítik meg. A kommunikációs aktus vevője ennek ismeretében rekonstruálja az adó indítékait, valamint az azokat befolyásoló vélekedéseket, vágyakat, és ennek tudatában minősíti az adó cselekedeteit egy adott kommunikációs szituációban racionálisnak vagy irracionálisnak.

A cselekvések által megjelenített történetek hátterében tehát egy olyan implicit narratíva húzódik, amely ama kérdés tisztázásához nyújt értelmezési támpontot, hogy egy individuum miért éppen az adott cselekvést választotta a kulturálisan és társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül az általa a konkrét szituációban közvetíteni kívánt történet megjelenítéséhez. A kommunikatív aktus adójának elsődleges indítéka, hogy a vevő a választás okát reprezentáló történetet ennek az implicit történetnek a jegyében reprodukálja. Ennek elsődleges feltétele pedig, hogy a vevő megfelelő információkkal rendelkezzen az adó által lehetségesnek tekintett cselekvések körének és a társadalmilag elfogadott potenciális aktusok csoportjának viszonyáról, vagyis arról, hogy az adott szituációban adó milyen lehetséges cselekvésekkel reagálhatna a megoldani kívánt problémára. Voltaképpen az ilyen jellegű információk befogadása és feldolgozása jelenti a népi pszichológia alapját.

A kommunikatív aktus adója által közvetített jelentéstartalmak tehát oly módon válnak megragadhatóvá a vevő számára, hogy az adó a cselekvése által közvetlenül megjelenített, explicit történet és egy, a cselekvéshez való viszonyát reprezentáló, implicit történet metszéspontján teszi érzékelhetővé a vevő számára a kommunikatív aktushoz vezető szándékot, vágyat, attitűdöt, vélekedést. A kommunikatív aktus különböző stíluselemekkel, nonverbális eszközökkel és más kellékekkel megjelenített

és az üzenet önmagához való viszonyát reprezentáló dimenziója így egy olyan implicit narratívát feltételez, amely azt „beszéli el” az adott szituációban, hogy az adó miért az általa végrehajtott aktust választotta a társadalmilag elfogadott, lehetséges cselekvések közül. Így ennek az implicit narratívának a reprodukálása a feltétele annak, hogy a vevő megragadja az adó aktusának szubjektív elemeit, és ezáltal az aktus jakobsoni értelemben vett poétikai funkciója érvényesülhessen.¹ Más szóval, ez a narratíva-típus tárja fel egy cselekvés szubjektív elemeit, a cselekvő szándékát, vélekedését, vágyait a cselekvő választását megérteni akaró egyén számára. Az explicit és az implicit narratíva egyidejű reprodukálásával válhat a népi pszichológia eszközeit használó egyén számára világossá, hogy egy adott helyzetben lehetséges, társadalmilag elfogadott cselekvések közül a cselekvő, vagy a kommunikatív aktus adója milyen indíték alapján választott ki egyet üzenete közvetítésére, és hogy ennek az indítéknak a hátterében milyen vélekedések, vágyak, attitűdök rejlenek. Ez indíték jegyében lehet egy adott szituációban valamely cselekvést és cselekvőt racionálisnak tekinteni, és hasonló szituációkban előre jelezhetőnek tartani bizonyos aktusait és viselkedésmódját. Az explicit narratívákat – azaz valamilyen konkrét probléma megoldására irányuló aktus eseménystruktúráját megjelenítő cselekvések (pl. a történetmesélésre irányuló kommunikatív aktusok) – közvetlenül észlelhető eseménysorok, jelek révén hivatottak feltárni a cselekvő, vagy kommunikatív aktus esetén az adó indítékait. A cselekvő ezek segítségével kívánja közvetlenül megragadhatóvá tenni, miért éppen az adott cselekvést tekintette leginkább megfelelőnek az általa észlelt probléma megoldására, és a problémamegoldással kapcsolatos üzenete közvetítésére. Ezzel a narratíva-típussal a cselekvő, a kommunikatív aktus adója azt „meséli el” egy adott helyzetben, miért reagált a vevő által érzékelt konkrét cselekvéssel az észlelt problémára. Ezzel egy időben viszont a cselekvő/adó aktusaival, viselkedésével megjelenít egy implicit narratívát is, hogy megragadhatóvá

1 Mint Roman Jakobson óta tudjuk, a kommunikatív aktus egyik különleges rendeltetése az üzenetre irányuló, poétikai funkció (Jakobson 1972). E funkció érvényesülésével a kommunikációs üzenet voltaképpen saját lényegét, szubjektív tartalmi elemeit közvetíti a kommunikációs aktus vevője számára. Ez a funkció, véli Jakobson, az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti, mintegy megvilágítva az adó által kiválasztott elemek kombinációjában rejlő megjelenítő erőt.

tegye az észlelt problémával és magával a cselekvési helyzettel kapcsolatos általános attitűdjeit. Ezzel a különböző cselekvésformákkal, verbális és nonverbális jelekkel megjelenített történettel a cselekvő/adó érzékeltetni kívánja környezetére számára cselekvése/kommunikatív aktusa szubjektív elemeit, és ezáltal azt, hogy általában hogyan viszonyulna az adott szituációban észlelt problémához és a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekhez. Ezek a pl. stilisztikai eszközökkel, gesztusokkal, mimikai játékokkal megjelenített, implicit narratívák azt „mesélik el” a cselekvő/adó környezetének, hogy a cselekvő/adó rendszerint milyen cselekvésekkel, viselkedéssel reagál az adott helyzethez hasonló szituációkban hasonló problémákra.

A cselekvő/adó ezekkel az implicit narratívákkal kívánja megragadhatóvá tenni az identitását formáló meta- és autobiografikus narratívákhoz való viszonyát is. Így járul hozzá ahhoz, hogy a cselekvéseit, viselkedését megérteni próbáló befogadók az explicit narratívák által megjelenített intencióiról, vágyairól, vélekedéseiről, attitűdjeiről árnyaltabb képet kapjanak. Azaz oly módon értsék meg, hogy a cselekvő/adó az adott helyzetben miért az adott cselekvéssel reagált az észlelt problémára, amivel egyúttal képet alkotnak a cselekvő/adó hasonló szituációkkal és problémákkal kapcsolatos általános attitűdjeiről is. Az implicit narratívák tehát azt sugallják a befogadók számára, hogy a cselekvő/adó a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekben az aktuális problémához hasonló problémák megoldásakor általában hogyan cselekszik. Ezáltal teszik igazán érthetővé a cselekvő/adó aktusai által közvetlenül megjelenített, explicit narratívákat, amelyek azt hivatottak megvilágítani, hogy a cselekvő/adó az adott szituációban miért az adott aktust választotta üzenete közvetítésére a cselekvő/adó és a befogadó által egyaránt ismert lehetséges cselekvések közül.

A cselekvések, kommunikatív aktusok által megjelenített narratívák ebben a kettős szerkezetben biztosítják a cselekvések megértésének, a cselekvési szándékok megragadásának feltételeit a legegyszerűbb népi pszichológiai értelmezési folyamatoktól a legkomplexebb kommunikációs jelentéstartalmak megragadásáig. Az explicit és implicit narratívák metszéspontjában válik igazán érthetővé, hogy a cselekvő a társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül miért éppen az aktuális cselekvést választotta az általa észlelt probléma megoldására, és ezzel együtt cselekvési indítékai megjelenítésére. Ez pedig kizárólag akkor válhat lehetségessé, ha a cselekvő és a cselekvését megérteni akaró egyén az adott

helyzetben az adott probléma kapcsán hozzávetőlegesen ugyanazokkal az ismeretekkel rendelkezik, azaz egyaránt ismerik az egyén viselkedését az adott helyzetben meghatározó metanarratívákat. Az egyszerűbb népi pszichológiai diskurzusokban például a cselekvést, viselkedést értelmező egyén oly módon ruházza fel a lehetséges aktusok közül választó cselekvőt intenciókkal, vágyakkal, attitűdökkel, hogy egyrészt megérti a cselekvő választásának mentális okát, indítékát a cselekvés által közvetlenül megjelenített, explicit narratíva révén, másrészt a cselekvő által küldött jelek segítségével és a cselekvést társadalmilag, közösségileg meghatározó metanarratíva ismeretében reprodukálja azt az implicit narratívát is, amit a cselekvő az adott szituációval és problémával kapcsolatos általános attitűdjeiről „mesél el” az egyén számára, aki feltehetőleg így tud a népi pszichológia eszközeivel racionalitást tulajdonítani az észlelt cselekvésnek, és válik képessé arra, hogy prognosztizálja hasonló szituációkban a másik fél viselkedését, lehetséges aktusait.

Az általam javasolt megközelítésben ez a felismerés jelenti például a múltbeli cselekvések intencionális okainak feltárására irányuló történelmi gyakorlat egyik legfontosabb pillérét is. Úgy vélem ugyanis, hogy a történelmi megismerés lényege a múltbeli narratívák alapján rekonstruált intencionális oksági kapcsolatok meghatározásában rejlik, ami pedig abból a feltevésből indul ki, hogy a múltbeli cselekvők racionális individuumokként hajtották végre aktusaikat. Azaz a történész az adott korban működő népi pszichológiák körülményeinek feltárásával maga is a népi pszichológia jegyében tesz kísérletet a múltbeli aktusok okainak és következményeinek meghatározására. Lényegében arra a kérdésre keresi a választ, hogy az általa vizsgált explicit és implicit narratívák hogyan világítanak rá a múltbeli cselekvések okaira, illetve hogy a narratívák megalkotása és kommunikációja miként mutatható be a történelemben megvalósuló intencionális cselekvésként. Ebben a folyamatban rejlik a narrativista történetfilozófia kulcsfogalmát jelentő történelmi tapasztalat lényege. A történelmi tapasztalat az értelmezések tárgyát és eszközét jelentő narratívák csomópontján születik meg, és teszi megragadhatóvá a múltbeli cselekvések intencionális okait. A történész ennek a tapasztalatnak jegyében alkotja meg a rekonstruált események koherenciáját megteremtő elbeszéléseit.

2. Történelmi tapasztalat és narratív nyelv

Mint azt a történelmi megismerés narrativista koncepció sugallják számunkra, a történésznek úgy kell a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján rekonstruálnia a vizsgált történelmi szereplők cselekedeteinek intencionális okait, hogy egyúttal megérti a cselekedeteket megörökítő források szerzőinek indítékait és az azokat befolyásoló metanarratívák releváns elemeit is. Ez az összetett megismerési folyamat teszi a narratív nyelv elemzését a történelmi gnoszeológia alapvető feladatává, és ez irányítja a holland történetfilozófus, Frank R. Ankersmit figyelmét is a történelmi tapasztalat problematikájára. Ankersmit a következőképpen határozza meg a történelmi tapasztalat forrását: olyan, a megismerő és a múlt találkozásából fakadó élmény, amelyet az egyidejűség érzete teremt meg (Ankersmit 2000). Mint írja, a „múlttal való ilyen közvetlen érintkezés során a múlt nem a látás, vagy hallás, tehát nem a képalkotás és a vita formájában, hanem a tapintás-érzésnek alkalmas formájában jelenik meg a történész előtt” (Ankersmit 2004:107). Egy különleges, a történelmi források által megteremtett referenciális kapcsolat lehetőségét hordozza magában, „sem az optikai, sem az auditív metafora nem ad teret az olyasfajta közvetlen érintkezésnek a múlttal, amelyben a történelmi tapasztalat részesít bennünket” (Ankersmit 2004:107). Amíg a történészek által folytatott diskurzusok, viták csak töredékesen teszik érthetővé a történelmet, addig az önmagunk megtapasztalásán alapuló történelmi tapasztalat a múlt koherens reprezentációjának lehetőségét hordozza magában. „Ez a tapasztalat nem idézhető fel bármikor, 'megesik' a történésszel s nem szabad összekeverni a sugallatszerű 'történelmi belátással', amikor hirtelen a múlt urának érezhetjük magunkat, hiszen éppenséggel a múlt 'elszenvedőivé és alávetettjeivé válunk’” – írja Ankersmit (Ankersmit 2000:118). A történelmi tapasztalat tárgya maga a múlt, amellyel a történész a tapasztalás folyamatában különleges, autentikus kapcsolatba kerül. Ebben az autentikus kapcsolatban egy időben valósul meg az önmegtapasztalás és a megismerendő világ megtapasztalása, s ezért a történelmi tapasztalat akarva-akaratlanul is „egy megismerésmélet-előtti eszmevilágba vezet vissza bennünket” (Ankersmit 2000:118). A tapasztalatra szert tevő történész számára a történelmi tapasztalatban megjelenik „egy pillanat erejéig a múlt, a maga szokatlan közvetlenségével és közvetítetlenségével tárulva fel a maga kvázi-noumenális meztelenségében” (Ankersmit

2005:125). Ankersmit a narrativista történetírás korábbi gyakorlatától elszakadva hangsúlyozza annak a kritikai pozíciónak a jelentőségét, ami az „episztemológiai” jellegétől, nyelviségétől megfosztott, „csupasz” és valódi múlt érzékelésre, az autentikus történelmi tapasztalatra épül. Ez esetben az „autentikus szó a világ megismerésének és a világgal való érintkezésnek a legmagasabb rendű formáját jelzi, melyre képesek vagyunk /.../ a tökéletesből hiányzik, ezért nem is érint közelről bennünket” (Ankersmit 2004:52). Voltaképpen a múlttal való autentikus kapcsolat jelenti a történész számára a megismerendő valóságot (Ankersmit 2004:28-29). Ebben a kapcsolatban a történész természetesen nem azonosul a múlttal, csak érintkezik vele. A tapintás mint érzékelési aktus ezért kínál jól használható analógiát a történelmi tapasztalat lényegének megragadására. Mint Ankersmit írja: a „tapintás nem individualizál /.../ a történelmi tapasztalat közvetlenségére, az egyidejűség képzetét keltő jellegére az a jellemző, hogy nincs távolságtartás, csak közvetlen érintkezés /.../ individualitásra és távolságra a látás metaforája kínálkozik: a történelmi tapasztalatra a tapintás” (Ankersmit 2004:82).

Ankersmit megközelítésében a történelmi tapasztalat narratív történelmi nyelv által megragadhatóvá tett tárgyról alkotott koncepció teremt összhangot a narrativista és historista álláspontok között. Ennek az összhangnak a jele az a kijelentés, hogy a történész elsődleges feladata a történelmi folyamatok narratív interpretációja. E történelmi narratíváknak pedig két fő funkciója van: a múlt leírása és a múlt valamely specifikus narratív interpretációjának meghatározása (Ankersmit 2000:113-117). Ennek a historista megközelítésnek az elfogadása Ankersmit részéről is egyet jelent a felvilágosodás kora óta domináns és a modern történetírás gyakorlatát meghatározó ontológiai realizmus elutasításával (Iggers 2003:205). Azaz például annak az állításnak a tagadásával, hogy a történelmi folyamatok okainak meghatározására irányuló történelmi kijelentések a valóságnak való megfelelés alapján minősíthetők igaznak vagy hamisnak.

Bár a historizmus metafizikai előfeltevései önmagukban távol állnak a narrativista történetfilozófiától, van tehát egy közös pont, amely révén harmonizálhatók ezek a felfogások. Ez pedig az a felismerés, hogy a történész elsődleges feladata a múlt eseményei közötti koherencia feltárása és megvilágítása. Amíg azonban a klasszikus historizmus képviselői e koherencia forrásának a történelmi eszmét tekintették, amire a történésznek nyelviileg kell

reflektálnia, addig a narrativisták azt vallják, hogy a történelmi nyelv maga kínál koherenciát a múltnak (Iggers 2003:207). A historista és narrativista felfogások harmonizációjára tett kísérlet gyümölcse tehát Ankersmit részéről a koherenciateremtő történelmi nyelv hipotézise. E feltevés szerint a történelmi tapasztalat révén rekonstruálható szubsztancia végsősoron maga is nyelvi entitás, amely narratív struktúrákba ágyazottan válik megragadhatóvá a történész számára. A történelmi folyamatok feltárt koherenciája a történész által preferált történetek koherenciájából fakad, azaz alapjuk a narratív történelmi nyelv metaforikus funkciójában rejlik.

3. Kontextus, intenció, történelmi magyarázat

A narrativista történetfelfogás új irányt adott a történelmi módszerekkel kapcsolatos kortárs polémiáknak, amelyek menetét ma már jelentős mértékben befolyásolja a cambridge-i kontextualista-intencionalista eszmetörténeti műhely tagjainak munkássága. John Dunn (1985, 1996), John G.A. Pocock (1975, 1999) és főként Quentin Skinner (1969, 1978, 1981, 1996) a történelem diszkurzív és kontextualista értelmezése mellett érvelve ugyanis úgy újították meg radikálisan az eszmetörténet módszertanát, hogy egyúttal új megvilágításba helyezték a történelmi megismerés lehetőségeivel és folyamatával kapcsolatos ismeretelméleti diszkurzusokat is. Különösen tanulságosak ebből a szempontból Skinner megállapításai, aki szerint a történelmi szövegek megalkotását és közreadását az akkori politikai, társadalmi diszkurzusok kontextusában végrehajtott cselekvésként kell felfognunk és megértenünk (Skinner 1969). Azaz a történésznek tudnia kell, „mit tett”, „mit szándékozott tenni” és „mit ért el” a szerző a szövegek megírásával és publikussá tételével. A múltbeli szerző cselekvései kizárólag abban a történelmi kontextusban válnak értelmezhetővé, amelyet a szerző és olvasói között kialakult diskurzus nyelve határozott meg. Ez a nyelv szabott határokat annak, hogy a szerző mit mondhatott, mit akart mondani és miként értették akkori olvasói, amit mondott; ez a nyelv vezeti el a történészt a történelmi cselekvők intencióihoz és vélekedéseihez is (Skinner 1978:358). Skinner kontextualista-intencionalista módszertanának középpontjában tehát a történelmi kontextusokban végrehajtott és értelmezhető beszédaktusok állnak. Ezek okainak és következményeinek

rekonstrukciója elképzelhetetlen a cselekvések kontextusát meghatározó kulturális, társadalmi, politikai stb. tényezők vizsgálata nélkül.

Ez a módszer lehet például segítségünkre abban, sugallja Skinner, hogy megértsük, Machiavelli koncepciója a benne rejlő logikai ellentmondások, következetlenségek ellenére miért gyakorolhatott jelentős hatást kortársaira és az utókorra (Skinner 1981). A választ a modern politikai filozófia kialakulását és a kor filozófiai diskurzusait meghatározó társadalmi, politikai, kulturális folyamatok elemzése adhatja meg számunkra. Egy ilyen elemzés eredményeként értékelhetjük Machiavelli cselekvéseit úgy, mint a klasszikus republikánizmus sajátos humanista tradícióját megjelenítő aktusokat. Így tehetők világossá Machiavelli szerzői intenciói is, akinek politikai szemlélete egyfajta polemikus és olykor ironikus választ jelentett kora morális, politikai meggyőződéseire. Ez a látszólagos ellentmondások hátterében rejlő irónia érhető tetten például a virtus fogalmával kapcsolatos fejtegetéseiben is.

Ugyanez a módszertani megközelítés vezethet el bennünket az angol filozófus, Hobbes gondolati világához is, véli Skinner, és teszi lehetővé azt, hogy az eddig megközelíthetetlen, „magányos” tekintélynek tartott Hobbes politikafilozófiai életművét a rátapadt sztereotípiáktól megszabadítva a kor filozófiai diskurzusának kontextusában értsük meg (Skinner 1996). Mint arra Skinner Hobbes-monográfiájában felhívja a figyelmet, egy múltbeli szerző kijelentéseinek létezik egy meghatározott, mögöttes története, egyfajta gondolkodásbeli nyelvezte. A múltban használt szavak kapcsán ezért felvetődik a kérdés, hogy ezek mögött milyen tartalom jelent meg, mi volt a közlő tapasztalata, motivációja, milyen jelentést tulajdonítottak nekik a szerző kortársai. Ennek a mögöttes, ha úgy tetszik, intencionális tartalomnak a feltárásával rekonstruálhatjuk azokat az indítékokat, megfontolásokat is, amelyek eltávolították Hobbes politikafilozófiai nézeteit a politika és a szabadság republikánus koncepciójától. Hobbes gondolatait, mutat rá Skinner, a vallási okokra visszavezethető angol polgárháborúval szembeni ellenállás táplálta. Skinner Hobbes személyiségét vizsgálva a politikai, filozófiai szövegek által rejtett beszédaktusokra világít rá. Hobbes írásait olyan kontextusba illeszti, amely révén érthetővé válik, hogy a szerző a szöveg megalkotásával egyúttal milyen cselekvést hajtott végre. Egy ilyen irányú kísérlet vezet arra a megállapításra, hogy Hobbes idején a politikai életben való részvétel, miként a közösséggel, a társadalom problémáival való foglalkozás

is megkerülhetetlen elvárás volt egy polgár irányában. Egy államférfinek, de akár egy szónoknak is bölcs és ésszerűen gondolkodó embernek kellett lennie. Egy államférfinek tisztában kellett lennie a retorika fontosságával, látnia kellett ennek összefüggéseit. Az állampolgárnak is alapvető kötelessége volt az igazságosság védelme, a becsületesség, amit egy államférfinek alapértékként kellett képviselnie. Skinner szerint a jó polgár legfontosabb feladatai retorikai jellegűek voltak, a „retorika művészetének a gyakorlója” kellett, hogy legyen. A helyes, retorikán alapuló, becsületes életmód a társadalom tagjaiban emocionális folyamatokat indított el, mert példaként szolgált és gyakorlati inspirációt jelentett valamennyi polgár számára.

Összességében tehát megállapítható, hogy a narrativista fordulat talaján kibontakozó és a kontextualista-intencionalista eszmétörténeti iskola irányából komoly megerősítést kapó, kortárs történetírói irányzatok a múltbeli cselekvések okainak narratív rekonstrukcióját tekintik a koherenciateremtő történészi nyelv legfőbb funkciójának. Valódi paradigmaváltással azonban kizárólag akkor járna a megjelenésük és megerősödésük, ha rávilágítanának annak a kauzalitásnak lényegére, amit a történelemformáló cselekedetek kapcsán rekonstruál a történész a cselekedetek hátterében rejlő vélekedések és intenciók meghatározásakor. Többek között ez az a problémakör, ami ma a történelmi megismerés lehetőségét és folyamatát vizsgáló történetfilozófiát, az Ankersmit által elvárt módon, a nyelv- és cselekvésfilozófia integráns elemévé teszi. És ezért tartjuk mi is fontosnak, hogy a továbbiakban egy általunk javasolt kauzális modell kapcsán röviden kitérjünk erre a problematikára.

Mint a fentiekben láthattuk a történelmi megismerés narrativista modelljei, a történelmi tapasztalat és a nyelven kívüli tényként megjelenő reprezentacionális igazság koncepciója az intencionalitás problematikáját a történelmi megismeréssel foglalkozó elméletek megkerülhetetlen kérdésévé tették. Ankersmiték nyomán ugyanis mindinkább világossá vált, hogy egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértése vezethet el bennünket, ami mind szemantikai, mind szintaktikai szinten egy kognitív háttér elemeiként jeleníti meg a vélekedések, intenciók és cselekvések közötti kauzális viszonyokat. Az olyan kérdésekre, amelyek például egy múltbeli cselekvés megértésének a lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát,

a szóbeliségen és írásbeliségen alapuló kultúrák megismerésének eltérő aspektusait, vagy éppen a történelmi szövegek interpretációjának ismeretelméleti alapjait érintik, kizárólag egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító nyelvfilozófiai modell jegyében válaszolhatunk meggyőzően. Valamely múltbeli cselekvés rekonstrukciójához ugyanis annak a nyelvnek a megértésén keresztül juthatunk el, amely mind szemantikai, mind szintaktikai szinten valamilyen kognitív háttér elemeiként rögzíti egy cselekvés intencionális viszonyait. Teljes mértékig egyetértve tehát Ankersmittel kijelenthetjük, hogy azokra a kérdésekre, amelyek egy múltbeli cselekvés megértésének lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát érintik, csak egy, a cselekvések oksági összefüggéseit, valamint a nyelv és cselekvés viszonyát érintő cselekvés- és nyelvfilozófiai modell ismeretében válaszolhatunk.

Tekintsük egy ilyen, a narratív történelmi nyelv elemzéséhez felhasználható modell kiindulópontjának azt az előfeltevést, hogy egy történelmi cselekvő bármely kontextusbeli cselekvésének tárgyát képező probléma megoldásához a történelmi cselekvő részéről választható lehetséges cselekvések, illetve a cselekvései által megoldható lehetséges problémák viszonyában létezett válasz. A cselekvőnek a cselekvései számára adott valamennyi problémát ebben a különböző narratívák metszéspontjában megjelenített kettős viszonyban kellett észlelnie. E kettős intencionális viszonyban felidézett lehetséges cselekvések és lehetséges problémák tartományának kiterjedése nyilvánvalóan szoros összefüggésben volt a cselekvő számára észlelhető problémák összetettségi fokával. Minél nagyobb számú lehetséges cselekvés és lehetséges probléma fogalmi reprezentációjára voltak alkalmasak az általa észlelt és bevészt narratívák, annál összetettebb, bonyolultabb problémák megoldására vállalkozhatott az általa ismert lehetséges cselekvések ismeretében. Egy történelmi cselekvés rekonstrukciója, intencióinak és motívumainak megértése tehát azoknak a lehetséges problémáknak, valamint lehetséges cselekvéseknek a meghatározását feltételezi, amelyek intencionális viszonyában a cselekvés tárgya, illetőleg maga a cselekvés is létezett. Egy történelmi cselekvés magyarázatának az ezekre a lehetséges problémákra és lehetséges cselekvésekre vonatkozó megállapításokra kell épülnie. A lehetséges problémák és lehetséges cselekvések kérdése azonban, ahogy arra a fentiekben rávilágítottunk, csak a nyelvre, a nyelvhasználat módjára, a nyelv

és gondolkodás viszonyára kiterjedő tágabb problémakörrel összefüggésben tárgyalható. Valamely történelmi kontextusban a cselekvő döntéseit meghatározó lehetséges problémák és lehetséges cselekvések ugyanis a cselekvő nyelvi tudásának, gondolkodása absztrakciós képességének, műveltségének függvényeként válnak felismerhetővé. Ebből pedig az következik, hogy a múltbeli cselekvő cselekvései számára adott problémák összetettségi fokát, bonyolultságának mértékét meghatározó lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tartományának kiterjedése egyúttal a fenti tényezők, tehát a cselekvő nyelvi tudásának, absztrakciós képességének, műveltségi szintjének a fokmérője is. Egy történelmi cselekvő annál összetettebb, absztraktabb problémák észlelésére lehetett képes, más szóval, annál komplexebb nyelvi tudással és kognitív képességgel bírt, minél több elemből épült fel tudatában a lehetséges problémákat, illetve lehetséges cselekvéseket narratív struktúrában megjelenítő fogalmi tartomány. A lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartományának meghatározásához, vagyis a nyelvi tudás, a kognitív képesség és ezáltal a műveltségi szint rekonstrukciójához ily módon a nyelv és a cselekvés, a nyelv és a gondolkodás viszonyát érintő nyelvi elemzések útján juthatunk el.

Ezek az elemzések lényegében a fennmaradt történelmi hagyatékok, dokumentumok hermeneutikai interpretációját jelentik, amelyek során a jelentésekben, szintaktikai viszonyokban, szóhasználatban megőrzött nyelvi tudás és gondolkodásmód alapján következtethetünk a történelmi cselekvések intencionális okaira. Ennek során pedig abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy a cselekvések és a cselekvéseket megörökítő történelmi dokumentumok egyaránt egy kettős, explicit és implicit narratívaszintet jelenítenek meg. A cselekvők egyrészt érzékeltetni kívánták a kor népi pszichológiájának megfelelő kódokkal cselekvéseik okát, azaz azt, hogy a konkrét probléma megoldására miért éppen az adott aktus mellett döntöttek a konkrét szituációban választható lehetséges cselekvések közül, másrészt világossá kívánták tenni a hasonló szituációkkal kapcsolatos általános attitűdjeiket is. A cselekvéseket megörökítő történelmi dokumentumok szerzői ugyancsak e kettős narratívaszint jegyében beszélnek el a cselekvésekkel és azok vélt okaival kapcsolatos történeteiket. Az adott kor számára valamilyen társadalmi, politikai, ideológiai vagy éppen morális üzenetet megfogalmazó krónikás elsődleges indítéka ugyanis az volt, hogy kortársai számára világossá tegye, miért tartotta fontosnak az általa

elbeszéltek megörökítését. A dokumentumokat, forrásokat komparatív módon elemző történetés e kettős narratív struktúrák metszéspontjában fedezi fel, vagy, hogy az Ankersmit-féle szóhasználattal éljünk: „tapasztalja meg” saját története kiindulópontjait, hogy azután maga is e kettős narratív szintet jegyében tegye megragadhatóvá saját szerzői indítékait. Miután maga is narratívákat rekonstruál a történelmi dokumentumok elemzésekor, azzal a feltevéssel alkotja meg saját történetét, hogy az elbeszélése általa inherensnek vélt történelmi narratívák csomópontjában kap valódi jelentést.

A történész elsődleges feladata tehát, hogy megértse, az adott történelmi kontextusban milyen intenciók, vélekedések, vágyak megjelenítésére törekedett cselekedetével a történelmi individuum. Azaz rekonstruálnia kell azt a történetet, ami a lehetséges cselekvések közül választó múltbeli cselekvő intencióit, vélekedéseit, vágyait volt hivatott megjeleníteni a kor népi pszichológiája számára. Miután a népi pszichológiát racionalisztikus értelmező kalkulásként tekintjük, a történésznek e rekonstrukció során abból a feltevésekből kell kiindulnia, hogy az individuum a lehetséges cselekvések közül a kortársai számára leginkább ésszerűnek tűnőt választotta ki annak érdekében, hogy intencióit, vélekedéseit, vágyait világossá tegye a cselekvése által megjelenített narratíva révén. Alapvető feladata ezért a népi pszichológiák kontextusának feltárása, és ez alapján egy, a múltbeli aktusok által reprezentált történet rekonstrukciója. Mint arra korábban rávilágítottunk, ez a folyamat rekonstruált történetek és a történész által a koherencia megteremtése céljából alkotott narratívák csomópontjában valósul meg a történelmi tapasztalat részeként. A narratív, történelmi nyelv elsődleges rendeltetése ezért, hogy segítségével a történész a múltbeli cselekvések intencionális okaira vonatkozó magyarázatait a cselekvések kontextusával kapcsolatos információk jegyében tudja megalapozni. Teszi mindezt annak tudatában, hogy az általa megértett narratívák elsődleges rendeltetése az lehetett a múltban, hogy az adott kontextusban érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi személy cselekvéseit, intencióit, vélekedéseit. Mint arra elemzéseimben rá kívántam világítani, ez az egymáshoz kapcsolódó történetek összetett rendszerét feltételező megismerési folyamat teszi a történészek által használt narratív nyelv elemzését, valamint a történetalkotó képesség és a népi pszichológia közötti viszony tisztázását a történelmi gnoszológiára megkerülhetetlen feladatává.

Felhasznált szakirodalom

- Ankersmit, Frank R. 2000 Hat tétel a narrativista történetfilozófiáról. In Thomka Beáta szerk. *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 111-120.
- Ankersmit, Frank R. 2004 *A történelmi tapasztalat*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Ankersmit, Frank R. 2005 *Sublime Historical Experience*. Stanford, Stanford University Press.
- Ankersmit, Frank R. 2012 *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. New York, Cornell University Press.
- Dennett, Daniel C. 1971 Intentional Systems. *The Journal of Philosophy*, 4:87-106.
- Dennett, Daniel C. 1998 *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Dunn, John 1985 *Rethinking Modern Political Theory: Essays 1979–1983*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dunn, John 1996 *The History of Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Iggers, Georg G. 2003 Megjegyzések F. R. Ankersmit „Historizmus. Szintézis-kísérlet” című írásához. *Aetas*, 3–4:205-209.
- Jakobson, Roman 1972 *Hang, jel, vers*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pocock, John G. A. 1975 *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, Princeton University Press.
- Pocock, John G. A. 1999 *Barbarism and Religion*. II. kötet: *Narratives and Civil Government*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ricoeur, Paul 1973 The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *New Literary History*, 1:91-117.
- Skinner, Quentin 1969 Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory* 8, 1:3-53.
- Skinner, Quentin 1978 *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin 1981 *Machiavelli*. Oxford, Oxford University Press.
- Skinner, Quentin 1996 *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge, Cambridge University Press.
- White, Hayden 1997 *A történelem terhe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

Ábrahám Nóra

FÉRFI ÉS NŐ SZEREPJÁTÉKA A TUDÁSBAN,
MITOLOGIKUS SZIMBÓLUMOK ÉS REJTJELEIK A TÁRSADALOMBAN

A Kapitány Gábort köszöntő kötet, *A tudás mítosza* alapján

[DOI 10.35402/kek.2021.4.8](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.8)

Írásomat a kulturális antropológia két jeles kutatóját, házaspárját köszöntő, elsősorban Kapitány Gábor születésének 70. évfordulóját ünneplő kötet bemutatásaként fogalmazom.¹ A cím, mint *A tudás mítosza* eleve felveti azt a kérdést, mit jelenthet ez Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor relevációjában? Annyi bizonyos, hogy ez a két ikonikus tudós-alak az emberi személyiség, a társadalom szimbolikáját, viselkedését és kulturális jelenségeit, rejtjeleit olvasó és értő kutatói. Az előszóban kiderül, hogy mindannyian, akik ebben a kötetben írtak tanítványok, pályatársak, kollégák és barátok, akik ekképp rójják le tiszteletüket a Kapitány-házaspár előtt. A könyv tematikája követi a házaspár tollából származó *Rejtjelek II.* könyvében található, a személyiség megismerését és a társadalmi-kulturális elemzés szempontrendszerét és módszertanát.² Mítosz és tudás, társadalom és tradíció miként kapcsolódhat? Milyen összefüggéseket és milyen jelenségtereket jeleníthet meg? Maurice Halbwachs írása mutat rá, miért szükséges a társadalom egyes rétegeiben megőrizni, funkciójuk szerint azonosítani szimbólumokat, konvenciókat, rítusokat, szerepeket és jelentéstereket. Indoklása azt mondja ki, a hit és a teremőerő alapvetéseiként szükséges kiindulópont és viszonyítási alap a hagyomány,³ minek értelmében a korábbi társadalom és a társadalmi fejlődés egymást követő szakaszai öröklődnek tovább a jelenben. Az egyes társadalmi terek között lévő kulturális értelmezés és jelentésteremtésbeli különbségek pedig embercsoportokat, közösségeket jelölnek meg. Ez a társadalmi erő-ellenerő, hatalom és pozíció, kultúra-szubkultúra egymással ellentétes viszonyrendszer tartja egyensúlyban magukat a társadalomban zajló kulturális folyamatokat, a változás-változtatás lehetőségeit és a fejlődést.⁴ *A tudás mítosza* című könyvben Antalóczy Tímea és Povedák István

szerkesztésében egészen érdekes mitikus világ tárul a szemünk elé. Olvashatunk benne a tudás mítosztörténetéről, férfias és nőies tudásról, hősökről és társadalmi terek elemzéséről, hálózatrendszerekről és a mai napság igencsak felértékelődött online-tér szerepéről. A tudományos kutatás konstansan elvasztja a felgyűjtött folklorisztika kategóriájába tartozó kutatási eredményeket a közösségi kultúrától. Talán ez lenne a legnagyobb erénye az antropológiai tárgyú kutatásoknak és társadalmi vizsgálatoknak, hogy ezt a hézagot a tudományos kutatás területén megszüntesse és a mindennapokban fellelhető, értéket őrző és felmutató kategóriát teremtsen. A társadalom kulturális jegyeinek megismerése és értelmezése, az egyes szubkulturális jellegek rész-meghatározása és vizsgálata definiálja a társadalom egészére vonatkoztatott szimbolikus értelmezést. Ennek alapköveinek letételét pedig éppen a Kapitány-házaspár munkája jelenti. A két kutató neve pedig kutatásaikban, eredményeikben, könyveikben is összeforr, munkásságuk nem választható külön egymástól. Ami pedig a házaspár munkásságát teszi a kulturális antropológia területén kiemelten fontossá, az a kortárs kultúrába beépült és szimbolikájában fellelhető keleti és nyugati kultúra eleminek felismerése és hatásvizsgálata. A kortárs világkép és korszellem kulturális exportjában szimbolikus megjelenő mitologikus férfi-női szereptudat sajátos jegyei különleges jelentéstereket eredményeznek. Engem legjobban ez az összetartozás-élmény, ez a mitikus férfi-női megosztott és összetartozó világ érdekelne, mennyire tekinthetjük, ha tekinthetjük a tudás platformján egyenértékűnek férfiakat és nőket? Épp ezért kell megfogalmazni azt a kérdést is, hogy miképp lehet tudós és társ férfi és nő? Létezik-e mitológiai megfeleltetése a tudás nemének? Ha igen, mi a szerepe, miként különböztethetjük meg? Antalóczy Tímea és Povedák István előszavában a könyvet öt részre tagolja, úgymint a tudás „elmélete”, a tudás mítoszában társas aspektusa, a tudás mitikus dimenziója, a kortárs művészet mitikus terei és a hit modern mitológiája.⁵ Rab László aján-

1 Kutatásomat jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktoriskolájának Néprajz-Kulturális Antropológia programjában folytatom.

2 Kapitány 1995:11.

3 Halbwachs 2021:195.

4 Halbwachs 2021:202.

5 Antalóczy–Povedák 2020:9-14.

lőszövege Ádámval és Évával, az első emberpárral kezd, akik a tudásra szomjazva kíváncsivá lesznek és Éva a kígyó ármánykodása nyomán leszakítja az almát, amiért Ádámval együtt kiutasítottak a paradicsomból. Ám az első férfi, akit Isten a saját képére formált, hogyan tud bánni a nővel? Mit képviselhet a tudásban a férfi és mit a nő? Az alma valójában a bűn gyümölcse, vagy a tudásé? Mit is képvisel a szabadkőművesség szimbólumrendszere? Alakok-testek-terek és jelentésváltozásai miként mutathatók fel? Mindez hogyan mutatja be a jelen társadalmát? Hol van a társadalmi tér határa? A társadalom érzékenysége a hatalom dominanciája hatására milyen jelentésteret generál? Írásom ezekre a kérdésekre válaszokat keresve mutatja be *A tudás mítosza* címmel megjelent könyvet.

A férfi és nő alkata a mitológiában – a társas aspektus

A férfi életerős, tudásra nyitott alkata a mitológiai jelképrendszerben a Nap princípiumával kapcsolódik össze. S ha ő a Nap, egyértelműen vezetésre született, az őt körülvevő dolgokat uralma alá kell vonnia. Az élet őerte és általa létezik. Ennek fényében pedig belép a hatalom fogalomköre is. Hozzá kapcsolódik még a phallosz, a penge, a kard szimbolikája is.⁶ A mitológiában az ég, a villám, a harc, a győzelem és a harmónia is férfias kategóriát jelenít meg. A férfias tudás ennek értelmében elme-orientált, céltudatos mentális és racionális kategóriát jelent. A tudomány megszületésétől kezdve leginkább a férfiak területéhez tartozott és tartozik, aminek okán ez a férfias dominancia jellemzi.

A női tudás, az anyagi lét, a materiális javakhoz kapcsolódik elsősorban. A Hold princípiuma kapcsolódik hozzá, ami inkább a rejtett-tudatalatti tudást jellemzi. A termékenység, az utódok táplálása-nevelése leginkább a női tudás megjelenítője, ami így a női szerepkört is meghatározza. Az ék, ami megtart, támaszt és egyensúlyt ad, csakúgy, mint a föld, vagy épp maga a káosz, amiből harmónia teremhet, vagy a ló női megfelelője, a kanca mind-mind mitikus női szimbólum. A napmítoszokban ló és lovasa, mint Hold és Nap együtt a teljesség, a sötétség feletti győzelem jelképe, kettősükben egyesül a négy elem.⁷ Ugyanakkor a női tudás intuitív-holisztikus szemlélete és leginkább jellemzője mégis kiemelésre kell kerüljön.

6 Jankovics 1996:9.

7 Jankovics 1996:132.

A nap-hold mítosz fordított jelentéstársítására is találunk példát, úgymint Amateraszu napisten-nő személyében a távol-keleti japán mitológiában, akinek éppen férfi társa Szuszanoo a „heves indulatú férfi” a hold analógiája, aki minduntalan összerontja munkáját.⁸ De a nő azonosságát jelenthet a sárkány, a szél, a repülés szimbólumával is. Ez a jelentésváltozás pedig különleges vizuális kulturális jelenségként a kortárs művészet mitikus terében animációs filmekben is megőrzött értéként van jelen. Említésre méltó kiváló példái ennek Mijazaki Hajao *Földtenger varázslója* című anime filmje és a Laika stúdió *Kubó és a varázshúrok* címmel megjelent stop-motion technikával kivitelezett kitűnő egész estés animációs filmjei. A *Földtenger varázslójában* a fiú, aki megöli saját apját, a királyt és ellopja kardját. Egy varázsló segítségével talál rá valódi önmagára és tanulja meg a dolgok igazi nevét. Természetesen a konfliktust ebben a filmben is egy nő jelenti, egy boszorkány, aki szövetséget kötött a gonosz szellemekkel az örök élet jegyében. A fiút egy kislány menti meg, aki megtanítja megbecsülni az életet, és aki képes sárkánnyá változni és legyőzni a gonoszt. Mert az örök élet nem a mindennek felett lévő uralomban és az önös érdekek hajszolásában rejtezik, hanem az élet szeretetében és az emberi kapcsolatokban. Ez az, ami az igazság kardját is vezeti, amit csak az élet védelmében lehet kihúzni hüvelyéből. A *Kubóban* pedig a nagypapa a gonosz Holdkirály, akivel az unokájának kell megküzdenie a Nap vértjében (a kard, a páncél és a sisak), amit alakváltott szülei, egyszerű volt szamuráj apja és démoni szellem anyja segítségével talál meg. Szülei megváltója a szerelem volt, ami akkor született, amikor harcuk közben egymás szemébe nézve örökre elköteleződtek egymás iránt. Erre válaszként a Holdkirály bosszúja a száműzetés volt és megszületett unokája egyik szemének elvétele. A valódi kiválasztott hős pedig akkor válik a legerősebbé, amikor a gonosz azt hiszi, mindentől megfosztotta, mindenét elvette, teljes megaláztatással büntette. A Holdkirályt legyőzni pedig nem erővel lehet, hanem a szeretet erejével és az ősök emlékezetével.

Vannak a görög mitológiában a férfias és nőies alkatnak ellenpéldái is. Például Pallasz Athéné, akinek anyja a mitológiai lexikon szerint Métisz, a bölcsesség istennője, Zeusz első felesége. Zeusz lenyelve Métiszt, a fejéből szülte meg Athénét, aki erős, okos, félelmetes, harcias és szűzies istennő hírében állt.⁹ Hasonló hozzá Antigoné alkata. Ilyen példa

8 Jankovics 1996:14.

9 Csiffáry 2008:90.

még Héphaisztosz is, akit Zeus harmadik felesége, Héra egyedül fogant és szült, hogy ne maradjon el férje mögött. Sántán született, ezért anyja leejtette őt az Olimposzról, és kovács lett.¹⁰ Héphaisztosznak és Athénének is született gyermeke Héphaisztosz erőszaktevése közben lecsillant spermájából, akit Gaia nevelt fel. Erikthoinosz, a kígyólábú találja fel a szekeret, a szántást.¹¹ Vagy a meghaló és feltámadó Istenkép Dionüszosz személyében, aki a szőlő, a bor és a mámor istene, aki szerelmi bánatától szenvedő Ariadnét veszi feleségül, aki öt fiúgyermeket szül neki.¹² De számunkra mégis a Nap és Hold abszolút megfelelői, Apollón és Artemisz szimbolikája fontos. Apollón és Artemisz anyja Létó volt, Zeus második felesége. Apollón a Nap megfelelője, kíméletlen harcos, az idő és a mérték ura, a termékenység elősegítője, a zene, a harmónia és a költészet istene.¹³ Artemisz a vadászat és a természet istennője, az élet és a halál ura, ő házassítja össze a szerelmeseket, veszi gondjaiba az újszülött gyermeket, a serdülőkorba lépő fiúkat, lányokat, a hold, a női ciklus, a szülés istennője, akinek tiszteletére vért áldoznak.¹⁴

A mitologikus világ Istenképei minden esetben férfiak és nők, akik a teremtésben minduntalan egyesülnek. A keleti és a nyugati mitológiában hasonló jelentéstartalmakat hordoznak akkor is, ha a nemeket tekintve fordított jelentéstársítást alkalmaznak. Az utazás, a feladat, a szerepkör egymást kiegészítő hősalakokat jelenít meg. Erős képi szimbólumaikban pedig mindenképp az összetartozást erősítik, ami ezáltal a termékenység abszolút megfelelője. Ezért pedig szólni kell a szerelemről is, ami megváltó erővel, mély összetartozással köti össze a férfit és a nőt. Talán úgy lehetne jellemezni ezt a szerelmet, mint ami nem pusztán földi és testi kapcsolódás. Nem fizikai síkon megvalósuló, a szaporodást célként tekintő szerelemről van szó. Egymást szomjazó és egymást kölcsönös viszonyban tápláló összetartozó szerelmeseket kell értenünk a szerelem megváltó erejében összekapcsolódó emberpár alatt. Ezt írja le Salamon király az *Énekek Énekében*, és hasonló fennköltséget fogalmaz meg Hamvas Béla *Láthatatlan történetében* Héloise és Abélard összetartozásában. Az *Énekek Éneke* virágzó liliomok, szőlő, galambok, rókák és szarvasok szimbólumai

között megjelenő szerelmes nő úgy jellemzi, mint aki a férfit lelkével szereti, és csak akkor várja látni, ha ő akarja. S ha a kedves eljön, leveti ruháját és megmosdik, hogy őt ajtaja hasadékát megnyitva kertjébe beeresse és ölelje őt.¹⁵ Ez az összetartozás-élmény volt az, ami Sulamitot Salamon király helyett szerelmeséhez, a pásztorhoz kötötte. Héloise és Abélard szerelme hasonlóképp mellőzi a sexualitást, a fizikai síkon túlmutató ikerlélek kapcsolatként írja le Hamvas Béla. Váratlan, aszimmetrikus csodaként jellemzi Hamvas, ami a természet ösztönösségében nem megtalálható. A szerelemhez valami természetfeletti-Isteni beavatkozás kell, hiszen ezek a világok másként nem találkozhatnak.¹⁶ Szaporodás helyett teremtésről beszél, ami összeköthet férfit és nőt. A házasság szentsége magasabb felszentelődést kíván, világos, nyilvános, szép és büszke természetű. Nem a testek találkoznak, hanem a psychék kelnek egybe, tartoznak össze. Merész, megvalósíthatatlan, szinte lehetetlen és különlegesen ritka az effajta igaz szerelem. A tudásban miként jelenhet meg ez a sajátos jelleg, ami a férfit és a nőt alkata alapján jellemzi? A nő ezer arca és állandó változékonysága minduntalan fejtörést okoz és okozott a férfi, vagy éppen a keresztény egyház számára. Hogyan értelmezhető a tudás mitológiája a történeti szempontrendszer alapján?

A tudás mitológiája történeti korszakokban – mint a tudás „elmélete”

A tudás egy adott korban és közösségben megjelenő kulturális értékeket és eredményeket összerendező gyűjtőfogalomként meghatározható.¹⁷ A tudás mitológiájában a természetfeletti tudás közvetítője a sámán. A közösség sorsát határozza meg az általa közvetített tudás. A néphitből azt is tudjuk, hogy sámán sem csak férfi lehet. Nem a nemiség határozza meg ezt a szerepet, hanem a képesség a szellemvilággal való kapcsolatteremtésre. Akik a társadalomban valamilyen különleges tudást birtokolnak, olyan foglalkozást űznek, ami kívülállóvá teszi őket. Ilyen foglalkozás a férfiak esetében a kovács, a molnár, a pásztor, a nők esetében a vajákos, vagy a bábaasszony. A fém megmunkálása a tűzzel, a gabona megőrlése a víz és a kő segítségével, vagy

10 Csiffáry 2008:173.

11 Csiffáry 2008:138-139.

12 Csiffáry 2008:124-125.

13 Csiffáry 2008:72-75.

14 Csiffáry 2008:81-84.

15 Biblia 2002:660.

16 Hamvas Héloise és Abélard 8. <https://web.archive.org/web/20130216033801/http://hamvasbela.org/szavak/heloise.html>

17 Kapitány 2020:27.

az állatokkal bánás, azok szaporítása és őrzése mind különleges tudáshoz és képességekhez kötöttek. A gyógynövények nevének és hatásainak ismerete és a gyermek megfogantatása és világra segítése szintén nem általános tudást és képességet igénylő feladat. A közösség számára nélkülözhetetlen tudással rendelkeznek, épp ezért nem lehetnek átlagos tagjai a társadalomnak. A közösséget kiszolgálják, de viszonyuk a társadalommal mégis marginális, mivel titkos és a közösség számára misztikus tudást birtokolnak. Értem ezalatt a pozitív és egyszerre negatív megítélést is, ami félelem és tisztelet sajátos elegye. A néphit erre vonatkozóan számos alakot, hiedelmet és babonát örökít meg. A férfias tudást jellegét tekintve nagyobb tisztelet övezi, mint a nőit. A férfias tudás a közösség szempontjából világos, materiális bizonyítékai miatt tiszteletteljes. Erre vonatkozóan Voigt Vilmos írása a polihisztorizmusból szaktudománnyá váló folklorisztikát a finnugrisztika és a Kalevala hőseposzának elemzésében mutatja be.¹⁸ Ezen keresztül pedig rálátást nyerhetünk a hősepika szimbólumrendszerére, a folklorisztikai kutatástörténet fejlődésére és műfaji rendszerezésére. A női tudás viszont olyan területre vonatkozik, ami a test valamely belső folyamatát érinti, mint a betegség vagy a terhesség. A tudás nemének meghatározhatóságát Acsády Judit írja le,¹⁹ az elvesztett titkos női tudást Kisdi Barbara írása fogalmazza meg. Acsády a tudás férfias és nőies nemét munkahelyen betöltött pozíció-szerepvállalásokban elemzi. Kisdi írásának pedig legfontosabb mondanivalója egyértelműen az, hogy a posztmodern szüléskultúrában megtalálhatók a premodern preventív rítusok, azok átértékelése és használhatósága lényeges a szülés misztériumával kapcsolatban.²⁰ Az írás középpontjában a szülés elfelejtett tudására fókuszál. Felteszi a kérdést, miért hasznos az orvostudomány, mi a szerepe a szülés kultúrájában? Hiszen ez alapvetően a nők tudományterülete, az orvostudomány pedig elsődlegesen a férfiaké. A szülés misztériuma inkább nevezhető egy háromszemélyes eseménynek – két-személyes transzállapotnak, amiben a főszereplők az anya és a gyerek, akiknek segít a bába. A szülés folyamata pedig tényleg minden nőben kódolva van, benne lakik, de nem mindenki engedheti meg magának a mai világban, hogy az ösztöneire hagyatkozzon. A bába pedig, aki vezeti a szülést, tudja, mikor mit kell mondania, mikor minek kell

történnie, mert ez egy természetes úton lezajló folyamat. A posztmodern kultúrában pedig a szülés, mintegy önálló üzletágként segíti meg az anyát azal, hogy nem muszáj természetes úton megszülni gyermekét. Az orvostudomány segédletével természetesen sokkal több gyermek marad életben, mert a bábának nincs szikéje, hogy gátat vágjon, császármetszéssel segítsen, vagy ha komplikált a szülés, művi úton közbelépjen. Az orvostudomány kívülről kontrollált gyakorlatba átültetett és igazolt férfias jellegű elméleti tudása kerül ezáltal szembe a női ösztönös, rejtett tudással. Pedig a gyermek számára ez az első és legmeghatározóbb élmény az életében. Sikerül-e az anya testét átrendezve a világra, az életbe jutnia? Sikerül-e az első csatát megharcolnia az életért? Ez a misztikus folyamat pedig a népi kultúrában egyértelműen valláscentrikus. A megszentelésnek és a szenteltvíznek meghatározó szerepe van.

A vallásban megjelenő férfi-női szimbólumok – a hit mitológiája

Ide kívánczik sajátos szimbolikus női szerepként Szűz Mária és Jézus Krisztus esete. Önmagában a metaforikus megfeleltetés, mint a szeplőtelen fogantatás és a megváltó eljövetele bizonyításként szolgál Isten létezésére. A keresztény egyház temploma szimbolikusan Szűz Máriával és az Anyaszentegyházat megtestesítő nőakkal azonos.²¹ Más szempontból Jézus testének és az emberi testnek is jelképe. Maga az oltár pedig az égi-földi kapcsolat helye, az áldozat bemutatására szolgáló szakrális centrum.²² Ilyesformán Jézus az Atya-Fiú-Szentlélek, Mária az asszony közvetítésével megtestesülő fogalom, ami a hitünket bizonyítja és erősíti. A papi klérus mégis önmegtartóztatást gyakorol, a középkor társadalmában pedig a nem átlagos szakrális tudástartalmat közöl és vet papírra. Az írás megjelenésével a tudás megőrizhetősége által pedig sajátos monopolhelyzetbe kerülnek. Az egyház a nők tudását mégis megtagadja, kivéve, ha nem válik önsanyargatása és áldozathozatala által maga is szentté. Így lesz Éva a Paradicsomban paráználkodó nő, akit „megront” a kígyó és ráveszi arra, hogy egyen a tudás fájának almájából. Okot formálnak arra, hogy legyen bűnbak a nő, és ezáltal lesz a gonosz megfeleltetése a kígyó és a bűn maga az alma, ami a száműzetést és vezeklést von maga után. Pedig valójában ezek is erős

18 Voigt 2020:165-184.

19 Acsády 2020:47-58.

20 Kisdi 2020:92.

21 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2010:296-297.

22 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2010:222.

szimbolikus jelentéssel bírnak. A kígyó eredetileg az élet forrása, az anyaméh, a körforgás, a megújulás szimbóluma. A fa őrlata, a felemelkedés jelképe.²³ Az alma a megismerés eszközeként a halhatatlanság és a tudás szimbóluma.²⁴ A néphitben pedig az egészség és a testi szerelem jelképe is.²⁵ A középkortól kezdve pedig a nők elsődlegesen a házasság szentségét megtestesítő feleségek szerepébe bújnak. Lehet-e a vallásban olyan szerelmi kapcsolódás, ami nem pusztán a testi megélés bűnét jelképezi? Papp Richárd írásában megjelenik a „kóser szex” kifejezése, ami magyarázatában mindkét fél személyiségének teljes egyesülését jelenti. Ez az „emelkedett egyesülés” megköti, hogy az ember személyiségének három összetevője, a test, a lélek és a szellem kapcsolódásának kell teljesülnie. Ez pedig a Tórában az Örökkévaló örömeire szolgál, és nemcsak a „szent cél érdekében” gyakorolható – természetesen a megfelelő szabályok betartásával.²⁶

A reneszánsz tudás antropocentrikus világnézetében az individuum, az emberi tehetség játssza a főszerepet. Modern tudás-mitológia kerül megfogalmazásra, amiben egymást kiegészítő tudományterületek lehetnek a művészet a tudomány és a filozófia. A tudomány művelése itt már nem a papok kiváltsága. Ezt Kálvin János teszi lehetővé a vallás reformációjával, amelyben utat enged a tudománynak, mely által a Teremtő bölcsességéről kaphatnak bizonyítékokat.²⁷ Ezáltal tehát a vallás és a tudás mítosza nem egymással ellentétes fogalmak. Sőt! A szabadkőművesek is alátámasztható módon a hit és az Isten nevében cselekszenek, ami megcáfolja azt az általánosan kialakult tévhitet, mely szerint valamiféle okkultista tanokkal foglalkoznak. Mennyiben lehet hagyománykövetés a szabadkőművesség? Mit is jelent valójában?

Szentpéteri Márton a szabadkőművesség anyagi kultúrája kutatásához címzett írásában az avatási rítusok és jelképek eszközeit felvonultató gyűjtemény nyel ismerteti meg az olvasókat. Teszi ezt azért, hogy rámutasson a kulturális antropológia azon területeire, amelyben találkozhat a design és az architektúra, jelentéshatás, szómaesztétika és performansz.²⁸ Sajnos a levéltári kutatás alapján csak a tárgyi emlékekkel ismerkedhetünk meg, de ha már mitológia

és vallás a téma, akkor szerintem ennek ismertetése is lényeges lehet éppen a tárgyi emlékek erőteljes szimbolikus jelentéstartalmái miatt. A szabadkőművesség alaptéziseit W. L. Wilmschurst írja le, amely állítása szerint az Ószövetségben a Királyok Könyvében, János és Pál leveleiben és a Jelenések Könyvében megjelenő szimbólumrendszeren alapszik.²⁹ Egyértelműen a szentírásban foglalt írásokra támaszkodik a szabadkőművesség egyetemes eszméje, ami az Istentől eredő tudásban való kiteljesedést jelenti. Három tantételt tekint alapvetésnek: ezek a testvéri szeretet, a hit és az igazság.³⁰ A négy elem vonzásában és az ellentétekben megtalált harmóniában a szomjoltó forrást keresik. A szomjúság a tudásra Salamon király és a két Hiram szövetségéből ered.³¹ Az építőmesterek és a király a tudás világosságának építőkockáit, a szellemi fejlődés lépcsőfokait határozzák meg. A kocka maga a Jelenések könyvében a hit attribútumaként épített város, Jeruzsálem a szentség, a fény őrzőjeként jelenik meg.³² A tanítvány, aki a tudásra szomjazik, természetes környezetéből kiválik, a sötétbe kerül, mint csiszolatlan kocka, ami a fénybe lépve keletről nyugat felé haladva a mesterek és saját maga által csiszoltatik, válik maga is mesterré. A páholy mesterei számára a nap jelenti a szellemi öntudatot, a lélek magasabb törekvéseit, a hold szellem és gondolat képességét.³³ A négy nemes erény, az igazságosság, a bölcsesség, a mértékletesség és a bátorság az, amik a tartóoszlopait képzik a szellem építkezésének és a kiteljesedés lehetőségének. A fő cél az egyéni fejlődésben a romlatlan test és a hitben merítkező szellemi kiműveltség.³⁴ A felvilágosodás eszméinek hatására szekularizálódó vallás és a klasszikus kor esztétikai-filozófiai értékrendjének újrafelfedezése szolgál a tudományosság megteremtésének lehetőségére. A vallás és a filozófia, az ész és a szív, a racionális és az irracionális szövetségében válik lehetségessé a lélek megnyilatkozására és fejlődésére. Több stációs fejlődésen keresztül válik a tanítványból mesterré, ennek fényében vállalhat a tanítvány tisztségeket és érheti el végül a nagymesteri címet. Ennek alapvető szimbólumai a kör, a négyzet és a háromszög. Ezeket a szimbólumokat a köpenyükön

23 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2010:161.

24 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2010:24.

25 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2010:25.

26 Papp 2017:70.

27 McGrath 1990:271.

28 Szentpéteri 2020:120.

29 Wilmschurst 1927:19.

30 Wilmschurst 1927:24.

31 Biblia 2002:355 Királyok könyve 1. 5. szakasz.

32 Lásd Wilmschurst 1927:20; Biblia 2002:303 János jelenésekről 21. szakasz.

33 Wilmschurst 1927:24.

34 Wilmschurst 1927:28-29.

viselik. A személyiségfejlődés szempontjából ezt a duális-dialektikus világot veszi alapvetésnek a szabadkőművesség, mint kívül-belül, jó-rossz, világosság-sötétség, aktív-passzív, férfi-nő, pozitív-negatív, Nap-Hold nem teljes egymás nélkül.³⁵ Az örök élet titka nem a mindennekfelett álló életben van, hanem a halál és az újjászületés elfogadásában. Ezért kell kijelentenuk, hogy az okkultizmus nem azonos a szabadkőművesség eszmeiségével, az sokkal inkább az ezotéria megfoghatatlanságába burkolózik.

Hősök csarnoka – mint a tudás és a művészet mitikus dimenziói a társadalom színterén

Az egyik legizgalmasabb része a könyvnek az, amikor antropológiai szempontból megvilágításba kerül a kultúrhérosz értelmezése. A Gergely András írásából megtudhatjuk, hogy D'Artagnan származása teszi-e D'Artagnanná, vagy ennek épp az ellenkezője valósul meg? A társadalmi tér és népcsoport (ergo személyiség) kategóriáját az elemzésben kételyek ássák alá. Mégpedig olyan kételyek, amik a kutatóval azt engedik láttatni, hogy Gascogne azért Gascogne, mert D'Artagnan ott született. Ennek okán pedig mindenki oda valósi, onnan származik, azzá válik, aki ott él. Így és ennek hatására lesz a „Gascogne-i” asszimilálódott népcsoport és kiváltságos kategória, aki joggal büszke nemzeti hősré, az egykori gárdistára. Ez a sajátos szimbolikus töke pedig okot ad arra, hogy ez az irodalomban elhíresült és megdicsőült vitéz váljék olyan a társadalomban nemzetivé avanszáló kultúrhérosszá, amire fémjelezhető fogalom, mint márkanév építhető. Hovatovább turisztikai látványosság legyen, ami tetemes bevételt jelent a földrajzi hely és az állam számára.³⁶ Kiss Máté írásában a mitikus hős, mint az időtlen igazság kinyilatkoztatója lesz az antropológia tárgyának kulturális relativizmusába illeszthető. Tantalos és Sysiphos hősiessége és kiválasztottsága a titok és hatalom fogalomkörébe burkolózik Kiss írásában. Hősei, mint az Istenek kegyeltjei, halandóként olyan titkok tudóivá lesznek, amiket nem tudnak titokban tartani, gyarlóságukért pedig meg is kell kapják büntetésüket. Az Istenekkel való azonosulás vágya, vagy a halál kicselezése egyrészt az önfelmagasztalás, másrészt az örök életre vágyás csalhatatlan bizonyítékai. Ezekért az önös célokért pedig nem más az ár, mint

35 Wilmshurst 1927:52.

36 A. Gergely 2020:125-136.

az élet. Furcsa fintor és hatalmi játszma.³⁷ Fiáth Titanilla írásában ezt (a jelen társadalmára vonatkoztatva) a büntetésvégrehajtásban létező terápiás börtönként mutatja be. Írásában az önszabályozást és egyéni felelősséget neopaternalisztikus megközelítésben fókuszba helyező kognitív viselkedésterápiaként fogalmazza meg. A hangsúly a kontrollon van, ami a neopaternalizmus rendszerét megelőző büntetési gyakorlatban a résztvevő elítéltek szerint a bizonytalanság és az egyértelműség hiánya miatt elviselhetetlen és átláthatatlan volt. A bürokrácia hatalmi rendszerében sajátos, közvetett módon zajló fenyítés helyett a közösség lesz átnevelő és társadalmi reintegrációs színtér. A hatalom függhet-e olyan titkoktól, ami lehet kiismerhetetlenség, bizalmatlanság vagy esetlegesség? Vagy a hatalom maga a titok tudása és titkos társaság? Mint írásom előző részéből kiderült: a tudás hatalom, de csak a sötétséggel szemben. A tudás maga nem kérkedő, pláne akkor, ha azt egy titkos társaság műveli. Véleményem szerint a hatalom a félelmet tartja elsődleges manipulatív eszközének, nem a titkot. Épp ezért a hatalom nem a műveltség és a tudás funkcionális eszköze, hanem épp az ellenkezője, a nárcizmus és a nemtudás agresszív eszközeként megjelenő tartalom. Még egy kultúrhéroszt kell kiemelni a könyvben, ő pedig egyenesen a filmvászonról válik a nép hősévé – Ő Piedone, a 70-80-as évek spagetti-westernjének sztárja. Miért válhatott ő akkora hőssé, hogy még Budapesten szobrot is emeltek neki? A Kádár-rendszer kultúrpolitikájának cenzúrája számára ő volt az a „Nyugati” hős, aki megfelelt az átvilágításon. Muhr Anita írásában részletesen elemzi ezt a talán nem is annyira jelenkori kultuszt, ami polgári nevén Carlo Pedersolit övezi. Rávilágít arra a tényre, hogy aki a „nép közül való”, az lehet az erkölcs őre rendőrként, a szegények gyámoltója, a gyermekek és a nők védelmezője. Talán ez tette az ő alakját ennyire ikonikussá.³⁸ Fontos, hogy nem hatalommal vívta ki győzelmét a sorozatban, hanem csattanós pofonokkal a gyengék és az igazság védelmében elmaradhatatlan társával, Terence Hillel együtt. Figurája nemcsak megleckéztet, hanem pozitív oktató attitűddel is társul, a gonoszok jó útra térnek és még enni is kapnak Piedone

37 Kiss 2020:153-162.

38 Ilyen televíziós héroszok voltak még emlékeim szerint Izaura, a rabszolgalány, akinek kiszabadítására társadalmi összefogás szerveződött, vagy Esmeralda, aki a sorozatban megvakult és a szemtűtétjére gyűjtést rendeztek.

asztalánál.³⁹ Hasonló rajongói attitűdöt fogalmaz meg Becker Dóra magyarországi animekultúráról, mint társadalmi jelenségről írt tanulmánya. Ahogy korábban már szóba került a jelenkori kultúrába áthelyezett mitikus hősök szimbolikus jelentés-tartalma Becker az „otakuk”, mint animerajongók világát mutatja be. Az „otaku” mint szó japánul kockát jelent, az „otaku” mint személy pedig a fanatikus rajongó.⁴⁰ Az írás érdekessége, hogy a hatalmi erős cenzúra miatt csak a világháború után kialakuló, a média aktuális trendje szerint változó anime képi világa lesz a manga képregényvilágának előtere, egyben egy sajátos viselkedést mutató társadalmi csoport fémjele és rajongás tárgya.

Maradván a hősök csarnokánál, ahol eddig férfiak lettek megemlítve, helyet kívánnak a hölgyek is. A könyvben meglehetősen különleges és sajátos példát találunk a női hősök megemlítésére. Már csak azért is, mert a színházantropológia tárgyában kerülnek bemutatásra. A hősök (mert valóban azok) ez esetben nemcsak a feldolgozott irodalom mitologikus alakjai, hanem rendezők, koreográfusok és előadók is. Kiváltképp azért, ahogyan az Iráni iszlám vallás szabályozásnak fejet hajtó, de határozott kiállásukat megtartó, mégis törekvő nőalakok kerülnek bemutatásra. A vallás és a hatalom hatása alatt Iránban a nők helyzete, öltözködése abszolút ellentéte az individuum megjeleníthetőségének. Sem társadalmi, sem művészi szinten „nincsenek”.⁴¹ Nemcsak a női mivolt ténye, de az emigráció lebegő feltétele, a hit és az identitás kérdése is témává válik a forradalom alatt zajló eseményekben a társadalmi köztudatban. Levko Esztella írásában pedig a művészet neutralizálására és rejtőzködő voltára mutat rá. A művészet erősen szubkulturális jellege és a színpadon megjelenő nőalakok rejtjeles lázadása ad bizonyosságot arról, hogy a társadalom nem vesztette el a teljes tiltás ellenére sem művészet felé irányuló érdeklődését. Talán ez az, ami cseppnyi reménysugárként jelentheti az egyszervolt szabadság ígéretét. Elsősorban a nemzetközi köztudatba épült be és vált különlegesen fontossá az a jelentéstartalom, amit közölni akar. Sem a vizsgált előadások témájában megjelenő Desdemona, sem Antigone alakja nem lehet sem lírai, sem költői, tehát maga

39 Muhr 2020:245-260.

40 Érdekes, hogy a mai fiatalság szlengjében is szerepel a „kockulás”, mint kifejezés, ami fanatikus net- és telefonfüggőséget jelent.

41 Társadalmi szinten erről született animációs film Persepolis címmel 2007-ben, ami talán sokkal mélyebb tartalmat is megjelenít.

a mozgásjelleg a koreográfus eszköztárából kizárja a női mozgás csípő és karok által megjeleníthető természetes női jellegét és valóságát. A táncoló alakok bő ruhába öltöztetett testek szinte bábszerű mozgása lesz közlésértékű és a testtartás gesztusaiba burkolt mondanivaló válik hangsúlyossá. Teszik ezt azért, hogy a forradalom áldozatait tegyék kultikus hősökké, ami csak talán egy pillanat műve, mégis a művészet által mitologikus szerepbe bújtatva kerülhetnek a társadalmi emlékezet terébe.⁴² Levko megemlíti még az egyik előadás fontos művészi csavarát is. A nők társadalmi helyzetéről sajátos infernoként lenge női ruhába öltöztetett férfi áll a beszélő szerepében. Így a főszereplőt nőként kiemelve saját kulturális és nemi kontextusából nő társai burkolt véleményének adhat hangot, elkerülve a direkt illusztráció lehetőségét.⁴³ A hatalom és az erkölcs által szabályozott társadalom érzékenységevel gyakorol kritikát, ami a társadalmi cselekvés határainak egyértelmű meghaladása egy magasabb értékrendszer jegyében. A társadalom működését tekintve tehát egy megváltozott és kiemelt térben mutathatja meg mindazt az ellenpontot, ami a tiltások ellenére mégis legjobban jellemzi egyéni tulajdonságát. Azt pedig nemzeti sajátosságként kell értelmezni, hogy a hatalom mennyi intelligenciával tudja tolerálni a kritikát, mennyi szabadságot enged, ha enged a művészetnek? Hovatovább a társadalomban lehet-e különbséget tenni művészet és tudás között? Babos Orsolya tanulmányában az irodalom tudományos-fantasztikus területére kalauzol minket, rávilágítva arra a kísérleti térre, ahol következmények nélkül tesztelhetők az alkotók által megalkotott eszmék, ideológiák, politikai-társadalmi konstrukciók vagy találmányok. A science-fiction hatást gyakorol a személyiség képzeletvilágára, ezáltal közösségi kulturális térként felfogható, ami egészen az intergalaktikus térig terjed. Babos írásában Asimov, Lem és Dick irodalmi világát mutatja be. Sajnálatos, hogy nem került megemlítésre Lemmel kapcsolatban a *Solaris* Tarkovszkij által kultfilmként elhíresült, meghatározó ikonikus alkotása. (Már csak azért is, mert Dickkel kapcsolatban a *Szárnyas fejevadász* igen.) Ez az a színtér, ami vizuális kultúraként a legkevésbé racionális, de mégis szimbolikus jelentéstartalmat közöl, közösségi

42 Itt mindenképpen meg kell említenünk, hogy Magyarországon az 1970-es években az aktuális, erősen cenzúrázott kulturális életben éppen Elektra alakjában találta meg vezéregyéniségét a megszülető Népszínház szellemisége. Lásd Ábrahám 2020:93.

43 Levko 2020:213-221.

kultúraként létező jelenség a ma társadalmában. Tillmann József A. írásában Hajas Tibor performer sajátos képzőművész-performer világa kerül bemutatásra. A szövegben furán keveredik a művészettudomány állandóan változó jelentésteremtése és a buddhisták dimenzió túli bardo-zónája, ami felfogható akár váróteremként, létközi állapotként vagy egyéni tudatállapotként is. A 70-es, 80-as évek fiatalságának performer akcióiban megfogalmazott politika-cenzúra ellenpontként testek által objektált művészi attitűd kerül bemutatásra, ami Nyugat-Európában elfogadott művészi formaként aposztrofált műfaj. A kortárs művészetet akkoriban a rejtett mondanivaló erőteljes szimbolikus megfogalmazása volt az alkotók sajátos eszköze, ami lassanként meghozta a kulturális változás lehetőségét. Számomra nem egyértelmű, hogy az írás alkotója mit kíván kiemelni? A performer egyediségét mint mitologikus hőst szeretné bemutatni, vagy magát a társadalmi színteret, amiben a művész agitál? A figyelem felkeltése és a performansz lényege a néző szeme láttára végbemenő változás konkrét, szabályozott fogalom üzenete, mintsem önkínzó transz. Transz és rítus? Emelkedett tudatállapot és határlépcső? Átlényegülés, vagy önként vállalt halál? Belső megélés, vagy performanszként közvetített személyes üzenet? Mindez szimbolikájában az élet értelme vagy a halál üzenete? Mint művészi megfogalmazás Körösvölgyi György írásában Losonczy István festő és Varga Ferenc szobrászművész alkotásaiban fellelhető párhuzamot próbálja megfogalmazni. Vélekedése szerint a szakrális mitológia hatja át kettőjük munkáját egyrészt formai megjelenítési módzatában, másrészt színhasználatában és technikai kivitelezésében. Egy szerelmi bánatot megjelenítő mitologikus nőalak, Ariandé alakja és fonala is említést nyer a könyvben. German Kinga írásában Antony Marchetti fotósorozata kerül középpontba. Nagymamája egykori vélt szerelmét, Pault próbálja a gép blendéjén keresztül látni, kinyomozni hollétét, felgombolyítani a fonalat, elhagyott helyeket végigjárni, emberi kapcsolatokat rekonstruálni az idő távlatában.

Jelentésfelhők-diskurzusterek a társadalmi tudás elemzésében – mint modern mitologikus színtér

Jelentős erénye a könyvnek, hogy az átértékelő, megújító gondolatoknak is helyet ad. A társadalom vizsgálata és a kutatási módszertan összevetésében

ki kell emelni Csáji László Koppány diskurzuselemzését és antropológiai diskurzuselemző analitikus módszerét.⁴⁴ A nyelvészeti módszerek alkalmazásának hibáira és elemzési területeinek kapcsolódási pontjainak hiányosságaira mutat rá. Ez azért fontos újítás, mert megteremti a lehetőségét az antropológia tudományterületének kiszélesítésére, felhívja a figyelmet alkalmazhatóságának egyszerűségére, módszertani alaposságára és a benne rejlő lehetőségekre. Kiemeli, hogy a kutatómunka során az elsődleges szempontrendszer, mint kulturális minta, narratíva, magatartás és értékviszonyulás érdekessége vagy szokatlansága után a lényeges pontokra kell helyezni a hangsúlyt, ami diszkurzív kompetenciaként funkcionál. Ezért aztán kutatóként a vizsgált csoportról narratív értékkonfigurációt, szubjektív viszonyulások skáláját kaphatjuk, ami releváns értékeket felmutató időbeli dinamikát is megjelenít. Ez pedig egy külső és belső hatásokat és értelmezési tereket megjelenítő diskurzustér-diskurzushorizont fogalmi megfelelőjét adja. A csoport kultúráját, hálózatrendszerét, mint diszkurzív formációt pedig antropológiai diskurzuselemzés alapján értelmezi. A leírást tartja lényegi pontnak, hiszen ennek alapján vehetők észre a vizsgált csoport viselkedési vagy értelmezési különbségei, és azok állandó változásai, amik a csoport dinamikájában és annak kontextusában teremtenek egységesebb képet. Albert Fruzsina írásában a barátság, mint fogalom kérdését járja körül. Bali János írásában pedig a mindennapok kulturális gyakorlatába beilleszkedő értékkövetési minták kerülnek megfogalmazásra. Írását a mindennapi életünkbe beépülő Távol-Kelet kulturális jegyeinek bemutatásának szenteli, mint a dél-koreai könnyűzene, a kínai porcelán, a kínai piac, a kifőzdék és a magyarság keleti egzotikum iránti érdeklődése. Bánhegyi György írásában pedig Spengler „A Nyugat alkonya” címmel megjelent könyvét vizsgálja. Spengler felvetése szerint a mitológia és a tudomány szerepét kutatja a kultúrkör belső folyamataiban. Történeti szempontrendszerű civilizációs-ciklikus kultúrakutatását tárja elénk, amiben a kultúrának szimbolikus szerepet tulajdonít. Ebben pedig része van a mitológiának, a vallásnak és a művészetnek. Mitológia és tudomány kapcsolatrendszerében jelentést kap a társadalmi normarendszerben fellelhető formális és informális tudástartalom.

A virtuális tér jelentésteréje pedig határozottan megkérdőjelezhető igazságtartalma szempontjából. Mégis a mai társadalomban különösen a fiatalok körében ez a megmásított virtuális valóság szerepét

44 Csáji 2020:287-308.

tekintve sokkal fontosabb szerepet tölt be, mint amilyen jelentéstartalmat hordoz. Maga a „hírérték” alacsony indexének nem tulajdonítanak jelentőséget és ezáltal befolyásolhatóbbá válnak a megosztott tartalmakkal kapcsolatban. Ez pedig annak a veszélyforrását hordja magában, hogy a valóság és a jelen elvesztheti a priori tekintélyét. A filterek és a technika vívmányainak segítségével, a média gondos együttműködésével az emberi méltóság és a becsület válik megkérdőjelezhetővé, ami szerintem alapvető emberi értéknek kellene álljon az emberek érdeklődési terében. Mint társadalmi térként megemlíthető fogalom ebben a térben is szerveződnek megosztott tartalmak iránt érdeklődő csoportok, férfiak és nők. A téma, mint virtuális tartalom pedig éppúgy lehet férfi és nő, ízlés és gusztus, dominancia és hierarchia, deviancia vagy szegregáció, vagy épp a vallás, amely témáját tekintve a könyv két írása is figyelmet szentel. Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna írásában a székelyföldi magyarok által a romák ellenében indukált internetes felületen történő nyilvános abuzálását és társadalmi szintű integrációs problémáit mutatják be. Hétköznapi eseményen alapuló, a hit kérdéseit is felvonultató legitimált közösség- és identitásmegerősítő gyakorlatként, mint „biztos tudásként” fogalmazzák meg. Ha sokan vagyunk erősek is vagyunk? Ettől leszünk „magyarok”? Kamarás Iván írásában a katolikus egyházközösségi hitélet virtuális közösségi létét vizsgálja. A romló hitélet megújulását jelentő virtuális térben a közösségépítés kerül elsősorban fókuszba. Az elsősorban plébánia által üzemeltetett honlapok tartalmi között megtalálható a hitéletre vonatkozó hírek, az ökörsütés, a gerinctorna, a matematika-korrekpetálás, a burgonya- és hagymavásár, a táncház, a divatbemutató, a jóga és a csocsóbajnokság is. Kamarás írása rámutat, hogy a virtuális tér szerepe nem terjed ki a közösség növelésére. Inkább jelenti az aktuális trenddel való lépéstartást vagy a hatalmi kontroll lehetőségét. Annyi konzekvenciaként mindenképp levonható, ha jó katolikus közösségekbe tartozunk és a hitközség által meghirdetett jogfoglalkozáson veszünk részt, minimalizálódik annak a lehetősége, hogy démonokkal találkozzunk. A virtuális világban mely férfi és női szerep lehet heroikus? A herosz férfi szempontból az, aki a testét szteroidokkal táplálja, legnagyobb gondja a „herevasalás” és a celebszerep, vagy az, aki zenét szerez, darabot ír, koreográfiát alkot és a napi betevőért küzd? Feltehetjük ugyanezt a kérdést a nők szempontjából is, az-e a heroikus nőalak, aki a külsőjére helyezve a hangsúlyt bőr alatti szilikonfürdőben békés

oldalbordaként teli bukszával már a saját arcát sem tudja vállalni a tükörben, vagy az, aki minimálbérről gyerekeket oktat szinte misszionárius küzdelemben és egyre süllyedő renoméban? Az online tér egyszerűen elérhető, kapcsolatok nélküli arctalan valóságot teremt. Pont a névtelenség-arcnélküliség okán lehet színtere nyílt társadalmi, vagy akár személy elleni támadásoknak. A jövő szempontjából domináns kérdés lehet eldönteni, hogy mely emberi-társadalmi érték fontosabb, a külsín vagy a belbecs? Ez a gondolatébresztő tematika és a társadalmi terek horizontjának szélesebb felfogása különleges értéknek fogalmazható meg, ami a könyv használhatóságát nagymértékben növeli.

Összegzés

A könyv célja és erénye egyértelmű, a társadalom kutatásának szimbolikus jeleit és megújuló társadalmi tereit (mint vizuális kultúra, színházantropológia, diskurzuselemzés, és online tér) mutatja be. Én írásomban ennek mögöttes jelentéstartalmait tártam fel, ami a férfi-nő tudásban és életbeni összetartozását szimbolizálja. Látható, hogy a mitologikus szimbólumok a mai kulturális jelenségekben is fellelhetők és értelmezhetők (mint márkanév, design, architektúra, irodalom, film és performansz). Szimbolikus értelemben pedig jelenkori kultúránk sarokpontjait képzik. A társadalom közösségeinek szempontjából a támadás-támadhatóság célkeresztjében mindig a más, a furcsa vagy a különleges áll. A közösség megítélésben keveredik a tisztelet, a félelem és a megvetés. De mégis talán egyértelmű üzenetként valami sokkal mélyebb igazság izzik fel, a megértés és az elfogadás férfi-női viszonyában rejló összetartozása. Minden felvázolt társadalmi egyenlőtlenség és hatalmi harc forrásaként én ezt vélem felsejleni. A nők pedig azért harcolnak az egyenjogúságukért, mert úgy érzik, ez nekik jár. De a lényeg nem a jogban van, hanem a tudásterület-felfogás-szerepkörben és ez pedig magának a nőiségnek természetszerű sajátja. A heroikus küzdelem az egyéniség egyedi tudásszomjában jelenik meg, ami megkülönbözteti a társadalom egészétől, ezért ő saját magát teszi kívülállóvá. A kulturális minta, normarendszer és értékkövetés szempontjából ez azért sarkalatos kérdés, mert a határátlépés ténye újító és haladást feltételező kulturális felfogást eredményezhet. Ez pedig az alkotó-befogadó és a társadalom részéről is jelentheti a megújulás lehetőségét. Létezik-e olyan férfi, aki úgy tudja a nőt

megszelídíteni, hogy erejét a „közös hajó” vitorlájába ereszte veszi hasznát? Létezik-e olyan náció vagy társadalmi csoport, ahol ez probléma nélkül lehetséges? A férfias dominancia és a hatalmi harc, mint társadalmi jelenség egyértelmű megmutatókövetési területe a kultúra és a tudomány. A hagyomány és az emlékezet pedig a mitológikus alakok és szimbolikus jelentések megőrzésének jelentésterületén Keleten és Nyugaton egyaránt. Írásom felmutatta mindezek értékvetési és jelentésbeli különbözőségét. A Kapitány-házaspár tudományban betöltött szimbolikus szerepe ezért is követendő példaként áll a felnövekvő tudósgenerációk előtt. Legyen érték a férfi és a női tudás egyaránt, a társadalomban tudják értékelni és elismerni egymást, hogy ezáltal felvállalt szerepükben érvényesülhessenek. Írásomat Nagy László jövőnek küldött üzenetével zárom: „Ha lesz emberarcuk, csókolom őket, ha lesz emberi szellemük tudatom velük, üzenem nekik, csak ennyit tudtam tenni értük”.⁴⁵

Felhasznált irodalom

- A. Gergely András 2020 A mitikus gascon vitéz és az emlékezetvalóság – Tudás és Mítosz viszonya a hagyománykövetési és tudományos piacon. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 125-140.
- Ábrahám Nóra 2020 A 20. századi néptáncművészet táncantropológus szemmel. *Kultúra és Közösség* (IV). XI. évfolyam, 4:89-99.
- Acsády Judit 2020 A tudás neme – Gondolatok és adatok a tudomány működéséről. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 47-58.
- Antalóczy Tímea – Povedák István szerk. 2020 *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest.
- Antalóczy Tímea – Povedák István 2020 A Kapitány-Mítosz. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 9-16.
- Csáji László Koppány 2020 Jelentésfelhők, diskurzusterek és diskurzushorizontok – Hogyan alkalmazhatók a hálózatelmélet, a diskurzus-elemzés és a kognitív szemantika eredményei az antropológiában. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 287-308.
- Csiffáry Tamás 2008 Mitológiai Lexikon A-Z-ig Könyvmíves Könyvkiadó, Budapest.
- Halbwachs, Maurice 2021 *A társadalmi emlékezés keretei*. (Fordította Simon Vanda, Marádi Krisztina) Specimina Ethnographica (sorozatszerkesztő Keményfi Róbert) L'Harmattan Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Budapest.
- Hamvas Béla 1943 Láthatatlan történet – Héloise és Abélard története. Online: <https://web.archive.org/web/20130216033801/http://hamvasbela.org/szavak/heloise.html> (Letöltés 2021.07.13)
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György 2010 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Jankovics Marcell 1996 *A Nap könyve*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1995 *Rejtjelek 2. Fejezetek a mindennapi élet antropológiájából*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2020 A tudás mítoszána történetéből. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 27-46.
- Károli Gáspár (ford.) 2002 *Szent Biblia*. Boldog Élet Alapítvány, Budapest.
- Kisdi Barbara 2020 Az elveszített tudás – Az ősi szüléskód nyomában. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft, Budapest, 85-100.

45 <https://www.youtube.com/watch?v=VZD-ahtExvE>

- Kiss Máté 2020 Titkos tudás és a hatalom birto-
kosa. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk.
Antalóczy Tímea és Povedák István) MAKAT
Modern Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-
Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant Nyom-
daipari Kft, Budapest, 153-164.
- Levko Esztella 2020 Társadalmi érzékenység az
iráni kortárs előadóművészetekben. In *A Tudás
mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy Tímea
és Povedák István) MAKAT Modern Mitoló-
giakutató Műhely, Moholy-Nagy Művészeti
Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft,
Budapest, 213-222.
- McGrath, Allister E. 1990 *Kálvin*. Osiris Kiadó,
Budapest.
- Muhr Anita 2020 Bud Spencer magyarországi
kultuszának kialakulása a Piedone-filmeken
keresztül. In *A Tudás Mítosza – Kapitány 70*
(szerk. Antalóczy Tímea és Povedák István)
MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely,
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant
Nyomdaipari Kft, Budapest, 245-266.
- Nagy László interjú: [https://www.youtube.com/
watch?v=VZD-ahtExvE](https://www.youtube.com/watch?v=VZD-ahtExvE) (letöltés: 2021.07.13)
- Papp Richárd 2017 Body and soul, and thats all?
Test és lélek kulturális jelentéseiről. *Kultúra és
Közösség* (IV.) VIII. évf. IV:65-73.
- Szentpéteri Márton 2020 Az ismeretlen Löwen-
testvérek cserepezője – Adalék a szabadkőmű-
vesség anyagi kultúrájának kutatásához. In *A
Tudás Mítosza – Kapitány 70* (szerk. Antalóczy
Tímea és Povedák István) MAKAT Modern
Mitológiai Kutató Műhely, Moholy-Nagy Művé-
szeti Egyetem, Innovariant Nyomdaipari Kft,
Budapest, 117-214.
- Voigt Vilmos 2020 A szaktudományos folklorisz-
tika korszaka és eredményei finnugrisztikai
szemszögből. In *A Tudás Mítosza – Kapitány
70* MAKAT Modern Mitológiai Kutató Műhely,
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Innovariant
Nyomdaipari Kft, Budapest, 165-184.
- Wilmhurst, W. L. 1927 *A Szabadkőművesség
filozófiája*. Hermit Könyvkiadó, Buda-
pest. Online: [https://sviluppolocale2020.
org/111412-a-szabadkomuvesseg-filozofiaja](https://sviluppolocale2020.org/111412-a-szabadkomuvesseg-filozofiaja)

EGY ÖRÖK SZINDBÁD MEG A CAPRICCIÓK

[DOI 10.35402/kek.2021.4.9](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.9)

Huszárik Zoltán egy 1991-es interjújában idézi föl egykori tanára szentenciáját: „Nem szeretem, ha a művészettel kapcsolatban a célszerűséget emlegeti. Előttünk itt élt Dante, Leonardo, Shakespeare, Raffaello. Az emberek mégsem lettek jobbak. Mi a művészet, fiatal barátom? Annak felismerése, hogy az ember tehetetlen. És az ember egyet nem tud elviselni: a tehetetlenség érzését. Ezért alkot. Szerintem ez a művészet lényege” (idézi Pap Pál, *Filmkultúra*, 1991-1:41.)

Az MMA kiadásában napvilágot látó sorozat egyik legvarázsozabb opusza az a kötet, melyben egy életút, egy életmű, s annak legfontosabb alkotásai, avagy hát „a művészet lényege” kapott helyet Pintér Judit szerkesztésében. „Huszárik Zoltán (1931–1981) mindössze ötven évet élt, két egész estés és öt szerzői rövidfilmet forgatott, 25 éves pályafutásával mégis beírta magát a magyar film történetébe: a *Szindbád* filmművészeti kánonunk megingathatatlan darabja, különféle ’minden idők legjobb filmje’ listák biztos és előkelő helyezettje; az *Elégia* pedig hasonló pozíciót foglal el a rövidfilmek mezőnyében. Munkáit bemutatójuk után sokan és lelkesen méltatták, ahogy halálát követően is rengeteg megemlékezés született róla. A kritikusok mellett számos barát, művésztárs értékelte művészetét és emlékezett rá személyes hangú, vallomásszerű írásokban. Halála után előbb kismonográfia elemezte filmjeit, majd ’breviárium’ mutatta...” (Gelencsér Gábor: Előszó, 9. old.).

A könyv maga igen gazdag és terjedelmes elégia Huszárik művészete körül. *Talán mindenütt voltam. Huszárik Zoltán* címen jelent meg, s akár életműportré, akár szakmai monográfia, szövegszerűen is azt kínálja, hogy a mindörökké vándor Szindbád mellett a mindörökké „köztes állomáson” szemlélődő Huszárik együttes emlékezetét hordozza.¹ S mert nem ok nélkül a Huszárik-emlékezet kulcsfontosságú dokumentumkötet ez (saját írásaival,

1 Szerkesztette Pintér Judit. Gelencsér Gábor tanulmányával. DVD-melléklettel (Mohi Sándor: *In memoriam Huszárik Zoltán*). MMA Kiadó, Budapest, 2018, 282 oldal

rajzaival, fotókkal, filmképekkel, korabeli kritikákkal, emlékező és elemző írásokkal, interjúkkal, filmográfiával, filmszerepekkel és díjakkal kiegészítve), talán túlegyszerűsítés is, ha a kanonikus filmmé vált *Szindbád* felől olvassuk magát a könyvet is. Huszárik már a kísérleti rövidfilmjei, formabontó avantgárd kifejezőmódja révén is nemzetközi sikerre érdemesült (kis- és nagyjátékfilmjeivel is a kor legelőkelőbb fesztiváldíjait hozta el!), de tétova és megosztó hazai fogadtatása egyaránt a realizmus/szürrealizmus, hagyománytartó/progresszív, elbeszélő/ikonformáló, terapeuta/képiró, humanista/formalista dichotómiák közé szorította. Ezekről összefoglalóan csak annyi mondható: szétartó világok szecessziós dramaturgiája, a képnyelvi intenciókat a filmnyelvi gondolkodásba ágyazó vizuális közlésmódja nemcsak a látvány „anyagiságával” és mentális átírásával tett meg intermediális kezdő lépéseket, de a Krúdy-adaptáció révén (ahogyan egyébiránt a Csontváry-film esetében az ecsettel írás filmképi változatában is) olyan kivételes helyre került a magyar filmtörténetben, ahol csak válogatott kevesek járhatnak. Huszonöt éves pályája során az öt rövidfilm és két nagyjátékfilm roppant kevés is – de hatásukat tekintve (az *Elégia*, az *A piacere* vagy a játékfilmek kiváltképpen) korszakosan meghatározó, s főleg vizuálisan unikális teljesítmény mindez. A kötet, melyben ezekről igen magvas, alapos, hosszas elméleti vázlatot, interjú-szövegeket, Huszárik saját írásait és kritikai visszhangokat is megtalálunk, voltaképpen egy álcázott monográfia Gelencsér Gábertól, ekként pedig igen fundamentális, melynek megítélésem szerint szükségképpen megmarad az a hatása, hogy a Krúdyt oly kivételesen képre átíró Huszárik szövegre átírt kivételes elemzése lett.

Már a kötet filmismertetői között is feltűnik a korhoz, öregséghez, halálhoz való viszony átgondolatlansága saját felfogásunkban, s kontrasztként Huszárik válasza erre a keletkezéstől az elmúlásig kiutalt élet teljességére. „A közbeeső élet rendkívül kevés, és az ember – legalábbis az én megítélésem szerint – nem tudja úgy kitölteni teljes élettel, ahogy szeretné. A születés és a halál között van még egy köztes állomás – a szerelem, aminek befolyásolnia kell az emberi létezését és tovább kell

vinnie az ember jogfolytonosságát. Ez azonban csak szerencséseknek adatik meg. Az ember egész élete valójában a halálra való felkészülés pillanata. Ezt a pillanatot igyekszik az ember meghosszabbítani azáltal, hogy dolgozik. Én tehát az emberi élet értelmét tulajdonképpen a munkában tudom megragadni. Ezt az ősoktól tanultam” (interjú, *Filmkultúra*, 1991/1:40).

A kötettről szóló legáttékintőbb recenziók és reflexiók is (elsők között Bárdos Judit 2019) legmeghatározóbb jegyként Huszárik élet-értelmet kereső habitusát emelik ki, továbbá a kötet novumait és megidézett szövegrészeit a Lencső László szerkesztette *Huszárik-breviárium* anyagából. „A lírai rövidfilmek elemzése még nehezebb feladat, mint a narratíva kapaszkodóját nyújtó egészestés filmeké, például az életrajzi elemet mégiscsak tartalmazó filmé, a *Csontváryé*. A *Szindbád* az irodalmi adaptáció fogódzóját látszik felkínálni, de nem rakható össze belőle sem egy történet, sem az időrend, mint a korai filmes modernizmusra jellemző időfelbontásos szerkezetekből. Ezért különösen kiváló Gelencsér Gábor tanulmánya: mind formai, mind gondolati szempontból analizálja és szintetizálja a műveket. A bevezető tanulmányként meghatározott írás annyira megalapozott, szépen kidolgozott, az egész életműre és minden szempontra, az egész művészet- és film-történeti kontextusra kiterjedő, hogy azt mondhatjuk: Huszárik-monográfia született... /.../ 'Szürrealista és realista. Népies és urbánus. Progresszív és konzervatív. Formabontó és hagyománykövető'. Rövidfilmjei alapján az avantgárd-kísérleti filmesek közé sorolják, ám a *Szindbád* a fősodor kanonikus filmje. Ugyanakkor a két egészestés film, a *Szindbád* és a *Csontváry* nem szakít a rövidfilmek képi stílusával és montázstechnikájával” (Bárdos 2019).²

Gelencsér írása valóban egészen mély, kivételesen aprólékos és egyúttal átfogó is rögtön, nem pusztán filmesztétikai vagy szövegpróza összefüggésekkel, hanem a kompozicionális elemektől a ritmikai eszköztárig egy sor alapfontosságú megfigyeléssel gazdag munka. A *Szindbád* esetében külön is kiemeli a képesség és irodalmiság kettős kötését, az avantgárd tónus és az elbeszélés Krúdy-világot képileg megteremtő, a „történetet időfelbontó narratívával” kezelő kivitelezés jegyeit, „a szeriális szerkesztési elv segítségével” kialakított formaszervező

elv jelenlétét, s végül az irónia szerepét, melyekhez tekintélyes mennyiségű kritikai szempontot, feldolgozó és elemző tanulmányokat is használ, így valószínűsítő film-történeti szakirodalmi eszköztárát is megkapjuk a filmek (s köztük is kiemelten a *Szindbád*) hatáselemeinek meghatározó jegyeit, vizsgálatuk egységes értelmezését az életművön belüli szereppel kiegészítve (91-107.).³

Izgalmas belátni, milyen eszközök teszik az elbeszélő szerkezetet ritmikusan tagolttá, időegységét megbontóan „szecesszióssá”, ugyanakkor az emlékezőtechnika rejtelmek között az ismétlések, képi visszautalások, idői ugrások, „Krúdy-módra” hangolt meditativitásba is a természetközelség, a „halál felől az élet felé” tekerő érzemények hullámai, a filmkezdő haláltól a filmvégi halálig ívelő epizódok nosztalgikus hömpölygéseit együttesen teljesítik ki azt a képtelen-élhetetlen életet, melyet a távolságtartó tekintet a charmeur Latinovits őszülő uracsságának totális kontrasztjaként a felfüggesztett időiség és az értelmét vesztett létezés szentimentális együttesének lát csupán. De a filmszerkezet epizodikussága nemcsak a többféle Krúdy-alapanyag jelenlétére utal, hanem a természetképek és az elmúlás közelségei vissza is utalnak a Huszárik-rövidfilmek világára: „Mélyebben érintik az egész film szerkezetét a cselekménnyel semmilyen összefüggésbe nem hozható »képfoltok«” (Gelencsér 2000),⁴ melyeknek fénykép-illúziót kínáló és képzőművészeti kompozícióba illeszkedő párhuzamai megvannak a *Csontváry*-filmben is, de struktúra-formáló szerepet kapnak a rövidfilmek elbeszélő módjai, szaggatott tempói, asszociatív vizuális stimulusai között is.

A kötet egészét persze nem töltheti ki Gelencsér elemzése, akkor sem, ha valóban kivételes gazdagságú és mélységű anyag. A könyv középső egynegyedét kitevő *Interjúk* fejezet (159-241.) sem kevesebb meglepetéssel ajándékozza meg az olvasót, mint Nádas Péter, Szász Péter, Zsugán István, Ember Marianne szövegei, összesen tizenhét beszélgetés, az elsőktől a legutolsóig. Csupán egyetlen idézet a Nádas-szövegből: „Mi az izgalmas Krúdyban? Krúdyban, azt hiszem, olyan vonásokat fedezhetünk

3 A részletekről lásd még az *Apertúra* 2012/téli számában Fám Erika a filmképiséget vizsgáló munkáját és Vigh Imre emlékezőtechnikára koncentráló írását, ebben is az elbeszélés módjainak szeriálisításának kérdéséről.

4 Gelencsér Gábor: Átmeneti idők. Huszárik Szindbádja. *Pannonhalmi Szemle*, 2000 (VIII. évf.) 2/84-94.

2 Huszárik, a képi. *Élet és Irodalom*, 2019/1. <https://www.es.hu/cikk/2019-01-04/bardos-judit/huszarik-akepiro.html>

fel, amelyek az egész filmművészet és a közönség számára izgalmassá és korszerűvé teszik. Asszociatív nyelv, az emlékek iránti érzékenység és irgalmatlan szenvedély az iránt, hogy maga köré gyűjtsa a világ dolgait, kapcsolatot teremtsen velük, hogy ne legyen egyedül. Prousttal egyenrangúnak érzem Krúdyt” (164.). S mert Huszárik ellenében megannyi irigye, pályatársa, kritikusa élt az aszociális viselkedés vádjával, a kisfilmek sokasodó haláltémáival, az öregekkel, a magukvesztett világokkal, a pusztulásba vitt lovakkal..., mi sem jellemzőbb, mint ez a válasza: „Végül is számomra a művészet nem esztétizálást jelent, hanem azt, hogy ÉLNI. Létrehozni valamit, hozzáadni valamit a világhoz: úgy, ahogy egy paraszt szánt, vagy az asztalos széket készít. /.../

Visszatérve az Elégia-ra: miért csinált filmet akkor lovokról?

Mert az emberekről szól!” (164.)

Az Elégia antropomorfizáló üzenete egyszerűs mind a képi beszéd „huszárikosan krúdys” későbbi Szindbádban is éppúgy alapkészlet, mint az Elégia szellemképei, s nemcsak textuális, hanem „piktoralis” szövegolvasat eseményeinek hangulati ritmikája és zenei módon formált vizualitása. Ez a másféle pillantás, amely a dokumentáris tényből valóságként képvalóságot alakít ki, egyben absztrakció is, kerengés és szeszélyes bolyongása valaki vándornak a valóságosságok képtelenségei és a groteszk módon világképpé válni lehetetlen metaforák érzelmi szikláit között. Úgy modern, hogy megtagadja ennek embertelenítő közönyét, s úgy önpusztító is, ahogyan a maga eszközeivel a groteszk elmúlás felé terel. Az *Elégia* hektikus eljárásai (kimerevített, gyorsított és lassított képek, szürrealis mozdulatok, tükörreflexiók és komponált torzítások) ugyanakkor párhuzamban furcsák az elmúlásra hangolt *Capriccio* olvadó hóembereivel, vagy az *A piacere* groteszkül tragikus és provokatívan kihívó temetés-verzióival, a halálból csapongó tragikomédiázást előhívó incselkedéssel bővülve. Szindbád ciklikus emlékezet-kísérlete a kalandkereső évek, a kóbor idők hölgykoszorújára, s a kiszolgáltatott érzelmi tétovaság épp oly tanújelei a még létezni remélésnek, mint a lerogyini készülő ló méltatlan vége önnön sorscsapásaként. Egyszerre lehetséges vég és folytonos újrakezés, a ciklikusság apoteózis, természetpoézis és metafizikai absztrakció egyvégtében.

A sors szeszélyeinek kitett ember épp oly kivetett, helyét nem leelő, „talán mindenütt volt”

kóborlásra készített, mint a kisfilmek jeltelen „hősei”, ironikusan névtelen senkivé vagy muris sírkövé lett jelképvilága. A Szindbád-film első mondata révén rögtön a belső beszéd függő feltétellel válassza kerül a látványba..., s ott is marad mindvégig a függő sors függő monológjaként. Mindenütt lenni, újra és reménytelenül... – ez már nem tisztán az emlékek tárháza, hanem a víziók képtára is. Aki láthatta, sosem feledi a klasszikusan zsírpettyek úszkálásával tálalt isteni húsleves képi illatát, a szerelemben pusztuló csodaszép mezítelen lányok hullását és szenvedelmét, a gyötrődő-idősödő Latinovits kószálását „mindenütt”, ahol csak női kelem, szépség, elmúló boldogság tanyát ütött egykor. Részesei voltunk, hogy vágyképei sodrásában, alkalmasint a film elejét és végét tekintve valaminő végső tusában játszódik mindez, tánc a jégen, téli tavon, felvidékiek kisvárosok gangjain és virágzó párkánynövényei között, a búcsúztató asszonyok „boszorkánydombján”, az orgonafújtató mellett a halálba esendőként... – mindez a Huszárik Zoltán rendezte *Szindbád-film* színes érzelmi szecesz-sziójában, ami már nem is Krúdy-olvasat, hanem egyenesen átirat... Huszárik akként teszi közössé a jelenlét élményét, hogy a filmbeszéd eszközével, a képek varázslata révén bevon és nem ereszt Krúdyra hivatkozó, de saját kisfilmjeivel gazdagon megalapozott főművével. S ha a kanonikus filmmé vált Szindbád felől olvassuk magát a könyvet is, pazar módon illusztrált teljes értékű képe az alkotói életműnek, márcsak azért is, mert a kötet (s főleg persze Gelencsér áttekintése) a Krúdy szándékától függetlenített novellafüzér-szerűség köztes időtereiben zajló improvizációk, fragmentumok és az ismétlődő vagy úrafelhasznált motívumok önálló egységekkénti szerepeltetése révén egy addig példátlan filmnyelvi univerzum kialakítására merészkedett alkotó egész életművének ívében (végső soron befejezetlenségében is) megmaradt örökségre fókuszál (97.). Ezért is emeli ki a kötet *Képzelet és valóság Huszárik Zoltán filmjeiben* című fejezetben a korábbi rövidfilmekre (*Elégia, Capriccio, Amerigo Tot, Tisztelet az öregasszonyoknak, A piacere*) épülő művészfilmek (*Szindbád, Csontváry*) jelentőségét a magyar (és európai) filmtörténeti kánonban. Ebben az avantgárd-kísérleti filmekben megkezdett képi stílus a montázstechnikájával és képi-közlési stílusrétegeivel olyan egységes életműbe illeszkedik, vagy azt formáz, ami igen ritka még a magyar filmnyelvi közléstörténetben. De ahogyan a Krúdy-ihlette motivikus „filmnyelvtan” az archaikus paraszti világból (Huszárik falusi származási helyétől sem

függetlenül) éppúgy építkezett, mint a polgárisult kisvárosi népművészetből, következésül az így megformálódó nyelvi szürrealizmus elkerüli a naturalista értelmezési kísértést, s helyette a művészi képzelet kényszerei, az eszményítések magasságai és a közlésnyelvi poézis révén valaminő többszólamúság eszközzé válhat, melyben mindezek komplexitása keveredik. A kötet nem véletlenül tartalmazza olyan írások és interjúk szövegeit is, melyek korábban a Lencső László szerkesztette *Huszárik-breviáriumban* megjelentek, de számos eddig ismeretlen is. Ezekből mintegy bevezetést is kapunk Huszárik prózai vagy esztétikai szövegeihez, melyeket a Vele készített interjúk harmadik blokkja egészít ki a Függelékbe tett életút-vázlat, kitüntetések, filmjei és fesztiváldíjai, filmszerepei és más munkái (pl. képzőművészeti kiállításai, színházi rendezései), valamint a Róla készült filmek, emlékkiállítások, emlékezetét őrző kezdeményezések zárnak teljessé. A filmfoltok közé került képfoltok (portrék, standfotók, színes képmelléklet a Szindbád asszonyairól és leányairól) mintegy Huszárik érzékeny tónusát idézik meg, amelyek az irodalmi adaptáció mellett a képi beszéd alkalmazott modernitásait is idői keretbe ágyazva teszik átláthatóvá: a ritmus és montázs eszköze a sorozatszerűségbe táplált képzetek újrarendelésével szinte nem is a szövegszerűen visszakereshető Krúdy-szövegrészeket konstruálják újra, hanem mintegy a korszak meghatározó nagy költői neveivel, Juhász Ferenc és Nagy László költészetével rokonítható szerkezetbe simulnak bele. Ugyanakkor ez a költészet és zene kölcsönös összehatásában gazdagodó jelentés-univerzum a gondolati, filozófiai, morális absztrakciók irányában teszi megnyithatóvá a Huszárik-komponálta képtárgyvalóság és képi rögzítéstechnika (jobbára Tóth János operatőr cizellált zsenialitása, vagy Sára Sándor fotóképszerű filmnyelve) felé továbbvezető komplexitást az irodalmi adaptáció helyére kerülő filmnyelvi konstrukció felé. A Huszárikra ugyancsak jellemző ironia, az abszurd felé elhajló érzékeny hangulatonal a komolykodó sorskérdések (halál, szerelem, erkölcs, hűség, összetartozás, lehetséges harmónia, örök értetlenség, öregedés és elmúlás, stb.) ugyancsak problematikus érzületfüzerei felé tesznek óvatos lépéseket, melyek már nem a Krúdy-hősök sorsvállalása, hanem a művészi sors (lásd Csontváry) és a lét abszurditásai irányába kanyarodnak tovább.

A kötetet méltató egyik reflexióban szerepel Huszárik saját szóhasználatával az elemző kérdésfeltevésre („Most akkor miféle művész ez a Huszárik?

Korát meghaladó? Hagyományörző? Avantgárd? Retrográd? Formabontó kísérleti filmes? Szintetizáló kánonista? Realista? Esztétizáló?”) mintegy saját válaszként előzetesen megfogalmazta: „Jó lenne újra kanonikus érvényű műveket csinálni” /.../ „Azt hiszem, ez a kor hivatott erre. Hogy végre ne csak szétszabdaljuk, hanem össze is rakjuk a fogalmakat. Minden avantgárd, minden *izmus* lényege, hogy a maga speciális nézőpontjából ad abszurdumig vitte a kiválasztott problémát. Most talán már a szintézis megalkotására volna szükség...”⁵

Izmustól függetlenül is, ha a szintézis a cél, ott az adaptáció csupán az első eszköz. A Szindbád-kalandok követésében, töredék-pillanatainak föl-idézésében alapkészítést kínáló Krúdy-szövegek sok ponton változtak a filmre kerüléskor, a képi megoldásokkal mégannyira, a rendezői koncepción túli operatőri, színészi játék, díszletek és jelmezek együttesén túl a korfelfogás is az időiség malmába került: Huszárik akaratlanul is időtlenné írta át a „nők bolondja”, az „örök ifjúság” reménytelen keresője, a „régiszerelmek” emlékeinek hódolója és áldozata szeszélyes kalandjait. S lett belőle mindannyiunk Szindbádja, az örök, a felülmúlhatatlan Latinovits- és a meghaladhatatlan Huszárik-változat, capriccio kivitelben...

.....

Filmfoltok és képfoltok között bizonyosan lehet kalandozni látványos évekig. Ezért is történetelt, hogy mire e fajsúlyos kötettel a képzelet érzégszéljéinek nyomában idáig jutottam, egy újabb Huszárik-kötet készült el az MMA kiadásában, felelős szerkesztőként ugyancsak Pintér Judit révén, de immár Mohi Sándor összeállításában: *Átmeneti idők. Mohi Sándor beszélgetései Huszárik Zoltánról*.⁶ Az idők köztességének személyes reflexiókban megjelenő tónusai, a befogadás és szeretet, megértés és barátság, kritikai őszinteség és aggódó figyelem akusztikai hatásai úgy bontakoznak ki a kötet lapjain, hogy az mintegy igazolja is a fennebb vázolt idői kalandozást, a lebegtetett képsorok és parfümált kisvárosi budoárok atmoszféráit, meg azt a garantált időtlenséget, amelyben Huszáriknak

5 Weiner-Sennyey Tibor 2012 A szerelem eljön a szörnyetek közé is. https://kulturpart.hu/2012/11/05/a_szerlem_eljon_a_szornyetek_koze_is

6 Magyar Művészeti Akadémia, MMA Kiadó, Budapest, 2021., 320 oldal

oly sok alkotói része és kínja is volt. A negyvenhat beszélgetés itt már nem részletezhető árnyaltsággal szól kollégáról és alkotóról, emberről és esztétikájáról, színészvezetésről és filmgyári keservekről, forgatási élményekről és magánéleti alkalmakról, hogy az a kötet egészében kínál teljességet, nem a névsorral, intimitásokkal vagy közvetettségekkel. Gyártásvezető és színész, szobrász és asszisztens, író és operatőr, standfotós és vágó, fotótörténész és hangmérnök, filmtörténész és kritikus, tolmács és újságíró mindmind Huszárik körül „forogat” itt. Mohi Sándor pedig – optikailag is szerény előszóban – leginkább arról szól, amit az előző kötetnél hangsúlyosnak érzékelttem: „Huszárik Zoltán feljegyzést írt arról, mit akart Szindbád? Arra a kérdésre, hogy mit akart Huszárik, valószínűleg ugyanazt a választ adhatjuk: 'Kódjegyének megfelelni... Végig kell járnia az életet, vaksötétben tapogatózva. Életvitele mégis program, mert a halál bizonyosságával az élet sokrétűségét, gazdagságát állítja szembe...'” – idézi meg a mindenkor kereső, mindenütt jelen volt szeretet tónusát Mohi is. Az időközi élet és a köztes idők te-reiben alighanem éppen ez a gazdagság Huszáriké. Azt hiszem. A capricciók és Szindbádok szeszélyes időisége mindenesetre akkor is jelen van, amikor már csak emlékeikkel teheti ezt. De ez épp ezzel nem kevesebb, hanem minden átmenetnek szólóan is maradandó immár.

EMLÉKTÖREDÉKEK VITÁNYI IVÁN RÓL (1925–2021)

[DOI 10.35402/kek.2021.4.10](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.10)

2021. szeptember 6-án a hírportálok kíméletlen rövidegességgel, egymástól átvett szövegrészletekkel, szenttelenül tudatták: 96 éves korában elhunyt Vitányi Iván. A Kultúra és Közösség Szerkesztőségében, melynek alapító főszerkesztője és haláláig tiszteletbeli elnöke volt – most elfogyott a levegő. Formailag minden rendelkezésünkre áll: az égő mécses, művei, jegyzetek, idézetek, a József Attila összes versét egybefoglaló kötet, a Bartók Breviárium, és szólnak a Mikrokozmosz darabjai. És a tartalom? – halljuk Vitányi szigorú kérdését. Mit mondhatunk róla? Tudunk-e érvényeset mondani?

Emlékek, töredékek, szaggatottan...

A kritika és a veszteség együttes élményéből fakadnak korábbi mondataim:¹

„Vitányi Ivánnak ’89-ben volt választási lehetősége. Az egyik az aktív politizálás, a másik a tudós lét kiteljesítése. Rendelkezésre állt minden: a különleges képességei, azok a munkák, amiket mi ’hűvös halmokban’, hihetetlen színésséggel fölhalmozunk, ezekből, és a saját kútfejből megírhatta volna a kultúra szociológiáját.

A tudása, a tapasztalata, minden képessége arra predesztinálta, hogy neki kell ezt az összefoglalást elvégezni. Óriási vesztesége a tudományosságnak, hogy ezt nem teljesítette” (Csepeli 2021:116).

„Vitányi mindig kiváltotta az ellentéteket, mert nagyon jól, és célzottan tudott kérdezni. Pozitívan éltem meg ezt akkor is, és így tartom helyesnek ma is. Ezek a konfliktusok nagy sebeket ejtettek bennünk, és mi is ejtettünk másokban. Meg kellett tanulni érvelni, vitatkozni, elviselni vélt vagy valós sérelmeket, alkalmazkodni a közösségi akarathoz, amikor arra volt szükség. Szolidaritást vállalni akár olyan áron is, hogy közben az egónk sérül”² (Csepeli 2021:121).

Végül egy modellértékű anekdota a 80-es évek elejéről:

„Valamilyen sugallatra Köpeczi Béla [1982–1988, Művelődési Miniszter] azt találta mondani Vitányi Ivánnak, hogy nincs elég paper, nem látszanak a kutatási eredmények. És másnap bejött Iván, behozott egy Vulkanfiber bőröndöt, bepakoltatta velem a friss kiadványokat, majd hívott egy taxit, és azt mondta: Most akkor átmegyünk a minisztériumba! ... Köpeczi szobájában ültek mások is, ez Ivánt nem érdekelte, és ilyen NÉKOSZ-os lendülettel, vagy, mint ha egy Jancsó-filmben látnám, kinyitotta az ajtót, és azt mondta: „Kedves Bátyám, Kedves Köpeczi Béla! Behoztuk azokat a munkákat, amikről te azt állítod, hogy nincsenek!” – és ezzel a lendülettel kiborította a bőrönd tartalmát az asztalra”³ (Csepeli 2021:121).

Aztán újra a Bartók Breviárium, ahol felismerjük, Bartóknak mely leveleiből idézett gyakran Vitányi Iván:

- „Furcsa, hogy a papi és színészi pályát ellentétesnek mondják, pedig a pap is, színész is egyet hirdet: mesét.”⁴ (Ujfalussy 1958:29)

- „Melyik ember ismeri vagy fogja megismerni az egész világot? Soha senki! Mert a világ időben is, térben is végtelen. A végtelenséggel pedig véges lény nem fog megküzdeni sohasem. Ha én keresztet vetnék, ezt mondanám: a természet, a művészet, a tudomány nevében.”⁵ (Ujfalussy 1958:41)

- „Kell, hogy minden ember, midőn férfiúvá fejlődött megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy a szerint alakítsa munkálkodásának, minden cselekedetének minéműségét. Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát.”⁶ (Tóthpál 2013)

3 im.

4 Ujfalussy József 1958 *Bartók Breviárium*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat. Levél Jurkovic Irmynek, Párizs, 1905.08.15.

5 im. levél Stefhez, Vésztő, 1907.09.06.

6 <https://www.parlando.hu/Bartok-Tothpal2>

1 Szabadság és közösség, interjú Tibori Timeával. Készítette: Csepeli György. Budapest. 2015.02.06. *Kultúra és Közösség*, 2020, IV. folyam, XI. évfolyam, 5. 115-128.

2 im.

Végül Vitányi felejthetetlen szavalata a kultúra állapotáról folytatott országos konferencián, 1996-ban, amikor József Attilát idézte:

„S ha mindaz, ahogy írva,
hét emberként szállj a sírba,
egy, kit teljes kebel ringat,
egy, ki kemény mell után kap,
egy, ki elvet üres edényt,
egy, ki győzni segít szegényt,
egy, ki dolgozik bomolva,
egy, aki csak néz a Holdra:
Világ sírköve alatt mégy!
A hetedik te magad légy!”

„Én arra vagyok kárhozthatva, hogy szárnyaszegetten haljak meg,
mint aki belefulladt saját álmaiba”¹

Vitányi Iván emlékéhez

[DOI 10.35402/kek.2021.4.11](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.11)

A történelem „megidézése” gyakorta kap kiemelt helyet a magyarországi politikai beszédmódokban. A politikusok számos alkalommal fordultak/fordulnak a múlt eseményeinek példázataihoz, a magyar történelem évezredes hagyományaihoz. A visszatekintés a régmúlt történésekre, vagy a közelmúltban élt személyiségekre, az azok munkásságára történő hivatkozások nemcsak az emlékezés miatt fontosak. A történelemmel való munkálkodás, a megismerés egyben közvetlen politizálást, politikai állásfoglalást is jelentett és jelent mind a mai napig. A hivatkozók/emlékezők jelezni kívánják, hogy az idézett személyek munkássága, cselekedetei mértéket és mércét jelentenek számukra, törekvéseikhez hitelesítésként, sőt erőmerítésként, lelkesítőleg, vagy intő példaként szolgálnak.

A szaktudomány és a politika összefonódása különösen a két világháború közötti időszakban, az 1950-es években, sőt a Kádár-korszakban is gyakori volt. Az 1989/90-es rendszerváltást követően, aszerint, hogy a jobboldali vagy a baloldali/liberális politikai pártok, népi (idegen szóval populista), nemzeti, keresztény és konzervatív, illetve az urbánus, internacionalista, kozmopolita-globalista (pénz-központú, keresztényi értékeket elutasító neoliberaisok) nyerték meg a választásokat, erősödött fel vagy gyengült/változott, illetve halt el a történelmi, kulturális nagyságok emlegetése² (T. Kiss 2002:49-53; Glatz 1988:121-143).

Kapcsolati hálózatok az önéletrajzok tükrében

Az egyén önéletrajzaiban, visszaemlékezéseiben, különösen a memoár irodalomban jelentős helyet

foglalnak el a régen élt, vagy napjainkban élő személyiségekre és tevékenységeikre történő hivatkozások. Ismert példa erre a filozófus Lukács György, akinek önéletírásaiból önálló kötet jelent meg, amely 1910 és 1971 között írt önéletrajzi jellegű és vonatkozású tanulmányait, cikkeit, könyveire készült előszavait és bevezetőit tartalmazza, jelezve igazodási pontjainak állandóságát és változékonyságát³ (Lukács 1982).

Az önéletrajzokban szereplő személyek alkotta hálózatok, azok alakulásai, a kapcsolati tőke, a Bibó István-féle közép-kelet-európai „öndokumentációs” kényszerek, személyi-szellemi alibik, sőt az „összeomlások” előidézőinek visszfényében viszonylag jól megrajzolhatóak a hivatkozó személy főbb jellemzői. Az egyén életében meghatározó szerepet játszó személyek, történelmi és kulturális nagyságok, veretes mondataikra történő utalások lakmusz papírijai a rá hivatkozó személyiséggé formálódásának.

Vitányi Iván, a tudós-politikus (politikus-tudós) önvallomásaiban különös gondot fordított arra, hogy néven nevezze, szinte tanúként megidézze azokat, akik nézeteinek formálódásában – életrajzszakaszainak társas és szellemi kapcsolataiban – fontos szerepeket tölthettek be. E tanulmány tárgyát Vitányi Iván három önéletrajzi munkája adja, melyek közül az első írás a Kádár-korszakban született egy nagyszabású közösségkutatás keretében: *Közösségeim. Öninterjú*⁴ (Vitányi 1985:158-235) címmel, mely az elhíresült *Egyharmadosorszag*-ban olvasható. Önéletrajzi munkának tekinthető a rendszerváltást (1989/90) követően, 1993-ban megjelent, személyekre ugyancsak gazdagon hivatkozó kötet is, amelyet a Muharay Együttös fiatalokra gyakorolt hatásáról, a „fényes szellők” időszakáról állított össze.⁵ (Ezt a művét azonban nem vontam

1 Vitányi I. 1969 *Szélteenger*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

2 T. Kiss T. 2002 *Fordulatok-folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról, 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum Kiadó; Glatz F. 1988 *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Budapest, Kossuth Kiadó.

3 Lukács Gy. 1982 *Curriculum Vitae*. Budapest, Magvető Kiadó.

4 Vitányi I. 1985 *Egyharmadosorszag. Tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

5 Vitányi I. 1993 *5 meg 5 az 13*. Budapest, Gondolat – Vita Kiadó.

be az elemzésbe.) A másik – ebben a tanulmányban szereplő – munka a rendszerváltás első évtizedében, Vitányi Iván 60. életévében, ún. Festschriftnek készült. Négy részből álló, tizennyolc beszélgetést tartalmazó interjú-folyam, melyből nyolc beszélgetés az *Életút* fejezetben található.⁶ A rendszerváltás második évtizedében került kiadásra a harmadik, Vitányi Iván részletes, magával is őszintén szembenéző „életút-összegző” írása.⁷

A három életrajzi munkából gyűjtött, párhuzamos oszlopokba rendezett, a kötetekben meghivatkozott személyek⁸ jól jelzik, hogy Vitányi Iván intellektuális érdeklődésének skálája milyen széles volt, környezetének szinte minden aspektusát felölelte, kezdve a politikától a társadalmi viszonyokig, s benne a személyiség kibontakozásáig, fejlődése lépcsőfokaiig. A hivatkozott személyek jól jelzik Vitányi „elmozdulásait”, ha úgy tetszik „mozgásait” is. A társadalmi és politikai aktivitása mellett mindig volt egy „másik” Vitányi: egy művelődés-művészet-szociológus, egy irodalmi alak, a szabad kifejezésformák, a népművészet és a népi hagyományok bajnoka, a kulturális és népművelési kutatások és értékelések vezetője, a bartóki hagyományok ápolója és az avantgarde törekvések, a pop és beat kultúra támogatója, vagy másképpen: az örök érdeklődő, az alkotó személyiségé.

6 Cseke H. 1996 *Határhelyzetek. Interjú Vitányi Ivánnal*. Budapest, Pallas Stúdió.

7 Vitányi I. 2007 *Önarckép – elvi keretben. Szellemi önéletrajz*. Celdömölk, Pauz-Westermann.

8 A személynevek minden esetben követik Vitányi Iván említését.

1985	1996	2007
Egyharmad ország/ Gyermekkori emlékek	Határhelyzetek/ Életút	Önarckép – elvi keretben. Szellemi önéletrajz
Szülők, nagyszülők, rokonság említése név nélkül	Első beszélgetés. Egy lateiner középnemesi család. Kevesebbet szeretnék gondolni magyar létemre	I. Család-, gyerek- és ifjúkor
Bródy Sándor író	Vitányi Gergely református lelkész (apai nagyapja, és nagyapjának apja is)	Nagyapja testvére, Vitányi József pesti jurátus, aki ott volt az 1848. márciusi ifjak között
Lyka Károly művészettörténész	Vitányi Gergely fia, Vitányi József református lelkész	Nagyapja, Vitányi Bertalan jogot végzett, a beregszászi bíróságon dolgozott
Münnich Ferenc politikus	Vitányi József legidősebb fia (szintén József) 1848-ban a márciusi ifjak között vitézkedett, részt vett a szabadságharcban	Nagyanyja Vitányi Bertalanné (szül.: Hanák Ágnes)
Szentpály Janka nagynéni	Nagyapa Vitányi Bertalan ügyvéd	Anyja családja nemesi középosztály: székelyek, értelmiségként emelkedtek ki pl: Szentpály István Bethlen Gábor könyvtárosa és külügyese volt. Felesége Beszaráb Mircea unokája (Vlad Dracul, Drakula dédunokája)
Ady Endre költő	Vitányiak egy lateiner középnemesi család, tagjai értelmiségi hivatást választották	A fia Szentpály Ferenc költő. Fiai részt vettek a Rákóczi szabadságharcban
Pálóczi Horvát Lajos népzene gyűjtő és műfordító	Anyai ág – Szentpály család székely eredetű, református, partiumi középnemes gazdag földbirtokkal	A másik szépapa Szentpály László
Móricz Zsigmond író	A szépapa, Szentpály István unokája Szentpály Ferenc (Királybíró, korának jeles költője). Fiai részt vettek a Rákóczi szabadságharcban	Anyai nagyapa, Szentpály Benjámín, a kormányzó unokatestvére (nagybányai) Horthy Ágnes (Szentpály Benjamin felesége). A 19. század végén családjával (négy gyermekével) Amerikába költözött
	Nagyapa Szentpály Benjámín orvos, a rák gyógyításán munkálkodott. Horthy Ágnessel és családjával kiment Amerikába, Texasban farmerként és gyógyítóként dolgozott. 1915-ben teljes családjával hazatelepült	A nagyapa testvére, Szentpály István, Baross Gábor államtitkára
Bartók Béla zeneszerző	Vitányiakat számos középnemesi családhoz fűzték rokoni szálak. Közlebbiek voltak többek között: Horthy, Kölcsey, Pálóczi-Horváthok. Távlabbiak voltak: Szemere, Berzeviczy, Görgey, Wesselényi, Bethlen	Apja Vitányi István jogász, bíró, az első világháború után közjegyző
Veres Péter népi író	Horthy dédapjának nagyapja volt Kölcsey, egy Szentpályi nagynéni pedig Kölcseyné lett	Anyja Vitányi Istvánné Szentpályi Panna
Isten (nagy kezdőbetűvel)	Horthy Miklós, aki unokatestvére volt Vitányi Iván nagyanyjának	Péter Balázs kereskedőségét, a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) szervezője

Radácsy-Harsányi pedagógus család	A testvér, Vitányi Attila Ludovikát végzett katonatiszt, elesett a második világháborúban	Karácsony Sándor pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár, magyar filozófiai gondolkodás egyik legeredetibb alakja. A szabadművelődés teoretikusa
Pepi bácsi, nyomdász	Veres Péter népi író	Sárospatak
Iskola	Pálóczi-Horváth Lajos családtörténet írója	Max Weber német közgazdász, szociológus
Nagy-Czirok László, a Kiskunság kutatója	Háden Edit a feleség, többgenerációs munkáscsalád gyermeke	Klebsberg Kuno kultuszminiszter által alapított angol internátus
Péter Balázs (KIE kiskunhalasi szervezet vezetője)	Második beszélgetés. Bartók zenéje megvilágosodás volt. Csakhogy az élet nem ilyen	Gulyás József irodalomtörténész, főkönyvtáros
Karácsony Sándor, a szabadművelődés teoretikusa	Bartók Béla zeneszerző	Bartók Béla
Újszászy Kálmán sárospataki teológiai tanár	Bartók Péter, a zeneszerző fia	Bach, Vivaldi, Telemann, Händel, Mozart, Beethoven (zeneszerzők)
Harsányi István sárospataki tanár, irodalomtörténész	Meskö Sándor diáktárs	Liszt Ferenc, Erkel Ferenc (zeneszerzők)
Fekete Gyula népi író	Harsányi István sárospataki tanár, irodalomtörténész	Szabó Ernő sárospataki zenetanár, hegedűoktató
Németh László költő	Újszászy Kálmán sárospataki teológia tanár	Bartók Béla, Kodály Zoltán
Bartók Péter, a zeneszerző fia	Palumby Gyula sárospataki tanár	Bartók Péter, a zeneszerző fia
Klebsberg Kuno kultuszminiszter alapította angol internátus	Hajnal István történész	Radvánszky János diáktárs, 1944-ben ellenálló, 1945-ben rendőrfőkapitány egy budapesti kerületben, filozófiai egyetemi tanár Tasmániában
Horváth István rendező	Vácsi Péter történész	Kant, Kung-fu-ce, Heidegger, Marx (filozófusok)
Pécsi Sándor színész	Marczali Henrik történész	Ady Endre költő, újságíró
Sigmund Freud pszichiáter	Veres Péter népi író	Petőfi Sándor, Reviczky Gyula, Áprily Lajos (költők)
Thomas Mann író	Németh László népi író	Maller Sándor a sárospataki önképzőkör tanári vezetője
Grün László diáktárs, később Jakob Gat néven izraeli költő	Immanuel Kant filozófus	Újszászy Kálmán sárospataki teológiai tanár
Karinthy Frigyes író	Baruch Spinoza filozófus	Féja Géza, Németh László, Veres Péter költők, a népi mozgalom vezetői
Sárosi Imre vízipóló tréner	Sinka István népi író, költő	Fekete Gyula népi író
Baudelaire költő	Darvas József népi író	Barsi Ernő zenész
Shakespeare drámaíró	Somogyi Imre népi író, költő	Püski Sándor, Ilus néni, Püski Kiadó
Immanuel Kant filozófus	Csikai László parasztember	Sinka István, Nagy István, Somogyi Imre, Darvas József költők, népi mozgalom vezetői
Dosztojevszkij drámaíró	Csikai Miklós parasztember	M. Csikai Miklós házigazda
Bach zeneszerző	Püski Sándor könyvkiadó	Búzás Márton paraszt író, a német nemzeti szocializmus híve
Vivaldi zeneszerző	Nagy Ferenc Parasztpárt elnöke, majd miniszterelnök	Nagy Ferenc Parasztpárt elnöke, majd miniszterelnök
Féja Géza népi író	József Attila költő	Erdei Ferenc szociológus, a népi írók csoportjának tagja
Darvas József népi író	Klebsberg Kuno kultuszminiszter által alapított angol internátus	Török Erzsébet népdalénekes

Nagy István népi író	Fekete Gyula népi író	József Attila költő
Somogyi Imre népi író	Shakespeare drámaíró	Zedtwitz Ferenc diáktárs
Sinka István népi író	Zedtwitz Ferenc diáktárs	Elkán-testvérek, Tamás és Péter, diáktársak
Püski Sándor könyvkiadó	Elkán-testvérek diáktársak	Matuska Miklós diáktárs
Búzás Márton a népi mozgalom jobbszárnyának politikusa	Grün László diáktárs, később Jakob Gat néven Izraelben költő	Grün László diáktárs, később Jakob Gat néven Izraelben költő
József Attila költő	Sigmund Freud pszichiáter, pszichoanalitikus iskola megalapítója	Karinthy Ferenc író
Ellenállásban	Karl Marx filozófus	Meskó Sándor diáktárs
Raksányi Gellért színész	Emma, ifjúkori szerelem	Katona Géza diáktárs
Darvas Iván színész	Harmadik beszélgetés. Az ellenállás és a sopronkőhidai kihallgatás. Ki mondja meg, mi a kötelesség?	Szacsury Jancsi önképzőkör elnöke
Szathmári István színész	Pálóczi-Horváth Lajos (Vitányi Iván nagybátya), a Magyar Rádióban a külföldi adások híreit jegyezte	Hajnal István magyar történész
Dévay Kamilla színész	Somogyi Miklós MÉMOSZ elnöke. A Kádár-korszakban a SZOT elnöke, PB-tag	Baráthosi Balogh Benedek néprajzkutató és közíró
Muharay Elemér színjátszó csoport vezetője	Hajnal István történész	Vámbéry Ármin magyar orientalista
Schubert Antal szervezett baloldali munkás	Darvas Iván diáktárs a színiakadémián	Németh Gyula magyar nyelvész és turkológus
Kövesi Sándor szervezett baloldali egyetemista	Raksányi Gellért diáktárs a színiakadémián	Karácsony Sándor pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár, magyar filozófiai gondolkodás egyik legeredetibb alakja. A szabadművelődés teoretikusa
Szádeczky Flórián szervezett baloldali egyetemista	Szathmári István diáktárs a színiakadémián	Babits Mihály költő, író, irodalomtörténész, műfordító
Bartók Béla zeneszerző	Kállai Ferenc diáktárs a színiakadémián	Marczali Henrik, Mályusz Elemér, Györfly György, Viski Károly, Szekfű Gyula, Hóman Bálint történétírók, történészek
Jónás Pál baloldali gondolkodó, ma Amerikában egyetemi tanár	Dévay Kamilla diáktárs a színiakadémián	Budapest
Benedek Árpád baloldali gondolkodó, ma rendező	Kiss Ferenc a színiakadémia igazgatója	Vitányi Iván az egyetem történelem szakán elsősorban Hajnal István és Németh Gyula történészek óráit látogatja
Cserne Tibor baloldali gondolkodó, középiskolai tanár	Muharay Elemér népi író, népdalokat, néptáncot, népszínműveket előadó amatőr együttes létrehozója	A Színművészeti Akadémián diáktársak: Darvas Iván (akkor még Szilárd), Raksányi Gellért, Szathmári István, Dévay Kamilla
Tórh Éva baloldali gondolkodó, orvostanhallgató	Bihari József színész	Sport
Haden Edit baloldali gondolkodó, iparművész-hallgató, táncos	Várkonyi Zoltán színész, filmrendező	Sárosi Imre az úszóválogatott és az FTC úszóedzője
Jancsó Miklós joghallgató	Rajk László kommunista politikus	Tátos Nándor, Szathmáry, Nyéki, Csuvík sportbarátok
Meskó Sándor sárospataki osztálytárs	Pálfi György ellenálló	Németh „Jamesz” vízipóló-edző
Kuluncsics Dezső magát anarchista meggyőződésűnek valló szabadkai szobrásznövendék	Kiss János altábornagy, ellenálló	Politika

Zimányi Tibor baloldali gondolkodású közgazdaságtan hallgató	Zimányi Tibor a Demokratikus Diákfront ellenállási csoportjának szervezője	Somogyi Imre népi író, költő
M. Kiss Sándor történész	Demény Pál munkásmozgalmi vezető	Pálóczi-Horváth Lajos (Vitányi Iván nagybátya), a Magyar Rádióban a külföldi adások híreit jegyezte
Somogyi Miklós kommunista munkás	Lev Davidovics Trockij marxista politikus, forradalmár, a Vörös Hadsereg megalapítója	Somogyi Miklós MÉMOSZ elnöke. A Kádár-korszakban a SZOT elnöke, PB-tag
Dömötör Jóska asztalos	Nyikolaj Ivanovics Buharin bolsevik forradalmár, marxista gondolkodó és filozófus, közgazdász	Üzenetvivő Kis János vagy Fodor Károly katonai ellenállókhöz
Ila Sándor kohász	Horthy Miklós kormányzó	M. Csikai Miklós, a parasztság példaképe
Major Tamás színész	Palumbo Gyula sárospataki tanár	Somogyi Miklós, a munkásság példaképe
Kállai Gyula színész	Meskó Sándor volt sárospataki diáktárs	Muharay Elemér népi író, a népdalokat, néptáncot, népszínműveket előadó amatőr együttes létrehozója
1945 után	Dolinszky János műegyetemista diák	Balla Péter (Sebő-Halmos féle népzenei együttes elődje) népi zenekara
Szervánszky Endre	Perlusz József munkás	Szabó Iván szobrász, a tánckar vezetője
Vargyas Lajos népzene kutató	Benda Jenő liberális újságíró, rabtárs a Margit körúti fegyházban	Értelmiségiek a Muharay együttesben: Jancsó Miklós, Benedek Árpád, Cserne Tibor, Gyapay Gábor
Boér Miklós katolikus teológiai tanár	Bajcsy-Zsilinszky Endre politikus, sopronkőhidai rabtárs	Munkásfiatalok a Muharay együttesben: Schubert Antal, Kövesi Sándor, Szádeczki Flórián, Krizsán Sándor
Antal Helén kommunista aktivista	Révai Kálmán a katonai ellenállás egyik vezetője, sopronkőhidai rabtárs	Somogyi Miklós megbízta Vitányit, hogy Muharay Elemért hozza össze Major Tamással (színész) és Fehér Lajossal (kommunista újságíró, politikus), az ellenállás két vezetőjével
A népi kollégium	Deutsch Tibor festőművész, rabtárs a Margit körúti és a sopronkőhidai börtönben	Marx, Engels, Kautsky, Bebel, Bernstein, Adam Smith, Ricardo írásainak tanulmányozása. Mód Aladár hatása
Rákosi Mátyás kommunista politikus, az MDP főtitkára	Kaposi Miklós szervezett munkás	Dömötör József, Dömötör Dezső, Ila Sándor, Kaposi József munkások, baloldali elvtársak hatása
Révai József népművelési miniszter	Dr. Keresztes Ferenc sopronkőhidai vizsgálóbíró	Akkor letartóztattak
Vas Zoltán MDP politikus	Korbonitz Gézané egy nagyszerű asszony	Dr. Keresztes Ferenc sopronkőhidai vizsgálóbíró
Max Weber baloldali szociológus	Lázár Vilmos sopronkőhidai rabtárs	Dolonszky János sopronkőhidai rabtárs
Kardos László a népi kollégium szervezője, vezetője	Bartl Lőrinc katolikus papnevelde igazgatója	Bajcsy-Zsilinszky Endre politikus, sopronkőhidai rabtárs
Lukács György filozófus	Negyedik beszélgetés. A népi forradalomtól az agymosásig	Lázár Vilmos (József Attila és Fejtő Ferenc barátja) sopronkőhidai rabtárs, „atya-fiú” baráti kapcsolat
Mesko Sándor népi kollégista	Lázár Vilmos sopronkőhidai rabtárs	Nagyiványi Zoltán író, sopronkőhidai rabtárs

Kemény István népi kollégista	Lukács György filozófus	Bartl Lőrinc pap, katolikus szeminárium vezetője
Közjáték: az egyetem	Muharay Elemér (újjaalakult a néptánccsoport)	Boér Miklós katolikus teológiai tanár
Haden Edit élettárs	Jancsó Miklós (a Muharay együttes tagja) később filmrendező	Szent Ágoston műveinek tanulmányozása
Lukács György filozófus, egyetemi tanár	Zimányi Tibor, a Muharay együttes tagja, rendőrtisztként dolgozott, majd kilépett a testületből	II. 1945 után
Fogarasi Béla marxista-leninista filozófus	Papp Oszkár (Japi), a Muharay együttes tagja, avantgard festőművész	Muharay Elemér népi író, a népdalokat, néptáncot, népszínműveket előadó amatőr együttes létrehozója
Immanuel Kant filozófus	Gyapay Gábor, a Muharay együttes tagja, történész, az evangélikus gimnázium alapítója	Erdei Ferenc szociológus, a népi írók csoportjának tagja
J. Gottlieb Fichte filozófus	Béres Ferenc, a Muharay együttes tagja, népdalénekes	Veres Péter népi író, költő
G. Wilhelm Hegel filozófus	Körtvélyes Géza, a Muharay együttes tagja, később tánctoretikus, kritikus	Nagy Imre kommunista politikus, gazdaságpolitikus, 1953 és 1955 között, valamint az 1956-os forradalom alatt a Minisztertanács elnöke. A forradalomban betöltött szerepéért egy kirakatperben halálra ítélték és kivégezték
Veres Péter népi író	Krizsán Sándor, a Muharay együttes tagja	Illyés Gyula költő, író, drámaíró, műgördítő, lapszerkesztő
A Népművelési Minisztérium	Sebestyén László, a Muharay együttes tagja	Dózsa György, a parasztháborúba torkollott kereszties hadjárat katonai vezetője
Ujfalussy József zeneesztéta, zenetörténész (Zenei osztály)	Szarka Irénke (a Muharay együttes tagja), Bokros Lajos közgazdász édesanyja	Muharay Együttes
Berczik Gyula (Zenei osztály)	Pálfi Györgyi Muharay Együttes tagja	Muharay Együttes tagjai: Jancsó Miklós, Papp Oszkár, Jónás Pál, Kaposi Edit, Haden Edit, Szarka Irénke, Zábrák Zsuzsa, Vass Lajos, Benedek Árpád, Körtvélyes Géza, Schubert Antal, Király Ernő, Pálfi Csaba, Pálfi Györgyi, Kövesi Sándor, Kövesi Irén, Keszler Mária, Meskó Sándor, Krizsán Sándor, Gyapay Gábor, Zimányi Tibor
Bende István (Zenei osztály)	Pálfi Csaba, a Muharay Együttes tagja	Versmondás: Ady, Babits, József Attila és Radnóti verseket
Czapkó Endre (Zenei osztály)	Szabó Iván, a Muharay Együttes tagja, koreográfus, szobrászművész	Felolvasás: Arisztotelész, Marx, Bebel, Hajnal István és Bibó István munkáiból
Losonci Ágnes (Zenei osztály)	Vásárhelyi Zoltán, a Muharay Együttes tagja, karnagy	Párválasztás: Jancsó Miklós-Mészáros Márta, Vass Lajos-Kaposi Edit, Kövesi Sándor-Pálfi Györgyi, Vitányi Iván-Haden Edit (1948)

Feuer Mária (Zenei osztály)	Zabrák Zsuzsa, a Muharay Együttes tagja, népdalénekes	Vitányi fiai: Vitányi Iván zenész, hangszerkészítő (Hagyományok Háza) Vitányi Gergely könyvtáros, (Országos Széchenyi Könyvtár)
Körtvélyes Géza (Táncművészeti Szövetség)	Háden Edit, Vitányi Iván felesége, a Muharay Együttes tagja, balladákat szaval	Együttműködés politikai irányzatokkal. Kisgazda Párt: Göncz Árpád, Kemény István. Georgisták: Sós Aladár, Sós Juci. Liberális: Csécsy Imre
Csizmadia György (Táncművészeti Szövetség)	Kaposi Edit, a Muharay Együttes tagja, később tánckutató, és Vass Lajos karnagy felesége	Márkus István szociográfus, a Népi Kollégiumok havi folyóirata, a Valóság szerkesztője
Böröcz József (Táncművészeti Szövetség)	Schubert Antal munkásfiatal, a Muharay Együttes tagja	Bibó István filozófus, politológus
Járdányi Pál zeneszerző	Kövesi Sándor munkásfiatal, a Muharay Együttes tagja	Szabadszínhátszók Egyesülete
Szervánszky Endre zeneszerző	Krizsán Sándor munkásfiatal, a Muharay Együttes tagja	Karácsony Sándor pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár, magyar filozófiai gondolkodás egyik legeredetibb alakja. A szabadművelődés teoretikusa
Mihály András zeneszerző	Göncz Árpád politikus (Kisgazdapárt Ifjúsági Tagozat), a Muharay Együttes tagja. A rendszerváltás után köztársasági elnök	Szabadszínhátszók Országos Szövetsége. Koalíciós szervezet négy párt részvételével. Elnök: Muharay Elemér (Nemzeti Parasztpárt), alelnök: Kelemen Sándor (Kisgazdapárt, akit a Nagy Ferenc-féle „összeesküvés” kapcsán lecsuknak). Titkár: Fenyő Rózsi (Szociáldemokrata Párt) szavalóművész. Vitányi Iván (Kommunista Párt) átszervezte: Művelődési Szövetség majd Népművészeti Intézet, Népművelési Intézet, Művelődéskutató Intézet, Országos Közművelődési Központ, Magyar Művelődési Intézet
Bächer Mihály zeneművész	Kemény István, a Muharay Együttes tagja, majd kiemelkedő szociológus	A kollégium
Kóródi (András) Gida karnagy	Benkő Zoltán, a Muharay Együttes tagja	Felkereste a NÉKOSZ vezetőségét, Kardos Lászlót és Gyenes Antalt: kollégiumot kellene szervezni a népművészeti mozgalom bázisául, Kodály Zoltán Kollégium néven
Blum Tamás zeneszerző	Bánki László, a Muharay Együttes tagja	A kollégium igazgatója Gyenes Antal, titkára Vitányi Iván
Sebők György zeneszerző	Bán Róbert, a Muharay Együttes tagja	Tanári kar: Csenki Imre a debreceni kórus karnagyja, Szabó Iván, Molnár István, Szentpál Olga táncitanárok. Elméleti képzés tanárai: Márkus István, Kemény István, Kolossa Tibor
Újhelyi Szilárd politikus	Egry György, a Muharay Együttes tagja	Vita Kardos Lászlóval. Vitányi Ivánt 1948. március elején kizárták a NÉKOSZ-ból, javasolták a pártból való kizárását is

1956 után	Király Ernő, a Muharay Együttes tagja, később a Szabad Európa Rádió munkatársa	Lukács György tanszékén
Gyalog Márta (régiszerelme)	Bartók Béla zeneszerző	Részt vett a szemináriumon az első-generációs tanítványokkal (Heller Ágnes, Hermann István, Krassó György, Ladányi Péter és mások)
Somogyi Miklós, a Muharay Együttes tagja	Muharay Elemér. Vitányi Iván szakít az együttesel és vezetőjével	A Lukácsot sújtó pártkritikát csak Szigeti József, a bölcsészkar párttitkára fogadta el. Vitányi szakított az egyetemmel
Lázár Vilmos, a Muharay Együttes tagja	Litván György szeminárium vezetője, történész	A táncszövetség
Heller Ágnes filozófus	Kardos László Győrffy Kollégium igazgatója, majd a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) vezetője	A tánctudományi tagozat vezetőjeként megismerkedett a tánc- és a rokon ágazatok szakembereivel (Szabolcsi Bence zenetörténész, művészettörténész. Molnár Antal zenetörténész, zeneszerző és esztéta, brácsaművész. Rabinovszky Máriusz művészettörténész, tánc-történész. Hont Ferenc rendező, színház esztéta. Dienes Valéria és fia Gedeon, akik Franciaországban Isadora és Raymond Duncan csoportjában táncoltak), Berczik Sári, Vályi Rózsi
Hermann István filozófus	Hegedűs András miniszterelnök, korábban Győrffy-kollégista	Népművelési Minisztérium
Körösi József, a Valóság folyóirat főszerkesztője	Tóth Aladár, az Operaház igazgatója	Ujfalussy József zenetörténész, zeneesztéta, az Népművelési Minisztérium osztályvezetője
Papp Oszkár (Japi) képzőművész	Vásári Tamás pianista	Akiktől személyesen is tanult: Szabolcsi Bence zenetörténész, Oláh Gusztáv operarendező, jelmez- és díszlettervező, Kadosa Pál zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus, Jemnitz Sándor zeneszerző, karmester, esztéta, zenekritikus, Sugár Rezső zeneszerző, zenepedagógus, Ránki György zeneszerző. Akikkel barátságot is kötött. Járdányi Pál zeneszerző, zenepedagógus, Mihály András zeneszerző, karmester, gordonkaművész, népzene-kutató, Szervánszky Endre zeneszerző, zenepedagógus, Tóth Aladár zenekritikus, Blum Tamás karmester, librettófordító, operadramaturg, Kórodi András karmester, Kovács Dénes hegedűművész, Bächer Mihály zongoraművész, Kurtág György zeneszerző, Ligeti György zeneszerző

Pernye András zeneszerző	Frankl Péter pianista	J. V. Sztálin 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként miniszterelnök, 1943-tól a Szovjetunió marsallja, 1945-től generalisszimusz. Halála (1953. március 5.) fordulatot hozott
Lator László író	Gabos Gábor pianista	Svéd Sándor operaénekes
Mándy Iván író	Ötödik beszélgetés. Azonnal Nagy Imre mellé álltam	1953 után. A forradalom
Kormos István költő	Veres Péter népi író	Nagy Imre 1953. július 4-i beszéde. Kommunista politikus, gazdaságpolitikus, 1953 és 1955 között, valamint 1956-ban a Minisztertanács elnöke. A forradalomban betöltött szerepéért egy kirakatperben halálra ítélték és kivégezték
Lázár Vilmos „apám”, író	Muharay Elemér népi kultúra ápolója	Vásárhelyi Miklós a pártból történő kizárását követően könyvtárosként dolgozott, majd a forradalom idején, 1956. november 1-jén a második Nagy Imre-kormány sajtófőnöke lett
Fülep Lajos művészettörténész	Lukács György filozófus	Újhelyi Szilárd politikus, művelődéspolitikus, szerkesztő. Az 1956-os forradalom napjaiban Nagy Imre egyik tanácsadója volt
Sárközi Mária irodalmár	Heller Ágnes, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Jánosi Ferenc, Nagy Imre veje. Népművelési miniszter első helyettese. Református lelkész
Asztalos Sándor (Muzsika főszerkesztője)	Hermann István, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Szabó Ferenc a minisztérium zenei főosztályának vezetője
Feuer Mária (Muzsika főszerk.h.) szerkesztője	Krassó Miklós, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Lendvai Ernő muzikológus. Bartók: <i>Zene húros- és ütőhangszerekre...</i> c. művének védelmezője
A Valóság szerkesztősége	Ladányi Péter, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Ligeti György zeneszerző
Körösi József főszerkesztő	Zoltay Dénes, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Szervánszky Endre zeneszerző, zenepedagógus. Petőfi: <i>Kutyák dala</i> című versére készített kórusművének előadása
Baranyi Antal író, munkatárs	Almási Miklós, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Kardos Lászlóval és a kollégistákkal tisztázzák a régi ellentéteket és félreértéseket a Kossuth Klubban
Lázár István szociográfus, munkatárs	Fehér Ferenc, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	A forradalom
Sükösd Mihály író, munkatárs	Márkus György, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Szervezkedés Kardos László és Pogány Mária lakásán. Kapcsolat Gyenes Antal politikus, közigazdással, Tőkés Ottóval, aki hosszú ideig a Belügyminisztérium titkárságának vezetője volt, Fekete Gyula íróval

Gyurkó László író, munkatárs	Vajda Mihály, évfolyamtárs a Lukács-szemináriumon	Vitányi Iván tagja lesz a budapesti jogi egyetem rektori irodájában megalakított Értelmiségi Forradalmi Bizottságnak, majd a Népművelési Minisztérium Forradalmi Bizottságának is
Huszár Tibor szociológus, munkatárs	Pablo Picasso festőművész	III. 1956-tól 1990-ig
Simai Mihály költő, munkatárs	Van Gogh festőművész	Munkanélküliként reggeltől estig céltalan kóborolások az utcán, találkozások ismerősökkel, barátokkal: Kardos László, Körtvélyes Géza, Heller Ágnes, Hermann István, Dömötör József, Illa Sándor
Nácsa Klára olvasószerkesztő	Weöres Sándor költő	Esztergályos tanfolyam elvégzése a Kandó Kálmán Főiskolán
Bart István munkatárs	József Attila költő	<i>A Muzsika Szerkesztőségében (1958-1964)</i>
Konrád György író	Thomas Mann író	Feuer Mária a Muzsika folyóirat munkatársa
Hegedűs András szociológus	Kun Béla újságíró, kommunista politikus. Magyarországi Tanácsköztársaság tényleges vezetője	Asztalos Sándor a Muzsika folyóirat főszerkesztője
	Landler Jenő kommunista politikus	<i>A Valóság Szerkesztőségében (1964-1992)</i>
	Révai József, a Rákosi-korszak meghatározó kommunista kultúrpolitikus	Aczél György miniszterhelyettes, kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet egyik legfőbb ideológusa, irányítója, aki beszélgetésre invitálja Vitányit. (Konklúzió: „Szegény Imre bácsit kivégezték”)
	Rudas László marxista-leninista filozófus	Körösi József főszerkesztő, Lázár István, Gyurkó László, Sükösd Mihály munkatársak. Félállású szerkesztők: Simai Mihály, Huszár Tibor, később Köves Erzsébet, Hernádi Miklós, Csák Gyula, Bart István
	Fogarasi Béla marxista-leninista filozófus	Kovács András filmrendező
	Szigeti József, aki Lukács György tanársegédje	Vitányi új reformkor részesének érezte magát. Horváth Zoltán újságíró, műfordító, történész az 1910-es éveket második reformkornak nevezte: Ady Endre, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Csontváry Kosztka Tivadar, Rippl-Rónai József, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Ferenczi Sándor. Vitányi az 1930-as éveket is hozzá tette. Bartók Béla, Kodály Zoltán, József Attila, Radnóti Miklós, Márai Sándor, Hajnal István, Bibó István, Erdei Ferenc, Bernáth Aurél, Nagy Lajos, Németh László, Veres Péter, Berény Róbert

	<p>Kardos László népi kollégiumok kezdeményezője, szervezője, a NÉKOSZ vezetője. VKM tudományos osztályvezetője. 1950-ben elbocsátották, 1951-től a Néprajzi Múzeum kutatójaként dolgozott, 1955–1956-ban tudományos titkár, illetve osztályvezető, 1956–1957-ben az intézmény főigazgatója</p>	<p>Vitányi szerint az 1960-as évek új nemzedéke hozott új reformot. Jancsó Miklós, Kovács András, Szabó István, Nagy László, Juhász Ferenc, Mándy Iván, Konrád György, Szervánszky Endre, Maros Rudolf, Kurtág György, Ligeti György, Bálint Endre, Ország Lili, Papp Oszkár, Kondor Béla, Eck Imre. Történészek, közgazdászok, szociológusok, pszichológusok, filozófusok: Berend T. Iván, Ránki György, Hanák Péter, Szűcs Jenő, Szelényi Iván, Huszár Tibor, Mérei Ferenc, Kornai János, Heller Ágnes, Márkus György, Fehér Ferenc, Nyers Rezső</p>
	<p>Donáth Ferenc politikus. 1956-ban a Nagy Imre körüli reformerek közé tartozott</p>	<p><i>Kutatási munka irányai a Muzsika szerkesztőségében</i></p>
	<p>Krúdy Gyula író</p>	<p>1./1963-ban jelenik meg a tánc történetéről írt munka. <i>A tánc</i> című kötetet a Gondolat Kiadó jelentette meg. 2./ A kultúrafajok elmélete. <i>A „könyvű műfaj”</i>, Kossuth Kiadó, 1965. 3./ A kultúra pszichológiája, közelebbről a zene lélektana. (Kandidátusi értekezés is.) Figyelembe vette Piaget, Irving, A. Taylor, Guilford, Ghiselin, Vallon tanulmányait. Tárogatója Kardos Lajos pszichológus</p>
	<p>J. V. Sztálin 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként miniszterelnök, 1943-tól a Szovjetunió marsallja 1945-től generalisszimusz</p>	<p><i>Kutatási munka a Valóság szerkesztőségében</i></p>
	<p>Nagy Imre kommunista politikus, gazdaságpolitikus, 1953 és 1955 között, valamint az 56-os forradalom alatt a Minisztertanács elnöke. A forradalomban betöltött szerepéért egy kirakatper során halálra ítélték és kivégezték</p>	<p>Vitányi Iván több témán is dolgozott párhuzamosan: 1./ <i>„Ideológiai vallomások”</i>. Írásai-ban a társadalom valódi problémáit mutatta be, hitet téve nemcsak az új gazdasági mechanizmus, hanem egy új társadalmi mechanizmus, demokrácia, egyenlőség, gondolkodás és kultúra mellett is. Csepeli György reflexiója: hithű kommunistaként vett részt a fasizmus elleni harcban, példa értékű, ahogyan gondolkodik ma az ember magatartását meghatározó alapkérdésekről. Vitányi Iván tíz kérdést elemez: Isten, nemzet, pénz, hatalom, szabadság, forradalom, magatartásmény, halál, közösség, jövő. Kutatások nem lettek a probléma-felvetésből</p>

	<p>Újhelyi Szilárd az 1956-os forradalom napjaiban Nagy Imre egyik tanácsadója</p>	<p>2./ Ugyanez dokumentumregényben: <i>Szélteger</i> (1969) Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. Azt a hitet, és a változtatás módjait akarta bemutatni, ami az illegális mozgalom résztvevőit áthatotta. A neveket anonimálta, csak olyanok szerepeltek a sajtójukon, mint Horthy Miklós, Bajcsy-Zsilinszky, Kis János, de a többiek is felismerhetőek. Major Tamás (Bányay Elemér), Somogyi Miklós (Abonyi Miklós), Aczél György (Vas Józsi), Donáth Ferenc (Darócz Ferenc), Lázár Vilmos (Lőrincz Vilmos), Jancsó Miklós (Józsa Miklós)</p>
	<p>Vásárhelyi Miklós az 1956-os forradalom napjaiban Nagy Imre egyik tanácsadója</p>	<p>3./ <i>A modern művészet értelmezése és védelme.</i> <i>Kapcsolatai írókkal:</i> Mándy Iván, Konrád György, Simonyi Imre. <i>Kapcsolatai filmrendezőkkel:</i> Jancsó Miklós, Kovács András, Bacsó Péter. <i>Zene:</i> Lendvai Ernő, Bartók Béla. <i>Kapcsolatai képzőművészekkel:</i> Bálint Endre, Bencze László, Fekete Nagy Béla, Gyarmathy Tihamér, Hornyánszky Gyula, Kassák Lajos, Korniss Dezső, Martyn Ferenc, Orosz János, Ország Lili, Papp Oszkár, Kurucz Dezső, Szabó Iván, Bak Imre, Csiky Tibor, Fajó György, Hencze Tamás, Nádler István. <i>Az egész modern irányzat. Kapcsolatai a táncművészetrel:</i> Eck Imre, Körtvélyes Géza, Rábai Miklós, Timár Sándor, Falvay Károly, Novák Ferenc, Kricskovics Antal, Harangozó Gyula, Fülöp Viktor, Lakatos Gabriella, Kun Zsuzsa, Seregi László (balett). Dienes Gedeonnal és Körtvélyes Gézával megalapítja a <i>Táncstudományos Munkaközösséget</i>, amelynek az elnöke lesz Vitányi Iván, tagjai Berczik Sári, Vályi Rózi. <i>Kapcsolatai zenei területen:</i> Feuer Mária, Strém Kálmán, Láng István („véd- és dacsövetség”). Támogatták az Új Zenei Stúdiót (Jeney Zoltán, Vidovszky László, Sály László) Mihály András ellenében</p>

	Jánosi Ferenc sárospataki diáktárs, Nagy Imre veje	Aczél György kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet egyik legfőbb ideológusa, irányítója. Érvényt adott az általa meghirdetett támogatott-túrt-tiltott hármasságának, és így a képzőművészetet a tiltott helyett lassan átsorolták a megtúrt kategóriába
	Józsa Péter esztéta, szociológus, a Gondolat Könyvkiadó alapító fordítója és szerkesztője (1956–1957)	4./ <i>Észlelés, szemiotika, pszichológia.</i> Tanulmányozta a szín-fiziológiai irodalmat. Megismerkedett Gábor Dénessel (később Nobel-díjas). Követte Mérei Ferenc tanácsait. Foglalkozott a strukturalizmussal és szemiotikával. Kereste a kapcsolatot a probléma iránt érdeklődő nyelvészekkel, filozófusokkal, szociológusokkal, pszichológusokkal, irodalmárokkal, művészettörténészekkel, zenészekkel, néprajzosokkal: Lendvai Ernő, Szépe György, Petőfi S. János, Beke László, Németh Lajos, Zoltai Dénes, Mérei Ferenc, Pléh Csaba, Voigt Vilmos, Hankiss Elemér, Székely György, Bíró Yvette, Hoppál Mihály, Gregus Pál, Buda Béla, Kelemen János, Horányi Özséb, Csuri Károly. Munkacsoportot alakítottak az MTA-n Szabolcsi Miklós elnökletével, titkár Vitányi Iván. Konferencia vendége volt többek között Umberto Eco is
	Kemény István 1948 és 1957 között középiskolai tanár, szociológus	5./ <i>A gondolkodás szintjei filozófiai megközelítésben.</i> Arisztoteles, Lévy-Bruhl, Max Weber, Hegel, Marcuse, Simmel, Kenneth Boulding, Descartes munkásságának felhasználásával kidolgozza a <i>Minéműség-mennyiség-minőség</i> gondolkodási és egyben történelmi szintjeit. 1972-ben megvédi a nagydoktori disszertációját
	Zimányi Tibor, a Muharay Együttes tagja, rendőrtisztként dolgozott, majd kilépett a testületből	6./ <i>A társadalmi élet szintjei.</i> Adam Smith, Karl Marx, Charles Horton Cooley, Ferdinand Tönnies, Arisztoteles, Hobbes, Grotius, Spinoza, Aronson munkásságának felhasználásával kidolgozza az <i>elsőfokú, másodfokú és harmadfokú társadalmi modellt</i>

	Márkus István szociográfus	<p>7./ <i>Empirikus szociológiai kutatások kezdete, zene és ifjúság. A beat.</i> Kutatások fiatal szociológusokkal: Bácskai Erika, Makara Péter, Machin Róbert, Várad László, Nagy Márta, Lévai Júlia, Sági Mária, Szekfű András. A legjobb együttesek vizsgálata: Illés, Omega, Metró. Kovács András filmje: <i>Extázis</i>. A kutatás eredménye: <i>Miből lesz a sláger?</i> (1968) Bp. Zeneműkiadó, és a <i>Beat</i> című kötet (Zeneműkiadó 1969). A kutatás kimutatta: a beat-nek kialakult egy olyan formája is, amely tipikusan magyar, fellelhetőek a népdal elemei. Megalakult a Tömegkommunikációs Kutatóközpont a Magyar Rádió keretében. Vezető: Szecskó Tamás</p>
	Hatodik beszélgetés. A hatalomel- lenes festmény	<p>8./ <i>Életmód. A szabadidő és a kultúra szociológiája.</i> A kutatások Szalai Sándor nagy nemzetközi szabadidő kutatásaira épültek. Nem a szabadidő eltöltését, hanem a tevékenységek struktúráját, együttjárását vizsgálták egyéni és társas viszonyokban. A kutatás egyben képet adott a magyar társadalom szerkezetéről, amely összességében egyharmad (kulturálisan érintett, fogyasztó), kétharmad (kulturálisan érintetlen, alig fogyasztó) osztatú. Vita Grósz Károllyal. A kutatás a <i>Szabadidő szociológiája</i> (Gondolat Kiadó, 1976) tanulmánykötetben jelent meg</p>
	Kandó Kálmán Műszaki Főiskola	Népművelési Intézet
	Kórodi András (Gida) karmester	1972. Vitányi Iván igazgató, majd főigazgató. Ács Lili igazgató, Kamarás Rezső igazgató-helyettes és Erdős Andrásné személyzeti vezető maradt

	<p>Bächer Mihály zongoraművész</p>	<p><i>Tudományos osztály:</i> Andrásy Mária, Harangi László, Józsa Péter, Kovalcsik József, Szász János. Később: Andor Mihály, Deme Tamás, Forgács Péter, Hankiss Ágnes, Havas Gábor, Hidy Péter, Hosszú Lajos, Kapitány Ágnes és Gábor, Koncz Gábor, Kuti Éva, László-Bencsik Sándor, Lévai Júlia, Marschall Miklós, Mátyus Alíz, M. Kiss Sándor, Sági Mária, S. Nagy Katalin, Tibori Timea, Tokaji András, Vörös Gizella. Szerződött: Lendvai Ernő. Helyet kapott: Forgács Péter, Kamarás István. Nemzetközi osztály: Dienes Gedeon, Benyik Béláné, Izinger Anna, Radácsi Györgyi, Solymosi Lászlóné</p>
	<p>Feuer Mária Muzsika c. folyóirat munkatársa</p>	<p><i>Művészeti területek. Színháztársaság:</i> Debreczeni Tibor, Bicskei Gábor, Máté Lajos. Később: Bucz Hunor, Éless Béla, Gabnai Katalin. Külsősként Mészáros Tamás, Fodor Tamás. <i>Képzőművészet:</i> Bánszky Pál. Szerződött: Bak Imre, Papp Oszkár, Mezei Ottó, Kerékgyártó István, Kovács Ákos, Albert Zsuzsa, Angyal Mária. <i>Zene:</i> Lénárt Elek, Maróti Gyula, Perlstein Klára. Szerződött: Sebő Ferenc, Halmos Béla, Cs. Emődi Gyöngyi, Berki Tamás. <i>Néptánc:</i> Vásárhelyi László, Keszler Mária, Kaposi Edit, Simay Zsuzsa, Borbély Jolán (Martin Györgyné), Szerződött: Héra Éva, Foltin Jolán (Novák Ferencné). <i>Társasági tánc:</i> Guller János, Kocsis György, Matyaczko Olga. <i>Bábművészet:</i> Hollós Róbertné, Tömöry Mária, Híves László, Kemény Pálné. <i>Fotó, film:</i> Réti Pál, Zágon Bertalan, Dékány István, Pörös Géza. <i>Fiatalkorú népművészek stúdiója:</i> Zelnik József</p>

	Asztalos Sándor, a Muzsika folyóirat főszerkesztője	<p><i>Intézményi népművelés:</i> Lévai Zsóka, Bógelné Ésik Dóra. Később: Beke Pál, Benkő Éva, Földiák András, Fényi Tibor, Hosszú Klári, Simon József, Kajdi Béla, Köles Sándor, Péterfi Ferenc, Pörös Géza, Sz. Tóth János, Szentpéteri Zoltán, Thoma László, Vercseg Ilona, Varga Tamás, Vészi János. Szinte munkatársi viszonyba került: Horváth Lajos (Szombathely), Vass Lajos (Szolnok), Papp István és Pál Anci (Békés), Drucker Tibor, Orbán Gyula (Fővárosi Művelődési Ház), Borbáth Erika (Veszprém, a Magyar Művelődési Intézet mint utódintézmény vezetője)</p>
	Szirmai István, az MSZMP ideológiai titkára	<p><i>Felnőttnevelés:</i> Harangi László, Pálos Éva, Fodor Katalin, Nyilas György, Czine Mihályné. <i>Oktatás:</i> Novák József, Bodnár István, Tóth László, Halászné Kovács Éva, Gacsó László, Vaikó Éva, Szekeres Gyuláné. <i>Családi ünnepek:</i> Rácz Gyula</p>
	Lukács György filozófus	<p><i>Szakkönyvtár:</i> Fazekas György, Fodor Ákos, Gaschler Rezső, Ágh István (költő), Poszler György, Gadó György. Szerződött: Berzsényiné Lendvai Ágnes, Hargitai Mária, Ernszt Árpád, Muzslainé Katona Júlia. <i>Audióvizuális stúdió:</i> Kátai Ferenc, Erdődi György, Wilpert Imre, Szél Gyula, Hajdú Tamás, Nagy Attila. <i>Gazdasági vezetés:</i> Soltész István, Illovszky Magdi, Rostás Ilona. <i>Adminisztráció:</i> Köves Gizella, Csörgő Judit, Fehér Mária, Marton Judit, Gönczöl Gizi, Soós Ica</p>
	Körösi József, sárospataki diáktárs. A Valóság főszerkesztője	Példaképek a szervezet irányításához: Karácsony Sándor, Lukács György és Körösi József
	Lukács József a Valóság c. folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője	<p>Megjelentek: a táncházakban és a fiatal népi iparművészek körében a „népnemzetiek”, majd a <i>Magyar Demokrata Fórum</i> (Csoóri Sándor, Nagy László). Színjátzóik körében a <i>liberálisok, euro-kommunisták</i> (Eörsi István, Fodor Tamás), a <i>lukácsisták legújabb nemzedéke</i>. <i>Modern képzőművészek:</i> Bak Imre, Nádler István, Fajó György, Csiky Tibor, Hencze Tamás. <i>Amatőr mozgalom:</i> Bánszky Pál, Papp Oszkár, Deme Tamás</p>

	Mód Aladár, a TIT elnöke	<i>Támogatások, védelem. Kassák Klub:</i> Sebő Ferenc kontra Aczél György. <i>A színjászó</i> Halász Péter, Mészáros Tamás, Fodor Tamás, Malgot István. <i>Népzenei együttes:</i> ifjú Csoóri Sándor, Sebestyén Márta
	Hornvánszky Gyula a hivatalos kultúrpolitika által elutasított festőművész	Vitányi Ivánt 1980-ban leváltották, csak a Művelődéskutató Intézetet vezeti. A közművelődési részleg vezetője Benkő Éva lett. 1986-ban Vitányit az újraegyesített Országos Közművelődési Központ főigazgatójává nevezik ki
	Papp Oszkár (Japi) a hivatalos kultúrpolitika által elutasított festőművész	<i>A nyolcvanas évek. A Valóság szerkesztőségében</i> Az 1960-as években a slágerfesztiválos, víkendházas békében az ősi politikai ellenfelek eltűrték egymást. Ellenzékiesség kialakulása az 1980-as években: polgári-liberális szárny (egy ideig az euro-kommunistákkal társulva) és a nép-nemzeti irányzattal „együtt”. A Valóság folyóirat vállalta mindkét szárnyat, de egyikkel sem volt teljesen azonos. Csoóri Sándor és Eörsi Máttyás kezdetben igen, később nem ad cikket. Rendszeresen írnak: Ágh Attila, Andorka Rudolf, Bauer Tamás, Berend T. Iván, Buda Béla, Csengey Dénes, Csepeli György, Csillag István, Czeizel Endre, Ferge Zsuzsa, Granasztói György, Glatz Ferenc, Gönczöl Katalin, Hankiss Elemér, Kelemen János, Köves Erzsébet, Ladányi János, Lengyel László, Márkus István, Sárközy Tamás, P. Szűcs Julianna, Szűcs Jenő
	Hetedik beszélgetés. Lehet-e ultizni a hóhérral?	Mozgó Világ 1983 után: Főszerkesztő P. Szűcs Julianna. A Valóság folyóirat szerkesztőségének megszűnése után Vitányi a Mozgó világ szerkesztőségének tagja lesz
	Hegedűs András (Rákosi Máttyás volt miniszterelnöke. Gyórfly-kollégista. Szociológus. Egy ideig a Valóság folyóirat szerkesztője)	<i>A népművelési-közművelődési intézetben. Anyahajóból kispárliament</i>

	<p>Körösi József, a Valóság folyóirat szerkesztője, majd 1970-ben Wirth Ádám helyett főszerkesztője</p>	<p>Különbféle politikai irányzatok otthonává is váltak.</p> <p>1./ 1956 történetét vizsgáló kutatócsoport (Litván György, Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Józsa Péter)</p> <p>2./ Történelmi Igazságtételi Bizottság. Nagy Imre újratemetését szervező testület. (Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád)</p> <p>3./ Magyar Demokrata Fórum (Antall József, Csoóri Sándor, Nagy László, Kiss Ferenc, Zelnik József, Csurka István, Makovecz Imre)</p> <p>4./ Intézeti Kiadó. (Alapító: Püski Sándor Magyar Élete és Soros György Alapítványa)</p> <p>5./ Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd a Szabad Demokraták Szövetsége (Vásárhelyi Miklós, Tardos Márton, Bauer Tamás, Magyar Bálint, Závada Pál, Révész Sándor, Demszky Gábor)</p> <p>6./ Európa Kutatások Munkaközössége (Miszlivetz Ferenc, Bába Iván, Orbán Viktor, Kövér László, Fodor Gábor, Molnár Péter, Jody Jensen)</p>
	<p>Heller Ágnes filozófus</p>	<p>Nemzetközi kapcsolatok</p>
	<p>Konrád György író</p>	<p>Nemzetközi Szociológiai Társaság</p> <p>A./ Művészetszociológiai kutatás.</p> <p>1./ A munkacsoport elnöke (Mexikó, 1980, New Delhi, 1984) Richard A. Peterson-nal</p> <p>2./ UNESCO munkacsoport. Javaslat kidolgozása az UNESCO tudományos programjára – (Adam Schaff, Ulf Himmelstrand, Gere Kelly (USA), Philippe Mubithi (Kenya))</p> <p>3./ Európai Kulturális Fórum (Budapest), melyet döntően Vitányi hív életre. Dienes Gedeon az Intézet nemzetközi osztályának vezetője pedig Andreas Wiesand javaslatára megalakítja az európai nemzetközi kutatói szövetséget szintén intézeti központtal. (CIRCLE Culture Information Research Centres Liaison in Europe)</p> <p>B. Szabadidő kutatás</p> <p>1./ WRLA World's Recreation and Leisure Association, ELRA (ugyanaz Európában)</p> <p>2./ Political Association. Political Philosophy munkacsoport, ahol Vitányi és munkatársai aktívan előadnak, kutatnak</p>
	<p>Csoóri Sándor költő, író</p>	<p>Vitányi kutatásainak irányai</p>

	Aczél György kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet egyik legfőbb ideológusa, irányítója	A./ Alkotás és befogadás szintjei
	Baranyi Antal a Valóság c. folyóirat munkatársa	Kiindulópont: az alkotókészségnek is vannak fokozatai (Piaget, Taylor, Guilford, Vallon, Chomsky). Kutatótárs Sági Mária, S. Nagy Katalin, Deme Tamás, Kapitány Ágnes és Gábor. <i>A pokol-purgatórium-menyország hármassága</i> . Kutatási program készült <i>A népszerű irodalom világképe</i> címen, B. Vörös Gizella szerkesztésében kötet került kiadásra. Szerzők között volt Demszky Gábor, Radnóti Sándor, B. Vörös Gizella
	Mód Aladár a TIT elnöke	B./ A társadalom művelődése (közművelődés)
	Lázár István a Valóság c. folyóirat munkatársa	<i>A népművelés helyzetének felmérése.</i> Segítőtárs Hidy Péter. A „kirajzás” eredménye: <i>a művelődési házak egyharmada kiváló, egyharmada közepes, egyharmada viszont gyenge munkát végez.</i> Kutatást folyt a <i>népművészet, a művelődési intézményrendszer és a művelődésgazdaság</i> (Koncz Gábor, Kuti Éva, Marschall Miklós) területein
	Sükösd Mihály a Valóság c. folyóirat munkatársa	C./ A társadalom rétegződése. Egyharmados ország. A fejlődés logikája
	Gyurkó László író, a Valóság c. folyóiratnál mellékállásban	<i>1./A kutatás tárgya a kultúra közvetítése a családban</i> (Göndör György, Füstös László). A kutatásban hét ország vett részt. Jean Cuisenier (Franciaország), Vasilis Filias (Görögország), Jacek Bednarski (Lengyelország), Guido Sertorio (Olaszország), Ion Dragan (Románia), Jurij Arutunjan és Észtországból Erki Jannik (Szovjetunió). A nemzetközi vizsgálat eredményét egybevetve a hazai kutatásokkal (Lipp Márta, Sági Mária, Tibori Timea, Cseh-Szombathy László, Márkus Mária) az eredmény nem változott. A család szerepét illetően Bourdieu kutatásai megerősítették, hogy a társadalom rétegződése örökletes. A családban keményen meghatározza a feltörekvő új nemzedék tagjainak helyzetét. Az egész vizsgálat megjelent

	<p>Gyurkó László író, a Valóság c. folyóiratnál mellékállásban</p>	<p>Vassilis Filias, Manfred Biskup, Vitányi Iván szerkesztésében (1984) <i>The Family and its Culture</i>. Budapest, és Vitányi Iván – Lipp Márta – Sági Mária (1982) <i>A kultúra közvetítése a családban</i>. Művelődéskutató Intézet</p> <p>2./ <i>Egyharmadország</i>. Ugyanazon típusokat találtak, mint Richard A. Peterson (1981): az arány a lényeg. Nálunk sokkal nagyobb a passzívak, és kisebb a középrétegek aránya, mint Amerikában. Nálunk a kulturálisan aktívak és a felhalmozók együtt is csak a lakosság egyharmada. A passzívak aránya megközelíti a lakosság felét. A hazai tudományos élet szkeptikusan fogadta az értékelését, de azóta sem találtak jobb modellt a kulturális fogyasztás meghatározására.</p> <p>3./ <i>Demokrácia és érték</i>.</p> <p>4./ <i>A közösségek</i>. (Motiváció: Hankiss Elemér könyve a <i>Diagnózisok</i>)</p> <p>5./ <i>Vitairat a mai magyar művelődésről</i> c. összegző munka (Wallerstein-féle elmélet, Berend T. Iván, Ránki György, Bibó István művei). A fővonalas-centrális és a zsákutcás-perifériás fejlődés algoritmusai különböznek egymástól. Az egyik fejlődésvonal szerves, a másik, a miénk szervetlen.</p> <p>Zárógondolat: „Nem az a fontos, hogy mennyi pénz kell a kultúrához, hanem az, hogy mennyi kultúra kell a pénzhez”.</p> <p>6./ <i>A fejlődés logikája</i>. Összefoglaló munka az <i>Európa paradigma</i> c. kötet. Az Európához való viszony döntő kérdéssé vált. Európa nem csak egy földrajzi egység, hanem itt alakult ki a másodfokú társadalom, a centrum országaiban teljesebben, a periférián kevésbé, és/vagy másként, a köztekben – mint nálunk – keverten</p>
	<p>Huszár Tibor szociológus, a Valóság folyóiratnál mellékállásban</p>	<p>IV. A rendszerváltás és utána</p>
	<p>Simai Mihály író, a Valóság folyóiratnál mellékállásban</p>	<p><i>Az Új Márciusi Front</i></p>

	Tőkei Ferenc sinológus, irodalom- és filozófiatörténész, műfordító	„Szülőföld” a Valóság folyóirat szerkesztősége. Nyers Rezső, Újhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós. Közgazdász csoport: Tardos Márton, Bauer Tamás, Antal László, Lengyel László, Nagy Tamás. Történészek, szociológusok, jogászok: Szűcs Jenő, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Pataki Ferenc, Schmitt Péter, Bihari Mihály, Király Zoltán, Vincze Mátyás, Vámos Tibor. A Valóság és a Mozgó Világ szerkesztőségéből Körösi József, P. Szűcs Julianna, Bossányi Katalin, Baló György, Gyurkó László. A Kossuth Klubban tartott alakuló ülésen Nyers Rezsőt elnökké, Újhelyi Szilárdot és Vásárhelyi Miklóst alelnökké, Vitányi Ivánt titkárrá választották. Sokan azt hitték, hogy nem rendszert kell váltani, csak modellt. A kommunizmust el kell takarítani és minden probléma megoldódik. A szervezkedés megszakadt, amikor megalakult az Ellenzéki Kerekasztal (EKA), a tömörülést kádárista utódszervezetnek tekintették
	Eörsi István író, költő, műfordító, publicista	<i>A reformszövetség</i>
	Orbán Ottó író	Vitányi Iván és P. Szűcs Júlia – akiket az Új Márciusi Front tagjaiként beválasztottak a megalakult reformszövetség vezetőségébe – azzal szembeültek, hogy szocialista jelző nélküli demokráciára van szükség. Vita Kis János filozófussal. Az SZDSZ nem köt szövetséget a magát szociáldemokratának nevező párttal, maguk nyerik meg a választást. Vitányi vitatja
	Csurka István író	<i>A Szocialista Párt alakuló kongresszusa</i>
	Czine Mihály irodalomtörténész, kritikus	Két nagy platform: Népi Demokratikus Szövetség (Baloldali tömörülés) és a Reformszövetség. A régi vezetés kiszáll (Grósz Károly, Berecz János). Ki legyen az első ember? Horn Gyula, Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imrénél Csoóri Sándor, az MDF „lelki atyja” is megjelenik

	Mészöly Miklós író	Vitányi Iván kritikus felszólalása: kifogásolta a zárt ajtók mögötti tárgyalásokat. Követelte a négy vezető: Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Németh Miklós, Horn Gyula kongresszus előtti beszámolóját. A négy jelölt tanácskozott, majd Nyers Rezső mondott beszédet. Elnökjelöltként megválasztották
	Hernádi Gyula író, forgatókönyvíró	Vitányi Ivánt, beválasztották a Magyar Szocialista Párt elnökségébe. Nem akart politikus lenni, de mindig foglalkoztatta, hogy a társadalom hogyan szerveződik, mi ebben a kultúra szerepe. Most ezt a gyakorlatban is tanulmányozhatta
	Jancsó Miklós filmrendező	Két kongresszus között
	Huszárik Zoltán filmrendező	A választások időszakában vándor prófétaként, közösségi pszichiáterként járta az országot, de nem biztos, hogy azt mondta, amit párttársai. Az országos lista 15. helyén bejutott a parlamentbe. A visszavonulni kívánó Nyers Rezső helyére pártelnöki jelölést kapott
	Papp Oszkár (Japi) avantgard festőművész	Horn Gyula (Nyers Rezső ne kapjon semmiféle pozíciót) és csapata bízott benne, hogy megnyeri az 1994-es választásokat. Vitányi megvédi Nyers Rezsőt, és Jánosi Györggyel szemben választmányi elnöknek választják. Gyakorta került szembe Horn Gyulával
	Erdély Miklós építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus	A demokratikus köztársaságban 1990-től máig. Választmányi elnökként – társulás a szociáldemokrata értékekért
	Marx György fizikus, asztrofizikus, tudománytörténész	Vitányi Iván a „szövetségi politikát” illetően másként gondolkodott, mint a Párt legtöbb vezetője. Szerinte egyaránt keresni kell a szövetséget a szabadelvűekkel és a nemzeti konzervatívokkal. Az 1990-es választás esetében Kis János (SZDSZ) elutasította Vitányi Iván (MSZP) kéznyújtását
	Pataki Ferenc szociálpszichológus	Jeszenszky Géza a parlamentben az ellenzéki pártokat nemzetietlennek nevezte. Válaszul kivonultak az ülésteremből. Vitányi Bossányi Katalinnal hagyta el az üléstermet. Kis János elutasító magatartása Vitányi Ivánnal szemben. Sajtókonferenciát tartott: Pető Iván, Orbán Viktor, Vitányi Iván. Este a TV-ben Pető Iván, Fodor Gábor, Vitányi Iván

	<p>Nagy Imre kommunista politikus, gazdaságpolitikus, 1953 és 1955 között, valamint az 1956-os forradalom alatt a Minisztertanács elnöke. A forradalomban betöltött szerepéért egy kirakatper során halálra ítélték és kivégezték</p>	<p>Pozsgay Imre híveivel az MSZP-t a népnemzeti vonallal akarta összekötni. Nem sikerült, kilépett a pártból. Vitányi és párttársai (Szociáldemokrata Társulás) három nap alatt elkészítik a párt programját (Bossányi Katalin, Demény Pál, Hajdú Tibor, Horn Miklós, Kósáné Kovács Magda, Lendvai Ildikó, Molnár György, Nagy Tamás, Nyers Rezső, Ormos Mária, P. Szűcs Julianna, Ripp Zoltán, Schiffer János, Steiner Pál, Veres Mariann)</p>
	<p>Hunyadi László, V. László esküjét megszegve, kivégeztette</p>	<p>Szeged 1991. Horn Gyula és Szűrös Mátyás: a Szocialista Párt egyenlő távolságra van minden más politikai párttól. Vitányi felszólalásával vitatja. Csurka István fellépésével az MDF mint gyűjtőpárt szétesett. Antall József: az MDF három politikai csoport szövetsége, a népi írók örökségének folytatója, nemzeti konzervatívoké és nemzeti liberálisoké, amely később kiegészült a szélsőjossal. Göncz Árpád kifütyülése. Az SZDSZ <i>Demokratikus Chartát</i> bocsát ki (SZDSZ Pető Iván, Konrád György, Rajk László, FIDESZ Fodor Gábor, szocialista értelmiség Vitányi Iván, Bossányi Katalin, P. Szűcs Julianna. Pártonkívüli Farkasházy Tivadar, Pomogáts Béla, Kerényi Imre).</p> <p>Demonstráció a parlament előtt. Elutasító (Orbán Viktor, Kövér László). Tárgyalások szervezetekkel. Felszólalt Farkasházy Tivadar, Konrád György, Fodor Gábor, Kerényi Imre, Vitányi Iván. Bebizonyosodott, hogy a szabaddemokraták és a szociáldemokraták szövetségének van realitása. Ez igazolódott az 1994-es választásokon. Megszűnik a <i>Demokratikus Charta</i></p>
	<p>Somogyi Miklós ellenálló, MÉMOSZ elnöke. A Kádár-korszakban a SZOT elnöke, PB-tag</p>	<p>Horn-kormány</p>

	<p>Kádár János magyar kommunista politikus. Nevéhez fűződik az 1956-os forradalmat követő kemény megtorlás, majd az azt követő konszolidáció, az átmenet az ún. „puha diktatúrába”</p>	<p>Horn Gyula és pragmatikus köre Vitányi Iván személyét „gátló tényezőnek” tartotta. Vitányi Iván támogatja Békesi László gazdasági reformprogramját. Az Antall-kormány a Kiszgazdapárttal való béke kedvéért hagyta, hogy Torgyán József és társai szétverjék a magyar mezőgazdaságot, amely nemcsak eredményes volt, hanem maga volt a magyar „gazdasági csoda”, a kádári „barakk” legvidámabb voltának legfőbb oka. Horn Gyula leváltja Békesi Lászlót, Vitányi Ivánt eltávolítják a választmány éléről. Kikerült a hatalmi gépezetből. Az Országgyűlés kulturális és sajtó bizottsági elnökeként még tevékenykedett 1998-ig</p>
	Márkus István szociográfus	1998 után
	<p>Ádám György orvos, pszichofiziológus</p>	<p>Orbán Viktor kormányzása alatt a szociáldemokrácia kérdéseivel foglalkozott. Megszervezték a <i>Szociáldemokrata Társulást</i>, elkészítették a <i>Szociáldemokrata Chartát</i>. „Miben különbözünk a nyugat-európai szociáldemokráciától...?” Kornai János: a helyzetünk a „koraszülött jólétiség”. A váltás különböző időt igényel. A politikai váltás hat hónapot, a gazdasági hat évet, a társadalmi-kulturális váltás hatvan évet igényel. <i>Egyharmad ország</i> maradtunk. Az MSZP programjának elkészítése ismét Vitányi Ivánra hárult. A sorsa az lett, mint a többi eddigi programnak: soha többé senki sem vette elő</p>
	Kemény István szociológus	2002 után
	<p>Kardos László Néprajzi Múzeum kutatójaként dolgozott, 1955–1956-ban tudományos titkár, illetve osztályvezető, 1956–1957-ben az intézmény főigazgatója</p>	<p>Az MSZP megnyerte a választást. A Szociáldemokrata Társulás mozgósítása a zsákutcából történő visszafordulás érdekében. Reformok szükségessége. Gyurcsány Ferenc miniszterelnöki tanácsadó (Vitányi Iván régi ismerőse, harcostársa) kifogásolja a párt passzivitását, nagyobb aktivitásra lenne szükség az ország ügyeinek intézésében. Vitányi Iván felszólalását bibliai idézettel fejezi be, amely szállóigévé vált. „Bizony mondom néked: kelj fel és járj”. Medgyessy Péter lemondása után Vitányi Gyurcsány Ferenc mellé állt. A miniszterelnök-jelölő kongresszuson az egyik ajánló beszédet is Vitányi Iván mondta</p>
	Almási Miklós esztéta, filozófus, esszéíró	Tudományos munkák, kutatások 1990 után

	<p>Wirth Ádám marxista <i>filozófus</i>, társadalomtudós. A Valóság folyóirat Hegedűs András helyére kinevezett szerkesztője</p>	<p>1./Visszaemlékezések</p>
	<p>Nyers Rezső közgazdász, politikus. Az új gazdasági mechanizmus egyik kidolgozója 1968</p>	<p>1./ <i>Közösségeim</i>. In: <i>Egyharmadosország</i> (1985) <i>Tanulmányok. Elvek és utak</i>. Budapest, Magvető Kiadó, 158-235. 2./ <i>5 meg 5 az 13.</i> (1993) Budapest, Gondolat – Vita Kiadó 3./ <i>Cseke Hajnalka</i> (1996) <i>Vitányi, határhelyzetek. Interjúkötet</i>. Budapest, Pallas Stúdió 4./ <i>Vitányi Iván</i> (2007) <i>Önarckép – elvi keretben</i>. Celldömölk, Pauz-Westermann</p>
	<p>Bródy János magyar énekes, gitáros, zeneszerző, szövegíró</p>	<p>2./ <i>A társadalom és kultúra. A társadalom és kultúra helyzete, szerkezete. Társadalom</i></p>
	<p>Illyés Gyula népi író, költő, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő</p>	<p>Vitányi úgy véli, még mindig abból kell kiindulni, hogy „egyharmadosország” vagyunk. Csak a társadalom egyharmada van abban a tisztas, elfogadható, középosztálybeli állapotban, mint a „centrum” országokban. Megerősíti Kolosi Tamást: a társadalmi rendszer megformálásában a kultúrához való viszony alkotja a független változót.</p> <p><i>1. Kultúra</i> Nagymintás empirikus szabadidő felmérés a kultúrákövetítő intézményekben, melyet szakágankénti elemzéssel egészít ki. Zárójelentés: <i>A magyar társadalom kulturális állapota</i> (1996) Maecenas Kiadó. Konklúzió: a magyar kultúra szellemileg szabadabb lett, de a szabadságával nem tud igazán élni, mert a társadalom helyzete rosszabb lett. <i>A magyar kultúra esélyei</i> (2006) Akadémiai Kiadó.</p> <p><i>2. Közösségekutatás.</i> Vitányi Iván visszatér az 1980-as évek kutatásaihoz. Ismert a primer (elsőfokú), szekunder (másodfokú) csoport, közösség. Visszatérő kérdése: lehetséges-e harmadfokú közösség, amelyben az autonómmá váló ember tudatos elhatározással vesz részt. Próbakérdés Csejtei Mária segítségével.</p>

	<p>Illyés Gyula népi író, költő, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő</p>	<p><i>3. Kulturális politika</i> Vitányi folyamatosan szorgalmazza: foglalkozni kell nem csupán az állam aktuális kulturális tevékenységével, hanem szélesebb körben a kultúra és társadalom, a kultúra és politika kapcsolatával. Meg kell különböztetni a kultúra demokratizálódását és a kulturális demokráciát.</p> <p><i>4. Társadalompolitika: a demokratikus szocializmus</i> Többször is hozzáfog a modern szociáldemokrácia elemzésének. <i>A társadalom logikája</i> (1995), majd <i>A szociáldemokrácia értékei</i> (1997) Napvilág Kiadó, <i>The Values of Social Democracy</i> (1998), végül a <i>Mérleg</i> (2000) Kossuth Kiadó.</p> <p><i>5. A szocializmus eszméjének keletkezése</i> A kapitalizmussal nőtt ember és ember közötti távolság. Hobbes: az „ember az embernek farkasa”. A szocializmus alapeszméje ezzel szemben az, hogy ember az embernek ne farkasa, hanem társa legyen (társ=socius).</p> <p><i>6. Történelmi szemlélet</i> Az eszme formája korról korra változik.</p> <p><i>7. A demokratikus szocializmus változatlan, ma is érvényes alapelve.</i> Vitányi Iván szerint: a./ Az ember az embernek társa. b./ Sikerül-e megvalósítani a két fő faktor egyensúlyát: a gazdasági és társadalmi kulturális tényezőjét? c./ Nemcsak vallja a rend és a szabadság, valamint az egyenlőség, testvériség és szabadság alapeszméit, hanem egyszerre, egyenlőképpen és együtt vallja mindegyiket. d./ A szocializmus és a demokrácia, mint célok voltaképpen azonosak</p>
--	---	---

	Horgas Béla költő, író, szerkesztő, publicista	V. A jelen és a lehetséges jövőendő. Az összefoglalás igénye
	Kis János liberális filozófus	Vitányi Iván úgy érzi, 82 éves korában érkezett el a lényeghez, hogy mondanivalója megsűrűsödött. Összegzés készítésére vállalkozik, amivel hozzá tud járulni a változó világban való elméleti eligazodáshoz. Hogy ez a törekvése mennyire sikerült, azt majd az idő dönti el...
	Thomas Mann német író	
	Lengyel László közgazdász, publicista, politológus	
	Csillag István közgazdász, politikus	
	Petschnig Mária Zita közgazdász	
	Szűcs Jenő történész	
	Hankiss Elemér szociológus, filozófus, értékutató, irodalomtörténész	
	Andorka Rudolf szociológus, társadalmi rétegződés, demográfia-kutató	
	Kolosi Tamás szociológus	
	Papp Zsolt szociológus	
	Buda Béla orvos, pszichiáter, pszichoterapeuta és addiktológus	
	Veres Miklós költő, a Mozgó Világ főszerkesztője	
	Kulin Ferenc, a Mozgó Világ főszerkesztője. Veres Miklóst váltja	
	P. Szűcs Julianna, a Mozgó világ főszerkesztője. Kulin Ferencet váltja	
	Veres Péter népi író	
	Fehér Ferenc filozófus, esztéta, műkritikus	
	Nyolcadik beszélgetés. A parasztházak fontosak	
	Machin Róbert szociológus	
	Várad László szociológus	
	Nagy Márta szociológus	
	Bácskai Erika szociológus-közgazdász	
	Makara Péter szociológus	
	Sági Mária szociológus	
	S. Nagy Katalin művészettörténész, szociológus	
	Lévai Júlia zeneszociológus	
	Hankiss Elemér szociológus, filozófus, értékutató, irodalomtörténész	
	Lendvai Ernő zeneteoretikus	
	Bojtár Endre műfordító, szerkesztő, kritikus	
	Németh Lajos művészettörténész	
	Beke László művészettörténész	
	Szépe György nyelvész, szemiotikus	

	Szecsckó Tamás szociológus	
	Petőfi S. János magyar és nemzetközi nyelvtudomány és szemiotika	
	Szegedi-Maszák Mihály irodalomtörténész, összehasonlító irodalomtudomány	
	Kelemen János filozófus, filozófiatörténész, italianista	
	Horányi Özséb szemiotika, közvetlen emberi kommunikáció	
	Kovács András filmrendező	
	Sebő Ferenc énekes, gitáros, tekerőlantost, dalszerző, népzene kutató és építészmérnök, a hazai hangszeres népzene és tánc ház mozgalom egyik elindítója, a Sebő Együttes vezetője	
	Halmos Béla népzeneész, népzene kutató, hegedűtanár. A magyarországi hangszeres népzenei és tánc ház mozgalom egyik elindítója, a Sebő Együttes egyik alapító tagja	
	Tímár Sándor koreográfus, táncpedagógus	
	Csoóri Sándor népi író	
	Halász Péter avantgárd író, rendező, színész	
	Fodor Tamás színész, rendező	
	Malgot István szobrász, bábművész, rendező, író, színház alapító	
	Angelusz Iván jogász, producer	
	Bécsi Tamás színháztörténész, esztéta, kritikus	
	Mészáros Tamás újságíró, színikritikus, rendező	
	Bucz Hunor színházi rendező, tanár, színház igazgató	
	Haraszi Miklós író, újságíró, politikus	
	Berki Tamás zenész, zeneszerző, énekes, gitáros, dobos, pedagógus	
	Vámos Miklós író, forgatókönyvíró, dramaturg	
	Nyers Rezső közgazdász, politikus. Az új gazdasági mechanizmus egyik kidolgozója 1968-ban	

	Havas Gábor, Beke Pál, Varga Tamás, Sz. Tóth János, Hidy Péter, Koncz Gábor, Tokai András, Forgács Péter, Bak Imre, M. Kiss Sándor, Zelnik József, Fábrián László, Thoma László, Marschall Miklós, Bucz Hunor, Sági Mária, Vörös Gizella, S. Nagy Katalin, Lévai Júlia, Mátyus Alíz, Héra Éva, Tibori Timea, Kuti Éva, Daróczi Ágnes, Sebő Ferenc, Halmos Béla, Berki Tamás, Lendvai Ernő, Papp Oszkár (Japi), László–Bencsik Sándor, Vészi János a Népművelési Intézet alkalmazottja	
	Hankiss Elemér, Magyar Bálint, Márkus István, Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Míszlivetz Ferenc, Bába Iván, Orbán Viktor, Fodor Gábor, Kövér László egy ideig a Népművelési Intézetben dolgozik	
	Aczél György kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet egyik legfőbb ideológusa, irányítója	
	Pándi Pál irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő	

Hálókzatokban

„Tudunk egymásról, mint öröm és bánat. Enyém a múlt és övék a jelen. Verset írunk – ők fogják ceruzámat s én érzem őket és emlékezem”⁹ – írja a költő.

Vitányi Iván valamennyi önéletrajzában, vele készített életrajzi interjúiban felfedezhetőek ezek a József Attila-i gondolatok. A Kádár-korszakban „szűkre szabottan”, a rendszerváltást (1989/90) követően már egyre részletesebben hozza nyilvánosságra „geneológiai gyökereit”, nevesíti a több száz évre visszamenő jeles elődeit, rokonságának ága-bogát, legyen az Vlad Dracul, Kölcsey, vagy Horthy, miközben csak érintőlegesen említi szűkebb családját, feleségét és két fiát. A helyét kereső, lázongó fitalemberként beleszeret Bartók Béla – általa „diszszonánsnak” tartott – zenéjébe, amely egész életét végigkíséri. Bevallása szerint Bartókkal kezdődött, majd a Bajcsy-Zsilinszky Endrével történt sopronkőhidai „találkozásakor” erősödött meg az „ellenzé-kisége”. Bár hisz Istenben a kifejezés hagyományos értelmében, de nevét többnyire nagybetűvel írja. „Isten mindazon kérdések összessége, amelyre nem

tudjuk a feleletet. Úgy érzem, ez az igazság” – válaszolja kérdezőjének¹⁰ (Cseke 1996:135).

Környezete hosszú ideig „úri gyerekként” tekint rá, miközben ő tudatosan törekszik társadalmi réteget, osztályt váltani. „Kommunista vagyok” – veti oda fiatalos hetykeséggel ügyvéd apjának. Vitányi Iván gyermekkorától gondolkodásában és magatartásában baloldalinak nevezi/tartja magát (ellenálló, népi, kommunista, szocialista, szociálliberális), „úri fiú” volta túlteljesítésre (Muharay együttes, Lukács-kör, MSZP programok) sarkallja. Állandóan bizonyítani akar: másként gondolkodik, külön véleménye van, autonóm, ezért kilóg a sorból és gyakorta találja magát belső körön kívül, válik emblematikus figurává, sőt előfordul, hogy vállalt közösségének periferiájára sodródik. Az 1950-es években „Lobogónk: Petőfi” – jelszó szellemében ő is fiatalos hittel és lelkesen énekelte, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot...”, amelyről aztán – bevallása szerint – kiderült, hogy a másik oldala is ugyanolyan. Mégis, egész életében képviseli a Jancsó Miklós *Fényes szelek* (1968) című filmjében

9 József Attila *A Dunánál* (1936).

10 Cseke H. 1996 *Határhelyzetek. Interjú Vitányi Ivánnal*. Budapest, Pallas Stúdió.

művészien megfogalmazott „piros inges” főszereplő „mindenkori lobogását”, a mozgalmat, a „kövesetek, gyertek, utánam” forradalmi hevületét.

Keresi és megéli a közösségi élményt (Sárospatak, népi-mozgalom, ellenállás, Muharay együttes, Lukács-iskola, Valóság szerkesztősége, Népművelési Intézet/Művelődéskutató Intézet, Új Márciusi Front, Demokratikus Charta, Szocialista Párt, MSZP Országos Választmány, Demokratikus Koalíció), csapatjátékosként igyekszik tevékenykedni, ugyanakkor, hogy „haladjon a munka”, szeret egyedül alkotni és individuálisan cselekedni, ezért számos konfliktusa támad.

A népzene és a népi tánc iránti érdeklődése, ellenállói/mozgalmi múltja révén az 1950-es években a Népművelési Minisztérium zenei részlegénél kap munkát. Az 1956-os forradalomkor, a jogi egyetemen megválasztották a forradalmi bizottság tagjának. Nem fogják perbe, de a felülvizsgáló bizottság ellenforradalmi ténykedés miatt eltávolítja a minisztériumból. Hogy állása legyen, a Kandó Kálmán Műszaki főiskolán elvégzi az esztergályos tanfolyamot, kapcsolatai révén azonban sikerült megkapaszkodnia a kultúra területén. Az 1970-es évek legelején, „Párizs megér egy misét” jegyében újra belép a kommunista pártba, az MSZMP-be, hogy a Népművelési Intézet igazgató lehessen. „Miként Krisztus mondta a halászoknak: kövesse-tek engem!” – jelszóval megszólította a tehetséges fiatalokat (különösen sokat a Szombathelyi Főiskolán végzettek közül), meg néhány idősebbet is¹¹ (Cseke 1996:124). Alkotni, megújítani vágyókat gyűjt maga köré (Népművelési/Művelődéskutató Intézet), olyan intézetet teremt, melyet az érintettek maguk között csak „Vitányi óvodának” neveznek, akik közé a szabadság jegyében gyakorta bedobja a „gyeplőt”.

Vitányi Iván úgy vélte többekkel együtt, hogy a „Kádár diót” belülről lehet/kell feltörni. Ennek érdekében a társadalom egyik progresszív, meghatározó alakjaként, kiemelkedő tudományos kutatóként sokat tett. Megalkotja az egyharmad ország modelljét, az első-, másod- és harmadfokú (társadalmak) közösségek fogalmát. A kultúra mennyiségi-minőségi analízisét egy harmadik fogalommal kapcsolja össze, vagyis a minéműség, a „miség”: a „mibenlétség” fogalmával. Munkásságával hozzájárult a közművelődés tudományos megalapozásához. Egyetemi végzettség nélkül (ezt többen szóvá is teszik később) szerez kandidátusi, majd nagydoktori fokozatot. Munkásságát csupán kevesen vitatják,

11 i.m.

érveik eltörpülnek Vitányi kreatív és innovatív tudományos teljesítménye mögött.

Vitányi Iván szolgáltni akar, olyan módon, mint amely a latin minister szóból származik, amelynek eredeti jelentése 'szolga', illetve 'segéd'. A maga módján kompromisszumokat próbál kötni. Munkásmozgalmi és ellenállói múltja miatt sikerrel „kokerált” a Kádár-korszak kulturális életének egyik legfőbb ideológusával és irányítójával, Aczél György (Appel Henrik) kultúrpolitikussal, hogy megmentse a táncmozgalmat és ne legyenek munkanélküliek munkatársai, akiknek köze volt az ellenzéki Chartához. „Megbízom benned, hogy nem írsz hazugságot” mondta egy alkalommal „megértően” a vidékről felhozott fiatal beosztottjának, az intézeti pártbizottság tagjának, akit a belügyi hálózat azzal bízott meg, hogy rendszeresen jelentsen róla.¹² Fő/Igazgatóként távol maradt a direkt politizálástól, szigorúan a kultúrszociológia vizein evez. Támogatja a renitens népieket, urbánusokat, avantgardokat és hagyományörzőket, miközben nem felejtett el Marxra sem hivatkozni, de nem írta alá a Chartát. A múltban gyökerező, kapcsolatai révén arra törekedett, hogy segítsen az embereken, azokon, akik támogatásra, biztatásra szorulnak, mert feltételezi róluk, hogy tehetségesek és tisztességesek, ezért alkalmazza, foglalkoztatja őket (Népművelési/Művelődéskutató Intézet), de nincs, vagy csak alig van viszonyosság. Többször megtapasztalta az árulást, a karrieristák gyorsan felejtő eltávolodását.

Vitányi Iván kulturális téren folytatott komplex megújító kezdeményezéseit, a közművelődés elméleti megalapozását, a kultúra szociológiájának kutatása terén végzett úttörő vizsgálatait a rendszerváltás után aktív politizálásra váltja, amelyben szerepet játszhatott az ifjúkori ellenállási ténykedése iránt érzett nosztalgia is. Az 1980-as évek végétől az általa irányított intézetben számos ellenzéki csoportnak és rendszerellenes rendezvénynek adott helyet. Az 1989/90-évi rendszerváltáskor, a hatvanadik életéve környékén – a baloldal egyik karakteres, liberalizmus felé hajló szociáldemokrata képviselőjeként – a „második fényes szelek” lendületével veti belé magát a politikai küzdelmekbe. A Lukács-tanítványok között még csizmában, fehér ingben és tarisznyával való megjelenését már a begombolatlan zakó, nyakendő nélküli ing, később többnyire piros pulóver váltotta fel, amelyben mint valamiféle „vándorprédikátor” járja a településeket, hogy naponta két-három előadást tarthasson.

12 i.m.

Nem bírja a tétlenkedést, totojázást, többek megrökönyödésére, három nap alatt (elvbarátaival) elkészíti az MSZP politikai programját, amit – némi módosítással – a kongresszusi küldöttek elfogadtak, a párt parlamenti képviselőjeként nyilatkozik, publikál. Teszi a dolgát, de szabadon. Dinamizmusával, energikus, gyors észjárásával és gondolkodásával csak kevesen tudnak lépést tartani, ezért el- és lemaradoznak tőle. A párt elnökjelöltje, de veszít. Amikor eltávolítják az MSZP Országos Választmány éléről, vagy „hátra szúrja” egy-két barátja, munkatársa, harcostársa, akkor a válasza mindig Aranyjánosi: „nem pöröltem, félreálltam, letöröltem”. Politikai törekvései többnyire kevés sikerrel járnak. Megtapasztalta, hogy a politikai „küzdőtér” egészen más, mint a tudomány „csatateré”. Ráébredt, hogy elvbarátai (MSZP) időnként „díszletként, eszközként vagy előretolt ékként kezelik”, magára hagyják a nyilvánosság előtt feltett kényes interjúkérdések megválaszolásakor.

„Univerzális értelmiségi” címet kapta az a kötet, amely Vitányi Iván hetvenedik születésnapjára jelentettek meg barátai és tisztelői.¹³ Értelmiségi a szó legjobb értelmében, nevezetesen ami főleg, vagy talán csakis Közép- és Kelet-Európa értelmiségeire vonatkozik. Olyan lateiner család sarja, aki magyar nyelven érvel, de sokszor nem azt a „nyelvet” beszéli, mint akikhez tartozni akart/szeretett volna. Vitányi Iván az „élni és élni hagyni” liberális elv helyett az „úgy élj, hogy mások is élni tudjanak” liberális nézetet képviselte. Műveltségében integráltan volt jelen a népies, szocialista és liberális kulturális irányzat. A politika világában a „kompország sikertelen komposa”.

Epilógus

Vitányi Iván a szocialisták közt liberális, liberálisok között szocialista volt népies beütéssel. „Nyomdakész” megnyilvánulásai miatt kirítt a sokszor „öööööz”, korlátozott szókinccsel rendelkező, mégis gyakran szereplő elvtársai közül. Szellemi nagyságát, ironikus éleslátását bár csodálták, mégis nehezen viselték. Kutatóként, elméletalkotóként sem volt jobb helyzetben. Vitányi Iván a tudósok közt politikus, politikusok között tudós maradt. Közép- és kelet-európai értelmiségiként mozgott/közlekedett kapcsolati hálóiban, bartóki értelemben akart magyar lenni, de európai módon!

¹³ *Egy univerzális értelmiségi* (Szerk.: B. Vörös Gizella) Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1995.

Striker Sándor

MARÓTI ANDOR BÚCSÚZTATÁSA Farkasrét 2021. szeptember 20.

[DOI 10.35402/kek.2021.4.12](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.12)

Tisztelt Gyászoló Család! Kedves Megjelentek!

Dr. Maróti Andor címzetes egyetemi tanár búcsúztatására jöttünk össze, Maróti tanár úrra emlékezünk itt a búcsú szavaival, s e búcsú nagyon sokunk számára egyszerre szakmai és személyes. Tanár úr több, mint 60 esztendő pályafutásának különböző szakaszaiba csatlakozhattunk be hosszabb-rövidebb időre hallgatóként vagy munkatársként, páratlanul hosszú pályafutása révén néhányan mindkettőként.

A gyászoló jelenlévők szinte mindegyike bizonyára értékes emlékeket őriz tanár úrról, s a mai búcsúztatás során arra törekszünk, hogy lehetőség szerint minél többet mondassák el a búcsú szavaival. Emlékeink szubjektívek, az enyémeink is.

Azonban vannak olyan sarokkövek, amelyek tanár úr pályafutását a személyes emlékek fölé helyezik.

Maróti tanár úr bő hatvan évvel ezelőtt, 1961. februárjának közepén kezdte meg oktatói munkáját az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán az akkor létesülő Népművelési Szakcsoportban, a Könyvtártudományi Tanszék keretein belül. Pontosabban, ahogy ő maga is megírta fél évszázaddal később a képzés történetét feldolgozó kötetben, ekkortól indult oktatósszervezői munkája, mivel maga a képzés természetesen csak szeptembertől indult el.

Két momentumot nevezhetünk e korszaktól kezdve Maróti tanár úr szakmai életpályája sarokköveinek, melyek közül ugyanolyan kiemelkedőnek tartom oktatósszervezői munkáját, mint oktatói-tudományos tevékenységét.

Tisztelt megjelentek, kedves gyászoló család, tisztelő búcsúztatók, kérem, ne vegyék zokon, hogy tanár úr pályafutását az előbbi egyes szám első személyű fordulattal immár – az abból általam megtapasztalt és megélt közel fél évszázados hallgatói-tanítványi, majd szakmai és generáció-váltó tapasztalatok alapján – a személyes emlékek, mára már anekdoták felidézésével kíséreljem meg e néhány percben röviden összefoglalni.

48 évvel ezelőtt, 1973-ban magyar-népművelés szakos hallgatóként az utóbbi szakom révén lettem a

képzés hallgatója, s hamarosan Maróti tanár úr egyik tanítványa. Most először, Önök előtt kell elmondanom, hogy tanár úr számomra, őszülő, hátrafésült hajával, napbarnította arcával és halkszavú beszédével rendkívül hasonlított saját édesapámra,¹ de ezt a ténytet itt most félretereszem mondandóm végéig.

A tanszéken – mert azért mi tanszéknek neveztük a tanszéki csoportot – és a képzés során azzal kellett pozitívan meglepődve szembesülnöm, hogy rengeteg érdekes és hatalmas szakmai tudású ember tanít minket, külsősök és belsősök egyaránt. A teljesség igénye nélkül a tanszéki oktatók között akkoriban remek órákat tartott Király Jenő, B. Gelencsér Katalin, Bujdosó Dezső, Heleszta Sándor, F. Vankó Ildikó, s a „külső oktatók” között olyan elképesztően nagy neveket kaptunk, mint Németh Lajos művészettörténész, Andorka Rudolf szociológus, Bíró Yvette filmesztéta, Lukács József filozófus-vallástörténész, Vekkerdi László és Gazda István tudománytörténészek vagy éppen Szekfű András média-specialista, ugyancsak a teljesség igénye nélkül. Ki-ki az itt jelenlévők közül sok névvel gyarapíthatja egykori kitűnő tanáraink nevét, akik közül itt is vannak néhányan e szomorú búcsúzásakor.

S ez az akkori sokszínű minőség Maróti tanár úr kiemelkedő oktatósszervezői és vezetői érdeme. Visszatekintve, évtizedes tapasztalatokkal a hátunk mögött láthatjuk, hogy Maróti tanár úr teljes mértékben mentes volt a szakmai és vezetői hiúságtól. Olyan oktatókat hívott munkatársaknak és külső előadóknak a népművelés képzésbe, akik egy-egy szakterület nagyságai, és olykor igencsak különleges, esetenként másutt nem is igen eltűrt szakmai sztárjai, tudományos unikumok voltak. Más képzésekről is átültek óráinkra hallgatók. Egykori népművelés szakos évfolyamtársam, a mára már szociológus professzor Örkény Antal tartós külföldi ösztöndíja miatt nem tud most itt lenni, azonban kimentő levelében úgyszintén a fentiekre utalt, így fogalmazva: „Igazán neki köszönhetjük, hogy a népművelés-szak ilyen magas színvonalú volt, és ilyen fantasztikus sokat lehetett tanulni ott”.

¹ Dr. Striker Ottó György (1913–1992) címzetes egyetemi tanár, fizikusmérnök, feltaláló

Az egykori hallgatók büszkén lapozgathatják régi indexüket, hiszen olyan oktatóktól kaptunk jegeinket, akik közül sokan szinte legendává váltak tudományterületükön.

Maróti tanár úr két, szerényen meghúzódo vezetői erényét szeretném itt hangsúlyozni. Az egyik, hogy hihetetlenül kevés vezető van, aki nem bánja, sőt arra építi szervezeti egységének működését, hogy beosztottjai a saját területükön többet tudnak nála. Tanár úr évtizedeken keresztül erre törekedett, ezzel valósította meg ezt a rendkívül sokszínű képzést. Ő maga természetesen mindvégig folyamatosan hozzátette hatalmas és egyre bővített szaktudásának saját részét a tanításhoz a felnőttoktatás vagy a művelődésemélet területéről.

Maróti tanár úr másik hatalmas erénye az volt, hogy mindezt véghez tudta vinni egy néha nem éppenséggel barátságos környezetben. Tanár úr – visszatekintve ezt is látni – pontosan ismerte, az egzisztenciák tudományát. Ez Kossuth Lajos kifejezése a politikáról és annyit tesz, hogy valaki ismeri „a szükségszerűségek és a lehetőségek helyes felismerésének és azok szerint való cselekvéseknek” a mikéntjét. A mögöttes oktatáspolitikai szféra a népművelés-szak indításakor lefektette irányelveit, melyeket B. Gelencsér Katalin idézett fel a pesti képzés 50-ik évfordulójára készített kötetben. Ez tartalmazza többek között, hogy olyan népművelőket képezzenek, akik (többek között) rendelkezzenek a „marxista-leninista világnézettel, marxista művelődéspolitikai szemlélettel”. Két adalék a vonatkozó szükségszerűségek és lehetőségekről. Az 1960-ban íródott dokumentumhoz képest – ahogy arról Maróti tanár úr ugyanebben a kötetben beszámol – a tanszékcsoport vezetőjének 1961-ben olyan személyt neveztek ki, akinek pártfőiskolai papírjai voltak csak, így tehát a másik oktató szükségszerűen a pártonkívüli Maróti Andor lett, mivel neki volt egyetemi diplomája. Ugyancsak visszatekintve, így már érthető, hogy annak idején Maróti tanár úr nem javasolta felvételemet népművelés szakra, mivel a felvételi dolgozatomból számára úgy tűnt, hogy nem igazán marxista nézeteket képviselek. Felvettek – de a részéről ő szólt.

A szükségszerűségek és lehetőségek felismerése tanár úr részéről nem csak az oktatói sokszínűség megszervezésében mutatkozott meg – ám ez is csak utólag látható ilyen világosan. Maróti tanár úr folyamatosan teremtette meg a népművelő-képzés szakirodalmának elméleti tananyagát, többek között szöveggyűjtemények összeállításával. A hetvenes évek hallgatóiként akkor számunkra

kelet-európai szerzők írásait véltük felfedezni, esetenként nem igazán érzékelve, hogy a szerző például jugoszláv. Azután apránként bekerültek a nyugat-európai tudományos írások.

S ez immár Maróti tanár úr tevékenységének második sarokköve – tudományos-oktatói alkotótevékenysége. Összeállította és szerkesztette szöveggyűjtemények köteteit – sőt számos tudományos művet le is fordított. Egy angol felnőttoktatás-filozófiai egyetemi szakkönyv fordításával engem bízott meg 1982-ben – hiszen tanár úr elsődleges tudományos idegen-nyelve a német volt – és amikor ezt megtettem, megkérdezte tőlem, a nemrég végzett hallgatójától (!), hogy melyik fejezetét tartanám fontosnak a szöveggyűjteménybe tenni. „A szabadságról szólót” – vágtam rá azonnal. És nagyon meglepődtem, hogy valóban bele is tette. Jól esett.

S itt most, ennyi évtized után, összegeznünk lehet, hogy Maróti tanár úr oktatásszervezőként a tanárok megválasztásával, s ugyanakkor tudomány-szervező tudósként az oktatás tananyagának összeállításával egy sokszempontú, sokszínű tudás-átadás eszméjét követte.

Műveltség- és tudásközpontú értékrendszert képviselt – egyáltalán nem tekintélyelvűt. Egykori tanítványai közül bizonyára mások is hasonlóan éreznek, hiszen több évtizedes közművelődési szervezői-vezetői munkáját követően a jeles szakember, Salamon Hugó is – amikor jelezte, hogy nem tud ma itt lenni – szükségesnek tartotta súlyos szavakkal hozzátenni levelében, idézem: „a tanszék szelleme az én munkám lenyomata”.

Maróti Andor tehát a saját pályafutását is a képzés igényeinek rendelte alá. Amikor a tanszékké válás feltételül szükségesnek tűnt kandidátusi fokozatának megszerzése, habozás nélkül, tehát a tanszék, s nem pedig saját érdekében azonnal megtette. Nem rajta múlt, hogy a tanszéki rangot mégsem kapta meg a képzés.

Ismét idézem Örkény Antal néhány nappal előtti levelét, hiszen jeleztem neki, hogy Önök előtt itt idézni fogom: „Fantasztikus értékvezérelt ember volt, és az értékvilága értelmessé tett egy amúgy nem jól hangzó szakterületet”.

Az 1990-es évek felsőoktatás-politikai döntéseit sajnos olyanok hozták meg, akik a népművelő-közművelődési szakemberképzés értékvilágát nemigen ismerték belülről, s leginkább azért zsugorították, mert „nem hangzott jól”.

Maróti tanár úr azonban folyamatosan tágította a szakterület horizontját, sőt, az élethosszig tartó

tanulás példaadó személyiségeként önnön tudományos felkészültségét is. A nyolcvanas évek végén – amikor immár saját hatvanas éveit megkezdte – tudományos igényűre fejlesztette angol nyelvtudását, melynek magas szintjét nemzetközi szimpóziumon, és később az 1997-es V. UNESCO felnőttoktatási világkonferencián is megtapasztalhattuk.

Végezetül, hozzá kell tennem, sőt, ki kell emelnem, hogy ezt követően is folyamatosan lépett előbbre, tudományos alkotóteljesítménye egyre inkább kiteljesedett. Napjainkban, amikor a tudományos publikációk a fiatal tudósok-oktatók teljesítményének nehezen teljesíthető mérőszámai, egészen páratlan, hogy Maróti Andor 75 éves korának betöltése után bő húsz tudományos írásművet jelentetett meg, köztük számos önálló könyvet. A kultúraelmélet hazai legkiemelkedőbb teljesítményét alkotta meg a „Sok szemszögből a kultúráról” kötetével 2005-ben, amelyben különböző elméleti humán tudományterületek kultúra-koncepcióit összegezte, elsősorban az egyetemi oktatás részére. Amikor pedig átvettem tantárgya oktatását, a megszokott halkszavú szelídségével, csendes és egyben nagyon igényes szakmai vezetői attitűdjével ült be első óráimra, hogy meggyőződjön arról, képes vagyok-e e tudás megfelelő átadására.

S most e búcsúztatást egy még személyesebb élménnyel kell zárnom. Már említett édesapám – aki, mint említettem, sok mindenben hasonlított Maróti tanár úrra, tehát korántsem csak abban, hogy ő sem tartott engem eléggé marxistának –, tehát édesapám az ő halála előtt egy dossziét hagyott maga után az íróasztalán. Az volt ráírva nyomtatott betűkkel, hogy „TENNIVALÓK”. Kinyitottam, és nem volt benne semmi. Apám mérnök volt, le kívánta zárni a dolgokat. Nos, Maróti tanár úr is egy dossziét hagyott maga után. Ez a dosszié azonban nem üres: utolsó kéziratát tette bele.

Maróti tanár úr nem lezárni kívánta életét és munkásságát. Ő bölcsész volt és tanár: azt akarta, hogy olvassuk és folytassuk, amire egész életében törekedett. Folytassuk a műveltség átadását, annak a sokszínűségből álló kultúra- és világmegértésnek az átadását és bővítését, mely sokszínűség együttesen a fényt, a tudás fényét hozza életünkbe, melytől az emberi élet emberi értékévé válik.

Búcsúzom most Maróti Andor tanár úrtól, akinek élete immár megszakadt.

Búcsúzom Bandi – köszönettel azért, amit nekünk átadtál, a tudás fényéért, amit ránk hagyományoztál.

2021. szeptember 20.

SZERZŐINK

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és (olykor) az SZTE oktatója, folyóiratunk főszerkesztő-helyettese.

Ábrahám Nóra (Kiskunhalas, 1981) a Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajz MA Táncantropológus szakán végzett. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának Néprajz programjában résztvevő doktorandája.

Alabán Péter (Budapest, 1979) történész PhD, kutatótanár, jelenleg az Ózdi Szakképzési Centrum Gábor Áron Technikum és Szakképző Iskola igazgatója. 2001 óta folyamatosan jelennek meg szakmai publikációi, amelyek száma az MTMT-ben megközelíti a százat és mind hazai, mind nemzetközi téren tart előadásokat. Kutatásai főként az iparosítás társadalmi hatásait, az átalakuló paraszti és ipari munkás rétegeket és a falvak világát vizsgálták az Ózdi Kohászati Üzemek vonzáskörzetében, újabban pedig a rendszerváltozást megelőző és azt követő jelenkori történelmi folyamatokat elemzik lokális és regionális szinteken a posztindusztrializáció időszakában. Doktori disszertációját a dezintegráció társadalomtörténelmi összefüggéseiről írva 2019-ben védte meg az akkori Eszterházy Károly Egyetemen, Egerben. A disszertációból készült önálló kötet, „Egykor volt gyárváros... Társadalmi változások Ózdon és környékén” címmel 2020 szeptemberében jelent meg a Kronosz Kiadó gondozásában.

Bajomi Iván (Budapest, 1952) az ELTE Társadalomtudományi Karának nyugalmazott oktatója és kutatója, aki többek között oktatásszociológiát tanított. Az elmúlt évtizedekben főleg oktatáspolitikai kutatásokat végzett, mindenekelőtt az oktatással kapcsolatos társadalmi vitákról és konzultációs folyamatokról. Két egymást követő nemzetközi oktatáspolitikai kutatás (Regulateducnetwork és Knowledge & Policy) keretében magyar kutatócsoportokat vezetett. Számos magyar nyelvű cikket publikált a francia oktatási rendszerről, ugyancsak több francia nyelvű tanulmányt a magyarországi oktatásról. Tagja a Magyarországon megjelenő „Educatio” folyóirat szerkesztőbizottságának és szintúgy tagja az „Éducation et société” című francia nyelvű folyóirat tudományos bizottságának.

Gyökér Róbert (Ózd, 1974) kulturális antropológus és független dokumentumfilmes, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékének PhD hallgatója. Kutatási területe önszerveződő kisközösségek értékrendjének, identitáspolitikai törekvéseinek a vizsgálata.

Hecker Henrietta (Bonyhád, 1976) a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára segédlevéltárosa, a Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatója, kutatási területe a levéltár-pedagógia történelmi fejlődése, elméleti háttere és gyakorlati megvalósíthatósága.

Kósa Maja (1991, Topolya, Szerbia), doktorjelölt a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában. Kutatási témája a történelemről alkotott episztemológiai nézetek, elsősorban azok empirikus mérési lehetőségei és kontextussal való összefüggései.

Rédli Máttyás (Székesfehérvár, 1987) Pécsen szerzett tanári diplomát történelem – pedagógia szakon. Jelenleg tanársegéd a PTE BTK Modernkori Történettudományi Tanszéken, mellette pedig a PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatója.

Striker Sándor (Budapest, 1953) PhD, az irodalomtudomány doktora, nyugalmazott egyetemi docens, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar dékánhelyettese, irodalom- és művelődéseméleti tudományok kutatója, tanára, összehasonlító kultúraelméletek elemzője és oktatója, Tragédia-monográfia szerző, felnőttképzési szakember, MKM főosztályvezető, kulturális diplomata.

Szécsi Gábor (Kiskunhalas, 1966) CSc, habil., tanszékvezető egyetemi tanár, dékán (Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar); az Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa, az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (EASA) rendes tagja. Kutatási területei: kommunikációelmélet, szemantika, kommunikáció- és médiafilozófia. Néhány könyve: *Tudat*,

nyelv, kommunikáció (1998); *A kommunikatív elme* (2003); *Kommunikáció és gondolkodás* (2007); *Nyelv, média, közösség* (2013); *Média és társadalom az információ korában* (2016), *A történetekbe zárt elme. Adalékok a narrativitás filozófiájához* (2020).

T. Kiss Tamás (1949, Jászberény) PhD, főiskolai tanár, a KéK rovatvezetője. Kutatási területe: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációokra.

Tibori Timea (1950, Békéscsaba) szociológus, lapunk főszerkesztője.

Szeretnéd fejleszteni a kultúraközi kommunikációs készségedet? Gyere, tarts velem!

Ahogy a tengerészek olvasni tudnak a szélirányból, a hullámok erejéből és a csillagok állásából, mi is megtanulhatunk olvasni mások kultúráiból - ha felismerjük azt, mi jellemez minket és másokat.
Ez az, amire téged is meg tudlak tanítani!

A Cross-Cultural Competence (CCC) tanfolyamrendszer az alapképzéstől a teljes képzésig, akár egyénileg, akár egy csapat vagy vállalat számára megrendelhető.

CCC Iránytű
1. modul
16 óra

CCC Világítótorony
2. modul
16 óra

CCC Sarkcsillag
3. modul
42 óra

- KAPCSOLÓDÁS HATÁROK NÉLKÜL -

Miről tanulunk?

- Saját kultúránkról
- Kulturális identitásunkról
- Kulturális és kommunikációs modellekről
- A kommunikáció interkulturális aspektusairól
- A kulturális idegenség kezeléséről
- Az észlelésről a kultúrák közötti találkozásokban
- Sztereotípiákról
- Kulturális dimenziókról
- Kultúrák közötti interakciók technikáiról
- Kultúrák közötti tanulás módszereiről

Kinek szól a képzés?

A CCC mindazoknak szól, akik gyakran dolgoznak- vagy működnek együtt más kultúrákból érkező emberekkel és akik ezeket a találkozásokat könnyeddé, élvezetessé és sikeressé szeretnék tenni:

- A vegyes kultúrájú családokban élőknek
- Külföldre készülők, vagy onnan érkezett diákoknak
- Nemzetközi résztvevőkkel dolgozó tanároknak, trénereknek és coachoknak
- Vállalati, vagy intézeti vezetőknek
- Egészségügyi, vagy adminisztrációs területen dolgozóknak

**„Kultúránk olyan, mint halak számára a víz.
Átala élünk és lélegzünk,, (Trompenaars)**

Mi lesz más számodra a képzés után?

- Tudni fogod, hogy miért gondolkoznak az eltérő kultúrákból származó emberek különbözőképpen.
- Érteni és érezni fogod, hogy milyen alapokon nyugszik a más kultúrából jött emberek döntéshozatala, motivációja, értékrendbeli különbségei.
- Rendelkezni fogsz számos olyan technikával, amelyeket a kultúrák közti találkozásokról használni tudsz.
- Át fogod tudni érezni, hogy mit tapasztal a másik kultúrából származó partnered, ha veled együtt dolgozik, beszélget, vagy alkot.
- Gördülékenyebben tudsz más kultúrából származó munkatársaidhoz, barátaidhoz, családtagjaidhoz kapcsolódni.

Denzin Klára
Révkalauz a kultúrák közötti sikerek eléréséhez - tisztánlátással, tapasztalattal, örömmel

- 30 év nemzetközi tapasztalat
- 25 év tanácsadói és oktatási gyakorlat
- Tudományos alapokon nyugvó, interkulturális problémákon túlmutató szakértelem

Képzéseim az Európa-szerte tanúsított Xpert CCS® tanfolyam rendszerén és a Nemzetközi Coach Szövetség (ICF) által akkreditált Global DISC™ modellen alapulnak.

**Érdekel? Van kérdésed? Írj az info@klaradenzin.eu címre!
Várlak szeretettel tanfolyamaimra!**

KLARA DENZIN
cross culture consultant

Denzin Klára

Minősített szervezetfejlesztő és interkulturális tréner

Cross Culture Consulting
c/o COWO - Coworking
1075 Budapest Károly körút 5.
Tel.: 06 20 311 4662
info@klaradenzin.eu

szkennelj be

- KAPCSOLÓDÁS HATÁROK NÉLKÜL -